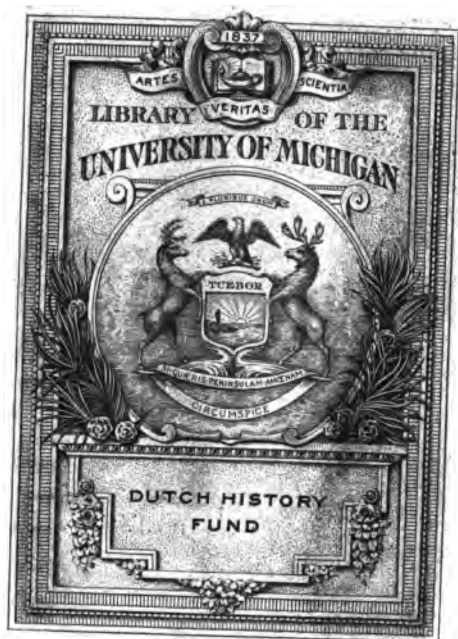

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE
DUTCH HISTORY
FUND

BOEKBESCHOUWING

VOOR

1863.

VADERLANDSCHE
LETTEROEFENINGEN,

OF

TIJDSCHRIFT

VAN

Kunsten en Wetenschappen,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELIJKSCH IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN
OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG
VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

TOT FRAAIJE LETTEREN, KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN
BETREKKELIJK.

Eerste Serie. — Vierde Deel.

VOOR

1863.

BOEKBESCHOUWING.

TE GORINCHEM, BIJ
A. VAN DER MAST.

1863.

INHOUD

VAN DE

BOEKBESCHOUWING.

Bladz.

Bladz.

BOEKBESCHOUWING.

Levensbeschrijving van Alexander von Humboldt. Naar het Hoogduitsch van Prof. Dr. H. Klencke, door Dr. E. M. Beima. *Met aanteekeningen, portret en facsimile, benevens eene kaart van den Orinoco-stroom. (Te) Leiden, (bij)* P. H. van den Heuvell, 1861. *In gr. 8vo.* 261 *blz.*

Wat men zich in zijne verwachtingen kan bedriegen! Daar wordt mij toegezonden de levensbeschrijving van Alex. von Humboldt, een keurig uitgevoerd boek, voorzien met een fraai portret, opgesteld en vertaald door twee mannen, die gunstig bekend als geleerden, gewis door iedereen bevoegd geacht worden, voor de taak, die zij hebben ondernomen, wie zou niet, als ik, met groote belangstelling het boek ter hand genomen en zich een zeldzaam genot van de lezing hebben voorgesteld? Den grooten Humboldt, wiens zeldzame geleerdheid algemeen bekend en beroemd is, den reus onder de beoefenaars der natuurkundige wetenschappen, naauwkeuriger te leeren kennen, zijne ontwikkeling na te gaan van het begin tot het einde zijner lange loopbaan, te ontdekken welke omstandigheden en ondervindingen hebben medegewerkt om hem te doen worden, wat hij geweest is, hem te volgen op zijne veelvuldige reizen, en zoo in staat gesteld te worden om een blik te slaan in zijn karakter en gemoedsleven, mogt men dat alles niet verwachten van zulk een boek? En toch, men zou haast schromen er voor uit te komen; maar ik mag het niet verzwijgen: de lectuur heeft mij bitter teleurgesteld. Nog maar weinige bladzijden had ik gelezen, toen mij den lust overviel om het boek neer te leggen, en hoezeer ik den lust weerstond, kon ik evenwel de verveling niet van mij verwijderd houden. Het doet mij waarlijk leed niet gunstig over dit werk te kunnen oordeelen en ik gevoel mij daarom te meer bereid om de gronden te doen kennen waarop mijn ongunstig oordeel rust. De gebreken, die in mijn oog het werk ontsieren, komen ten

deele voor rekening van den schrijver, ten deele voor die des vertalers.

Vooreerst heeft de heer Klencke niet begrepen, dat eene levensbeschrijving iets anders is of moet zijn dan eene lofrede, waarin op hoogdravenden toon al de deugden en voortreffelijke eigenschappen van den besproken persoon worden opgesomd en in tal van voorbeelden aanschouwelijk gemaakt. Tot de biographie behoort ook kritiek. De verdiensten, die men wil doen erkennen en bewonderen, moeten duidelijk in het licht gesteld worden, zoodat ze aan iedereen in het oog vallen. De auteur wil, zoo als hij het in de inleiding bij herhaling uitdrukt, „eene biographische gedenkzuil oprigten in den geest en het hart des volks." welnu, zoo zal het dan toch noodig zijn dat dit monument niet overladen worde met allerlei ornamenten, maar een eenvoudig, welgelijkend beeld drage van den man, tot wiens nagedachtenis het is opgerigt. De eenvoudigheid wordt hier geheel gemist. De schrijver is van het begin tot aan het einde van zijn werk in opgewonden stemming, hij weet haast geene uitdrukkingen te vinden om zijne geestdrift krachtig genoeg uit te spreken, vandaar dat hij den schijn op zich laadt van zijne lezers te willen overrompelen door den vloed zijner woorden. En waartoe dient al die bombast? Is men genoodzaakt den lof te verkondigen van iemand, wiens lofwaardigheid tamelijk verborgen of twijfelachtig is (zoo als dat soms te beurte valt aan de nieuw gekozen leden der fransche akademie) ja dan is het een noodzakelijk hulpmiddel, dat men door een schitterend woordenspel de armoede der zaken zoekt te bedekken. Maar wie het leven zal beschrijven van Alex. von Humboldt, waarlijk die heeft te beschikken over zoo rijke en zoo prachtige stof, dat hij alle kunstenarijen tot opsiering gerust achterwege kan laten; neen meer, dat hij door opsiering bepaald zijn werk bederft. De schrijver, die zijn heil zoekt in klinkende epitheta en hoogdravende expectoraties, toont weinig te vertrouwen op de deugdelijkheid van zijn onderwerp en weinig eerbied te hebben voor het publiek. Bovendien de schrijver handelt alzoo tegen den hem bekenden wil van Humboldt. De beroemde geleerde had hem met eigen hand geschreven: „Ik heb, even als mijn broeder Wilhelm, grooten tegenzin in alle verheerlij-

kingen, die men zelf beleeft." — Prof. Klencke haalt deze woorden aan, en toch is zijn boek eene verheerlijking geworden van den toen nog levenden Humboldt. Alles moet dienen om het beeld van zijnen held met nieuwen glans te omgeven. Telkens is hij bevreesd, dat de lezers het voortreffelijke of edele van deze of gene medegedeelde bijzonderheid niet zullen begrijpen, en bijvert hij zich dat nog eens afzonderlijk aan te wijzen en te verklaren. Kortom, hij spreekt veel meer over von Humboldt, dan dat hij ons diens afbeelding duidelijk te aanschouwen geeft, en dat is, naar mijne bescheiden meening, in eene levensbeschrijving een groot gebrek.

Eene andere reden, die ons verhindert dit boek aan te prijzen is de erbarmelijke stijl, waarin het is opgesteld. 't Is waar, wij zijn er aan gewoon, dat de Duitsche geleerden zich zeer weinig bekommeren om de helderheid, juistheid en schoonheid hunner taal, dat het dikwijls zeer moeijelijk is uit hunne wonderlijk door elkaâr gehaspelde woorden den eigenlijken zin op te delven; maar de slordigheid van Prof. Klencke in dit opzigt is toch wat buitengewoon. Daaraan moet het dan zeker ook voor een deel ten minste worden toegeschreven, dat de vertaling niet beter is uitgevallen. Het Hollandsch van Dr. Beima is ook zeer middelmatig en krielt van leelijke germanismen. Zou iemand deze aanmerkingen op de taal en den stijl misschien van weinig belang achten? Zal men welligt zeggen, die beide heeren, schrijver en vertaler, zijn natuurkundigen en geene taalgeleerden, wat maakt het uit of zij hier en daar eene fout maken, als de inhoud van hun werk maar degelijk is. Ik antwoord: dat is geene verontschuldiging, en dit maakt veel uit. Die heeren treden hier op als letterkundigen en behoorden zich de bekwaamheid te hebben eigen gemaakt, die daartoe behoort. Hun werk moet eene hulde zijn, bewezen aan de verdiensten van een groot man, daarom moest dit werk met groote zorg zaâmgesteld en zooveel mogelijk onberispelijk zijn. Ieder schrijver, die eerbied heeft voor zijn onderwerp en achting voor het publiek, zal er zich op toeleggen, om juist, duidelijk en aangenaam te schrijven. Doch het wordt tijd deze aanmerkingen te bewijzen. Wij zullen enkele stukken uit het werk aanhalen als proeven, terwijl

aan deskundigen het oordeel zij overgelaten of de opgegeven afkeurende aanmerkingen gegrond mögen heeten of niet.

In de inleiding (bladz. 2) leest men: „Het leven van groote mannen is voor het volk eene even zoo belangrijke *vormschool*, als het onderrigt en de vaak zoo duur verkregen eigen ondervinding. In zulk een bij uitstek *gekenschetst* leven vereenigen zich weten en doen *gelijktijdig* ten voorbeeld, dat den eenen tot stil onderrigt en zedelijke verheffing, den anderen tot openbare geestvervoering en gelijke levensrigting *strekken* zal.

En zulk een leven is het, dat hier aan eene nadere beschouwing zal worden onderworpen — het leven van Alexander von Humboldt. Een levensbeeld, welks *aanblik* in zijn groot geheel verkwikkend is door de innerlijke harmonie, de edele, opgeruimde rust en de *gelijkmatige voltooijing van alle voorbeschikkingen tot een schoon karaktergeheel van menschelijke persoonlijkheid*; — doch, wanneer wij dieper in dat vreedzame levensbeeld doordringen en de afzonderlijke momenten leeren kennen, welke het tot in eenen eerbiedwaardigen ouderdom *voortbragt*, en het afzonderlijke tot een geheel vereenigd hebben, dan *treffen* wij een *leven aan*, vol onvermoeide, sterk *ingespannen* onderzoekingen en gevaarvolle ondernemingen; dan leeren wij erkennen, dat dit leven der wetenschap en der ontwikkeling aan menschelijke kennis toegewijd even zoo bewogen, werkzaam en *vermogend*, als tevens gelukkig was en is — en dat de gunst des noodlots (hetwelk reeds aan de wieg des kinds en op den weg des knaaps de donkere wolken der zorgen verre verwijderd hield) niet bij magte was zijnen aanleg tot grootschen arbeid te doen insluimeren; maar dat de jongeling veel meer vrijwillig en door den aandrang tot *uitbreiding zijner levensbaan*, het rustige genot zijner gelukkige omstandigheden afwees, om zich in het gewoel der wereld te begeven en in de dienst der wetenschap, door moeite en gevaar, levensvruchten voor zich zelven te kweeken en *haar* der wereld aan te bieden."

Op bladz. 22 aan het slot der beschrijving van Humboldt's eerste groote reis, spreekt de auteur van het belangrijke dezer reis, voor de bevordering der natuurkundige wetenschappen, en voegt dan deze opmerkingen daarbij: „En Humboldt, van eenen uitstekenden geest voorzien, was het

*

best *bemiddelde orgaan* van deze nieuwe uitkomsten der wetenschap, want Humboldt bezat het vermogen om de verschillende, *opgedane* kundigheden tot één geheel te brengen; hij had het talent tot eene harmonische en bezonnene natuurbeschouwing, hij had het gelukkig gevormd oordeel voor waarheid en schoonheid der vormen; in hem zijn een scheppende en ordenende geest, humaan gemoed, verstand en hart tot de reinste beoefening *voor* de wetenschap en het leven *tot stand gekomen*, en wat hij voor waar hield, dat wist hij met de trouw der waarheid en op eene bevallige wijze weder te geven.

Maar hij is ook een door de voorzienigheid *uitgekozen* mensch, de gelukkigste lotsbestiering legde alle begunstigingen des levens in zijne wieg neder; niet, gelijk duizend anderen — ja helaas, de meeste groote geleerden, had hij met armoede en de *nedrige* levensbehoeften te kampen; hij behoefde zijnen ontkiemenden geest niet uit den nood en de vertwijfelingen van gewone levensbeperkingen te redden, zich niet te *vermannen uit* de verslapping van het door zorgen gekwelde ligchaam — hij trad dadelijk in de wereld, als een bevoorregt mensch, zijne wieg stond op het hoogste punt van den gelukkigen maatschappelijken kring, zijne jeugdige *ontwikkelingsweg* voerde door bereidwillig geopende woningen in het gebied der wetenschap, der gunst en van een onbekommerd bestaan.''

Op bladz. 156 vinden wij in eene beschouwing van Humboldt's „Kosmos" o. a. deze uitweiding: „En slaan wij nog onzen blik op zijne schrijfmanier, de soort en vorm van zijne schriftelijke voorstelling, de *kunstige zijde* van den schrijver, zoo vinden wij ook hier de spreuk bewaarheid: de stijl is de mensch zelf."

„Twee natiën, de duitsche en de fransche beroemen er zich op, in Humboldt eenen klassieken schrijver te bezitten, want in beide volkstalen was hij even groot in de verhevene eenvoudigheid en *vormbaarheid* van zijne schriftelijke voorstelling. Al zijne geschreven werken munten, ofschoon er menig onderwerp in behandeld wordt, dat door eene strenge opsomming van sprekende *daadzaken* weinig voor eenen schoonen vorm geschikt is (?), toch in het algemeen uit, door eenen stijl, die door zijne eenvoudigheid en ongekun-

stelde woordplaatsing even ligt, vloeijend en duidelijk als wat de stof aangaat, levendig, aanschouwelijk en verheven is. Zijne wetenschappelijke mededeelingen dragen den stempel van zekerheid en bondige *bewijsvoering*, zijne natuurschilderingen gelijken, zonder veel woorden te gebruiken, aan ware landschapstafereelen vol natuurtrouw en *ontwikkelijkheid* der indrukken — en deze winnen nog daardoor aan bekoorlijkheid en belangrijkheid, dat zij doorgaans met geestrijke opvattingen der natuur en hare groote verschijnselen afwisselen, terwijl door het *verhalende gedeelte zijner reisgebeurtenissen*, dikwijls eene geestige, luimige zelfs tot humor overgaande frischheid van beschouwingen en oordeel is ingeweven, en zijne eenvoudige beelden van tooneelen uit het natuur- en volksleven, dikwijls eene dichterlijke verhevenheid bereiken.

„Hij bezit ook volkomen het talent, de verhevenheid der natuurtooneelen, *natuurgetrouw* weder te geven, zonder redekunstige opsiering, zij mogen den rustigen of stormachtigen oceaan, de savannes van Midden-Amerika, de uitgestrekte tropische wouden, de woeste eenzaamheid of de holen der Peruaansche en Mexicaansche bergketenen, of de geheel van planten ontbloote sneeuwtoppen en hooge vulkanen-kraters voorstellen. Waar hij een afzonderlijk voorwerp, eenig natuurverschijnsel, eene ontdekking beschrijft, daar houdt hij steeds het overzigt der natuur in haar groot geheel voor oogen — kort en treffend weet hij — zonder ook in het minst in dichterlijke opsiering of overdrijving te vervallen, de bewondering voor het natuurleven op te wekken, — zij het een schilderachtig of schrikbarend landschap of een mineraal, eene plant of eene vormingswet, die hij voorstelt. Ook door deze *onvervalschte* trouw zijner voorstelling — de *reine weêrgave* der voorwerpen, zoo als zij hem door de natuur toegevoerd werden, en zoo als zijn geest en gemoed er normaal, zonder ziekelijke gevoeligheid, of subjectieve eigenschappen, van zijn doordrongen, — boeit Humboldt den lezer en brengt hem tot zulk een aanschouwen van de tropische gewesten, dat *men* vergeet, of men deze natuurtooneelen zelf gezien of uit eene schriftelijke voorstelling heeft leeren kennen."

Hiermede eindigen wij onze citaten, die wij met opzet zoo

uitvoerig hebben gemaakt, opdat het duidelijk zou blijken, dat de gebreken die wij aan dit boek hebben toegeschreven niet maar in onze verbeelding bestaan. Iedereen zal ze nu, in de meegedeelde uittreksels zelf kunnen ontdekken. Nadere aanwijzing er van, dan wij hier en daar door onderschrappen hebben gegeven, zal wel niet noodig zijn.

Intusschen kunnen wij de verklaring niet achter houden, dat het ons waarlijk leed doet, niet beter te kunnen oordeelen over deze levensbeschrijving. Ref. is eensgezind met Klencke en Beima wat betreft zijn opregte bewondering van den grooten von Humboldt. Ook hij wenscht dat het leven van dien zeldzamen man hoe langer hoe meer algemeen worde gekend, maar die wensch kan, naar zijne meening, door het hier besproken boek niet worden vervuld. Dit werk is niet populair, het mist zoowel duidelijkheid als behagelijkheid. Zal het groote publiek Alexander von Humboldt leeren kennen en hoogachten, zijne buitengewone verdiensten leeren op prijs stellen en eenigzins de heilzame werking van zijn voorbeeld ondervinden, dan moet zijn beeld op echt populaire wijze, levendig en aantrekkelijk worden aanschouwelijk gemaakt. Hoogst aangenaam zou het ons zijn, indien een onzer letterkundigen zich opgewekt gevoelde om zulk eene schilderij te ontwerpen. Daarvoor zou het boek van Prof. Klencke een kostbaar hulpmiddel kunnen zijn.

R. V.

De Familie Caxton. Een tafereel uit het dagelijksch leven. Naar het Engelsch van Sir Edw. Bulwer Lytton, *door* M. P. Lindo. *Amsterdam*, P. N. v. Kampen, 1861. *Prijs f* 5.70.

Een roman van den bekenden Brit, vertaald door Lindo. Zou die wel veel aanbeveling behoeven? Wie, zich immers met werken van Bulwer bekend gemaakt heeft, neemt gretig elk boek van dien begaafden schrijver ter hand, en is het dan niet dubbel welkom, als de vertaling is van Lindo, die reeds zoo menigwerf getoond heeft, hoe goed en getrouw een tolk hij is! Is het toch, en wie zal het betwijfelen, een vereischte voor een vertaler, dat hij de taal, waarin hij overzet, goed magtig is, niet minder noodig is het om het oorspronkelijke getrouw weder te geven: aan deze beide

vereischten voldoet Lindo's vertolking, het Hollandsch is zuiver en vloeijend, men bemerkt niet, dat men eene vertaling leest, en toch is deze eene getrouwe afspiegeling van het origineel.

En wat den inhoud aangaat, het verhaal moet den lezer boeijen en hem belangstelling inboezemen. Nuttig is het bovendien om zijne zedelijke strekking. In elk karakter laat Bulwer ten sterkste uitkomen, dat een rein geweten, nuttige en aanhoudende werkzaamheid, de eenige, maar ook tevens, de duurzame grondslagen van waar geluk zijn. Dit ziet men vooral in Pisistratus Caxton, die, — maar, neen, ik ga deze korte aankondiging niet tot een der geraamte maken, noch eenige bijzonderheden vertellen, waaraan hij die den roman gelezen heeft, zeer weinig, en hij, die „de familie Caxton" lezen gaat, niets heeft.

Alleen nog dit, wij weten, dat Bulwer in zijne werken meer bijzonder het leven van de hoogere standen der zamenleving schildert, in tegenstelling met Dickens, die zich meer met het volk, het groote publiek, occupeert. „Ook de Caxtons" maken geene uitzondering. Het is vooral de eerzucht, die hier gehekeld wordt; de eerzucht, waaraan zoo vele offers worden gebragt, welke ketenen zoo velen, uit de hoogere kringen der maatschappij inzonderheid, dragen. Maar elk karakter is naar het leven, letterlijk naar het leven, geteekend: bij Bulwer geene ziekelijke phantasie, geene onnatuurlijke sentimentaliteit, ook geen plat realisme, geene kunstelooze natuurlijkheid. Het gaat hem, geloof ik, als Goethe, die verklaren kan:

»Natur und Kunst, sie *scheinen* sich zu fliehen,
Und haben sich, eh man es denkt, gefunden;
Der Widerwille ist auch mir verschwunden,
Und beide scheinen gleich mich anzuziehen."

(Epigramm. No. 2.)

M.

Handboek voor postkommandanten op Java en buitenbezittingen, tevens Handleiding voor aspiranten naar den rang van 2den luitenant der Infanterie bij het leger in Neêrlandsch-Indie, door W. A. van Rees, *Officier der Orde van de Eikenkroon, Ridder 1e klasse der Orde van den Witten Valk, gep. Majoor T. (titulair) der Infanterie van het Nederlandsch O. I. leger. Opgedragen aan Z. M. den Koning en uitgegeven met voorkennis van het Ministerie van Koloniën, met platen, twee deelen. (Te) Arnhem, (bij)* D. A. Thieme, 1862. *Prijs f* 5.95.

Onder bovenstaanden kleinen titel (!) werdt ons dit werk van van Rees, door de geachte redactie der „Vad. lett. oef." ter beoordeeling, toegezonden. Te regt zegt de vervaardiger van dit handboek, in zijn voorwoord, dat zijn werk eenige uitgebreidheid moest verkrijgen... het zijn dan ook twee lijvige deelen, die eigenlijk meer het uiterlijk voorkomen hebben van eene verzameling van alle mogelijke voorschriften betreffende de verschillende werkzaamheden die aan eenig inf. officier in Indie, kunnen worden opgedragen, dan van een handboek of handleiding. Rec. vermeent echter dat één deel, bestemd voor eene handleiding als deze, genoegzaam ware geweest; immers bevat het vierde hoofdstuk le. deel „Handvuurwapens," bijna alles wat den onderofficier hier te lande, (althans zeer zeker in Indie), in zijne reglementen vindt; de onderdeelen van het geweer, bijv. zijn elken korporaal bekend en dit hoofdstuk behoort alzoo o. i. geenszins in een handboek voor een postkommandant; even zoo het vervaardigen van buskruid en deszelfs verdere behandeling; het vervoer van infanterie patronen — scherpe en losse, — behoort insgelijks tot het elementaire onderrigt voor onderofficieren, die daartoe hunne reglementen hebben.

In de afdeeling: „Indische versterkingskunst," hadden de zes eerste hoofdstukken kunnen zijn achterwege gelaten. Met het oog op de eigenaardige vechtwijze der inlanders, kan het 7e hoofdstuk zijn nut aanbrengen, even zoo het 8e, aangezien de gesteldheid van den bodem — of, om het technieke te behouden, *terrein*, — de hindernissen onder eenen anderen vorm dan hier te lande zal voorstellen. De

geheele 3e afdeeling: „Duurzame versterkingskunst," is almede overtollig. Gaat men van het denkbeeld uit om den postkommandant vóór te ligten in al wat hem dienstig, ja onontbeerlijk is, — en men zou zulks moeten aannemen, volgens de noot op bl. 108, waar wij lezen: „Programma van het examen," enz., — welnu, vervaardig alsdan geen handboek of handleiding, maar eene verzameling van alle wetenschappelijke zaken, die bij een examen worden gevergd. De 3e afdeeling bevat den gang eener volledige administratie, zoo als die, naar gelang der vereischten, op eenigen post kan en moet worden gevoerd. Op elken post dienen voorhanden te zijn, de noodige algemeene instructiën, modellen, als anderzins; vindt men die daar niet, alsdan zal deze handleiding hoogstwaarschijnlijk niet in *alle* voorkomende gevallen kunnen voorzien, en de postkommandant als staande onder de bevelen van den kommandant der militaire afdeeling verpligt zijn, zich tot dezen te wenden; het „nadeel" hierdoor, „aan de dienst toegebragt;" de schade voor zich zelf en „het tijdverlies voor zijne onmiddelijke chefs," zal toch waarlijk zoo groot niet te noemen zijn. Een intelligent officier of onderofficier zal spoedig op de hoogte zijn.

Vóór wij „amen" zeggen, nog een woord tot sluiting dezer onze beoordeeling. Het valt niet te ontkennen dat de bedoeling des schrijvers — om een leidraad te geven — prijzenswaardig is, doch als wij nagaan het waarom? (Volgens het „voorwoord," om „zoo doende *het gemis* van eigen instructieboeken bij het Indisch leger eenigermate te vergoeden),'' dan verklaren wij volmondig, dat dit *waarom* onze bevreemding zeer hoog deed stijgen: immers, er bestaat in Indië eene militaire school — te Meester Cornelis — waarin (het aantal moge gering zijn) de onderofficieren tot den rang van 2en luitenant worden opgeleid; zeer zeker zijn de daartoe benoodigde „instructieboeken" voorhanden.... aan wien of wie moet dan het *gemis* daarvan bij den individu, worden toegeschreven?.... en bovendien is het wel niet te veronderstellen dat officieren of onderofficieren, die van hier naar het leger in Indië overgaan, zoo maar ongewapend voor de wetenschap, zonder eenig instructieboek, zullen vertrekken! Eindelijk merken wij nog op dat de schrijver het „*Hand-*

boek" tevens tot „Handleiding heeft gemaakt voor onderofficieren der infanterie die zich voor het officiers examen bekwamen" .... waar? .... hier? .... boeken in overvloed; in Indie? .... geen boeken? .... dit gemis moge de hooge aandacht van Z. M. onzen koning, aan wien dit handboek is opgedragen, niet ontgaan zijn!

Wij wenschen den uitgever, die voor eene goede, duidelijke letter en keurige steendrukplaten gezorgd heeft, een ruim debiet toe, doch betwijfelen zulks.

s.

In het Daglicht. Tafereelen uit het werkelijk leven, door Ottilie Wildermuth. *Uit het Hoogd. door* P. v. Os. *In 8vo.*, 248 *blz. met titelplaat in steendruk. XIIIe deel van* van Druten & Bleeker's (*Sneek,*) *Goedkoope Bibliotheek voor alle standen, 2e afdeeling.*

Vijf verhalen van de onder ons reeds gunstig bekende schrijfster, die — wij aarzelen geen oogenblik het ongedwongen te verklaren — alle juweeltjes zijn van waarheid, in den bevalligsten vorm, van edele *portée*, en heerlijk getuigenis geven voor het echt vrouwelijk hart der S.; waarom wij deze verhalen zouden wenschen in de handen van alle jongelieden, en niet minder in die van ouderen, die op eenige wijze op jongeren invloed kunnen oefenen.

Niet te verwonderen zeker, dat „liefde" en „huwen" ook meerendeels tot deze verhalen de stof leverden, — maar 't is lang niet het gewone min of meer bekookte en geassimileerde mengsel van over-sentimentelen onzin, onbestaanbare karakters en in het leven onbekende toestanden, terwijl, *post varios casus et tot discrimina rerum*, „ze krijgen elkaâr toch," er dikwijls nog de zeer ongemotiveerde slotsom van is. Hier nu is 't: „ze krijgen elkaâr niet," of, zoo al, eigenlijk eerst lang nà den bruiloftsdag. Overigens, karakterteekening, schetsen van toestanden en tooneelen, de détails, alles is lofwaardig, hoogst uitlokkend en boeijend. Het boekje is in elk opzigt een sieraad in de „Bibliotheek" van de HH. v. Druten en Bleeker, die blijken voor deze hunne Tweede Afdeeling even goede zorg te dragen, en

even gelukkig in hunne keuze te zijn, als, gelijk bekend is, bij de eerste. Zij zijn ook met den Hr. v. Os als vertaler zeer wèl gediend.

Geeske van den Elzenpas. Een verhaal op waarheid gegrond. Door M. A. A. Böeseken, *schrijfster van „De Pleegzuster." (Te) Amst. (bij)* P. N. van Kampen, 1862. *In 8vo met titelplaat in steendruk*, 142 *blz. Prijs f* 1,25.

Het eenvoudig naïve verhaal van een landmeisje, dat uit liefde misdadig wordt *voor de wet*, en door de hardheid der menschen aan den straffenden arm dier wet wordt ter prooi gegeven, om de tijdelijke beschikking, ten behoeve van een ander, over eene betrekkelijk kleine, doch haar niet toebehoorende geldsom. Hoe gering dit onderwerp sommigen moge voorkomen, het kleine boekske van Mej. Böeseken is in ons oog vrij wat meer waard dan menig hoogdravende roman, ja zelfs dan menig zoogenaamd „wetenschappelijk" werk, ware 't ook eenige professorale verhandeling over *zielkunde* of iets dergelijks. Dat de S. het mede doet strekken om het verkieslijke van het cellulaire stelsel te doen uitkomen, zal wel niet bevreemden; maar ook in dit opzigt is het welligt betere pleitrede, en zeker aangenamer te lezen en daardoor meer ingang vindende, dan de meest doorwrochte verhandeling. De S. vinde vele lezers, goedkeuring op haar edel streven, en, vooral, opene harten, zulke als met Geeske van den Elzenpas kunnen mede lijden, mede gevoelen, en zich over hare hervonden kroone zoo innig hartelijk kunnen verheugen. Het zal wel niet meer noodig zijn opzettelijk te zeggen, dat wij de verspreiding van dit boekske allezins aanbevelen.

Grondbeginselen der Anorganische en Organische Scheikunde door de eenvoudigste proeven toegelicht. Naar het Hoogd. van Emil Postel *door* Th. H. A. J. Abeleven, *Apotheker te Nijmegen, met eene voorrede van* P. van der Burgh. *Met vele houtsneefiguren. Twee deelen. (Te) Sneek, (bij)* van Druten en Bleeker, 1862.

„Zeg mij eens vriend Jesse, welk werk ik mij zal aanschaffen voor mijn zoon om hem de beginselen der schei-

kunde te doen leeren? daar ik weet dat gij dit beter kunt beoordeelen dan ik, zult gij mij verpligten, mij s. v. p. per keerende post hierop uw antwoord te doen toekomen" enz.

Zoo Ref. ooit in een moeijelijken toestand gebragt werd dan waarlijk was het in het onderhavige geval om als eene autoriteit, een werk aan te wijzen dat hij van al de bestaande handboeken over scheikunde als het beste keurde. Hij is dan ook het antwoord schuldig gebleven en heeft zich alleen bepaald tot het aanstippen van hetgeen hij in de meeste werkjes over scheikunde òf te karig òf te uitvoerig òf te onduidelijk behandeld oordeelde, terwijl hij het niet ontveinzen mag vooral aan eerstbeginnende leerlingen het werkje van Stöckhart, vertaald door Gunning ter kennismaking te hebben aanbevolen. Of wij dan andere werkjes bepaald afkeuren voor eerstbeginnenden? is eene andere vraag die alleen zij beantwoorden kunnen die belast zijn met het geven van onderwijs aan die leerlingen waarvan men den natuurlijken aanleg kent en weet terwijl het ook een groot verschil maakt of men een werk tot eigen oefening bezigt, dan slechts om het te gebruiken bij privaat of klassikaal onderwijs. Bij een eenigzins ontwikkelden leerling zouden wij echter niet schromen hem de scheikunde van Postel in handen te geven en daarna die van Regnault, maar wij erkennen dat het hoogst moeijelijk is bij zoovele goede leerboeken eene beslissende keuze te doen, want ieder werk heeft iets eigenaardigs en karakteristieks en het werk van Postel laat zich inderdaad zeer gemakkelijk verstaan waaraan een tal van goed uitgevoerde figuren veel toebrengt.

Ofschoon veel uitgebreider, is het wel iets geschreven in den geest van het werk van Girardin waarbij men nu en dan na het streng wetenschappelijke, eene niet onaangename verpozing ondervindt in eene toepasselijke aanhaling waartoe voornamelijk het organisch gedeelte des werks aanleiding geeft. Wij vermeten ons niet wetenschappelijke feilen aan te wijzen, elke onderwijzer en elke leerling zal, wanneer hij het werk gelezen of bestudeerd heeft, een eigen oordeel uitspreken dat ongetwijfeld gunstig luiden moet, omdat de wijze van voorstellen niet zoo dor en naar is, als men wel eens van sommige studieboeken ondervindt. Behalve dat het papier en de druk duidelijk zijn, vindt men achter het werk

nog als aanhangsel 470 vragen die de leerling kan beantwoorden en die hij beantwoorden zal als hij het werk goed begrepen heeft. Voor den autodidakt zouden wij daarom dit werk gerust kunnen aanbevelen en het schijnt ook luidens den titel hoofdzakelijk tot eigen onderrigt geschreven te zijn. Postel's Laien-Chemie door den heer Abeleven vertaald, verdient alzoo wel gekend en aanbevolen te worden. Vreemd vonden wij het echter eene voorrede van den heer P. van der Burg voor het werk te vinden en nog vreemder dat de Sneeksche uitgevers vooraf het oordeel van dien heer omtrent de uitgave vroegen. Wel verre van iets te kort te doen aan de bekwaamheden des heeren v. d. B. hetgeen genoegzaam gebleken is uit het door hem gevolgde werkje over Natuurkunde, was het toch voor het publiek meer verantwoord daarop den naam van een uitstekend scheikundige te vinden, te meer omdat genoemde heer zelf zijne minderheid erkend en dit getoond heeft door er zijn vriend A. mede te belasten. Ons is het echter geheel onverschillig maar het publiek in geenen deele; de groote massa erkent het zilver alleen aan de „keur;" de man van kennis herkent echter het gehalte van zilver dadelijk al is dit ook niet met eene keur voorzien. De „keur" maakt het gehalte niet beter dan het is en toch heeft het voor den leek geene waarde wanneer hij niet zeggen kan, dit is echt zilver, ik zie het aan de „keur." De uitgevers houden ons om hun belang deze aanmerking ten goede en de heer v. d. B. stelle zich tevreden met de verzekering, dat wij hem op wetenschappelijk gebied gaarne de eereplaats aanbieden en allen lof voor hem veil hebben. Wij twijfelen niet of deze scheikunde zal een gunstig onthaal bij hare beoefenaars vinden en daardoor de uitgevers aansporen om op den ingeslagen weg met hunne „goedkoope bibliotheek" voort te gaan waardoor zij zich regt verdienstelijk hebben gemaakt, daar de prijzen voor wetenschappelijke werken voor de meeste menschen, die anders niet afkeerig zijn van boeken, bij ons te lande dikwijls onbereikbaar hoog zijn.

JESSE.

Beknopte Algemeene Geschiedenis, op aardrijkskundigen grondslag en met gedurige aanwijzing van den gang der beschaving onder het Menschdom. Naar den vierden druk uit het Hoogduitsch van Dr. W. Assmann, door P. van Os. Eerste deel. Eerste stuk. Oude Geschiedenis. Sneek, van Druten & Bleeker, 1861. *In post 8vo.*, *XII en* 161 *bl.* *Prijs f* 0.70.

Uit het voorberigt, vernemen wij, dat vooral de verscheidenheid der inzigten, die nog altijd over de doeltreffendste inrigting van het onderwijs in de geschiedenis heerscht, den S. van dit werk aanmoedigde het aantal bestaande leerboeken in dat vak met eene nieuwe handleiding te vermeerderen. Hij ging daarbij van het, naar het ons voorkomt, gezonde beginsel uit, *dat wij niet leeren voor de school, maar voor het leven*, reden waarom de geschiedschrijver in onzen tegenwoordigen tijd, in de eerste plaats, moet streven, om de eischen der wetenschap met die van het praktische leven te vereenigen.

Dr. Assmann heeft zijn werk, voor de eerste maal, in 1853 uitgegeven en had het streelende genoegen, zich niet in de hoop op bijval van de zijde der belangstellenden in de historische wetenschap te bedriegen: immers, in 1859 verscheen de vierde verbeterde druk van zijn' arbeid. Het beginsel, dat hij aan de methode van Carl Ritter ontleende, namelijk, dat ieder volk, wat het in de geschiedenis geworden is, slechts in het land, dat het tot woonplaats had, worden kon, schijnt dus in Duitschland algemeen als gegrond beschouwd te zijn. De uitgevers der Hollandsche uitgave, die met veel zorg en kennis van zaken bearbeid is, hebben dan ook met het volste regt gedacht, dat het algemeen, en bijzonderlijk de Instituteurs en Docenten in Nederland, deze opinie als niet verwerpelijk zouden aannemen, en hebben gemeend, dat dit boek in hunne *Goedkoope Bibliotheek* niet mogt ontbreken.

Wil men de waarheid huldigen, die uit de geschiedenis der laatste jaren, en niet het minst in Frankrijk, onder het bestuur van Napoleon III, duidelijk blijkbaar is geworden, dat de geschiedenis eene leermeesteres voor het leven be-

hoort te zijn, dan zal het bij het onderwijzen van knapen en jongelingen op de Instituten en Gymnasia, als voornaam vereischte in het oog moeten gehouden worden, om op goede gronden te betoogen, hoe de ontwikkeling der menschheid de voortgang der beschaving bij de Egyptenaren, Assyriërs, Perzen, Grieken en Romeinen, en vooral de invloed van het Christendom, de Hervorming en de groote Staatsomwenteling van 1789 in Frankrijk, de hoofdpunten zijn, die den tegenwoordigen toestand van het beschaafde Europa beheerschen.

Deze practische rigting wordt in ons vaderland slechts zelden als rigtsnoer bij het doceren der geschiedenis in acht genomen. Onze onderwijzers zijn in 't algemeen te eer aan de oude sleur *ge-*, ja *verwend*, en onderscheidene onder hen zijn te gemakkelijk, om niet te zeggen te loom, uitgevallen, om zich de moeite te geven, eene nieuwe methode te onderzoeken, laat staan toe te passen, welke hun in het bewandelen van den gewonen weg zoude belemmeren. Moge intusschen het werk van Dr. Assmann hen wakker schudden en hen doen beseffen, dat alleen een helder, aaneengeschakeld overzigt van den ontwikkelingsgang der menschheid in staat is, den grondslag te leveren van een juist en onpartijdig inzigt van den tegenwoordigen tijd en de eischen der toekomst.

Als proeven van de eigenaardige en zelfstandige behandeling, die de Schrijver met een' zeldzaam geëvenaarden takt gevolgd heeft, halen wij de volgende zinsneden aan, welke tevens tot bewijs zullen strekken, dat Dr. Assmann *l'ornière rabattue* der gewone schoolboekjes-schrijvers wijselijk heeft ontweken.

Blz. 1. „Geschiedenis verhaalt wat onder de menschen geschied is. De geschiedenis der menschheid (algemeene geschiedenis) moet ons leeren, welke gang de beschaving van het menschelijk geslacht van de vroegste tijden af tot onze dagen toe genomen heeft. Dezen gang heeft God zelf door het eigendommelijke der menschelijke natuur zoowel als door de gesteldheid van de woonplaats der menschen voorgeschreven. „De aarde is het opvoedingshuis der menschheid;" en deze heeft voortgaande verbroedering aller menschen door toenemende kennis van God tot haar doeleinde. „Het zal één herder en ééne kudde worden!"

In den tot dusver gevolgden ontwikkelingsgang der menschheid toont zich onmiskenbaar, dat de kring van de verbinding der volken zich langzamerhand al meer en meer heeft uitgebreid; maar daardoor is ook de beschaving der menschen in steeds hoogeren trap bevorderd. Dit kan reeds bij een voorloopig overzigt over het gansche gebied der geschiedenis duidelijk worden ingezien."

Pag. 8—9. „Ook het ontstaan van den staat is uit de natuur des menschen voortgekomen. Ofschoon alle menschen naar hunne natuur gelijk zijn, d. i. eene redelijke ziel en een zinnelijk ligchaam hebben, zijn toch allen van nature in vele opzigten van elkander verschillend, en juist hunne ongelijkheid maakt hun het zamenleven tot behoefte; zij zijn gezellige wezens. De mensch leeft van nature in de familie, en reeds deze band wordt door de ongelijkheid der afzonderlijke leden aangeknoopt. Wanneer vele menschen zich tot eene gezellige vereeniging verbinden, worden de ongelijkheden onder hen (verscheidenheid van ligchaamskrachten en geestvermogens, van eigendom, doorzigt, zedelijk gedrag, enz.) nog grooter, en de orde, zonder welke geene menschelijke maatschappij bestaan kan, moet door eene hoogere magt in stand gehouden worden. Zoo vormt zich op zeer natuurlijke wijze de staat; doch opdat de mensch in dezen zijne hoogere bestemming bereiken kan, moet door verstandige staatsinrigting de vrijheid zoowel als de orde verzekerd worden. De vorm van den staat (staatsregeling) moet naar de wisselende betrekkingen der volken en tijden berekend zijn, en geene staatsregeling is voor alle betrekkingen gepast. Bij de oudste beschaafde volken hebben inzonderheid priesterstaten en aartsvaderlijke monarchiën de beschaving der menschen bevorderd; bij meer gevorderde beschaving of eigenaardige natuurbetrekkingen hebben beperkte monarchiën en republieken (aristocratie, democratie) eene vrijere ontwikkeling mogelijk gemaakt.

Bij den aanvang der eigenlijke geschiedenis, vinden wij ook eene verscheidenheid der menschen naar rassen en volken, zonder dat wij weten hoe deze ontstaan is. De eigendommelijkheden der volken zijn intusschen voor een groot gedeelte uit de gesteldheid hunner woonplaatsen, de ligging, de grondgesteldheid, het klimaat, hunne levens-

wijze, enz. te verklaren, en de verschillen onder de rassen zijn waarschijnlijk ook wel uit dergelijke oorzaken voortgekomen. De hoofdrassen, die echter door tusschentrappen in elkander overgaan, zijn: 1. het kaukazische, 2. het mongoolsche, 3. het afrikaansche, 4. het maleische, 5. het amerikaansche. De geschiedenis leert dat de volkeren van het kaukazische ras de hoogste beschaving erlangd hebben; nogtans behooren alle rassen tot *eene soort*, en het gezamentlijke menschengeslacht staat door zijne rede hoog boven alle andere schepselen der aarde."

Blz. 151—152 „Het rijk van God," welks uitbreiding Christus aan de apostelen opdroeg, moest eene innerlijke gemeenschap zijner belijders zijn; uit deze moest natuurlijk eene uitwendige gemeenschap onder hen voortkomen, voor welke Christus echter geene vormen voorgeschreven had, daar deze naar de omstandigheden van tijd en plaats moeten afwisselen. De apostelen stichtten op zich zelf staande gemeenten in verschillende landstreken, en in deze ontstonden de eerste maatschappelijke inrigtingen, die zich later in de christelijke kerk (kyriake, d. i. huis des Heeren) ontwikkelden. De leden der gemeente waren wel is waar onder elkander gelijk, nogtans werd van den beginne af het gezag der apostelen erkend. Tot het waarnemen der armenverzorging verkozen de gemeenten diakenen (dienaars) en diakonessen; tot opzigt over de zeden, oudsten (presbyters, waaruit later „priester" ontstond); aan het hoofd der presbyters stond de bisschop (episkopos, d. i. opziener) die in naam der apostelen over geloof en zeden waakte. Al deze ambten werden in den beginne als liefdediensten waargenomen, maar namen ook niet al de werkzaamheid dergenen, die er mede bekleed waren, in beslag.

Het christendom breidde zich schielijk, hoewel in 't eerst bijna slechts onder de geringe, verdrukte volksklassen uit; eerst langzamerhand werd het geheime en wijd verbreide godsdienstgenootschap voor den romeinschen staat gevaarlijk. Sedert hadden er van tijd tot tijd vervolgingen der Christenen plaats, doch deze werden, naardien het martelaarschap eene hooge geestdrift verwekte, juist het middel tot snellere uitbreiding der kerk en tevens ook tot het ontwikkelen van hare uitwendige inrigting. De landgemeenten sloten zich om

den wil der bescherming den naburigen stedelijken bisschop (diocesen, bisdommen) aan, de bisschoppen der kleinere steden van eene provincie stelden zich onder dien van de hoofdstad (*metropoliet*, aartsbisschop.) Weldra ontstonden *provinciale synoden*, op welke de bisschoppen (als geïnspireerden) de wetgeving der kerk bepaalden. Het hoogste gezag erlangden de bisschoppen in eenige der aanzienlijkste steden, Jeruzalem, Antiochië, Alexandrië en vooral *Rome* als de hoofdstad des rijks. Omstreeks 250 vormde zich de gedachte van eene algemeene (katholieke) kerk, die echter nog niet in het leven trad. — De hooge eerbied voor de kerk bewerkte, dat weldra de beambten (geestelijken) in plaats van dienaars der gemeente hare meesters werden; naar het voorbeeld van het oude testament werden zij de *clerus* (lot des Heeren), maar de overige gemeenteleden *leeken* (volk) genoemd. De geestelijkheid verkreeg nogtans eerst eene hoogere stelling, sedert zij niet meer van de verkiezing en de vrijwillige giften der gemeenteleden afhing."

Wij zien met verlangen het vervolg van dit eerste stuk van het eerste deel te gemoet, en wenschen het thans beschouwde gedeelte inmiddels eene welverdiende goede ontvangst toe, bij allen, die waarde blijven hechten aan eene grondige en degelijke behandeling bij het onderwijs der geschiedenis, — hopende, dat de ijverige Sneeksche uitgevers ons ook het uitvoerige Handboek, voor onderwijzers en elken beschaafden lezer, van den kundigen Dr. Assmann, door den verdienstelijken P. van Os voor Nederlanders bewerkt, binnen eene betrekkelijk korte tijdruimte zullen bezorgen.

Leerboek der Aardrijkskunde, *door* L. J. C. Ludolph. *Rotterdam*, Otto Petri, 1861. *In Gr. 8vo.*, 156 *blz.* *Prijs f* 0.75.

Ziedaar eindelijk een' titel, die Referent bevalt: kort en bondig, zoo als het behoort!

In zijn „*Voorbericht*," (waarom niet *voorberigt* geschreven, mijnheer Ludolph? Het is ontwijfelbaar beter) zegt de Schrijver, dat de Aardrijkskunde eene dier wetenschappen is,

welker beoefening voor den beschaafden mensch onmisbaar wordt geacht, zoodat zij zelfs bij de Ouden reeds met de chronologie zoo hoog stond aangeschreven, dat men ze vereenigd de beide oogen der geschiedenis noemde. Wij zijn het voorts volkomen met hem eens, dat, zonder de aardrijkskunde, de mensch zijn leven als vreemdeling doorbrengt, op de kleine plek, die hem door de Voorzienigheid ter woonplaats werd aangewezen.

Bij de zamenstelling van dit „*Leerboek der Aardrijkskunde*," heeft de Schrijver getracht haar voor te stellen op de hoogte van onzen tijd. Hij beweert echter geenszins eene volledige geographie te leveren. Het astronomische gedeelte heeft hij slechts beknopt behandeld, en bestaat enkel uit bepalingen, in welke hij zich evenwel beijverd heeft kortheid met duidelijkheid te paren. De physische aardrijkskunde wordt daarentegen met meer uitgebreidheid door hem bewerkt, en ook dit gedeelte van zijnen arbeid draagt de sporen van eene grondige kennis van het onderwerp. De staatkundige geographie, eindelijk, is het volledigste, dat wij in het „*Leerboek*" aantreffen, ofschoon de heer Ludolph met een' zeldzamen takt alles heeft overgeslagen, hetwelk niet op zijnen weg lag; zoodat hij gepoogd heeft de klippen te vermijden, op welke zoo velen onder zijne voorgangers gestrand zijn: het opsommen van namen, die niets dan een' klank nalaten, als bijv. de 89 Departementen van Frankrijk, de 452 Graafschappen van Engeland, al de Districten van Java en dergelijke ziellooze fraaijigheden meer, die den leerlingen meer afkeer dan lust tot de studie der Aardrijkskunde moeten inboezemen.

Als proeve van stijl en bewerking volgt hier, hetgeen de Schrijver ons over den regen mededeelt. De lezers dezer boekbeschouwing zullen uit dit voorbeeld ontwaren, dat de heer Ludolph in alle opzigten berekend was voor de taak, die hij zoo gelukkig heeft ten einde gebragt.

Regen is water, dat oorspronkelijk als damp in den atmospheer opgenomen, als droppels weder tot de aarde terugkeert. Hij wordt zeer ongelijk over de aarde uitgestort; over het algemeen, valt hij het overvloedigst in de nabijheid van den Aequator, waar ook de uitdamping het

snelst is. Hij vermindert langzamerhand in hoeveelheid, als men zich van den Aequator naar de Polen begeeft. Tusschen de keerkringen volgt de regen de zon: wanneer zij ten noorden van de linie is, regent het in het noordelijk deel en wanneer zij ten zuiden van dien cirkel zich bevindt in het zuidelijk deel; daardoor is de eene helft van het jaar buitengewoon nat, en de andere helft buitengewoon droog.

Ofschoon de hoeveelheid water, die tusschen de keerkringen valt, in ééne maand grooter is dan die van een geheel jaar in Europa, neemt echter het getal regendagen met de breedte toe, zoodat zij het minste zijn, waar de hoeveelheid het grootste is. Ook valt in den regentijd in deze tropische landen de regen niet aanhoudend neêr; want bij zonnenopgang is de lucht gemeenlijk helder, en begint zij des morgens ten tien ure eerst te betrekken; tegen den middag begint het te regenen, en na eenen onafgebroken plasregen van vier of vijf uren, klaart de lucht bij den ondergang der zon weder op, terwijl er gedurende den nacht geen droppel valt.

Door de geheele streek waar de mousson waait, is het niet de *zon*, maar zijn het hoofdzakelijk de *winden*, die de *periodieke regens* regelen. In deze landen hebben de westelijke kusten een' regentijd gedurende den Zuid-Westmousson, die van April tot October waait, en de oostelijke kusten gedurende den Noord-Oost-mousson, die er van October tot April heerscht.

In de woestijnstreken, zooals in de Sahara, Arabië, Perzië, Thibet en de woestijn Gobi, alsmede op een gedeelte van de westkust van Zuid-Amerika, regent het nooit.

Op de westkust van Afrika, bij Sierra Leona, duurt de regentijd van Junij tot October, en het drooge jaargetijde van September (lees: November!) tot Junij. Tegen het einde van de maand Junij, valt de regen in stroomen neêr, vergezeld door stormen van donder en bliksem. Op de Goudkust regent het van April tot October, en in Congo van het einde van Maart tot het midden van September. Op de oostelijke kusten zijn de jaargetijden juist het tegenovergestelde van die op de westkust. Zoo is in Sofala, Mozambique en Zanguebar de winter- of de regentijd van Septem-

ber tot Februarij. In Egypte regent het zelden, in Opper-Egypte somtijds in geen drie of vier jaren achtereen, in Beneden-Egypte vallen jaarlijks eenige ligte buijen. Door den bergachtigen aard van Abessinië (lees: Abyssinië) valt van April tot September de regen daar in stroomen neêr, waardoor de Nijl buiten zijne oevers treedt. Evenzoo overstroomt ook de Ganges tegen het einde van Julij al het omringende land, waardoor de geheele omtrek in eene openbare zee veranderd wordt.

Het gemiddelde getal regendagen in ons land bedraagt jaarlijks 152.

Wij besluiten onze aankondiging met eenige opmerkingen, die ons bij de beschouwing van dit welgeschreven werk, naar aanleiding van zijnen inhoud, voor den geest kwamen.

Op bl. 5 en 6, worden de merkwaardige togten om de aarde opgesomd. De Schrijver vangt aan met Magelhaens reize om de wereld, in 1519—1522 volbragt, en eindigt met de 3e reis van Cook, die van 1776 tot 1780 plaats vond. Het deed ons leed, op die plaats, waar wij de namen van J. Huppon, Cowley en Wood Roger vermeld zien, dien van den onsterfelijken *La Pérouse* te missen. *Franklin* en *Ross* hadden ook wel daarenboven eene eervolle vermelding verdiend.

Op pag. 68, wordt de bevolking van Parijs gezegd te bedragen 1054000 zielen. Volgens officiële opgaven in den „*Moniteur Universel*" is de populatie der groote wereldstad intusschen tegenwoordig 1340000 inwoners, zonder het garnizoen er bij te rekenen. De Franschen spreken daarom bij approximatie van *un million et demi d'habitants.* — Het bevreemdde ons dan ook, in een werk, waaraan, blijkens het voorberigt, in *Julij* 1861 de laatste hand is gelegd, deze onnaauwkeurigheid te ontmoeten.

Op dezelfde bladzijde, spreekt de heer Ludolph van het wereldberoemde *plein van Mars* (onzes inziens, beter: *Champ de Mars*), en zegt dat dáár ruimte genoeg is voor eene wapenschouwing van 75000 man. — Referent houdt niet van overdrijving, maar kan, bij deze gelegenheid, niet nalaten, als *erratum*, hier bij te voegen, dat hij, onder de regering van Karel X, ruim 120000 man op dit binnen den

toenmaligen *mur d'octroi* besloten veld met het grootste gemak *heeft zien manoeuvreren*.

Op pag. 116 en 117, behandelt de Schrijver het land, dat aan het zuidelijke deel van de westkust der Roode Zee ligt, en hetwelk hij Habesj, Habessinië of Abessinië heet. — Wij blijven de voorkeur geven aan Abyssinië, den naam, waaronder dit keizerrijk sedert eeuwen bekend is, en welken het in alle officiële bescheiden van onze Fransche en Engelsche naburen, ook in onze dagen, blijft voeren. Had de Schrijver, wegens de afleiding van Habesj zijne spelling willen regtvaardigen, waarom dan ook niet gesproken van de *Berberijsche* in plaats van de *Barbarijsche* Staten, gelijk hij met regt op bl. 119 doet. Het zijn immers de *Berberen*, en niet de *Barbaren*, die wij als de bewoners der noordkust van Afrika uit de geschiedenis hebben leeren kennen? Indien hij rationeel had willen spellen, behoorde er *Berberysche* Staten even als vroeger *Abessinië* te staan. Men weet trouwens dat *Berberen* niets anders beteekent dan *Woestijnbewoners*, en wat het weglaten der aspiratie in *Abessinië* betreft, wij zouden hem dien niet euvel geduid hebben, daar wij niet inzien, dat de harde onwelluidende *h* der noordsche volken, bij het benoemen van een door de gloeijende stralen der zon verschroeid land, der euphonie voordeel zou hebben berokkend.

Waarom de heer Ludolph bij de enumeratie van Sidney's merkwaardigheden het eigen-gesmede woord equipagies gebruikt, vatten wij niet. Had hij het fransche woord *équipage* willen hollandiseren, zoo ware het, dunkt ons, beter geweest om der consequentie — of konsekwentiewille *ekwipaadje* te schrijven. Doch wij willen hierover niet met hem twisten: men kan een zeer goed aardrijkskundige en een alledaagsch grammaticus zijn.

Van Nieuw-Zeeland sprekende (bl. 152), zegt de Schrijver, dat dit door den Engelschen reiziger Cook meer algemeen bekend is gemaakt (lees: *geworden*). Hij had voorts deze gelegenheid zeer goed kunnen waarnemen, om den gebruikers van zijn „*Leerboek*" met het deerniswaardige einde van dien grooten man in kennis te brengen.

Ten slotte, nog een enkel woord, met betrekking tot eene grove fout, die wij op pag. 66 aantroffen. Aldaar ge-

waagt de heer Ludolph van de *golf du Lion* of *Leeuwengolf*. Wij hebben twintig jaren in Frankrijks hoofdstad doorgebragt, en op alle inrigtingen van onderwijs werd ten dien aanzien steeds geleerd en gesproken van de „*golfe de Lyon*." Dikwijls heeft het ons later in Nederland gehinderd, zelfs uit den mond of in de geschriften van overigens bekwame mannen te hooren of te zien gewagen van de *Leeuwenzee* of *Golfe du Lion*, even als wij het nu ook weêr in het „*Leerboek der Aardrijkskunde*" zien genoemd. Verbeeldt u, geachte lezers, onze vreugde, toen wij twee maanden geleden in de „*Nieuwe Bijdragen*" (het Nederlandsche *Revue mensuelle et officielle de l'Instruction primaire*) voor de maand Junij 1861, op bl. 542 het volgende lazen: „Als misstelling beschouwen wij" (wie die *wij* is, weet Referent bepaald niet)" DE GOLF DU LION. Wij achten met de Fransche aardrijkskundigen, dat alhier geenszins moet gedacht worden *aan een' leeuw*, maar enkel aan de golf of den zeeboezem van de voorname handelsstad Lyon." — Referent doet hierbij tevens opmerken, dat Lyon aan de Rhône ligt, en deze stroom zijne uitwatering heeft in een' zeeboezem, die ter eere van de voornaamste stad, welke aan deze schoone rivier ligt, den naam dezer stad draagt.

Moge deze kleine uitweiding over eenige wetenswaardige punten der Aardrijkskunde eenig nut doen, bij een' eventuëlen herdruk van het werk van den heer Ludolph: wij zouden den tijd, aan zijne beschouwing gewijd, met genoegen herdenken.

De typographische uitvoering doet de pers van de heeren van Meurs en Stufkens eer aan. Ook de correctie is over het algemeen met zorg bewerkt, en den prijs vonden wij zeer matig gesteld. Op grond van het bovenstaande durven wij het „*Leerboek der Aardrijkskunde*" gerustelijk eene voorspoedige reize en eene goede ontvangst voorspellen.

Beknopt Leerboek voor de (*lees:* der) *Algemeene Geschiedenis, door Dr.* J. A. Wijnne, *Rector van* (*lees:* aan) *het stedelijk* (*lees:* stedelijke) *Gymnasium* (,) *te Groningen. Eerste Stuk. Oude Geschiedenis. Derde omgewerkte en verbeterde druk. Groningen, bij* J. B. Wolters, 1861. *In post* 8*vo.* 178 *blz. Prijs f* 1.10.

In de „*Vaderlandsche Letteroefeningen*" van Maart 1861,

No. 3, blz. 134—135, kunnen belangstellenden, onder welke wij in de eerste plaats de heeren Wijnne en Wolters rangschikken, de beoordeeling vinden van het „*Overzigt der Algemeene Geschiedenis*, door eerstgenoemden. Volgens mededeeling van Dr. Wijnne zelven, moest dit werkje dienen bij het onderwijs in de Algemeene Geschiedenis op scholen voor lager en middelbaar onderwijs, als inleiding tot het „*Beknopt Leerboek*", waarvan ons *nu* het eerste deel van den derden, omgewerkten en verbeterden druk is toegezonden geworden.

Uit bovenvermelde beoordeeling van Maart 1861, hebben de lezers kunnen ontwaren, dat wij alstoen het „*Algemeen Overzigt*" onzer goedkeuring waardig achtten. Uit dien hoofde vinden wij volle vrijheid om over het „*Beknopt Leerboek*" onze meening onbewimpeld kenbaar te maken, en naar gelang van zaken te oordeelen. Welnu, al dadelijk moet Referent doen opmerken, dat het hem zeer vreemd voorkomt, slechts het *eerste deel* van het „*Beknopt Leerboek*" ter beoordeeling van de *Uitgevers*, (de *Schrijver* weet immers in den regel hiervan niets af?) te hebben ontvangen. Waarom niet tevens het *tweede* en het *derde* deel (Middeleeuwen en Nieuwe Geschiedenis) hierbij gevoegd. Deze zijn toch sedert lang in den handel verkrijgbaar en worden: „*à bouche en veux tu?*" en: „*à grand son de trompette!*" in het weekblad van kollega Mioulet, als ook in andere bladen geännonceerd en aanbevolen! — De reden hiervan kunnen wij niet met zekerheid opgeven; doch het doet ons voor den oogenblik waarlijk leed, niet in de gelegenheid te zijn gesteld geworden over *den geheelen arbeid* van Dr. Wijnne ons oordeel te kunnen laten gaan. Gaarne zou Referent met een' terugblik op het „*Overzigt*" door hem vroeger gerecenseerd, een zaakkundig onderzoek verrigt hebben over het „*Leerboek,*" dat daartoe als grondslag werd gelegd. Hij is nu van die gewenschte geriefelijkheid verstoken, en zal moeten roeijen met de riemen, die *men* hem gegeven heeft, dat is, in dit geval, met het *eerste deel* van meergemeld „*Leerboek.*"

Op den titel van het „*Overzigt*" in 1860 uitgegeven, staat de Schrijver vermeld als *Praeceptor aan het Stedelijk Gymnasium* (,) *te Groningen.* In den derden druk van het „*Beknopt Leerboek,*" dat in 1861 is verschenen, maken wij met

hem kennis als „*Rector*" aan dezelfde inrigting. Hij is dus in een kort tijdsverloop twee trappen geävanceerd (Conrector en Rector), en dit zou ons, oppervlakkig beschouwd, het volste regt geven *méér* van hem te vorderen, dan van eenen *Anfänger*, die nagenoeg gelijk staat met al de overige Docenten of Leeraren in deze of gene vakken, welke de tegenwoordige Gymnasia van de Instituten hebben overgenomen. Doch wij zouden in dat geval zeer onbillijk handelen; want ofschoon een *onwaar* Nederlandsch spreekwoord (gelijk trouwens vele spreekwoorden van dien stam) ons zegge: „Hij, die den post krijgt, ontvangt tevens het verstand daartoe!" — zoo is het niet te ontveinzen, dat wij bij de beoordeeling van eenig werk, voor hetwelk een Doctorstitel prijkt, in geenen deele te doen hebben, met den persoon des Schrijvers, veel minder met zijne meer of minder honorabele positie in de maatschappij, maar *met zijnen arbeid*.

Bij het zamenstellen van zijn „*Beknopt Leerboek*" is de auteur van het standpunt uitgegaan, dat een dergelijk Leerboek voor de Algemeene Geschiedenis de massa der gebeurtenissen in een aaneengeschakeld verhaal zoodanig dient voor te stellen, dat men er eigenlijk geene in mist. Dewijl verder de geschiedenis eene overgroote menigte feiten bevat, welke den leerling ligt kunnen afschrikken of overstelpen, is het hem verkieslijk voorgekomen de politische historie bij uitsluiting te behandelen. Het overige wil de Schrijver tot een' tweeden cursus uitstellen. Referent is inmiddels van eene andere opinie; hij gelooft, dat het wel degelijk onontbeerlijk is, tot het welverstaan der historie in het algemeen, en tot dat der staatkundige in het bijzonder, dat de leerling te gelijkertijd een' helderen blik leere werpen op de godsdienst, de zeden, de nijverheid en den handel der volken, en dat daarbij eene behoorlijke ruimte overgelaten worde tot de mededeeling van die belangrijke verhalen en bijzonderheden, welke zich hier en daar gemakkelijk laten invlechten. Om van geene andere historiographen te gewagen, heeft onze beroemde J. Bosscha in zijne uitmuntende „*Schets der Algemeene Geschiedenis*" van welke wij den veertienden druk vóór ons hebben liggen, den rationelen weg aangewezen, welken men hierbij met grondige verwachting op een gelukkig resultaat heeft te volgen.

Bij de verschijning van dezen derden druk, zegt de heer Wijnne in een kort voorberigt, gedateerd 1 Junij 1861, dat de rustelooze studiën op dit gebied, die hunnen (de heer W. bedoelt zeker *haren*) invloed ook op het kleinste geschrift behooren uit te oefenen, door hem niet onopgemerkt zijn gebleven. Referent neemt de vrijheid zulks te betwijfelen: immers, de heer Wijnne stelt den moord van Julius Caesar voor, als plaats gehad hebbende op den 15 Maart (*ides*) 44 vóór onze Christelijke jaartelling. Het is intusschen bij ons eene bewezene zaak, dat deze gewigtige gebeurtenis in het jaar 42 voor Christus geschiedde. Volgens de historische onderzoekingen en sterrekundige berekeningen van den beroemden Seyffarth, Hoogleeraar in de archaeologie, te Leipzig, moet het jaar 48 voor de geboorte onzes Zaligmakers gesteld worden, als het jaar, in hetwelk Caesar de Rubico is overgetrokken. Onderscheidene Romeinsche schrijvers hebben te boek gesteld, dat er in de maand Januarij, in welke Caesar zijn wereldberoemd: „Jacta est alea!" sprak en over de Rubico trok, binnen den tijd van 16 dagen eene totale zon- en maaneklips plaats vond. Naar astronomische berekeningen, welke Referent voor volkomen juist houdt, is de totale zonsverduistering op den 3 en de totale maaneklips op den 18 Januarij 48 v. Ch. in geheel Italië zigtbaar geweest. Het is voorts uitgemaakt, dat er tusschen den overtogt der Rubico en den dood van Julius Caesar zes jaren en twee maanden verloopen zijn, zoodat de moord van dien grooten man in het jaar 42 v. Ch. is gepepetreerd. — Wil men nog een ander bewijs? Oude Schrijvers verhalen eenvoudig weg, dat er korten tijd na Caesars dood eene komeet verscheen, welke het volk voor de ziel van den vermoorde aanzag; en nu hebben de astronomen op onomstootelijke gronden berekend, dat de welbekende komeet van Halley in Mei van het jaar 42 aan den hemel is verschenen. — Dit alles had Doctor Wijnne behooren te weten, en deze kennis niet ongebruikt moeten laten, bij het schrijven van zijn „*Beknopt Leerboek!!!*"

Het lust ons niet het geheele boekje van den heer Wijnne na te gaan, om nog meer fouten tegen de chronologie aan te wijzen. Wij bepalen ons nog alleen hier te constateren,

dat hij beweert, dat Sardanapalus zich in het jaar 593 v. Ch. met zijne vrouwen en schatten verbrandde. Dit jaartal is inmiddels even erronneus als dat van Caesars dood; want, als wij de moeite nemen de geschiedkundige nasporingen van professor Seyffarth te raadplegen, zullen wij bevinden, dat deze gebeurtenis in het jaar 705 voor onze jaartelling plaats greep. Doch, als het op het roosteren van een' spinnenden koning en zijne lieftallige bijwijven aankomt, kan alleen een' bediller als Recensent op een honderd jaartjes zien!..

Wat de heer Wijnne, op pag. 43, van de zoogenaamde *hegemonie* zegt, is in ons oog onduidelijk en veel te onvolledig. Hetzelfde zien wij ons verpligt op te merken, omtrent de invoering van het *ostracismus* door *Clisthenes*. Misschien is de Schrijver niet bekend met *Webers Handboek der Algemeene Geschiedenis*, een der beste handboeken, welke in deze eeuw zijn verschenen. Doch aangenomen, dat hij dit werk van den beroemden Heidelbergschen hoogleeraar niet gelezen heeft, waarom niet *Schlösser* en *Becker*, of, zoo hij deze corypheën niet bij de hand had, *Rollin*, *Dorn Seiffen* en *Bosscha* geraadpleegd? Men behoeft zich immers nooit te schamen, bij zijne meerderen om raad en voorlichting te komen vragen?..

Op bl. 2, lezen wij: „De Juliaansche tijdrekening, naar Julius Caesar genoemd, stelde het zonnejaar, sedert 45 v. Ch., op 365 dagen en 6 uren, en is tot 1582 n. Ch. algemeen in gebruik gebleven (*oude stijl*). De gregoriaansche, volgens naauwkeuriger waarnemingen door Gregorius XIII in 1582 ingevoerd (*nieuwe stijl*), bepaalde den duur van 't jaar op 365 dagen, 5 uren, 48 minuten en 48 seconden, en is thans bij alle christen-volkeren, behalve bij de Grieksche Christenen — de Russen alleen uitgezonderd — aangenomen." — Doctor Wijnne houde Refer. eene kleine aanmerking ten goede. Deze volzin, *gelijk zij daar luidt*, bevat op zijn zachtst uitgedrukt, eene groote onjuistheid, om niet te zeggen eene *onwaarheid*. Het is toch van algemeene bekendheid, dat de Russen NIET uitgezonderd moeten worden, daar zij, even als de Grieken, nog steeds naar den ouden stijl rekenen, zoodat zij thans, waar wij den 1sten November 1862 schrijven, den 13den stellen. Ten tijde van Paus Gre-

gorius XIII bedroeg het verschil slechts 10 dagen; van 1582 tot 1861 is dit verloop tot ruim 12 dagen aangegroeid.

Niettegenstaande de gebreken, welke dit werk, even als allen menschelijken arbeid, aankleven (en van welke wij er enkele hebben aangestipt), bevat het eerste deel van het *„Beknopt leerboek voor de Algemeene Geschiedenis"* (over de twee volgende deelen *kunnen wij* tot nog toe niet oordeelen; zie hierboven) te veel goeds, dan dat wij geene vrijheid zouden vinden, het met nadruk aan te bevelen bij allen, die prijs stellen op een grondig, weldoordacht en systematisch onderwijs der Algemeene Geschiedenis op onze vaderlandsche Instituten en Gymnasia.

Ten slotte gevoelen wij ons gedrongen, in het belang onzer studerende jongelingschap, die wij reeds een dertigtal jaren onzes levens hebben toegewijd, de woorden te herhalen, welke wij aan het einde onzer beoordeeling van het *„Overzigt der Algemeene Geschiedenis,"* in December 1860, ter neder stelden:

„De *stereotypische* letterteekens komen ons nu en dan te klein voor. In een' tijd, waarin zooveel te leeren valt, en men van onze knapen en jongelieden lettervreters (*pardonnez-nous l'expression vulgaire!*) schijnt te willen maken, mogen de drukkers wel bedacht zijn de oogen onzer lieve jeugd niet te vermoeijen: het is hun eigen belang, want als het *myopisme* veld wint, gaat de lust tot studie en onderzoek zachtjes aan *ad patres*, waardoor de beste boeken gevaar loopen in het magazijn van den uitgever te blijven liggen, om later bij het pond te worden verkocht: *Sic transit gloria mundi!*"

Zinsontleding, *door* G. A. Vorsterman van Oijen, *onderwijzer aan de openbare school voor gewoon en uitgebreid lager onderwijs* (,) *te Aardenburg. Eerste stukje. Te Oostburg, bij* A. J. Bronswijk, 1861. *In kl.* 8*vo.*, 32 *blz.*

De schrijver van dit werkje beweert met regt, dat wij in eenen tijd van grooten vooruitgang leven, zoowel op stoffelijk als wetenschappelijk gebied; doch dit is in de laatste jaren zoo dikwijls gezegd en herhaald, dat hij dien uitroep gerustelijk had mogen terughouden.

Hij geeft vervolgens als zijne meening te kennen, dat de

resultaten der nasporingen van bekwame mannen op het gebied der taalstudie in de laatste dertig jaren een eigendom gebleven zijn der geleerden, en voegt er bij: *„de onderwijzers der lagere school, en met hen het volk, bleven daarmede onbekend."*

Tegen dit laatste sustenu teekenen wij dadelijk *protest* aan. Eene wijd uitgestrekte correspondentie in alle deelen van Nederland, en een dagelijksche omgang met menschen van verschillenden stand en leeftijd, hebben ons de overtuiging gegeven, dat onze natie, vooral in den gulden middelstand, wel degelijk groote vorderingen heeft gemaakt in taalkennis; en wat *de onderwijzers* betreft, hier schijnt de heer van Oijen wel een kater in een vreemd pakhuis. (Men vergeve ons de triviale vergelijking!) Of heeft hij nooit gehoord van het beroemde *Magazijn van Nederlandsche Taalkunde*, door *onderwijzers* geschreven, van het *Archief van Taalkunde*, door den Rotterdamschen *hoofdonderwijzer* de Jager, en, om hem op onze dagen te wijzen, van het uitmuntende *driemaandelijksche Tijdschrift*, dat uitgegeven wordt door de firma Wed. D. R. van Wermeskerken, te Tiel? — Zoo niet, hij schaffe zich ten spoedigste die onschatbare werken aan, en het zal hem ten duidelijkste blijken, dat het juist *de onderwijzers* zijn, die het meest toonen op de hoogte *van de philologie* te staan!...

Wij koesteren den grootsten eerbied voor de gevoelens van andersdenkenden. Wij vinden het zelfs kordaat van den heer van Oijen, dat deze ridderlijk voor zijne opinie uitkomt, dat het fondament van taaleenheid, door Weiland gelegd, niet deugde. Wij willen echter hierover, *op deze plaats*, niet met hem twisten; doch mogen, in afwachting van het breken eener vriendschappelijke lans op een geschikter terrein (bijv. het *Maandblad van het Nederlandsch Onderwijzers-Genootschap*), den lezers der *Vaderlandsche Letteroefeningen* de mededeeling niet onthouden van een paar vragen, die de schrijver der *Zinsontleding* tot de koopers van zijn boekje rigt. Het zijn de volgende:

a.) Waarom HET WERK van Dr. Brill niet tot grondslag genomen van alle taalonderwijs? en

b.) Waarom HET WERKJE van Dr. Te Winkel niet gekozen als maatstaf onzer spelling?

Daar gelaten, dat de Zeeuwsche schrijver ondankbaar (onkundig durven wij niet zeggen) genoeg is, om de Jager, Bomhoff, Mulder en zooveel andere sterren aan den onderwijzershemel niet te vermelden, komt het ons zonderling voor, dat juist *een paar taalkundigen* genoemd worden, die met de ontzagwekkende titulatuur van Dr. ...... prijken!... De heer van Oijen schijnt overigens niet te weten, dat de heer Brill, vroeger *leeraar* aan het gymnasium te Zutphen, thans sedert drie jaren *professor* is aan de Utrechtsche hoogeschool. Het schermen met die twee namen, *als uitgestokene vlag tot dekking van de waar*, die ons wordt opgedischt, scheen ons inmiddels opmerkenswaardig genoeg, om er de aandacht van het letterlievende publiek bepaaldelijk op te vestigen. Onwillekeurig kwamen hierbij in onzen geest, de schoone verzen op, die Corneille in zijn' onsterfelijken Cid voor de vergetelheid heeft bewaard, en die wij voor heden aldus wijzigen:

Ce n'est pas un vain nom, toge, ni arrogance,
C'est le talent tout seul qui fait la préséance.

En inderdaad, geachte lezers, het doet zekerlijk *in uwe oogen* niets ter zake af, of de bekwame en verdienstelijke *philologen* van onzen tijd den naam dragen van Dr. A., B. of C. en *eene bul* bezitten? Gij allen zijt het, even als wij, niet vergeten, wat de vereeuwigde Shakspere (1) in zijn beroemd treurspel Hamlet voor de nakomelingschap heeft te boek gesteld:

Hamlet. — Is not parchment made of sheep-skins?
Horatio. — Ay, my Lord, and of calves-skins too.
Hamlet. — There are sheep and calves that seek out assurance in that!

Om ons, in de eerste plaats, bij HET WERK (de schrijver bedoelt waarschijnlijk de *Hollandsche Spraakkunst*) van den heer Brill te bepalen, zijn wij in gemoede genoodzaakt, de

---

(1) In de *Vaderlandsche Letteroefeningen* van Julij 1860, lezen wij: »De verzameling handschriften in het Britsche Museum, te Londen, is onlangs verrijkt met eene oorspronkelijke hypotheek-akte, op een huis in *Blacsfriars*, verleden den 11 Maart 1612, en geteekend WILLIAM SHAKSPERE: een nieuw bewijs, dat de beroemde dichter zijnen naam zóó, en niet *Shakspeare* schreef."

stoute ketterij te verkondigen, dat wij er niet bijzonder mede ingenomen zijn, en verreweg aan de groote Spraakkunst van Mulder de voorkeur geven. Brill SCHIJNT aan de meeste gebruikers van zijne taalboeken te hoog, voor ons.... is hij te verward. Adelung, Jacob en Willem Grimm, Heijse, Loyd, Boiste, Napoléon Landais, en meer andere geraadpleegde of gedeeltelijk vertaalde bronvaders in de taalkunde, schitteren *pêle-mêle*, en spelen nu en dan krijgertje, onder den naam van Prof. Brill. Allen ingewijden in de philologie, valt dit ongewoon verschijnsel *niet dadelijk* in het oog, maar menigeen is het toch niet ontgaan. Daarom, hetzij met alle bescheidenheid gezegd, achten wij de geschriften van den heer Brill *voor de schooljeugd* geheel ondoeltreffend, en zouden wij op de vraag sub letter *a*) antwoorden: „*Omdat het niet aan de eenvoudigste eischen eener gezonde onderwijsleer voldoet.*"

Met betrekking tot de beantwoording der tweede vraag, onder letter *b*) kunnen wij kort zijn. Wij schatten HET WERKJE van Te Winkel hoog, en gelooven niet, dat het zoo onbekend is en zoo ongebruikt blijft, als de heer van Oijen veronderstelt. Het zal zijn' weg wel vinden; want het munt in oorspronkelijkheid en duidelijkheid uit: goede wijn behoeft geen' krans.

En nu eindelijk het boekje van den heer van Oijen? *Franchement* gesproken: het beviel ons niet, en wij raden den onderwijzers ernstig aan, liever de werkjes van Anslijn en van van Schreven op hunne scholen te gebruiken. Immers de schrijver spreekt van *analytische*, *synthetische*, *uitgebreide*, *zamengetrokken*, *existensiale* (sic?) *praedikaats-*, *assertorische*, *potentiale*, *peremptorische*, *interrogatieve*, *optatieve*, *imperatieve* volzinnen, van *nevenschikkende* voegwoorden en andere fraaijigheden meer, welke, naar onze kortzigtige wijze van denken buitengemeen geschikt zijn, om de nog niet genoegzaam *geënfleerde*, weinig *digérerende*, hoogst zelden *concentrerende* en, bij gevolg veel ongezonds *absorberende* hersenen van de lieve jeugd in de war te brengen. Wij geven daarom den schrijver beleefdelijk, doch tevens *assertorisch* in bedenking, of er geen *potentiaal* middel zou kunnen gevonden worden, om *optatief* aan de Hooge Regering te kennen te geven, dat zij *imperatief* verordene, dat de *existentiale* bevoegdheid

der onderwijzers aan de lagere scholen, om boekjes te schrijven en kinderen te onderwijzen, werd *zamengetrokken* tot de *peremptorische* eischen der logica. — Zoo lang wij intusschen nog eenigen invloed kunnen uitoefenen op het grondige onderwijs in onze schoone Nederlandsche taal, zullen wij niet ophouden, alle verstandige ouders en leermeesters te waarschuwen tegen het gebruik van werkjes, die, gelijk dat van den Heer van Oijen, zich door niets aanbevelen, dat wezentlijk van eenig nut voor de kinderen zoude kunnen zijn.

Wilt gij een onwraakbaar en *officiëel* bewijs, dat ons uitgebragt oordeel niet te streng is, en tevens eene kleine proeve van zinsontleding, volgens den heer van Oijen, wij kiezen daartoe de volgende welbekende dichtregels van onzen voortreffelijken Beets:

Door zevendubb'len muur en hemelhooge bergen,
En wetten eeuwen oud, beveiligd en bepaald,
Meent China voor altijd al 's werelds magt te tergen,
Maar weert het zonlicht niet, dat van Gods hemel straalt.

Ontleding.

1. *China meent voor altijd al 's wereld magt te tergen.* Uitgebreide, eenvoudige, analytische, praedikative, bevestigende, oordeelende, assertorische volzin.

China — subject;

meent voor altijd al 's werelds magt te tergen — uitgebreid praedikaat, waarin *voor altijd* en *magt* bepalingen zijn van *meent te tergen*, terwijl *al* en *'s werelds* bepalingen zijn van *magt*.

2. (*Dewijl het*) *beveiligd en bepaald* (*is*) *door een zevendubb'len muur, hemelhooge bergen en eeuwenoude wetten.* Zamengetrokken, uitgebreide, eenvoudige, synthetishe, praedikatieve, bevestigende, oordeelende, assertorische volzin.

Dewijl — onderschikkend voegwoord;

Het — verzwegen subject;

beveiligd en bepaald is door, enz. — uitgebreid praedikaat, waarin *door een muur, bergen* en *wetten* bepalingen zijn van *beveiligd* en *bepaald;* terwijl verder *zevendubb'len* eene bepaling is van *muur, hemelhooge* van *bergen* en *eeuwenoude* van *wetten.*

3. *Maar weert het zonlicht niet.*

Uitgebreide, eenvoudige, synthetische, praedikatieve, ontkennende, oordeelende, assertorische volzin.

Maar — nevenschikkend voegwoord.

Het (*China*) — verzwegen subject;

weert niet het zonlicht — uitgebreid praedikaat, waarin *het zonlicht* een bepaling is van *weert.*

4. *Dat van den hemel daalt.* (NB. van den Recensent. — HIER BEGAAT DE SCHRIJVER DE, IN EEN SCHOOLBOEK VOOR KINDEREN, ONVERGEEFLIJKE SLORDIGHEID VAN ANDERE WOORDEN TE GEBRUIKEN IN DE UITWERKING DER ONTLEDING, DAN IN HET HOOFD DIER ANALYSE STAAN. DOCH MEN VALLE HEM DAAROM NIET TE HARD: HIJ, DIE BIJ ZIJN ONDERWIJS AAN KINDEREN, ZOO PROFESSORAAL HOOG BOVEN DE WOLKEN ZWEEFT, KAN IMMERS OOK WEL EENS VAN DEN HEMEL DALEN! — HAD DE GOEDE MAN NU NOG MAAR EENE PARACHÛTE? GARE LES POTS CASSÉS!...) Uitgebreide, eenvoudige, analytische, praedikatieve, bevestigende, oordeelende volzin.

Dat — subjekt;

van den hemel daalt — uitgebreid praedikaat, waarin *van den hemel* eene bepaling van *daalt.*

Wij vragen het allen onpartijdigen, die dit voorbeeld van analyse gelezen hebben, mag een dergelijk doceren der Nederlandsche taal paedagogisch heeten? — Kan men, op deze wijze, in de scholen het taalonderwijs volgens duidelijke grondstellingen en overeenkomstig zijn doel: het opklaren der denkbeelden, ten nutte der jeugd aanwenden? — Begaat men geene doodzonde aan de ontwikkeling der intellectuële vermogens onzer zonen en dochteren, als men zich van uitdrukkingen bedient, die te ingewikkeld en te afgetrokken zijn, om door hen verstaan en begrepen te worden?

Ouders, *opvoeders*, wij hebben te groote hoogachting voor u, om een oogenblik aan uw antwoord te twijfelen.

De schrijver belooft in zijn voorberigt een *tweede* stukje, als vervolg op het geleverde. Wij hopen, dat hij, na onze kritiek en die in de *Bijdragen* van September 1861 gelezen te hebben, zal kunnen besluiten, uit achting voor de wetenschap en liefde voor zijne leerlingen, aan dit voornemen geene uitvoering te geven.

KORTE MEDEDEELINGEN.

Bij den uitgever H. ten Brink te Meppel, is eene goedkoope uitgave verschenen van het zeer belangrijke werk van den beroemden Macauley. *Het leven van drie beroemde Engelsche staatslieden.* Wij vertrouwen dat velen zich de gelegenheid zullen ten nutte maken, om voor *f* 1,25 zulk een boek te verkrijgen.

Belangrijk noemen wij het werk niet enkel omdat het geschreven is door Engelands grooten historicus en staatsman, maar evenzeer omdat het ons bekend maakt, en goed bekend, met drie hoogst merkwaardige personen: Sir William Temple, Lord Clive en Warren Hastings, die alle drie niet weinig hebben toegebragt tot de grootheid en de magt der Britsche natie. Vooral de tweede levensbeschrijving is ten hoogste boeijend en onderhoudend. Naauwkeurig wordt daarin de loopbaan geteekend van den grondlegger der Engelsche heerschappij in Oost-Indie, die op jeugdigen leeftijd zijn' geboortegrond verliet om als klerk bij de O. Indische Compagnie fortuin te maken.

Eene niet geringe verdienste van Macauley's methode is deze, dat hij altijd het karakter der door hem behandelde personen helder in het licht zoekt te stellen, dat hij zoowel hunne lofwaardige eigenschappen als hunne gebreken duidelijk aanwijst en daardoor elken lezer in staat stelt een regtvaardig oordeel over hen te vellen. Zijne opstellen zijn, dunkt ons, modellen van pragmatische geschiedenis-beschrijving.

Gaarne elke nuttige poging ondersteunende, kondigen wij met aanbeveling aan: *Uit de Achterbuurt. Mededeelingen eener predikantsvrouw, Mevr.* J. B. Wightman, *te Shrewsbury. Uit het Engelsch, door* C. S. Adama van Scheltema. (*Amsterdam*, J. H. Scheltema), een boekje ter bevordering van de afschaffingszaak, welker loffelijke bedoelingen, hopen wij, ook door verspreiding van dit geschrift zullen bevorderd worden. In de narede geeft de eerw. vertaler eenige teregtwijzingen aangaande het oogpunt waaruit de Nederlandsche afschaffings-vereeniging moet beschouwd worden.

Zalig onze jonge dooden is de titel van een klein boekje van John Cumming, *Predikant bij de Schotsche Kerk* en *naar den*

zesden druk uit het Engelsch vertaald uitgegeven *te Amsterdam bij* Weytingh & Brave. Er is veel vertroostends in voor ouders, die kinderen door den dood hebben verloren, en omdat die vertroostingen christelijk zijn, hopen wij dat ze in treurhuizen aan haar doel beantwoorden, al is de wijze van voorstelling anders dan wij haar voor ons zouden verlangen. Zoo zien wij bijv. niet in waarom het een schijn van vroomheid heeft als men den Zondag den „Sabbathdag" noemt. En hoe in een eenvoudig, hoogst eenvoudig, stichtelijk boekske zelfs Grieksch verzeild komt, weten wij niet.

Het boekje, *de Wetsbepalingen omtrent onvermogen van kooplieden in geval van faillissement en surceance van betaling*, (*Leiden*, van Leeuwen, 1861), dat niets anders behelst dan de afdruk der wet met enkele aanteekeningen, heeft den eigenwaan op zich den onverdienden naam toe te passen van *Gids voor kooplieden, curatoren in failliete boedels, bewindvoerders* enz. De aanteekeningen zijn zoo dun gezaaid, dat zij te zamen genomen, nog geen twee pagina's brevier zullen bevatten. Hoe een uitgever van Meyer's *principe sur les questions transitoires* zulke prullen kan in de wereld zenden, verklaren wij niet te begrijpen.

Schetsboek zonder Schetsen, door H. C. Andersen, *Amsterdam bij de Wed.* H. van Kesteren & Zn. 1862, 8*vo*., 76 *bladz.*

„*Klein*," *maar rein!* In alle opzigten van dit boekske met regt te zeggen. Uitwendig net formaat, net gedrukt en met eene goede staalgravure versierd. Inwendig in den vorm zooals Andersen schrijft, zoo geheel eigenaardig, zoo aantrekkelijk, en tevens van zoo diepen zin en edele strekking. Alle aanbeveling hebbe dit boekske, maar wij mogen onderstellen dat Andersen's naam, die zich hier niet verloochende, reeds aanprijzens genoeg zal geweest zijn.

Graankorrels uit het woord des levens, door Th. van Spall, *Em. predikant. Leiden, bij* D. J. Couvee, 1861, 102 *blz. post* 8*vo*., *in prachtband.*

De eerw. van Spall, die onze letterkunde met zoo menig werk van zijne hand verrijkt heeft, legt de pen in zijnen ouderdom nog niet neder. Tot ruste van zijnen arbeid ge-

komen, vergeet hij te Leiden het nut niet, dat hij te Klundert als auteur schonk, en is zijn vroegere werkking hem nog zoo dierbaar, dat hij op nieuw eenige *korrels* uit het *dierbare boek*, waaruit hij zijne gemeente zoo menige les gaf, het publiek aanbiedt. Het zijn dertig overdenkingen, die zich allen met het grootste genoegen doen lezen en herlezen.

Het werkje vinde een gereeden toegang tot de huiskamer en zijn inhoud eene goede opsluiting in de harten.

Het uiterlijk beveelt zich ook tot koopen aan.

ANTIKRITIEK.

De redactie der Vaderlandsche Letteroefeningen staat op een te hoog standpunt van waarheidszin en onpartijdigheid, dan dat zij niet volgaarne eenige weinige regelen in haar geacht en veel gelezen tijdschrift zoude gelieven te plaatsen, de strekking hebbende, den inhoud, zoo wel als den vorm van een „boekje'' te verdedigen, volgens de vrijmoemoedige bewering des beoordeelaars — bladzijde 479, (jaarg. 1862) van gezegd Maandschrift, „onverstaanbaar genoemd voor de meeste lezers, voor wie het bestemd is.''

De geachte recensent heeft wel de goedheid gehad te melden, dat „de daarin behandelde zaken zeer belangrijk zijn, en wat daarvan gezegd wordt, toont, dat de schrijver veel heeft gelezen en onderzocht, en hij dus ernstig belang stelt in de onderwerpen, welke hij hier ter sprake brengt;'' toch valt de beoordeelaar, niet zoo zeer den *inhoud*, dan wel den *vorm* aan, waarin het geschreven is.

Om die meening te staven, haalt hij echter slechts eene enkele stelling uit het „boekje'' aan; en uit dit „voorbeeld'' trekt recensent het besluit, dat het overige van den inhoud „onverstaanbaar'' is.

Dit besluit is, naar mijn gevoelen geenszins logisch. Immers men besluit wel van het *algemeene* tot het *bijzondere*, maar niet van het bijzondere tot het algemeene, en indien deze stelling waarheid bevat, dan vertrouw ik, dat het beschaafd, waarheidlievend en onpartijdig publiek van den inhoud, door recensent zelven, als zeer belangrijk *gequalificeerd*, wel zal willen kennis nemen, en, om den *vorm*, om eene enkele stelling slechts, zoo ongunstig beoordeeld, geenszins zal ter zijde leggen.

Doch is het waarheid, dat „de vorm ongelukkig is, waarin de schrijver zijne denkbeelden (?) en de vruchten zijner studie meêdeelt?"

Het beschaafd publiek, dat mij de eer zal aandoen, den inhoud dezer antikritiek te lezen, beantwoorde zich zelve de vraag: Is het navolgende getrokken uit de *Proeve van beantwoording eeniger Levensvragen door Christianus*, zoo volstrekt onverstaanbaar?

Op bladzijde 27 staat te lezen:

„Het begrip voorbeschikking kan op God niet worden overgebragt. Het ware, onzes erachtens, welligt beter, het woord beschikking te bezigen, indien het den mensch veroorloofd mogt worden, in de diepte der wijsheid en der kennis van God in te dringen. Toch is dat het eeuwig leven, dat de mensch God leert kennen, zoo veel zulks mogelijk is, binnen de grenzen der menschelijke natuur, en dan kunnen wij ons het Godsplan niet anders denken, dan als een ontwerp, geheel in overeenstemming met de natuur van het wezen Gods, dat volstrekt Liefde is: want God is Liefde. Die Liefde heeft, zoo wel in het eeuwig — tegenwoordige, als in het tegenwoordig — eeuwige, het schepsel, dat, naar aanleg en ontwikkeling, God gelijkvormig kan en zal worden, tot eeuwige zaligheid beschikt of bestemd, „„God wil, dat alle menschen zalig worden en tot kennis der waarheid komen,"" „dat zij hunne bestemming, in waarheid mensch te worden, bereiken zullen.

„Die wil zal en moet geschieden, omdat het de wil is, die bepaald wordt, door de goddelijke natuur zelve. De mensch, naar Gods beeld geschapen, zal en moet, door de kracht des H. Geestes, het, door de zonde, verontreinigde en bezoedelde beeld, in al Zijn luister meer en meer herstellen; op deze aarde geenszins, de ervaring leert het, maar in gindsche werelden, welke zich aan het oog des geestes, bij elke aandachtige beschouwing van den prachtvollen, majestueuzen sterrenhemel vertoonen."

„Ieder natuurlijk mensch is beschikt, is bestemd, om, uit het graf der zinnelijkheid, tot een eeuwig leven op te staan. Bij den natuurlijken mensch, nog kind zijnde, ligt de onstoffelijke geest, als bedolven, onder het aardsche stof (beeldspraak). Door onderwijs en opvoeding worden de

oogen van den geest geopend voor het bovenzinnelijke; het geloof aanschouwt de bovenaardsche dingen in beelden en voorstellingen, genomen uit de wereld der zinnen; de rede verheft die beelden en voorstellingen tot begrippen. De geest grijpt de eeuwige waarheden en houdt ze in het denken vast, en van nu aan zijn zij het onvervreemdbaar eigendom van den geest geworden. De mensch weet nu *in* Wien en *wat* hij geloofd heeft: want zijn geweten, of zijn zich zelf bewust medeweten, getuigd met den Heiligen Geest Gods, dat de mensch een kind van God is, zoodra hij van het natuurlijke geen afgod maakt, en, in de ware beteekenis des woords, werkelijk mensch is geworden. Hij ziet nu in, dat het geloof de vaste grond is der dingen, die men hoopt, en een bewijs der bovenzinnelijke zaken, welke men, met aardsche oogen niet gewaar worden kan. Zijn geloof, dat in weten overgaat, dat is in overtuiging, wordt nu een aanschouwen van den geest. Het bovenzinnelijke staat bij hem vaster dan de zinnelijke verschijnselen, Hij leeft, beweegt zich en is *in* God, dat weet hij, daarvan is hij zich ten volle bewust; zijne conscientie, zijn medeweten met Gods geest, verzekert hem zulks op eene voor hem meest overtuigende wijze. Geen geloof op gezag is het, dat hem de eeuwige waarheden werktuigelijk opdringt aan te nemen; neen, het is, door de getuigenis des Heiligen Geestes, dat, in het heiligdom van zijn eeuwig *Ik*, de ideën van God, vrijheid en onsterfelijkheid zich in vollen glans, voor het oog zijns geestes vertoonen."

Voorts op bladzijde 29:

„Het leven *in* God werkt inwendig en met kracht; echter zonder dwang, maar door vrije overtuiging der goddelijke waarheid bij ieder mensch. De kiem van het Godsleven is in iedere menschelijke ziel, van den aanvang harer wording af, voorhanden. Die kiem bezit zulk een inwendig levensbeginsel, dat zij zich noodzakelijk, onder gunstige omstandigheden, ontwikkelen moet: omdat die kiem een straal is der levenszon, die den menschelijken geest met licht en warmte doordringt."

Eindelijk om niet alle bladzijden uit te schrijven, ten slotte: de woorden van bladzijde 30.

„Is elk mensch onsterfelijk, dan neemt hij naar gindsche

werelden de zelfbewustheid zijner daden mede. Konden die handelingen den toets der reine zedelijkheid niet doorstaan, zoo zal de herinnering ze, willens en wetens, vrijwillig gepleegd te hebben, de worm zijn, die in den eeuwigen tijd niet sterft, en het vuur (beeldspraak) dat niet kan worden uitgebluscht, zonder zijne persoonlijkheid en zelfstandigheid op te heffen. Die knagende worm, die zedelijke smart zal te heviger steken, dat vuur te sterker branden, naarmate zijne overtredingen en zondige daden te zwaarder waren. De balsem der Goddelijke Liefde en het offer der volmaakte gehoorzaamheid, door den Zoon van God, gedurende geheel zijn aardsche loopbaan, en bovenal aan het kruis volbragt, zal de wonden, door dien worm en door dat vuur te weeg gebragt echter heelen. De Heiland der wereld is de volkomen heelmeester der gewonde zielen. Die zedelijke smart, een tastbaar bewijs zijnde, dat het levensbeginsel niet geheel vernietigd is, zal door den Verlosser der menschen, het krachtig geneesmiddel zijn, om den ziekelijken toestand, waarin zijne ziel, na de aflegging van het aardsche *organismus*, nog verkeert, tot betrekkelijke gezondheid te herstellen. De mensch *moet* hier op aarde, of in de toekomst, die zedelijke smart beginnen te gevoelen, om uit de banden der zinnelijkheid verlost, en, *betrekkelijk*, volmaakt te worden, gelijk de Hemelsche Vader *absoluut* volmaakt is. Dit neemt niet weg, dat, naarmate de bewustheid, door de kracht van Gods Heiligen Geest tot hooger standpunt van zedelijkheid en leven *in* God te zijn opgeklommen, bij den onsterfelijken mensch meer levend wordt, die herinnering minder smartelijk zal wezen, en een weemoedig gevoel, van zeer ziek naar de ziel geweest te zijn, alleen overblijft."

Welk is nu uw onpartijdig antwoord, geachte lezer? Zijn de bovenstaande regelen zoo volstrekt *onverstaanbaar* voor u, en komt het u, met den recensent van het „boekje," ook voor, dat het de kunsttermen der philosophie en abstracte formules zijn!? Zoo niet. Welaan doe mij dan de eer aan, het gansche boekje te lezen, en gij zult u overtuigen, dat de meeste bladzijden in den bovenstaanden vorm geschreven zijn.

CHRISTIANUS.

BOEKBESCHOUWING.

Nacht en morgen. Verhalen uit de geschiedenis der Evangelische zending onder de Heidenen, *door* F. M. Looman. *Uitgegeven te Zwolle*, *bij* J. P. van Dijk, 1860.

Gaarne erkent referent en vraagt hij opentlijk verschooning, dat hij wat laat — hij wil nogtans hopen niet al te laat — komt met de aankondiging van dit werk, hetwelk hem door de redactie der Vaderlandsche Letteroefeningen, reeds geruimen tijd geleden, ter beoordeeling toegezonden werd. Omstandigheden van hem onafhankelijk, maar waardoor hij, als het ware, in een zee van bezigheden werd gedompeld, die hoegenaamd geen uitstel gedoogden, maakten, dat hij, onder meer anderen, ook dezen arbeid maanden lang moest laten liggen. Zulks spijt hem te meer, omdat hij veel goeds heeft te zeggen van het boek, waarmede de heer Looman, die op dat gebied reeds meer geleverd heeft, dat de aandacht waardig is, onze zendelingslectuur verrijkte. Zoowel wat den inhoud als de zamenstelling daarvan betreft, heeft hij er met groot genoegen kennis mede gemaakt, en hij twijfelt geenszins of onder degenen, die het met hem doorbladerden, zullen er niet weinigen gevonden worden, die hem dit van heeler harte navertellen willen. Voor de zoodanigen echter is er geene aanbeveling meer van noode. Trouwens zij weten wat zij hebben en den schrijver daar voor zijn verpligt. Voor anderen evenwel, die tot heden toe geene kennis maakten met de eenvoudige en leerzame verhalen, welke hij ons uit de geschiedenis der Evangelische zending onder de Heidenen doet hooren, sta het volgende geschreven.

Het geheele werk is in *vier* afdeelingen gesplitst. *De eerste* heeft tot opschrift: *de duisternis van het heidendom*, en handelt, onder meer belangrijke zaken, over de *Hindoe-goden*, de *afgodendienst in China*, de *aanbidding van den grooten geest onder de Indianen*, de *fetischdienst der Heidenen*, de *goden der Australiërs*, de *Etoedienst in de Zuidzee*, de *Godsgerigten onder de Negers*, de *kindermoord op de Gezelschaps-eilanden*, de *menscheneters op Sumatra*, de *onmenschelijkheid van het kastenwezen*, enz. De *tweede* voert den titel: *Het zuchten naar verlossing.* In deze afdeeling komen benevens andere wetenswaardige mededeelingen voor: *de boetedoeningen*

der Hindoes, de *overlevering der Bullomnegers*, de *verwachtingen onder de Karenen*, enz. In de *derde*, welke „*het aannemen der zaligheid*” vermeldt, vindt men, om ook hier het voornaamste aan te stippen, eene *wonderbare leiding*, een *heiligdom der Karenen*, de *landing van Williams op Toetoeïla*, *den bedelaar van Rarotonga*, een *blinde die leert zien*, *een Chineeschen Tollenaar*, enz. De *vierde* afdeeling beschrijft „*de wandel in het licht.*” Gij leest er aandoenlijke verhalen in, waarvan referent er almede met name noemen kon, indien de keus uit den ruimen voorraad — deze afdeeling toch is zoo groot als de drie anderen te zamen — hem niet te moeijelijk viel. Ten slotte ontvangt de lezer als *toegift*, eenige cijfers ter overweging, waaruit hem blijken kan, dat er onder *negen honderd drie en vijftig millioenen niet Christenen* nog slechts *vijf duizend en veertig* evangelieboden werkzaam zijn. Het is al te weinig inderdaad! Maar, zegt de heer Looman in zijn voorberigt, meer dan ooit ontwaakt onder ons de zendingsijver. Oud en jong begint zich met de taak der Evangelieverbreiding op aarde bezig te houden. Het aantal zendings-vereenigingen neemt allerwege toe. Zendingsvergaderingen en bidstonden vermeerderen. Reeds telt men meer dan *dertig* kinder-genootschappen in ons dierbaar vaderland, en de kinderen en jongelieden haken naar de bijeenkomsten, die met hen gehouden worden, waarin hun mededeelingen, tot het gebied der zending behoorende, worden gegeven. Vaak zijn de leiders dier vergaderingen verlegen om uit eenen ruimen voorraad van verhalen eene keuze te doen. Hier bieden wij hun zulk een voorraad en wel in eene goed opvolgende orde aan, gelijk de titels der vier afdeelingen bij een blik op den inhoud, den lezer dadelijk doen zien. Waarom het aantal verhalen in de vierde afdeeling alleen grooter genomen is, dan dat der drie vorige afdeelingen zamen, is ligtelijk te bevroeden. Stof genoeg, althans biedt zij aan om hen, die nog altijd meenen, dat de zending een wat al te onvruchtbare arbeid is, van het tegendeel te overtuigen. De vermenigvuldigde christelijke scholen verlangen ook naar verhalen, die den zendingsgeest aanwakkeren, den honger naar Gods woord onder de heidenen en hunne begeerte naar verzadiging, alsmede de kracht der goddelijke genade in de harten van alle volken, voor wie het evangelie

bestemd is, aanschouwelijk voor te stellen. Daarom werd het niet ongepast geoordeeld, dit werkje ook in twee deeltjes voor schoolgebruik in te rigten.

Zal onze arbeid welkom zijn? — vraagt de heer Looman. — Referent hoopt het met hem. Zal zijn schrijven vrucht dragen en den zendingsijver bevorderen? Hij vertrouwt van ja, en referent doet dat ook, mits het ter hand genomen en gelezen worde. Op dat dit geschiede, beveelt hij het ernstig aan, en wel in de eerste plaats aan allen, die ooren hebben om te hooren naar Hem, die daar zegt: „*Gaat den henen, in de geheele wereld, predikt het Evangelie aan alle creaturen!*

CHRISTIANUS.

De dronkaard en het Evangelie (eene ware gebeurtenis), door Makuba. *Amsterdam*, F. C. Bührman, 1862. *In klein* 8vo. *Prijs f* 1,50.

Wij hebben eenigen tijd gewacht met de beoordeeling van bovenstaand werkje, omdat we niet gaarne afgaan op de eerste indrukken, die de lezing van 't een of ander boek bij ons te weeg brengt.

Een vreemde titel! dacht ik bij de ontvangst en toch komt er dadelijk een idée van verband bij den nadenkenden mensch op, want hij stelt zich een dronkaard voor, gered, teruggebragt door 't Evangelie, en zoo is ook de hoofdzakelijke strekking van het geschrift.

En vervuld met dat idée ging ik aan 't lezen, en hoe meer ik las, hoe meer het mij beviel? — neen! hoe meer ik verlangde, om dien Makuba te kennen, persoonlijk te kennen, hem de hand te reiken — een warmen handdruk — terwijl ik nu niet anders kon en kan doen, dan hem te danken voor die warme taal, die spreekt tot het hart en komt uit het hart van den waren menschenvriend!

Makuba! gij zijt een schrijver, met wien ik niet in het strijdperk durf treden, ik wil dus uw werk niet beoordeelen, veel minder nog veroordeelen; maar juist daarom bepaal ik mij tot eene vraag. Zij is deze: waarom staat er niet onder bladz. 157 „einde?" Mij ontbreekt het aan kracht, aan gloed van verwen, om weder te geven wat ik gevoelde bij het lezen van uw werk *tot op die bladzijde.* Ik kon niet anders

zeggen dan: alles is naar het leven geteekend; alles is natuurlijk; 't kan, 't moet eene ware gebeurtenis zijn, en juist omdat ze natuurlijk, ongekunsteld, wat *meer* zegt, waar is, en omdat ook nu nog geldt de spreuk: *„rien n'est beau que le vrai,"* juist daarom had ik op die bladzijde mijne lezing gaarne geëindigd, want dan was de indruk, door het werkje op mij gemaakt, niet verdrongen geworden door een' anderen. Op mijn eigen oordeel niet vertrouwende, won ik de meening in van anderen, die het boek gelezen hadden, en ook zij waren van oordeel, dat het laatste gevoegelijk achterwege had kunnen blijven en dat het eenigermate de frissche, de zoo indruk makende tint van het ware wegneemt, die onwedersprekelijk door het eerste wordt te weeg gebragt.

Ik ben 't geheel met u eens, dat menigeen, hoe diep ook gevallen, zou opstaan, wanneer hem eene vriendenhand werd toegereikt; — dat er, helaas! te velen zijn, die liever den gevallene veroordeelen, op hem als een waarschuwend voorbeeld wijzen, hem bespotten, wanneer hij, het pronkstuk der schepping, aan een redeloos dier gelijk is en zich als een voorwerp van afschuw op de straat of waar dan ook vertoont — die liever dit alles doen, dan hem, den broeder, te helpen, op den goeden weg terug te brengen. Ik ben het met u eens, dat zulk een diep gevallene nog een braaf, oppassend mensch kan worden en in zoo verre is de persoon van Herman Baaden, de held van uw verhaal, geene fictie; als zoodanig kunnen anderen dat voorbeeld volgen en ook worden zoo als hij; als zoodanig zullen zij geene te groote gedachten koesteren van de weldadige gevolgen van dien ommekeer en.... zich niet *teleurgesteld* vinden. Teleurstelling zoude misschien voor hen uiterst nadeelig zijn. Dit alles kan uw werkje, altijd tot en met bladz. 157 uitwerken.

Maar wat toch kon u bewegen, om dien indruk weder te verzwakken, door tooneelen te schetsen, die waar *kunnen* zijn, maar veel minder door de groote meerderheid als *waar* zullen worden aangenomen? Zijt gij niet bevreesd, dat men zeggen zal: dat is al te mooi, al te onwaarschijnlijk? 't Is mogelijk, dat ik den bal geheel missla, maar ook anderen heb ik die opmerking — ik zeg niet aanmerking — hooren maken, en dat speet mij, omdat ik zoo hoogst ingenomen was met uw werk.

Hartelijk hoop ik, dat menigeen dit werkje zal lezen en begrijpen; dat het veel nut moge stichten en een middel worden, om dien vijand te bestrijden, die zooveel onheil veroorzaakt; bestrijden niet door dwang, niet door een bloot lidmaatschap van matigheid (of afschaffingsgenootschap, maar bestrijden door innige overtuiging!

Het werkje ziet er netjes uit, en de heer Bührman heeft voor een duidelijken druk gezorgd.

De bestorming der vesting Bergen op Zoom, op den 8*sten Maart* 1824, *beschreven door* Jan Egbertus van Gorkum, *in leven gepensioneerd generaal majoor. Leiden*, F. Hooiberg & Zoon 1862. *Prijs f* 1,70.

Het is eene onbetwistbare waarheid dat alle episodes uit de krijgsgeschiedenis, zoo wel *die* rakende ons vaderland als wel den vreemden bodem, zoowel uit den ouderen als nieuweren tijd, den krijgsman, vooral den jongeren officier, tot volmaking zijner militaire opvoeding zoo min te ontberen zijn als het voedsel ter zijner ligchaamsontwikkeling. Hiervan zal de in zijnen tijd zoo wakkere van Gorkum ten zeerste doordrongen geweest zijn; immers is het niet te veronderstellen dat de grijsaard, op 81 jarigen leeftijd, in zijn persoon, de held van 1814 aan het publiek zal voorstellen. De man was hiervoor te edel, te nederig. Hij schreef de hier bovenaangekondigde bestorming ter leering. Hij doet hier uitkomen wat intelligentie, gepaard aan zelfstandigheid vermag in tijden van gevaar: hem, den kapitein, wordt door den engelschen generaal Graham gevraagd of Bergen op Zoom, door eenen krachtigen onverhoedschen aanval (attaque de vive force) zoude te nemen zijn. Op zijn bevestigend antwoord wordt van Gorkum, „bij kabinetsorder van den Souvereinen Vorst," den 24 Januarij 1814 gelast, zich onder de bevelen van den generaal-en-chef van het britsche leger, Graham, te Oudenbosch, te stellen. Van dezen oogenblik af aan, wordt hij belast met het vervaardigen eener figuratieve kaart der landstreek tusschen Braschaet en de Schelde, van Putten tot Merxem, en voorts met een plan der operatie en de leiding derzelve, belast.

„Ik gevoel mij gedrongen," zegt de achtenswaardige, thans

overleden generaal van Gorkum in zijne inleiding, „mijne landgenooten naauwkeurige aanteekeningen aan te bieden van hetgeen bij gelegenheid van Neêrlands bevrijding werd in het werk gesteld, om de zelfstandigheid van den staat te bevestigen. Het geldt belangrijke en schier geheel onbekende bijzonderheden; gebeurtenissen, waarvan ik zelf een werkdadig getuige was, die mij dus naauwkeurig bekend zijn en naar mijn gevoelen verdienen voor het nageslacht bewaard te worden. Ik zou mij zelven ook niet voldoen met ze achter te houden; ik zou mij voor mijne kinderen niet genoeg verantwoord achten; terwijl de overweging van de kortheid van levenstijd 1), mij volgens menschelijke berekening nog slechts vergund, mij tot eenige bespoediging dringt:

„Het krijgsbedrijf, waarvan ik met dit doel verslag wensch te geven, is, met uizondering van het officiëel rapport van den generaal-en-chef van het Britsche leger in de Nederlanden, Sir Thomas Graham, en het uitvoerige doch met grove onnaauwkeurigheden vermengd berigt van den franschen kolonel der genie le Grand," (destijds opperbevelhebber van Bergen op Zoom) later zoo verschillend en verkeerd voorgedragen, dat dit op zich zelve reden zou zijn er het stilzwijgen niet over te bewaren."

Behalve de verdiensten, om nuttig te zijn voor den beoefenaar der krijgskunst, zoo eigen aan dit geschrift, bevat het allerbelangrijkste wenken voor den volksvertegenwoordiger, wenken, der behartiging over waard. Wat zegt de beroemde van Gorkum op bl. 34, onder anderen: „In tijden van langdurigen vrede is het den Hollanders eigen aan de bestendigheid der rust te gelooven, alle voorzorgen, door het bekende *si vis pacem para bellum* voorgeschreven, niet alleen als *overbodig*, maar zelfs als *verderflijk* voor hunne welvaart, zoo wel de tegenwoordige als toekomstige, te beschouwen.

„Sedert den dood van prins Frederik Hendrik was het leger en het defensiewezen te lande geheel verwaarloosd; alleen aan het zeewezen werd, tengevolge der oneenigheden met Engeland, de hand gehouden; van daar dat, toen in den

1) Hij overleed, zegt de uitgever L. J. Janssen, den 9den Febr. l.l. te Vuren, op 81jarigen leeftijd; er was alstoen een vel van den tekst gezet.

diepgezonken en kommervollen toestand des vaderlands in 1672, zoo vele sterke steden *uit gebrek aan voorzorg* (!) in handen van den vijand vielen, voor de bezetting althans van Bergen op Zoom en der linie van Steenbergen zoo wel was gewaakt geworden, dat de franschen de provincie Zeeland, in welker zeehavens men eene veilige verblijfplaats voor de vloot wilde bewaren, als ook de provincie Holland aan deze zijde en aan den zeekant, onaangeroerd moesten laten.

„Wanneer wij bij deze beschouwing den toenmaligen staat van tegenweer op *dit* punt van het frontier, tot behoud van eene zoo belangrijke provincie en van de landen achter de linie van Bergen op Zoom tot Steenbergen gelegen, vergelijken met de hedendaagsche verdedigingswerken en de *onverschilligheid* daaromtrent of *verwaarloozing daarvan*, zien wij ons in eenen toestand verplaatst, die eenen nog droeviger tijd voor Nederland voorspelt dan die van de Witt in 1672, wanneer Nederland thans met dezelfde verooverzieke natie in oorlog mogt geraken."

„De vestingwerken van Steenbergen in een gedeelte der linie bij Bergen op Zoom zijn geslecht.

„De in die linie gelegene forten Rover, Prins en Moermont, met de sluis en waterwerken dezer linie en het riviertje de Zoom, die de inundatie voor deze vesting en linie moeten formeren, worden niet alleen niet onderhouden, maar zijn verlaten (in. 1857 geheel geslecht en in bouwland herschapen), en vervallen zoodat gansch Zeeland en het beheer der Zeeuwsche stroomen en wateren, die naar het hart van Holland voeren aan vermeestering prijs gegeven zijn; gevolglijk is ook naar Bergen op Zoom de toevoer, die de voornaamste sterkte dezer vesting uitmaakt, geheel aan afsnijding blootgesteld. En toch gelooven wij geen *te groot* vermogen aan deze vesting en linie toe te kennen, als wij beweren, *dat zij het behoud van Holland en Zeeland* in de rampvolle tijden ven 1672 gewaarborgd en daardoor tot behoud van de onafhankelijkheid van den staat niet weinig bijgedragen hebben."

Vóór het jaar 1784 waren de keelen der forten Moermont, Prinsen en Rover gesloten, door welke omstandigheid de generaal van Löwendahl bij de belegering van Bergen op Zoom in 1747 de Steenbergsche linie niet had durven aan-

vallen, omdat na de vermeestering der gebastioneerde linie dan nog de geslotene forten, ieder op zich zelf ter belegering overig bleven. Evenwel werden de keelen geopend.... en, ten gevolge dezer zoo dwaze maatregelen zegt de generaal van Gorkum op bladz. 44: „De militaire commissie uit den Raad van Staten, aan welke de voorschreven ontsluiting van de keelen der forten voorgedragen was, keurde dit voorstel af, en verzette zich aanvankelijk op klemmende gronden daar tegen, maar den last ontvangen hebbende van zooveel doenlijk geld te laten verwerken, stond zij eindelijk dit openen der keelen aan de genie toe."

„*Wie heeft in onzen tijd*," (dit schreef de generaal van Gorkum, let wel, in 1862) „*bij minder of wel geen overvloed van geld, niet dezelfde verkeerdheden bij den* vestingbouw opgemerkt?"

Sedert de onderwerping van Holland aan het Fransche bewind, na 1795, meer bijzonder na de inlijving van *Holland* in het Fransche keizerrijk, of sedert de lente van 1810 was het verdedigingsfront der vesting Bergen op Zoom geheel omgekeerd; dewijl het niet meer tegen het zuiden of tegen Frankrijk, maar tegen het noorden in den schakel der vestingen ter verdediging van het Fransche rijk moest dienen, moesten de Franschen te regt wenschen, dat de linie van Steenbergen — die tegen het Zuiden gerigt, den toegang voor de Franschen naar Nederland afsloot — werd verlaten en geslecht.

„*Maar die ontruiming*" — zegt de generaal van Gorkum op bl. 46 — „en *thans helaas! de slechting door ons bewind in Franschen zin, verwezentlijkt, zal wel door ieder vaderlander*, en in het bijzonder door *hen, die het krijgsbelang van Nederland* op dit punt *kennen, als bedroevend en voor onze toekomst als zeer bedenkelijk geoordeeld worden.*"

Dit nu, is de beschouwing eens mans, in het vak der vestingwerken grijs geworden, die de bewijzen van zuivere verdiensten op de borst droeg. Zou dan in dezen tijd die stem niet een gewigt in de schaal der landsverdediging leggen?.... Helaas! Wij vreezen er voor!

Wij wenschen dan dit boek hartelijk welkom! en koesteren tevens de hoop, dat het tot in de harten der volksvertegenwoordigers moge doordringen en weerklank vinden.

Bij het doorlezen vielen ons de navolgende drukfeilen in 't oog:

Bl. 2, lezen we Klunder*t*, op bl. 47 Klunder*d*.

Bl. 7, 8, 12, staat garni*s*oen, in plaats garni*z*oen, zoo als dit op bl. 12 en 18 goed geschreven staat.

Bl. 9 staat Noordbraban*t*, terwijl op bl. 10 staat Noordbraban*d*.

Bl. 25 staat B*o*rgvliet, op de kaart B*u*rgvliet.

Bl. 42, 14: *th*ans bevinden wij ons thans aan den hoek.

Bl. 47 staat *D*e Grand voor *L*e grand.

Bl. 58 staat avancée-wacht, op bl. 60 echter staat avancéwacht.

Bl. 79 staat op r. 10 b. het woord: „door" als overtollig.

De beeldtenis van den grooten generaal is treffend gelijkend en meesterlijk teruggegeven.

De schets der vesting en omstreken doet de steendrukkerij der uitgevers T. Hooiberg & Zoon de meest mogelijke eer aan. x^2.

De kamer-gymnastiek voor het vrouwelijk geslacht, van Dr. M. Kloss, *Directeur der kweekschool voor gymnastiek-onderwijzers te Dresden. Voor Nederland bewerkt, door* H. W. Bloem; *met een voorberigt van* Dr. G. A. N. Allebé. *Amsterdam,* C. L. Brinkman, 1862. *In kl. 8vo. Prijs f* 125.

„Mijne kinderen leeren van alles, ze moeten eene fatsoenlijke educatie hebben, daarop ben ik bijzonder gesteld, maar gymnastiek! 't is een *horreur!*" Zoo spreekt mevrouw A. en hare vriendin voegt er bij, dat zij voor jongens de kunst om kunsten te leeren maken, niet onaardig vindt, maar dat zij het bij meisjes niet kan uitstaan. En zoo zijn er, helaas! nog verscheidene, die even als mevrouw A. en B. de gymnastiek in *'t algemeen*, maar voor meisjes in *'t bijzonder* verafschuwen.

Diezelfde menschen zullen er niet tegen hebben, dat hunne dochters leeren dansen. Dit is eene der eerste vereischten eener gesoigneerde opvoeding, en eene voorname oorzaak, waarom zoo menige jonge bloem in den vollen bloei harer schoonheid onmeêdoogend door tering wordt weggerukt. Maar dansen is immers ook gymnastiek? Betrekkelijk, ja! maar alles kan overdreven worden, en zoo wordt het dansen, dat uit het oogpunt van beweging beschouwd, weldadig zoude

kunnen zijn, door overdrijving nadeelig en zelfs doodend voor het ligchaam.

Ik beschouw de gymnastiek als een middel ter bevordering van de gezondheid. Men zal het vooroordeel kunnen aanvoeren, dat zoo menig ongeluk daardoor wordt veroorzaakt, maar dan was dit aan den minder kundigen onderwijzer of aan ongehoorzaamheid van de zijde der leerlingen te wijten. Beweging en gezonde lucht zijn twee levensbronnen, die binnen ieders bereik zijn gelegen; de eerste moet evenwel gewijzigd en naar zekere voorschriften in praktijk gebragt worden, wil zij de gewenschte resultaten opleveren. Van daar was het noodig, om die verschillende regelen en voorschriften in een geheel zamen te vatten en van daar de verschijning van dit werkje. 't Is niet het eerste van dien aard, dat door de pers verkrijgbaar is gesteld. Mannen als Rijkens en Euler hebben zich daaromtrent verdienstelijk gemaakt, maar de schrijver van 't hier voor mij liggend werkje heeft zich meer bepaaldelijk de kamer-gymnastiek voor het vrouwelijk geslacht ten doel gesteld. Het is opgesteld door Dr. Kloss, die zich in 't vak der gymnastiek in Duitschland en ook bij ons eenen welverdienden naam heeft verworven. Het is in twee afdeelingen gesplitst, waarvan de eerste algemeene beschouwingen bevat, die hoofdzakelijk ten doel hebben, om aan te toonen, van hoeveel nut de gymnastiek voor meisjes is, terwijl de tweede bijzondere voorschriften en oefeningen behelst.

Het ware te wenschen, dat menigeen, die nog vooringenomen is tegen dit zoo hoogst nuttige middel ter ontwikkeling van het menschelijk ligchaam, dit boekje in handen kreeg. Misschien wekte het de zoodanigen op, om een bezoek op eene gymnastiekschool af te leggen; dan zoude menige moeder begrijpen, waarom hare dochter zoo lijdt aan lusteloosheid, hoofdpijn en consorten; waarom zij zoo bleek ziet, zoo weinig eetlust heeft, scheef wordt enz. En denkt men dan daarbij wat verder, denkt men aan de gewigtige roeping in het maatschappelijk leven, dan zal men moeten erkennen, dat de gezondheid, ontwikkeling en geregelde beweging van 't vrouwelijk ligchaam eene hoofdzaak moet zijn voor haar, die eenmaal den zoeten naam van moeder hoopt te zullen dragen.

Verscheidene, zeer duidelijk uitgevoerde houtsneden ver-

sieren het werkje en maken de oefeningen aanschouwelijk. Eindelijk heeft de vertaler achter de voorrede nog eene lijst van kunsttermen gevoegd, waardoor hij den gebruikers eene groote dienst heeft bewezen.

Druk en papier zijn goed en de uitvoering is net. Ik hoop evenwel, dat niet alle exemplaren zoo zullen zijn als het voor mij liggende, want het titelblad voor de eerste afdeeling staat juist onderste boven en deed mij denken aan de laatste bladzijde van Glassbrenner's verkeerde wereld. Een spotboef kon er den draak meê steken.

En hiermede zij het werkje een gunstig onthaal en der gymnastiek een bestendigen bloei toegewenscht!

Schets der Handelsgeschiedenis. Een leerboek voor Instituten en Inrigtingen van middelbaar onderwijs, *door* J. J. Alberda, 3 *stukken. Amsterdam*, P. N. van Kampen, 1861. *Prijs f* 3,00.

Nederland — Handel!

Die twee woorden zijn onafscheidbaar met elkander verbonden. Neêrlands bloei, roem, rijkdom: alles ontstond en ontstaat nog door den handel, dien veel vermogenden hefboom, die zoovele raderen in beweging brengt! Hoevele honderden hebben hun bestaan aan den handel te danken, en wat is dus noodiger en nuttiger dan te weten, hoe de handel zich langzamerhand over den aardbol heeft verspreid, wat men eigenlijk door den handel hebbe te verstaan, hoe die overal gedreven is en wordt en welke belangrijke veranderingen daarin gedurende den loop der eeuwen zijn ontstaan. Aan eene dergelijke behandeling van dit belangrijk onderwerp bestond sedert lang eene groote behoefte, en wij, de handeldrijvende Nederlanders, moesten erkennen, dat andere volken ons daarin vooruit waren.

De heer A. heeft eindelijk zijne krachten beproefd aan de zamenstelling van zulk een werk, en hij was voorzeker meer dan iemand anders de man, die voor die taak uitnemend geschikt was. Als oud-directeur van de inrigting voor handel en nijverheid was hij geheel op de hoogte van zijn onderwerp en als door en door kundig onderwijzer wist hij, in welken vorm het moest behandeld worden, ten einde aan het beoogde doel te kunnen beantwoorden.

In het Voorberigt zegt de schrijver, dat deze schets bij eene gunstige opname, zal gevolgd worden door een uitvoeriger Leerboek. Het voor ons liggende is dus niets meer dan eene schets, waarin behandeld wordt:

1°. de handelsgeschiedenis der oude volkeren en die der middeleeuwen.

2°. Die der nieuwe volkeren van 1492 tot 1789 en

3°. Het voornaamste uit de handelsgeschiedenis van 1789 tot op onze dagen.

Het eerste stuk bevat derhalve de handelsgeschiedenis der oude volken, van het Byzantynsche rijk, van Venetië, benevens eenige bijzonderheden aangaande de steden, de weelde en het fabriekwezen in de middeleeuwen.

Een rijken schat van wetenswaardige bijzonderheden biedt dit eerste stukje ons aan. 't Is daarbij onderhoudend geschreven, zoodat het zich met zeer veel genoegen laat lezen, en ons eenen helderen blik doet slaan in het leven van die eerste handelaars, die wereldberoemd zijn geworden en eenen wereldhandel wisten te gronden met bekrompene middelen. Maar de schrijver bepaalt zich niet bij eene opsomming van de verschillende handelsartikelen, maar maakt ons ook bekend met de levenswijze dier volkeren en zeer belangrijk zijn zijne mededeelingen. Dit geeft daarenboven eene aangename afwisseling.

Het tweede stuk neemt eenen aanvang bij de ontdekking van den zeeweg naar Oost-Indië, en ruimschoots vindt de Schrijver nu gelegenheid om den handel der Nederlanders gedurende het roemvol tijdperk van onzen worstelstrijd met Spanje in al zijne grootheid en verbazende uitgestrektheid te doen uitkomen. Men staat verbaasd, als men op bladz. 28 leest van Antwerpen, dat hoewel de tol-, accijns- en marktgelden zeer laag gesteld waren, deze jaarlijks 1,726000 gulden opbragten; dat de actiën dividenden der O. I. kompagnie in 1606 niet minder dan 75 pCt bedroegen; dat de haringvangst ieder jaar 8 millioen gulden opbragt; hoe in 1679 nog 129 schepen ter walvischvangst uitvoeren en hoe er in de achttiende eeuw tijden waren, dat de Hollanders 3000 millioen guldens hadden uitstaan. Het zoude ons te ver voeren, indien wij de ontelbare menigte belangrijke bijzonderheden wilden aanstippen, die wij bij de lezing

opmerkten. Met de grootste naauwkeurigheid heeft de schrijver elk land behandeld en wij zeggen hem dank voor zooveel leerrijks!

Het derde stuk behandelt de geschiedenis des handels van 1789 tot op onzen tijd en vooral zijn daarin opgenomen Engeland en de Vereenigde Staten, terwijl de laatste bladzijden zijn toegewijd aan Californië, Japan en de handelscrisis in 1857; zoodat de schrijver zich blijkbaar heeft toegelegd, om geen punt onaangeroerd te laten. Wanneer men daar o. a. leest, dat de uitvoer van katoen van 1815 tot 1830 was toegenomen in de verhouding van 5 : 8 en in de 6 volgende jaren klom in verhouding van 1 : 2, dat de waarde in 1800 5 millioen en in 1838 reeds 61 millioen dollars bedroeg, dan eerst kan men zich een denkbeeld maken van den hoogst verderfelijken invloed, die de tegenwoordige krijg in Amerika op dien reuzenhandel moet hebben, en diep moet men het betreuren, wanneer men een voorbeeldeloozen bloei en welvaart zóó met voeten ziet treden.

Uit het door ons medegedeelde zal genoegzaam blijken, hoe hoogst belangrijk de voor ons liggende werkjes zijn en met volle ruimte mogen wij het niet alleen aan instituten en gymnasia, maar ook aan hoofd- en hulponderwijzers aanbevelen.

't Is waarlijk somtijds bedroevend, als men hoort hoe vele onderwijzers geheel onbekend zijn met dezen tak van onderwijs, die zich toch zoo uitmuntend met de aardrijkskunde laat vereenigen en juist dat onderwijs zoo veel boeijender kan maken. Hoe menigeen bepaalt zich bij de drooge opsomming van grenzen, steden en rivieren, en geen wonder dat de leerling langzamerhand eenen tegenzin krijgt in eene wetenschap, die bij eene behoorlijke ontwikkeling en toepassing, zooveel kan toebrengen tot de wezentlijke vorming en opscherping van 't verstand. Vooral ook mag deze geschiedenis des handels niet onbekend blijven aan den jeugdigen Nederlander.

Hartelijk hopen wij, dat een ruim debiet den wakkeren uitgever moge aanmoedigen, om het plan des schrijvers, uitgedrukt in het voorberigt van dit werkje, ten uitvoer te brengen; wij vertrouwen dat onze letterkunde alsdan met nog een degelijk werk verrijkt zoude worden.

Handboek der Algemeene Geschiedenis, ook met betrekking tot beschaving, letterkunde en godsdienst door Dr. Georg Weber, *Hoogleeraar te Heidelberg. Voor Nederland bewerkt door* Dr. A. W. de Klerck, *Praeceptor aan het stedelijk Gymnasium te Amsterdam. Eerste Stuk. Oude Geschiedenis. Oostersche volken. Amsterdam*, J. H. Gebhard & Co., 1861. *In gr. 8vo.* 110 *bladz. Prijs f* 1,00.

Het lag eerst in ons plan, om al de uitgekomen stukken van dit werk te gelijk aan te kondigen, maar bij nader inzien vonden wij het beter, om onze lezers met elk stuk afzonderlijk bekend te maken.

In 1846 verscheen de eerste druk van het werk van Weber en nog zeer goed herinneren wij ons, hoe gunstig de opname in Duitschland was, en het toen in 't oorspronkelijke hier te lande met bijval werd gelezen, en als een uitmuntend boek beschouwd. 't Is waarlijk te verwonderen, dat zulk een werk zoo lang onvertaald bleef, terwijl eene massa prullaria niet aan de vertaalwoede kon ontsnappen. 't Is mogelijk, dat de menigte historische werken, die in den laatsten tijd zoowel oorspronkelijk als vertaald het licht hebben gezien, de uitgevers eenigermate heeft afgeschrikt, maar zeker is het, dat geen der vroeger verschenen kan wedijveren met Weber's handboek. Maar hoe goed het mogt zijn, het werk had door eene overzetting veel kunnen verliezen, en juist daarom doet het ons genoegen te kunnen verzekeren, dat de heer de Kl. deze vertaling niet alleen met de meest mogelijke zorg heeft bewerkt, maar door bijvoeging van menige belangrijke bijzonderheid het werk nog meer volkomen, nog meer uitgebreid, nog bruikbaarder heeft doen worden.

Het eerste stuk begint met eene inleiding, welke tot bladz. 33 loopt, en waarvan het grootste gedeelte bladz. 9—30 over de godsdienst en eeredienst van het heidendom handelt.

Die 20 compres gedrukte bladzijden bevatten eenen schat van wijsheid en belezenheid en leveren het bewijs op, dat de schrijver met onuitputtelijk geduld en groote volharding, de taak, die hij op zich nam, heeft willen ten uitvoer brengen.

Tot in de kleinste bijzonderheden deelt hij ons alles mede van de godsdienst der Indiërs, het Zend-Volk, de Egyptenaren en de godsdienst der Grieken en Romeinen. De Grieksche mythologie vooral is zeer uitvoerig; niet langwijlig, niet gerekt; neen! 't zijn korte punten, maar geen puntje wordt er onaangeroerd gelaten. Vervolgens de godsdienst der Germanen en Kelten en daarna neemt het geographisch overzigt van Azië een aanvang, hetwelk ongeveer 10 bladz. compressen druk bevat, en niet is eene drooge opsomming van landen, bergen, rivieren enz., maar waarin alles is opgenomen, wat de kennis van Azië kan bevorderen. Levert het land, of de provincie of de stad voortbrengselen op, dan vindt gij ze vermeld; is er eene historische herinnering aan verbonden, dan is ze opgeteekend en het jaartal er naast geplaatst.

Van bladz. 47—59 loopt de geschiedenis der Indiërs. Hoogst belangrijk en boeijend en leerzaam is dit gedeelte, wanneer zoowel de Indische epos, met de ontleding van de beide groote epopoeën, *de Mahabâthara* en *de Ramâjâna*, de onderscheidene *kasten*, de staats- en regtsinstellingen, het *Brahmanismus* en *Boeddhismus* en de latere beschaving der Indeërs beschreven wordt. Na vervolgens de Babyloniërs en Assyriërs, Egyptenaren en Etheopiërs en Phoeniciërs behandeld te hebben, loopt bladz. 77—96 over de geschiedenis van Israël. Belangrijk is daarin het gedeelte, toegewijd aan de Hebreeuwsche literatuur. Zoo zegt hij o. a. van de psalmen: De psalmen zijn de parelen der Hebreeuwsche poësie. Een vuurstroom van geestdrift sleept den dichter onmiddelijk voort tot den God die zich niet als het leven der natuur en er mede vereenzelvigd, maar als over de natuur, als zijne schepping, gebiedend openbaart. „Deze passage, hoe krachtig ook uitgedrukt, heeft iets onduidelijks, iets gedrongens in stijl en vorm. Evenzoo vinden wij eenige regels later: „zij hielden niet op, om de reeds geschiede, of de op handen zijnde en uit omstandigheden te voorziene verdrukking te beschouwen als de wrekende vergelding van God" enz. Waarom dergelijke phrasen niet in een Nederduitsch gewaad gestoken? Dit is evenwel eene kleine opmerking die ons ontsnapt, omdat men aan een schoon werk ongaarne een vlekje ziet.

Eindelijk volgt van bladz. 96 tot aan het einde de geschiedenis der Meden en Perzen, en ook daarin is het gedeelte, waarin de zeden, de instellingen en der regeringsvorm der Perzen beschreven wordt, ten hoogste onderhoudend en leerzaam. Zeer duidelijk is de geschiedenis van het landsbestuur en de regering der Satrapen en die van het krijgswezen voorgesteld, en hetgeen men daar leest, werpt een helder licht over den toestand van dit eenmaal onder Cyrus zoo magtige en door de natuur zoo mild bedeelde land. Wanneer wij daarin den togt van een Perzisch leger lezen, dan staan wij verbaasd over zoo veel weelde en pracht en dan komt ons het bijna fabuleuse berigt van het leger van eenen Xerxes niet meer zoo onbegrijpelijk voor. Als wij daar vinden van 600 muilezels en 300 kameelen, die de schatten des konings droegen, van een gevolg bestaande uit koks en knechten, dan begrijpen we, hoe zulk een leger door zijne te groote entourage de nederlaag kon lijden.

Als wij dit alles zamenvatten, dan komen wij tot het besluit, dat de geschiedenis van Weber een werk is, dat alles in zich vereenigt wat tot eene degelijke studie der geschiedenis wordt vereischt en wij kunnen iedereen niet genoeg aanraden om zich te laven aan die rijke bron.

Mogen de uitgevers door een ruim debiet aangemoedigd worden om met de uitgave van zulke belangrijke werken voort te gaan, te meer, daar de prijs zeer redelijk en de uitvoering duidelijk en net is.

In volgende nummers van dit tijdschrift hopen wij de volgende stukken te behandelen.

---

1. *Recueil de Lettres, à l'usage des Écoles, d'après* A. Gros Claude, *Professeur de langue française. Zutphen*, A. E. C. van Someren, 1862. *In kl.* 8*vo.*, *X en* 118 *blz, avec une Table des matières. Prijs f* 0.50.

2. *Traité complet de correspondance commerciale, à l'usage des Écoles, naar denzelfden schrijver, bij denzelfden uitgever*, 1862. *In kl.* 8*vo.*, *X en* 150 *blz. Prijs f* 0.65.

In eene der laatste maanden van het jaar 1855, verscheen te Zutphen, bij den boekhandelaar A. E. C. van Someren, een werk, getiteld: „*Essais de Style Épistolaire, sur des su-*

jets de la vie réelle au dix-neuvième siècle," door den bekenden instituteur L. A. Hissink. Het werd algemeen, door het onderwijskundig personneel in Nederland met welwillendheid ontvangen, en door de recenserende tijdschriften zeer gunstig beoordeeld. „De Boekzaal der geleerde wereld," het geachte tijdschrift voor onze protestantsche kerken, zeide, onder anderen, van dit boek, in No. 3, Maart 1856: „Een zeer goed en nuttig schoolboek, in de Fransche taal geschreven. De inhoud is niet droog, en bestaat uit geene losse volzinnen, maar bevat integendeel eene schets uit het huiselijke leven van een paar vaderlandsche familiën, en dat wel in een aantal van 66 brieven, allen los, bevallig en in den waren briefstijl opgesteld, leverende over het geheel eene aangename lectuur op, die voor de jeugd even onderhoudend als leerzaam zal zijn. Referent kan dit nuttige werk niet genoeg aanbevelen, en wenscht het op elk instituut en in vele huisgezinnen als lees- en vertaalboek in gebruik te zien."

Wanneer men deze omstandigheid in aanmerking neemt, zal het niet kunnen verwonderen, dat de vlijtige uitgever, door de eervolle opname der „*Essais*" aangemoedigd, bij herhaling lust gevoelde, zich weêr op het gebied van den Franschen briefstijl te begeven, en een paar producten in hetzelfde genre in 't licht te geven, — en het ligt voorts in den aard der zaak, dat de werkjes „*d'après* Gros Claude" wilde men hun eenigzins vooraf eene goede ontvangst voorspellen, *un certain air de parenté* met de „*Essais*" moesten hebben. Wij hopen dat de arbeider „*d'après* Gros Claude," zoowel als de uitgever, zich niet in hunne billijke verwachting bedrogen zullen zien, en dat deze twee werkjes een even goed debiet zullen hebben, als dat, waarover hun *frère aîné* zich nog steeds kan verheugen.

Wie de heer A. (Armand?) Gros Claude is, weten wij niet. Hij is (bij ons althans!) geheel onbekend in de republiek der letteren, en de vraag is bij ons gerezen, of één ten onzent welbekende en gelukkige beoefenaar der Fransche taal en letterkunde zich niet onder een pseudonyem bescheidenlijk heeft willen verbergen. Ook zijn wij niet geheel vreemd aan de gedachte, dat welligt de „*Essais de Style Epistolaire au dix-neuvième siècle*" en de werkjes „*d'après* Gros

Claude" aan dezelfde hand hun oorsprong te danken hebben. Met zekerheid mogen wij echter hieromtrent niets vaststellen. Wat inmiddels van de zaak zij, bovengenoemde geschriften verdienen in alle opzigten de eer eener vertrouwelijke kennismaking bij allen, die op zuiver en vloeijend Fransch prijs stellen, en wij kunnen den onderwijzers van scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs, als ook hun, die zich met het geven van middelbaar onderwijs onledig houden, in gemoede aanraden, no. 1, *Recueil de Lettres*, als eene voorbereiding, en no. 2, *Traité complet*, als een vervolg op meergenoemde *Essais de Style Epistolaire* bij hunne klassen in te voeren: zij zullen zoo doende een volledig stel lees- en leerboeken bezitten over dezen belangrijken tak der Fransche letterkunde, en hunne leerlingen zullen, na het geregeld afloopen van eenen driejarigen cursus (één jaar voor ieder werkje), rijpe vruchten van hunnen arbeid voorzeker inoogsten.

1. Wij hebben karakterlooze personen gekend, wier eenigste doel was geld te verzamelen. Op hen zijn deze woorden, die wij uit de *Traité complet* afschrijven, geheel van toepassing.

„Si vous êtes riche, vous serez toujours honoré aux yeux de la multitude; mais le serez — vous aux vôtres? Si votre propre estime vous touche peu, entassez des monceaux d'or sur des monceaux d'or, et soyez heureux, si l'homme immoral peut l'être."

„Il vous reste, et il doit vous rester des principes religieux. Songez donc qu'il viendrait un moment où vous vous reprocheriez des richesses mal acquises qu'il faudrait restituer; à moins que vous ne braviez, en insensé, un juge prêt à vous en demander un compte sévère."

2. Hetgeen de schrijver later zegt:

„n'Embrassez pas trop d'objets à la fois. — Quelque forte que soit votre tête, quelque étendue de génie que vous ayez, songez que la journée commune de l'homme laborieux n'a guère plus de six heures et que toutes les affaires qui l'exigeraient plus longue, seraient abandonnées nécessairement à vos coopérateurs subalternes,"

schijnt ons wat al te naauw gesteld, wat de tijdsbepaling betreft. Wij zouden gerustelijk, om der waarheidwille, het woordje *six* in *dix* veranderen. Referent weet bij ondervin-

ding, dat twaalf uren arbeid daags, mits men met liefde voor het schoone en goede werke, niet vermoeijen, en wanneer men per etmaal zeven uur aan den slaap wijdt, blijven er nog vijf uren daags over, om zich met eten, drinken, praten en wandelen te ontspannen. Het leven is waarlijk te kort, om het aan ijdele beuzelingen dwaaselijk te verspillen!...

3. Met zeldzamen takt en diepe menschenkennis, waarschuwt de auteur ons voor eene klip, waarop vele Nederlanders, vooral in onze dagen, nog steeds blijven stranden. Men hoore slechts:

„l'Influence de l'or est aussi funeste aux particuliers, qu'aux nations. Si vous n'y prenez garde, vous en aurez l'ivresse. Après avoir entassé, vous voudrez entasser encore, et vous deviendrez avare ou dissipateur. Avare, vous serez dûr, et le sentiment de la bienfaisance, de la commisération, de la bonté s'éteindra en vous. Dissipateur, après avoir consumé vos belles années à acquérir la richesse, vous serez jeté dans l'indigence par des dépenses extravagantes; et si vous échappez à ce malheur, vous n'échapperez pas au mépris."

Wij meenen genoeg gezegd te hebben, om het nuttige en bruikbare van de besprokene werkjes voldoende te bewijzen, en eindigen met den wensch, dat de bekwame schrijver ons nog meer met zulke degelijke pennevruchten vergaste.

October 1862.

Gleanings in English Prose. Reading-book for schools(;) by D. Hoekzema, *Teacher of modern languages (,) at the Groningen (engelsch: Groningue?) Gymnasium. Groningen (Groningue)*, J. B. Wolters, 1862. *In post 8vo., VIII en 253 blz. Prijs f* 1,25.

Wij achten ons gelukkig, de aandacht der beoefenaars der Engelsche taal- en letterkunde in ons vaderland te mogen vestigen op een nieuw werk, dat in velerlei opzigt de eer eener bijzondere vermelding verdient. Het deed ons uit dien hoofde wezenlijk leed, toen wij het onder de rubriek „*Letternieuws*" in de Arnhemsche Courant van den 18 October

*

1862 slechts als *en passant* in een tiental regels aangekondigd zagen, die niets dan eenige *lieux communs* behelzen, en daardoor niets bewijzen. De arbeid van den bekenden en verdienstelijken Groningschen leeraar in de nieuwe talen, den heer D. Hoekzema, is wel der moeite waard, om naauwkeurig in beschouwing te worden genomen; want onder den nederigen titel van „*Gleanings*" heeft de schrijver ons eene uitgezochte verzameling van Engelsche prozastukken geschonken, die allezins geschikt zijn, om den zaakkundigen lezer aangenaam en nuttig bezig te houden, en volkomen beantwoorden aan het doel, waartoe zij werden bijeengebragt: *a reading-book for schools.*

Reeds bij eene vlugtige inzage der „*Contents*" vinden wij de aanwijzing van onderscheidene stukken, die den weetlust kunnen bevredigen, en door schoonheid van taal en stijl uitmunten. Men treft er, onder anderen, aan:

The vanity of riches, van Johnson;

Night, van mevrouw Barbauld;

Our partridges, door den kundigen schrijver van John Halifax;

The whistle, dit kleine onovertrefbare meesterstuk van den wereldberoemden Franklin;

Character of William III, van Macaulay, den grooten geschiedschrijver;

Execution of Lewis XVI, van Carlyle, een historisch verhaal, dat zelfs voor degenen, die met de geschriften van den genialen Thiers bekend zijn, eene hoogst interessante lectuur oplevert;

Death of Paul Dombey, van Dickens, enz. alles gevolgd door *explanatory annotations*, die het klaarblijkelijkste bewijs leveren van de belezenheid en de grondige kennis van den verzamelaar, en die wij daarom gaarne talrijker hadden gezien.

Op bl. 40, vonden wij eenen aardigen zet, die in onze Garibaldiaansche koortsdagen niet onopgemerkt mag blijven:

„When Oliver Cromwell, first coined his money, an old cavalier (a partisan of king Charles the First) looking upon one of the new pieces, read the incription on one side: God with us; on the other: The commonwealth of England. „I see," said he, „God and the commonwealth are on different sides."

Het oordeel, dat de vermaarde oudheidkenner Layard velde, bij de ontdekking van de groote leeuwen te Nimroud, verdient met belangstelling te worden nagegaan. Wij bepalen ons bij de aanhaling van enkele zinsneden, en verwijzen, voor het overige, den weetgierigen lezer naar de „*Gleanings*" van den heer Hoekzema.

I used to contemplate for hours these mysterious emblems, and muse over their intent and history. What more noble forms could have ushered the people into the temple of their gods? What more sublime image could have been borrowed from nature by men who sought, unaided by the light of revealed religion, to embody their conception of the wisdom, power, and ubiquity of a supreme Being? They could find no better type of intellect and knowledge than the head of the man; of strength, than the body of the lion; of rapidity of motion, than the wings of the bird. These minged human-headed lions were not idle creations, the offspring of mere fancy; their meaning was written upon them. They had awed and instructed races which flourished three thousand years ago. Throug the portals which they guarded, kings, priests, and warriors had borne sacrifices to their altars, long before the wisdom of the East had penetrated to Greece, and had furnished its mythology with symbols long recognised by the Assyrian votaries. They may have been buried, and their existence may have been unknown, before the foundation of the eternal city. Far twenty-five centuries they had been hidden from the eye of man, and now they stood forth once more in their ancient majesty."

De Heer Hoekzema belooft ons in zijn voorberigt eene soortgelijke bloemlezing, ontleend aan de Engelsche dichters, zoowel uit Engeland als uit Amerika. Wij hopen, dat hij ons niet te lang hiernaar zal laten wachten, — overtuigd als wij zijn, dat wij van zijne bedrevenheid in de Engelsche taal en literatuur, en van zijnen goeden smaak bij de keuze der stukken, eene keurige verzameling te wachten hebben.

De heer Wolters heeft voor eene goede uitvoering gezorgd; doch de prijs van *f* 1.25 is *voor een schoolboek* te hoog.

Zutphen, Nov. 1862. L. A. H.

Praktisch Leerboek tot het spoedig en grondig aanleeren der Engelsche taal; van *Dr.* Rudolph Degenhardt. *Naar de hoogduitsche uitgave voor Nederlanders bewerkt,* door K. H. Vink, *onderwijzer in de Engelsche taal, te Amsterdam. Amsterdam,* Johannes Müller. *In post 8vo, XII en 248 blz. Prijs f* 1.25.

Ofschoon er reeds een groot aantal leerboeken bestaan, bestemd tot het aanleeren en de beoefening der Engelsche taal, zien wij met genoegen, dat de gunstig bekende onderwijzer, de heer Vink, zich wel de moeite heeft willen geven, het in velerlei opzigten verdienstelijke werk van Dr. Degenhardt voor zijne landgenooten te bewerken.

Hij, die goed werk wenscht te leveren, behoort, in de eerste plaats, aan het geschikste werktuig te denken. En alhoewel, een ervaren onderwijzer, even als Lodewijk XIV, zeide: *l'Etat c'est moi,* met gewijzigde betrekking tot elk boek kan nazeggen: *le livre c'est moi,* — zoo lijdt het bij ons geen' twijfel, of hij kan met een degelijk, onderwijskundig ingerigt leerboek *meer* doen, dan met een minder doeltreffend hulpmiddel. Daartoe, behoort ontegenzeggelijk als voornaam vereischte te worden in het oog gehouden, dat de gevolgde methode van onderrigt praktisch nut met grondigheid vereenige, het zelfstandig denken bij den leerling bevordere; hem ongemerkt zelf leere werken, zonder iederen oogenblik de hulp van zijnen mentor te behoeven; terwijl tevens met de uiterste zorg alles verwijderd moet worden, wat boven de individuële krachten van den discipel gaat, opdat de lust tot eigene werkzaamheid niet verminderen, maar hij, door eene trapsgewijze opklimming van het gemakkelijkste tot het meer moeijelijke, langs eene zachte helling opgeleid worde tot op dat gedeelte van het grammaticale en literairische gebouw, van waar hij, zonder noemenswaardige moeijelijkheden, zijne verdere reis op het nu bekende veld, met genoegen en voortgaande aanwinst in kennis, zal kunnen voortzetten.

De bijzondere inrigting van het leerboek van Dr. Degenhardt, volgens zijne eigene methode gevolgd, verschilt *of*

course van de leerwijze, die nog heden ten dage op de meeste instituten van ons land, en ook op de inrigting van Referent, als grondslag bij het onderwijs in de Engelsche taal tot rigtsnoer strekt. Wij achten deze methode evenwel niet minder geschikt, om tot het door alle zaakkundigen beoogde doel te geraken: het vlug spreken en zuiver schrijven van het Engelsch. Zulks te dezer plaatse in bijzonderheden aan te wijzen, en zijne leerwijze aan de onze te toetsen en met die te vergelijken, valt niet in de algemeene regelen, die Referent zich ter inachtneming gesteld heeft, bij de beoordeeling van werken in een belletristisch tijdschrift, gelijk ook de „*Vaderlandsche Letteroefeningen*" met regt mogen heeten; de behandeling dezer kwestie behoort op een ander terrein te huis, waar wij ons voorbehouden haar later aan het belangstellende oordeel der philologen, zoowel binnen als buiten ons Vaderland, te onderwerpen. Wij bepalen ons daarom, ten slotte, bij de verklaring, dat wij het werk van Dr. Degenhardt volkomen der aandacht waardig achten van allen, die prijs stellen op eene grondige en naauwkeurige kennis der taal van het trotsche Albion.

De heer Vink heeft eer van zijnen arbeid. Men kan duidelijk zien, dat hij geheel *au fait* is van de zaken, die hij ons in een Nederlandsch kleed aanbiedt. Wij wenschen den ook het „*Praktisch Leerboek der Engelsche taal*" een' goeden aftrek, waartoe het gunstige uiterlijk, en de, naar gelang van het geleverde, zeer matige prijs van het werk ook zekerlijk het hunne zullen kunnen bijdragen.

Beknopte Nederlandsche Taalleer, door J. H. Eichman, *Instituteur (,) te Leiden. Leiden*, J. H. Zitman, 1861. *In post 8vo., VIII en bl.* 119. *Prijs f* 0.60.

De gunstige verwachting, die Referent bij het lezen van den naam des auteurs al dadelijk opvatte, is niet bedrogen geworden. De heer Eichman heeft een taalboekje geleverd, dat, naar ons bescheiden oordeel, beantwoordt aan den eisch, dien zelfdenkende instituteurs in een dergelijk leerboek verlangen betracht te zien.

Wanneer men dit werkje naar billijkheid wil beoordeelen,

dient men zich op het standpunt te plaatsen, dat de schrijver in zijn voorberigt aangeeft. Zijn doel was niet om taalkundigen te vormen, maar om op eene eenvoudige wijze te leeren, hoe de taal zuiver moet geschreven worden. Dat praktisch nut stelde hij zich voor oogen bij de zamenstelling zijner „*Beknopte Nederlandsche Taalleer*" en hij koos zich de klassieke werken onzer naburen tot model. Engeland roemt met regt op zijnen Murray, Frankrijk op Noël en Chapsal, Duitschland op Heyse, en de heer Eichman heeft volkomen gelijk gehad de spraakkunsten der *would-be* philologen over boord te werpen, en zijnen arbeid naar de geniale voortbrengselen der uitheemsche taalvorsten in te rigten.

Opmerkelijk is de volgende verklaring: „Bij de verwarring van ideeën over de spelling, meende ik niet beter te kunnen doen dan die van den hoogleeraar Siegenbeek te behouden, te meer, omdat die spelling steeds nog door den hoogleeraar de Vries en vele schrijvers van naam gevolgd wordt." — Bravo! dit is ridderlijk voor zijn gevoelen uitkomen. En dit gevoelen is ook *het onze*. Wij hebben het vroeger in een ander tijdschrift aangetoond en herhalen het thans: de bestaande spelling is, wel is waar, niet vrij van leemten en gebreken; doch, wij vragen het allen taalkundigen, die niet door bespottelijken eigenwaan verblind zijn, kan men deze leemten en gebreken van dien aard vinden, dat zij ons zouden nopen de meest gebruikelijke spelling te verwerpen. Is de hoogleeraar Siegenbeek dan zulk een stumpert geweest, en zijn de tegenwoordige dissenters zulke uitstekende vernuften? Verre van daar. Kunstig verborgen hoogmoed is misschien hunne drijfveêr.

De vigerende spelling, die ook door het gouvernement in alle officiële stukken wordt in acht genomen, heeft het hoogst belangrijke voordeel, dat zij reeds zeven en vijftig jaren door bijkans de geheele Nederlandsche natie wordt gevolgd, aan iedereen bekend is, in alle degelijke dagbladen en tijdschriften gebezigd en op alle scholen van gewoon en meer uitgebreid lager onderwijs gedoceerd wordt. Wij achten het, om die gewigtige redenen, veel raadzamer aan een oud, doeltreffend gebouw eenige geringe herstellingen aan te brengen, dan met groote moeite en zware kosten, door bevooroordeelde en belangzuchtige werklieden een nieuw gebouw te doen optrekken.

Ten einde nu ons oordeel over het werkje van den heer Eichman in korte bewoordingen uit te drukken, zullen wij het noemen: een weinig pretentieus, duidelijk, welgesteld schoolboek, dat ons den schrijver als een' ervaren, praktisch gevormden onderwijzer doet kennen. Men vindt hier geen schijnvertoon eener ziekelijke geleerdheid, die de meeste professorale grammatica's ontsiert, en die de menigte uit de hoogte overbluft door eene uitgezochte en *opzettelijk* gebruikte opeenstapeling van vreemde kunstnamen en een' poespas van Duitsche taalkundigen gestolen. Het werkelijke leven en de praktijk, zoowel in de school als in de maatschappij, zijn alleen als getrouwe gidsen tot hulp genomen, en met eenen helderen blik tot het voorgestelde doel aangewend.

De rijke taalschat, die wij in dit werkje aantroffen, wordt ons in 353 §§ aangeboden, welke in vijf hoofdstukken zijn zamengevat, als:

I. Hoofdstuk. Over de uitspraak en spelling.
II. Hoofdstuk. Soortverdeeling en vormverandering der woorden.
III. Hoofdstuk. Over het gebruik der hoofdletters.
IV. Hoofdstuk. Over de zinsnijding.
V. Hoofdstuk. Over de logische analyse.

Deze vijf hoofdstukken zijn, in eene menigte onderafdeelingen, successievelijk in bijzonderheden uitgewerkt, welke op eenen echt paedagogischen redeneertrant worden verklaard. Wij laten kortheidshalve de opgave hiervan achterwege.

Wij zagen met groot genoegen, dat de schrijver bij de behandeling van den toonloozen klank der *u* het woord notulen (spreek uit: nótelen) opgeeft. Honderde malen heeft het ons in vergaderingen van deze en gene genootschappen, zoowel in onze beschaafde stad als in de hoofdstad des rijks, gehinderd, zelfs uit den mond van aanzienlijke, hooggeplaatste of getituleerde personen, dit eenvoudige woord allerlamlendigst te hooren uitgalmen: „De secretaris wordt verzocht de *no—tuu—len* te lezen!"

De benaming van *niet bepalende* of *onbepaalde* lidwoorden heeft de heer Eichman met regt als onjuist verworpen, en vervangen door het meer rationele epitheton van *minder bepalend* lidwoord. Hij geeft hiervan rekenschap op bl. 30 van zijne „*Nederlandsche Taalleer*," en wij aarzelen geen oogen-

blik zijne meening te omhelzen. Ook keuren wij het, op grond eener zeven-en-twintigjarige ondervinding in zaken van onderwijs volkomen goed, dat de schrijver zulk een belangrijk gedeelte van zijnen arbeid aan de behandeling der werkwoorden heeft gewijd. Wanneer men het vijfde hoofdstuk, dat over de logysche analyse handelt, niet mederekent, beslaat no. 5 van het tweede hoofdstuk *„over de werkwoorden"* nagenoeg een derde gedeelte van het geheele boek, en wij verklaren volgaarne, dat wij de bijzondere zorg, die de heer Eichman aan dit gedeelte van zijne volbragte taak heeft besteed, zijn werkje niet weinig in onze achting heeft doen rijzen. De ervaring heeft ons geleerd, dat geen rededeel belangrijker is, en wij verheugen ons in den bekwamen schrijver een' geestverwant op het gebied onzer schoone Nederlandsche taal te hebben ontmoet.

Ten slotte nog eene enkele aanmerking, niet om te vitten, maar omdat onze wenk bij een' eventuëlen herdruk kan te pas komen. De regels, die de schrijver opgeeft voor het onzijdige geslacht der zelfstandige naamwoorden zijn wel wat schraal uitgevallen. Wij raden hem aan, om de *„Eerste Beginselen der Nederlandsche taal door* A. C. Oudemans" eens na te zien, en er zijn voordeel mede te doen. Het woord onmiddelijk, op bl. IV, leze men onmiddel*l*ijk.

Druk en papier laten niets te wenschen overig. Ook de correctie verdient lof.

1863.

Eerste Gronden der Nederduitsche (Nederlandsche?) Taal, ten (lees; ter) dienste der scholen; door A. Hagoort, *instituteur* (,) *te Amsterdam. Achtste druk, Amsterdam,* A. Hoogeboom. *In kl.* 8*vo.*, 56 *bl. Prijs ƒ* 0.20.

Bij den eersten druk van dit werkje, dat in 1842 in het licht verscheen, uitte de schrijver den gemoedelijken wensch, dat zijne poging niet geheel vruchteloos zoude *gekeurd* (landbouwuitdrukking in 1863 !) worden. Zeven achtereenvolgende drukken, welke na dien tijd verkocht zijn, bewijzen dat het boekje eene goede ontvangst bij vele onderwijzers onzer lagere scholen is ten deele ge-

vallen. In dezen achtsten druk, zijn door den heer P. K., op vereerend verzoek van den uitgever, hier en daar eenige kleine veranderingen gemaakt, welke hem ter bevordering van de duidelijkheid noodzakelijk voorkwamen, en hierdoor heeft ongetwijfeld het boekje in bruikbaarheid gewonnen.

Vooral eerstbeginnenden behoort men de gronden der moedertaal op eene bevattelijke wijze voor te dragen, wil men vruchten inoogsten van zijnen arbéid. Dit vereischte heeft de heer Hagoort over het algemeen goed in het oog gehouden, en wij gevoelen volkomene vrijheid, zijn werkje met warmte aan te bevelen.

Het leerboekje is ingerigt, volgens de oude methode, dat is: *met vragen en antwoorden.* Wij willen niet onveinzen dat wij met dezen leervorm niet bijzonder ingenomen zijn; doch, aangezien de oordeelkundige onderwijzers (en zulke zullen er, dunkt ons, wel onder de wet van 1857 in 1863 aanwezig zijn?) zich hieraan niet behoeven te storen, gelooven wij niet, dat het *doeltreffende* (vooral niet *doelmatige*, waarde lezers!) gebruik van het boekje er door belemmerd zal worden.

De navolgende opmerkingen mogen bij een' eventuëlen negenden druk eenig nut doen.

1°. Bl. 7. Vraag. Hebben *alle* zelfstandige naamwoorden het enkel- en meervoudige getal?

Antwoord. Neen; *sommige* zelfstandige naamwoorden, in eene algemeene beteekenis genomen, hebben uit hunnen aard geen meervoud, zoo als: *aarde*, *asch*, *vet*, *ijzer*, enz.; terwijl andere nooit in het enkelvoud gebruikt worden, bv. *onkosten*, *gebroeders*, *gezusters*, *inkomsten*, enz.

(Onzes erachtens, kan het woord *inkomsten* ook zeer gevoegelijk in het enkelvoud: *inkomst*, gebruikt worden. De penningmeester in de Burger-Societeit in de stad onzer inwoning bezigt, in zijne jaarlijksche verantwoording, altijd de woorden *uitgaven* (pluralis) en *inkomst* (singularis). Deze heer nu is, wel is waar, geene autoriteit op het gebied der Nederlandsche taalkunde; maar wij vinden in deze toevallige omstandigheid een ongezocht bewijs, dat niet-literatoren zelfs het woord *inkomst* kennen en gebruiken.)

2°. Bl. 19. Vraag. Hoe verdeelt men de werkwoorden? Antwoord. In vijf soorten, als:

1. Bedrijvende werkwoorden;
2. Lijdende werkwoorden;
3. Onzijdige werkwoorden;
4. Wederkeerige werkwoorden;
5. Onpersoonlijke werkwoorden.

Aanmerking van Referent. — Dit antwoord is onvolledig. Ziehier, hoe wij, had men ons den arbeid van den heer P. K. opgedragen, vraag en antwoord zouden geformuleerd hebben:

a. Hoe verdeelt men de werkwoorden, ten opzigte hunner vervoeging?

Indien in de vervoeging eens werkwoords de wortelklank verandert, wordt zulk een werkwoord *ongelijkvloeijend* genoemd, bijv.: *schrijven*, *schreef*. Blijft de wortel eens werkwoords onveranderd, alsdan noemt men dit werkwoord *gelijkvloeijend*, als: *leeren* en *drukken*, die in den onvolmaakt verledenen tijd worden *leerde*, *drukte*. Werkwoorden, van welke de wortelklank en de wortelklinker beiden in de vervoeging alterneren, worden *onregelmatig* genoemd. Voorts zijn de werkwoorden ook *onregelmatig*, wanneer zij, in eenig opzigt, van de gewone regels der conjugatie afwijken. De eenlettergrepige werkwoorden behooren allen tot de *onregelmatige*. Hieruit volgt, dat men de werkwoorden, ten opzigte hunner vervoeging, onderscheidt in *ongelijkvloeijende*, *gelijkvloeijende* en *onregelmatige*.

b. Hoe worden de werkwoorden verdeeld, ten opzigte der werking, die zij aanduiden?

In *bedrijvende*, *lijdende*, *onzijdige* en *wederkeerige*. Behalve deze vier soorten, zijn er nog *eenpersoonlijke*, *onvolkomene hulpbehoevende* en *hulpwerkwoorden*.

(Voorbeelden laten wij opzettelijk bij lit. b. achterwege, ten einde de grenzen, dezer aankondiging gesteld, niet te overschrijden.)

De schrijver handelt overigens op bl. 20 en 21 over de *rangen der werkwoorden*; evenwel vergeet hij geheel de *hulpbehoevende werkwoorden*, zijnde de zoodanige, die zonder de bijvoeging *van andere* werkwoorden (*exprimés* ou *sous-entendus*) geene beteekenis hoegenaamd hebben, als: *zullen*, *moeten*, *behooren*, *kunnen*, *willen* en *mogen*.

Het bovenstaande is voldoende om aan te toonen, dat

wij het taalboekje van den heer Hagoort met zorg hebben nagegaan. Ten slotte, voegen wij er met genoegen bij, dat hetgeen hij, in het tiende hoofdstuk, over de grammaticale en de logische analyse, zijnen leerlingen te leeren geeft, ons uitnemend beviel.

1863. L. A. H.

Volks-Almanak, ter verspreiding van waarheid en deugd voor de Katholieken van Nederland voor het jaar onzes Heeren 1863. *Zesde jaargang. Groningen.* P. van Zweeden. *Prijs ƒ* 0.35.

Referent ontving het bovenstaande jaarboekje in den avond van den 24 dezer, met een geleidend verzoek van de redactie der *Vad. Letteroef.* „*Ter spoedige beoordeeling.*" Wij hebben ons gehaast, om aan dat verzoek te voldoen en bieden onzen lezers den uitslag van onze lectuur bij deze aan.

Wij hebben geen berouw, dat wij onze vrije oogenblikken op het kersfeest aan die lectuur besteed hebben. De redactie gaat op den ingeslagen weg van vijf jaren voort, door „waarheid en deugd" onder de katholieken aan te kweeken. De stukken uit den voor ons liggenden jaargang getuigen van haren goeden wil, en geven ons de overtuiging dat zij — de geschikste, willen wij niet beslissen maar — zeer juiste middelen tot bereiking van haar doel weet aan te wenden.

Behalve de *kalender*, waarin voor elken zondag een tekst is aangegeven, bevat het boekske negen stukken, aan gene van welke wij eenige waarde willen ontzeggen. De eerste bijdrage: *over het gebruik der moedertaal in de roomsch katholieke kerk*, ademt een regte evangelische geest, en de bewijzen door den schrijver aangevoerd om het gebruik der moedertaal aan te prijzen doen hem kennen als een man, berekend voor de taak, die hij op zich nam. De beantwoording der vraag: *welke verwachting geven ons de tegenwoordige gebeurtenissen in kerk en staat?* doen een blik slaan in de toekomst, welke wij niet zoo uit de hoogte willen veroordeelen, maar die wij integendeel gaarne als den onze onderschrijven. *Gerard Groote* is een dichtstukje, waarin wel geen poëtische schoonheden worden aangetroffen, maar dat er toch door kan, beter, dan menige bijdrage in onze andere jaarboekjes. *Het Concilie van Utrecht in* 1763 *(*13—21 *September) na een*

eeuw herdacht, geeft eene beschrijving der provinciale kerkvergadering van de oud-katholieke kerk in 1763 te Utrecht gehouden, en maakt ons met verscheiden geestelijken van dien tijd bekend. Merkwaardig vooral is: *de Pinksterdagen van* 1862 *te Rome* en het naar aanleiding daarvan volgende stuk: *over de oorzaken tot de verduistering van sommige waarheden in de katholieke kerk.* In beide stukken wordt een vrijmoedig oordeel uitgesproken over de handelingen van de geestelijken en al had de redactie niets dan deze bijdragen geleverd, dan zou de almanak de uitgave dubbel waardig zijn geweest. *In de kerk en de geschiedenis*, wordt de geschiedenis der menschheid vergeleken bij de geschiedenis van den opbouw van een huis, en komen onderscheidene belangrijke trekken uit de historie in voor. Onder de rubriek: *uit het buitenland*, wordt eene opgave geleverd van het oordeel dat men elders over de katholieke kerk van Nederland velt, terwijl eindelijk de *kerkelijke kronijk*, eene schets bevat van het leven des bisschops van Haarlem H. J. van Buul. Ziedaar een overzigt van den inhoud. Daaruit zal genoegzaam de belangrijkheid blijken, dan dat wij nog een aanprijzend woord daaraan behoeven toe te voegen.

Dat het boekske vele lezers moge vinden vooral onder de „katholieken van Nederland" is onze wensch.

L. 26 Dec. 1862. H.

KORTE MEDEDEELINGEN.

Welke de rede is, waarom men ons thans heeft toegezonden: *Geschiedkundige aanteekeningen rakende proeven van Europesche kolonisatie in Suriname*, *bijeengebragt door* R. F. baron van Raders, weten wij niet, daar dit vlugschrift reeds in 1860 bij de Erven Doorman is uitgekomen. Gaarne willen wij er evenwel de aandacht op vestigen, als op een geschrift, dat allezins waardig is gelezen te worden door allen, die belang stellen in de grootste der Nederlandsche koloniën in West-Indië. Is misschien de verdienstelijke oud-gouverneur van Suriname wel wat een dweeper met zijne plannen tot kolonisatie, hij is zonder twijfel een zaakkundige en een man van grooten ijver voor de zaak, tot welker behartiging hij zich geroepen gevoelt. Het fundament van zijne plannen,

nl. de geschiktheid tot kolonisatie van Suriname, is onzes oordeels onomstootelijk waar. Dat de pogingen tot koloniseeren tot nu toe schipbreuk hebben geleden, ten gevolge van verkeerde maatregelen, van gebrek aan kracht bij de Nederlandsche regering en van eene onverantwoordelijke zuinigheid, de historie leert het, en de heer van Raders herinnert ons er aan. Evenzoo licht hij uit historische documenten toe, dat ook de pogingen, om in de behoeften van Suriname door buitenlandsche kolonisten te voorzien, telkens mislukt zijn. De conclusie zou, dunkt ons, wat te sterk zijn, dat deze altijd zou moeten mislukken, al zijn wij het met den schrijver dezer brochure eens, dat men, zoo 't maar eenigzins mogelijk is, de kolonie met Nederlanders moet trachten te bevolken.

Er is sedert de uitgave van dit vlugschrift veel gebeurd op koloniaal gebied. Eene zeer radicale emancipatiewet is tot stand gekomen door de zamenwerking van regering en vertegenwoordiging. Welke zal de toekomst van Suriname zijn, als deze wet in werking treedt? Naar onze meening kan alleen het uitvoeren van wijze en doordachte immigratieplannen de kolonie behouden. De baron van Raders blijve adviseren en daardoor arbeiden aan 't heil van 't gewest, dat hem zoo na aan 't harte blijkt te liggen; hij is zeker in dezen een der meest bevoegde adviseurs, — de regering sluite in allen gevalle de ooren niet, als hij werkelijk ten goede raadt.

De strijd, die daar tegenwoordig gevoerd wordt op godsdienstig of liever godgeleerd gebied, schijnt voor menigeen eene welkome aanleiding op te leveren, om ook eens zijne stem te doen hooren, om ook zijne echte of vermeende geleerdheid ten toon te spreiden. Evenwel niet ieder, die zich geroepen acht om meê te spreken, bewijst bevoegdheid daartoe te bezitten. Wij beroepen ons tot staving van dit gezegde op het boekje van Ds. J. W. Bakker, getiteld: *De God van het Oude Testament.* (*Groningen*, *bij* P. van Wicheren Hz., 1861. *In* 8*vo.*, 16 *blz.* *Prijs f* 0.20.) Die schrijver meent de groote vraagstukken, die thans zoovele gedachten bezig houden, al heel gemakkelijk te kunnen beslissen. Men

heeft maar het Godsbegrip van het O. T. te vergelijken met de voorstelling door Jezus gegeven van den Oneindigen, om terstond duidelijk in te zien, dat „de Oud-Testamentische voorstelling van God onmogelijk van God kan zijn uitgegaan, en dat de oorsprong der Israëlitische godsdienst aan Israël zelf moet worden toegeschreven." Wij onthouden ons van de aanwijzing der oppervlakkigheid van zulk een betoog, en raden den auteur aan, indien hij soms later nogmaals lust mogt gevoelen om te schrijven voor het publiek, eerst de zaken, die hij behandelen wil, grondiger te bestuderen.

Door denzelfden schrijver is in het licht gezonden: een *Vraagboekje ten gebruike bij het godsdienstig onderwijs voor meergevorderden.* (*Groningen*, *bij* P. van Wicheren Hz., *In* 12*mo.*, 30 *blz. Prijs f* 0.12½.) Het schijnt eene handleiding te moeten zijn voor hen, die hunne catechisanten willen onderwijzen naar de methode der moderne theologie. Overigens kunnen wij weinig tot aanbeveling van dit werkje zeggen. Of het onderwijs vruchtbaar wordt van den predikant, die het gebruikt, zal grootendeels afhangen van het mondeling onderrigt, waarmeê hij de hier aangeduide zaken ontwikkelt en verklaart. Dat de auteur ook hier tamelijk pedant en ligtvaardig oordeelt, maken wij op uit deze woorden (p. 27): „Wat hebben wij van de leerstukken der *erfzonde*, *verdorvenheid der natuur*, *zedelijke onmagt* en *bekeering* te denken? Voortbrengsels van menschelijke dwaasheid." (!!!)

Niet dan met een enkel woord maken wij melding van een ons toegezonden libel, dat ten opschrift voert: *Parallel tusschen de legende van Bouddha en die van Christus.* (Overgedrukt uit het tijdschrift *de Dageraad.*) Wij hebben maar de conclusie van deze *would-be* geleerde verhandeling af te schrijven, om iederen lezer te doen weten, wat hier betoogd wordt: „Wanneer nu het Boudhisme eene valsche, afgodische godsdienst is, op welken redelijken grond kan men dan het Christendom, dat blijkbaar slechts eene copij er van is, voor echt houden?" — Wij verzoeken voortaan van de toezending van zulke prullen verschoond te blijven.

BOEKBESCHOUWING.

Het zwaard en de godsdienst. Godsdienstige toespraak in het kamp te Milligen gehouden den 15 *September* 1861, *door Dr.* A. Rutgers van der Loeff, *Predikant te Leijden. Ten voordeele der Kweekschool voor Zeevaart te Leijden. Leijden*, D. Noothoven van Goor, 1861. 20 *pag. gr. 8vo. Prijs f* 0,30.

Al zijn er reeds eenige maanden verloopen, sedert deze leerrede, of liever „toespraak" in het licht verscheen, — al werd sedert weder het kamp op de Veluwsche heidevlakte opgeslagen, en ook sedert weder „opgebroken," toch aarzelen wij niet, nu nog de rede van den begaafden prediker aan te kondigen en aan te bevelen.

Het woord, op den 15 September 1861 op de heide van Milligen uitgesproken, blijft zijne kracht en waarde behouden, al zijn onze troepen niet meer in tenten gelegerd, of al is de tijd reeds een eind verder den weg der eeuwigheid opgegaan.

Naar aanleiding van Rom. XIII : 4*b*: *Zij draagt het zwaard niet te vergeefs; want zij is Gods dienaresse*, beschouwt Ds. van der Loeff de *besturende overheid*, in de eerste plaats en de *krijgsmagt* in de tweede plaats als geroepen, om het zwaard in de dienst van God te dragen, en wijst vervolgens op de pligt van den zwaarddrager, om te trachten, dat dit niet *te vergeefsch* geschiedde, terwijl hij ten slotte een drieledigen raad aan de krijgsscharen geeft: *denkt veel aan God; bidt veel tot God en gevoelt u steeds verantwoordelijk voor God.*

De ontwikkeling dezer punten, voorafgegaan en gevolgd door het gebed met de vermelding der gezongen verzen uit onze gewijde bundels, vormt den inhoud van het geschrift, dat en om zijn toon, en om de rijke lessen en eindelijk om het doel door velen behoort gekocht te worden.

Het doel toch is eene goede zaak te ondersteunen. De kweekschool voor Zeevaart, te Leijden, waarvan Dr. van der Loeff, zoo wij ons niet bedriegen, voorzitter is, verdient die ondersteuning. Door haar wordt menig jongeling een goede toekomst tegengevoerd, worden goede matrozen voor onze

oorlogs- en koopvaardijvloot gevormd en veel goeds gesticht.

Moge onze aankondiging velen nopen om zich de rede aan te schaffen.

L. H.

De jonge Stiefmoeder. Een verhaal van miss Yonge, *schrijfster van Violette, Het huisgezin van Dr. May enz. enz. Uit het Engelsch, door de vertaalster van Violette. Twee deelen. Amsterdam*, P. N. van Kampen, 1862. *Prijs f* 6,75.

Er zijn enkele woorden, die verwonderlijk veel uitdrukken zoowel ten goede als ten kwade, die eene eigenaardige kracht bezitten en steeds bezeten hebben en waarschijnlijk wel zullen behouden. Onder deze woorden behoort ook het woord *stiefmoeder*.

„De natuur heeft hem of haar of dit of dat land *stiefmoeder*lijk bedeeld." Dit gezegde, dat wie weet hoe oud is, spreekt zoo duidelijk en klaar het vonnis over eene stiefmoeder uit, en kan niet anders dan een gevolg wezen van den slechten naam, waarin eene stiefmoeder staat.

„'t Is mijn stiefmoeder maar!" zegt de weerbarstige knaap of dochter, wanneer hij of zij eene billijke berisping ontvangt en die berisping wrok doet ontstaan.

„Die arme schepsels!" zegt mevrouw X tot hare vriendin, „ze krijgen een stiefmoeder!" als of zulk eene persoon in de gedaante van een kwaadaardig dier of eene fijn uitgedachte pijnigings-machine den drempel zal overschrijden.

Dit vooroordeel is zoo ingeworteld, dat het mij dikwijls bevreemdt, hoe weduwnaars met kinderen nog personen kunnen vinden, die zich tot een huwelijk laten overhalen, want al is de vrouw met de edelste gevoelens, met den besten wil, ja! met de voortreffelijkste vermogens bezield en begaafd, dan nog behoort het tot de zeer, zeer zeldzame uitzonderingen, wanneer men van haar hoort zeggen: Zij zorgt voor de kleinen als ware zij hunne eigene moeder.

Het voor mij liggende werk van de zoo gunstig bekende miss Yonge zou men naar waarheid den titel kunnen geven: „Wat eene stiefmoeder vermag" of „hoe eene stiefmoeder kan zijn en behoort te zijn." Zij toch schetst ons eene stiefmoeder in haren uiterst moeijelijken werkkring en niet zoo,

dat men zeggen moet: „dit is onbereikbaar! zulk een model is niet na te volgen" neen! want dan zoude de jeugdige Albinia als iemand zonder gebreken moeten worden voorgesteld, geheel volmaakt moeten zijn. Dit is volstrekt het geval niet. Zij heeft een zwaren, moeijelijken strijd, en vreest dikwijls daaronder te bezwijken, en meer dan eens heeft zij behoefte aan krachtigen steun, want meer dan eens dreigt moedeloosheid zich van haar meester te maken, en meer dan eens moet zij zich zelve op verkeerde handelingen, en verkeerd aangelegde pogingen betrappen, maar zij heeft den moed om vol te houden en de zoetste belooning valt haar eindelijk ten deel.

Moeijelijk was de taak, die haar wachtte, toen zij beloofde de gade te zullen worden van Edmund Kendal, een' weduwnaar met drie kinderen, daar niet alleen de drie kinderen zeer uiteen loopende karakters bezaten, en twee van hen met het gewone vooroordeel tegen eene stiefmoeder ruimschoots bedeeld waren, maar haar echtgenoot door zijn ernstig, somber en dikwerf besluiteloos karakter voor haar, de openhartige, vrolijke, doortastende Albinia niet zeer geschikt scheen te wezen. Zij weet evenwel die groote bezwaren te boven te komen, nu eens door zachtheid en inschikkelijkheid, dan weder door hare bedaardheid, maar boven alles door de alvermogende kracht der liefde. Twee der kinderen zijn stug en wantrouwend en men kan het hun aanzien, dat eene stiefmoeder in hunne oogen onmogelijk iets goeds zijn kan. Hoogst belangrijk en leerzaam zijn de gesprekken, door Albinia met hen gehouden. Den ziekelijken Gilbert, die daarenboven zoo zwak van karakter is, dat hij nooit bestand is tegen de minste verleiding, weet zij te helpen, te troosten, te leiden, op te beuren, moed in te spreken, zijn gemoed voor zachte indrukken vatbaar te maken, en die zelfde jongen, dien wij in den aanvang des verhaals als een onaangenaam kind ontmoeten, zien wij langzamerhand door de liefdevolle en verstandige behandeling der moeder veranderen en haar de innigste liefde toedragen; eene liefde, die niet grooter konde geweest zijn, al ware zij zijne eigene moeder geweest. Niet alleen oefent zij dien weldadigen invloed op de kinderen uit; ook haar echtgenoot wordt een geheel ander mensch. Hij, die een uitnemend verstand en

eene uitgebreide kennis bezat, onttrok zich aan het maatschappelijk leven, en begroef zijne talenten; maar zij verstaat de groote kunst, om hem dienstbaar te maken aan het algemeene welzijn en daardoor op eene waardige wijze aan zijne roeping als mensch te doen beantwoorden.

Men zegge niet: 't is maar een boek, 't is maar theorie, en in het dagelijksch leven ziet men ze dan maar zeer zelden! Het gansche verhaal is zoo eenvoudig, zoo natuurlijk geschreven, het draagt zoo duidelijk den stempel der waarheid, dat niemand daarin iets overdrevens, iets ongerijmds kan vinden. Dezulken, die liever hun geest voeden met het opdisschen van alle mogelijke akeligheden, die niet tevreden zijn, wanneer zij niet lezen van moorden en giftbekers en verleiding en misdaad; zij moeten het boek liever ongelezen laten, want voor hen zal het eene vervelende, saaije lektuur zijn; maar wij hopen, dat er genoeg lezers en vooral lezeressen zullen gevonden worden, die degelijke lektuur op prijs weten te stellen, die doordrongen zijn van het gevoel, dat de christelijke liefde, behoorlijk in praktijk gebragt, inderdaad alles vermag en hartelijk wenschen wij, dat zij, die eenmaal mogten geroepen worden om den moeijelijken post van stiefmoeder op zich te nemen, het voorbeeld van Albinia mogen navolgen.

Maar de lezing van het werk diene ook tevens, om velen de oogen te openen. 't Is zoo gemakkelijk gezegd en beloofd, voor anderen te zullen zorgen; zelfs zij, die van ganscher harte die belofte doen en het heilige voornemen koesteren, om ze getrouw na te komen. O! die weten vaak niet, hoevele bezwaren daaraan zijn verbonden en zullen helaas! eindigen, met te bezwijken onder den last. Laten zij eerst met aandacht „de jonge stiefmoeder" lezen en na de lezing zich zelven afvragen of zij niet terugdeinzen voor zooveel, dat haar te wachten staat. Wie weet, hoe menigeen dan gevrijwaard zoude worden voor bittere teleurstelling! en aan den anderen kant, hoe menig kind, dat nu verkeerd wordt behandeld, alsdan een geheel ander mensch zoude worden.

Eindelijk strekke de lezing tot bewijs, hoe eene stiefmoeder, al heeft zij naderhand ook eigene kinderen, toch daarom de haar toevertrouwde niet minder behoeft te achten, en hoe met de liefde voor de eersten ook die voor de laatsten zeer goed kan gepaard gaan.

De vertaalster heeft zich zeer goed van hare taak gekweten en den aangenamen, boeijenden stijl en lossen verhaaltrant van het oorspronkelijke naar waarheid weder gegeven. Mij dunkt, dat de vertaling van zulk een werk voor haar eene hoogst aangename en onderhoudende taak zal geweest zijn. 't Is trouwens aan de bewerking dan ook zeer duidelijk te zien, dat zij con amore geschied is.

Druk en uitvoering zijn . . . . . van den heer van Kampen.

B. DES CH.

Tafereelen uit het Volksleven in Hongarije en Bohemen. Naar het Hoogduitsch van Karl Schram. *Zwolle*, S. H. ten Kate, 1862. *In gr. 8vo. Blz* 360. *Prijs f* 2,50.

't Schijnt wel tot de teekenen des tijds te behooren, dat men heden ten dage zoo weinig eigenlijk gezegde romans meer aantreft, waarvan men met eenige zekerheid kan opmerken dat de held en de heldin des verhaals „mekaêr krijgen."

Indien deze schijn eenige waarheid bevat, hebben wij alle reden ons daarover te verheugen; hetzij echter verre van ons dat wij eene afkeurende stem zouden uitspreken over zulke werken die de geschiedenis of merkwaardige voorvallen en zedekundige of godsdienstige leeringen in een romantisch kleed gehuld voorstellen, integendeel, de ondervinding leert het te duidelijk dat het goede in een of ander deugdzaam mensch voorgesteld, achting en eerbied wekt en een streven doet geboren worden om óók zoo te worden, terwijl het kwade in een booswicht en snoodaard aangewezen, afkeer en verontwaardiging wekt. Schoone voorbeelden van beide uitersten vindt men o. a. zoo meesterlijk in Sue's „wandelende Jood," Dagobert en Rodin de verpersoonlijkte deugd en boosheid. Dit alles echter daargelaten, hebben wij grooter lof veil voor die werken van uitspanning die ons met de geschiedenis, de zeden en gewoonten van een volk bekend maken, dat nog niet genoegzaam bij ons bekend of waarvan wij zelfs met eenige tegeningenomenheid spreken. De reeds hier en daar zoo gunstig bekende Karl Schram geeft ons in het boven aangeduid werk schoone tafereelen uit het volksleven in Hongarije en Bohemen en wij leeren er uit dat er zoowel

in de ziel van den Zigeuner als van den Magyaar kennelijke deugden huisvesten, en bovenal heerlijk zijn sommige hunner liederen als wij ons geheel in hun' toestand verplaatsen; wanneer wij b. v. het volgend lied hooren aanheffen:

»IJzer houden onze bergen,
IJzer wordt in 't vuur tot staal. —
Durft de vijand ons te tergen,
Szamos kroost is als 't metaal,
Als 't metaal uit zijne bergen.

Uit der bergen diepe kloven,
Stormen we in het dal ter neêr,
Weten have en vee te rooven,
Keeren koel beraden weêr,
Weêr naar onzer bergen kloven.

Als een ring van gloeijend ijzer,
Is de liefde pas ontstaan;
Om het hart van dwaas en wijzer
Past ze en voegt ze willig aan
Als een ring van gloeijend ijzer.

Lief en leed beproeft de liefde,
Zoo als vuur en vocht 't metaal
Doch versterkt door al wat griefde
Hecht en duurzaam meer dan staal,
Is een lang beproefde liefde."

Wanneer wij zulk een lied vernemen uit den mond van een volk dat door ons, als meer verfijnden in beschaving wordt achtergesteld, dan kunnen wij hier het schoonheidsgevoel niet ontzeggen, dat de zoon der bergen zoo eigenaardig weet uit te drukken en ons aan den onvergelijkelijken Ossian herinnert.

Wij keuren daarom deze tafereelen uit het volksleven der Hongaren en Bohemers, eene plaats waardig op de leestafel van hen die geene gelegenheid laten voorbijgaan om voedsel te zoeken voor hun verstand en hart. Op de vertaling valt weinig aan te merken of 't moest alleen het poëtisch gedeelte gelden, dat ons niet overal even goed voldeed, al schemert er welligt ook de geoefende hand door; immers niet *alle* stukken van meesters zijn *meesterstukken*. Het titelvignet is niet meer dan zeer middelmatig, overigens is de uitgave, wat pa-

pier en druk betreft vrij net; bij het innaaijen schijnt het echter, wat haastig in 't werk te zijn toegegaan, althans hier en daar was bij ons exemplaar een vel los. Wij twijfelen geenszins aan een gunstig onthaal bij 't publiek dat degelijke lectuur zeer goed op prijs weet te stellen. JUSTUS.

Geld en talent, roman uit het volksleven der Amerikanen, van Otto Ruppius, *vrij naar het hoogduitsch bewerkt, door* G. van Ancum. *Zwolle,* S. H. ten Cate, 1862. *In gr. 8vo. Prijs f* 2,50.

„'t Was een gure November-avond," zoo luidt de aanhef van dezen roman; de temperatuur kan men gerust op den inhoud van dit boek toepassen — geen verkwikking schenkend straaltje schijnt er in dóór, — het eindigt zoo als het begin was, guur, dor, levenloos!.... Men oordeele:

„Bladz. 1. „'t Was een gure November-avond. Eene koude wind streek door de straten der groote stad en voerde een gevoeligen regen van sneeuw en ijzel met zich; de gazvlammen flikkerden en verspreidden slechts een onbestemd schijnsel; het verkeer in de hoofdstraten had reeds grootendeels opgehouden, terwijl in de nevenstraten slechts hier en daar een verspade voetganger zich zien liet. 't Was over tienen."

Te vergeefsch zochten we het geheele boek door naar den naam dier groote stad in welker nevenstraten zich hier en daar „een *verspade* voetganger zien liet."

ibid: „onder den platten graauw-vilten hoed golfde een zwart, in natuurlijke lokken afhangend, ha*i*r in den wind," ... golfde hier slechts *één* haar in den wind of *het* haar van den jon*k*man? en waarom niet, zoo als algemeen, *haar* geschreven in stede van *hair?*

Bl. 2, „en wierp.... blik op de *c*ierlijke gestalte" (een jong meisje) „naast zich."

ibid: „riep het meisje*n* eensklaps in den *zuiverst-duitschen* tongval." Vloeijend is deze uitdrukking voor 't allerminst.

ibid: „sloeg haren slu*i*er op."

ibid: verried iets zoo *kinderlijk-vertrouwelijks.*"

ibid: brak.... in een helder la*ch*en los." Waarom niet geschreven *lagchen?*

ibid: „zijne beschermelinge hield stand," (stond op eenmaal stil?)

ibid: „opdat ik u derwaart (s) kunne geleiden."

ibid: „en *mocht* dat ook al het geval zijn."

bl. 3: „zijn oog had een blozend rond gezichtje*n* met een paar helder-stralende kijkers ontmoet, dat, naar de uitdrukking te oordeelen, in zijne trekken (aangezigts-trekken) aanwezig, echter nog voor de helft in het kinderlijk tijdperk thuis behoorde."

ibid: „ri*ch*ting."

ibid: „ze keerden, den wind te gemoet, die elk verder gesprek van-zelf verbood, en gingen eene wijle tijds stil naast elkander voort;"

ibid: „we zullen nu re*ch*ts moeten gaan."

bl. 4: „in mijn vaderland (Duitschland), voer hij voort, is het zeer gewoon, dat de geleider eener dame zijne betaling met een kus aan de huisdeur ont*f*angt." (Gelukkige huisdeur!!)

„„En dat verlangt gij nu van mij?" " *schaterde ze*, als maakte die gedachte haar vrolijk, „ „wat zoudt ge toch daaraan hebben?"

„Niets anders, dan mijne betaling bekomen te hebben." Schoone taal!

ibid: „flakkerende gazlicht."

ibid: „jong dingetje*n*."

ibid: „hij trad naar den naasten hoek, om aldaar den naam der straat te lezen, bevond dit echter door het onzekere licht onmogelijk, en sloeg de ri*ch*ting naar de Main-street in, naauwkeurig de zijstraten tellende, ten einde zich den volgenden morgen van den re*ch*ten weg te kunnen vergewissen. Ten minste wilde hij uitvorschen, wie zijn schoone beschermelinge geweest was. *Intusschen liep de straat spoedig uit* op het voorplein eener kerk, die hem evenzeer onbekend was;" hij moest zich weder zijwaart (s) wenden, en bereikte na menige bo*ch*t eindelijk de Main-street, op een punt waar hij dat het minst verwacht had. Na een korten blik om zich trok hij den rokkraag over de ooren, om zich tegen den scherpen wind te beschutten, die hier onweêrhouden door de straat henen blies, en stapte met vasten tred vóóruit, als wilde hij den verloren tijd weder inhalen."

bl. 5: „In eene der straten, die naar de rivier leiden, stond het kosthuis van Mej. Hammer, een deftig huis, dat kamers genoeg telde om een klein hôtel te kunnen verbeelden; zelden echter stond er eene ledig. Intusschen was het een *eigenaartig-samengesteld* gezelschap, dat hier bij-een

woonde. Mej. Hammer hield een flinke duitsche tafel en was daarbij matig in hare prijzen; zoo telde zij onder hare gasten werklieden uit de ruimer betalende inrichtingen van nijverheid, handelsbedienden, met of zonder vrouwen, daarbij echter ook mannen, die geheel 't voorkomen hadden van lieden, die eene standplaats in de „hoogere" maatschappij innemen, die hunne bekenden slechts in de kringen der rijke handels- en staatkundige waereld telden, echter spaarzaamheids-halve hunne woning in het *„plain but most respectable"* kosthuis van mej. Hammer hadden opgeslagen. Mej. Hammer zag daarenboven streng op orde, voor zoo verre 't den omgang der beide geslachten gold: elke kostgangster, die zich harer bescherming toevertrouwde. was veilig bewaard, en zoo doende was een gedeelte van haar huis altijd met ongehuwde meisjens en vrouwen, van de modenmaakster tot de muziek-onderwijzeres en tooneelspeelster, of met jonge weduwen, die van een klein vermogen leefden, gevuld. Het brandpunt, waarin zich alle deelen dezer verschillende elementen vereenigden, was de ruime zijkamer, en men kon zich naauwelijks iets gemoedelijkers voorstellen, dan de avondvergaderingen daar ter plaatse De samenleving binnenshuis was uiterst gemeenzaam, en de gasten meerendeels langdurige bezitters hunner woning, zoodat de strengste afzondering des persoons noodig zou geweest zijn, om niet zijn gantsche doen en laten bekend te doen worden, en alzoo had zich sedert lang eene volmaakte ongedwongenheid in den omgangstoon tusschen de meesten der kostgangers ontwikkeld, die elken nieuw aankomende hoogst aangenaam stemde. Tevens was de inrichting door de veelvuldige huwelijken (hoe is dit — veelvuldige huwelijken — in overeenstemming te brengen met een langdurig bezit hunner woning?) welke er tot stand gekomen waren, bekend, huwelijken, die nog maar zelden kwalijk waren uitgevallen, naardien mej. Hammer een *scherpen blik sloeg in de eigenschappen harer mannelijke gasten*, en als eene raadgevende moeder haren vrouwelijken beschermelingen ter zijde stond. In den regel waren er één of meer minnende paren in huis, wier verhouding door de overigen immer met eene eigenaartige oplettendheid behandeld werd, terwijl er aan den anderen kant echter ook enkele ongelukkigen waren', die lang-

allmerhand al hunne eerste bekenden hadden zien vertrekken, het huis met eene nieuwe bevolking aanvullen, en wier lot het scheen, als oudere stam, steeds onaangenamer zocht achter te blijven." (Schoone stijl!!)

Deze — naar onze bescheiden meening verre van zedelijke — inrigting moge in Amerika of elders bestaan.... de kieschheid verbiedt eene bijzondere beschrijving daarvan in een roman, die waarschijnlijk — wij hopen 't evenwel niet — onder de oogen van jeugdige schoonen zal komen.

Bladz. 7: „In de nabijheid van het haardvuur en afgezonderd van de overigen zat eene vrouwelijke gedaante in een schommelstoel geleund, wier jeugdig-volle *formen*, gelijk het eng-sluitende, smaakvolle kleed ze verried, vereenigd met het bloeiende gelaat en de donkere, vonkelende oogen overal de opmerkzaamheid der mannen op zich had moeten vestigen;"

bl. 8: „ „treed een oogenblik binnen, Albert, ik moet nog een paar woorden met u spreken," " „hoorde hij Louise met ontroerde stem," (!)

bl. 9: „en hang ik dan niet met gan*tsch* mijne ziel aan u?" riep ze harts*toch*telijk,"

ibid: „Het gaat niet, zoo als gij denkt, Louise, zeide hij kalm, heure beide handen in de zijne nemend, ik heb den indruk gevolgd, dien gij op mij maaktet; gij zijt mijne oplettendheden *te gemoet gekomen*, en daaruit is tusschen ons eene betrekking ontstaan, wier eigentlijke uitkomst ik nooit rec*ht* begrepen heb. Ik *kan* er in mijne tegenwoordige stelling nog niet aan denken, mij op eene wijze te verbinden, die mij voor altijd *de vleugels zou moeten verlammen.*" (!!) „En indien er ook vele dingen anders met ons gesteld waren, zoo zoudt gij-zelve toch niet van mij kunnen verlangen, *mij thands eerzaam neêr te zetten en te huwen.*"

bl. 10: lang*s*aam" op andere plaatsen lang*z*aam.

ibid: „Hare houding, de blik, dien ze tot hem opsloeg, sprak eene zoo volkomen onderwerping, dat de jon*k*man een *zenuwachtige aandrift in zich gevoelde, haar te omvatten en aan zijne borst te drukken; toch weêrstond hij de opwelling van den oogenblik.*" Wat dunkt u geachte lezer? is dit geene kiesche taal? gij zult er meerdere vernemen.

ibid: „de blos was van haar gelaat geweken, maar heur oog schoot een donkeren glans uit."

ibid: „an*d*woord."

bl. 12: „ik moet uit mijne tegenwoordige betrekking wee*k*;" terwijl elders, we*g* voorkomt.

ibid: Maar heeft dan niet, als ge de zaak verstandig wilt bekijken, elk handwerk min of meer zuiver werktuigelijks?"

bl. 13: „Gave God, zij ware niet zoo zeer door en door op u verliefd, zoo wiste ik heden avond reeds, wat ik dede." (Zuivere nonsens).

bl. 14: „Ja, een *star denkbeeld* hebt ge."

ibid: „laten we slapen gaan."

bl. 16: „wee*k*blijven."

bl. 21: „den laatsten juli."

ibid: „Bovendien zal ik er zorg voor dragen, dat de kamenier van mevr. Miller uwe *waarde robe*" (garde robe?) „in oogenschouw neme en het noodige, dat tot een behoorlijke *intrede in de waereld* noodzakelijk is, bezorge."

bl. 22: „Hij drukte haar de hand en trok de zijne terug." — De hand drukken en terug trekken — is ietwat kras.

ibid: „als in afwachting of hij nog iets te zeggen mochte hebben."

bl. 28: „zoo gij nu en dan een woor*dt*jen voor mij overhaddet?"

ibid: „voegde hij er met een *nieuw* lachjen bij."

bl. 30: „de boekhouder staarde den bankier nog altijd met bliksemende, onrustig in hunne kassen rollende oogen aan, en *twijfelde*: „„dat is dan alles sir?""

ibid: „Zoo ik uwe eischen afsloeg*e*;"

ibid: „en de plooien zijns gelaats."

bl. 31: „Mr. Rockman heeft heden avond de dienst verlaten, om voor eigen rekening te werken, vervolgde hij, zeg dus aan mr. Brown, dat hij voorloopig den zetel aan Rochmans lessenaar inneme, totdat ik-zelf in den *loop van den dag* de verdere schikkingen zal gemaakt hebben; en nu — ga sluiten." Dit zal doelen op den dag van morgen, want nu is het avond.

bl. 33: „die met zijne moo*ie* woorden en bleeke tronie niet alleen de gewone luî, maar ook den dames het hoofd op hol brengt."

bl. 35: „Louise ter-zijde zat de kleine muziek-onderwijzeres" (neven Louise.)

bl. 36: „heur hoofdjen"

bl. 37: „Het gantsche huis weet, hoe gij aan Albert Wollmer gehecht zijt, doch niemant kan dat misschien beter begrijpen dan ik, die sedert lang met hem samenwoon en de *gantsche aantrekkingskracht van zijn persoon ken.*"

bl. 38: „Ik dank u nogmaals, mr. Gunther, sprak ze, hem heure hand biedende; gij bejegent mij zoo eerlijk en openhartig, gij zijt bovendien Wollmer's beste vriend geweest, dat ik u mijn hart gants wil openbaren. Ik had mij zoo dweepend in zijn omgang gewikkeld; al mijne gedachten en voorstellingen der toekomst, mijn gantsche zieleleven waren daarmede zoo door-een geweven, dat ik thands daar sta als een reiziger in de woestijn, wien de *fata morgana* heeft misleid."

bl. 42: „Ik zou wat liever wenschen, dat mijn advokaatspraktijk wat beter ginge, dan dat de lui mijn Cierlijk engelsch in de tijdschriften bewonderen."

bl. 44: „Zonder dat tot dusverre nog de wensch in hem *opleefde.*"

bl. 45: „het zoo verre gebracht had."

bl. 47: „Nog geheel vervuld met zijn geluk, had hij de zijkamer van het kosthuis betreden en er Louise alléén getroffen, die, in stil gepeins verloren, door de glasruiten naar buiten staarde. Hij had heure beide handen gevat, om haar zijne ontmoeting te vertellen; toen hij haar echter in het oog had geblikt, dat als in kalme zaligheid hem tegenblonk, had hij eerst heure handen aan zijne lippen gedrukt, en toen verrukt, *als in een hem overvallenden zwijmel*, haren mond gekust en nogmaals gekust; en zij had hem aangezien, als hadde 't eigendlijk bijna niet anders kunnen komen, dan het hem juist was te beurt gevallen; en hij had zich naast haar gezet, had haar verhaald, had gedweept, zoo als het in zijn koelen geest anders nooit was opgekomen, tot dat enkele der overige kostgangers thuis gekomen waren, en de klok eindelijk het teeken ten avondmaal had gegeven."

Wij zullen het hier bij laten berusten; schier geene bladzijde tref men in dit verhaal aan welke niet van bombast en allervreemdste spelling getuigd. Wij komen echter ten slotte op een paar, o. i. onkiesche tafreeltjes terug:

bl. 164; — William bevind zich in een vertrek alléén met de vrouw van mr. Miller:.... — „keer dan tot mij weder; tot zóólang echter is toch alles maar klinkklank, dat voor een oogenblik het oor treft, maar geene andere werking achter laat.

Zij keerde zich haastig om, en trad naar de deur van den gang.

Gij wilt dan werkelijk zóó van mij gaan, Jane? sprak Hancock half-luid.

Zij *marde*, — snelde toen plotseling weder te-rug, en wierp zich aan de borst des verleiders. William! riep zij als in eene vlaag van dronkenschap „(eene vrouw!)" uit; verschaf mij voldoening, *en ik wil u al de zaligheid doen smaken*, die ik vermag te geven!

Hij wilde haar vast omklemmen; maar zij rukte zich los, en vertrok. Eene wijle zag Hancock haar na, en bezon zich onder een stilzwijgend hoofdschudden. We willen zien, wat er nog aan te doen zij, uitte hij voor zich; maar dat is toch haast meer hartsto*ch*telijkheid dan in allen gevalle goed is."

Bl. 110; „mr. Miller gaat stil naar de deur van het *boudoir* zijner vrouw: „Van daar deed zich een half-onderdrukte vrouwen-lach hooren, waarop de welluidende toon eener *gedempte* mannenstem volgde. Een zenuwachtige huivering scheen Miller door de leden te loopen; eene sekonde lang drukte hij beide handen vast tegen de borst, en boog zich toen luisterend naar het sleutelgat. Met eene hand die van drift trilde schoof hij zachtkens den sleutel in het slot, vatte toen sleutel en kruk met beide handen, en met een gelijktijdigen ruk sprong de deur open. Daar klonk de kreet eener vrouw, en over de doods-bleeke trekken des bankiers „(Miller)", die daar in 't volle licht-schijnsel in de ge-opende deur stond, toog een grimlach, van kouden hoon en inwendige zelf voldaanheid *doorspeeld*.

„Van dezelfde prachtige Ottomane, voor welke Miller had gezeten, toen hem zijne vrouw de terugname van haar vermogen had aangekondigd, schrikte deze than*ds* in een verraderlijk ontortend *négligé* op, en naast haar leunde, ontdaan van zijn oppergewaad, de afgevaardigde voor 't Kongres, de lieveling aller vrouwen, de schoone Hancock, wien de plot-

selinge schrik voor den oogenblik zelfs de kracht tot opstaan scheen benomen te hebben.

„Ik bid u laat u toch volstrekt niet storen, sprak Miller, ... , wees dus zoo vriendelijk, mr. Hancock, u weder in een eenigzins-welvoegelijk gewaad te steken, en mij te volgen. Met u, *Madama*, spreek ik later!"

Het is verre beneden de kritiek, dergelijke vertalingen ons lezenminnend publiek aan te bieden; een hoogst onbeduidend verhaaltje als dit, op onkiesche wijze en in geheel vreemden stijl voorgedragen vinde bij ons geen gunstig onthaal. Wij wenschen het in geener handen toe.

De druk en de uitvoering van het plaatje, waarvan de tekst moeijelijk is te vinden, zijn voldoende.

Wij spraken van vreemden stijl, eilieve, geachte lezer, oordeel:

bl. 159: „waarmede ze naar de woorden van haren *gezelschap-houder* luisterde."

bl. 117: „hervatte de uitgever met *voorzichtig-getemperde* stem? op enkele plaatsen treft men aan „*half-gedempte* stem," alsmede „*getemperd stem-geluid.*" x^2.

Verslagen en mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen. Afdeeling Natuurkunde. Dertiende deel. 1*e*, 2*e en* 3*e stuk. Amsterdam*, C. G. van der Post, 1862.

Eene vriendelijke herinnering verpligt ons de verslagen enz. der Koninkl. A. v. W. in dit Tijdschrift aan te kondigen. Gaarne voldoen wij aan dien pligt en te meer omdat de voor ons liggende 3 stukken menig belangrijk opstel bevatten, dat wij onder de aandacht van het publiek en inzonderheid van het wetenschappelijk publiek wenschen te brengen opdat de verrigtingen der afdeeling Natuurkunde meer mogen gewaardeerd worden dan doorgaans gedaan wordt. Wij kunnen echter niet breedvoerig alles uit- een zetten, maar moeten ons bepalen datgene aan te wijzen, wat naar onze meening (die echter geene autoriteit is) tot de belangrijkste stukken behooren. Het eerste stuk wordt geopend met eene „Note sur l'Encéphale de l'Orang Outang par J. L. C. Schroeder van der Kolk en W. Vrolik." Hoe veel waarde wij ook aan deze „Note" toeschrijven, zoo betreuren wij het dat dit op-

stel in eene andere dan onze moedertaal geschreven is, want waarom men dit doet is ons niet duidelijk, tenzij de schrijver of schrijvers de overtuiging hebben, dat hunne verhandelingen zóó degelijk en geleerd zijn, dat het buitenland er noodzakelijk grooten lof aan moet toezwaaijen. Wij merken daarop slechts aan, dat al wat uitmuntends gedacht of geschreven is in de moedertaal, spoedig in alle bekende talen der aarde wordt overgebragt en vertolkt door anderen die het op prijs stellen; en aan dezulken ontbreekt het toch waarlijk niet! Het verslag aan den minister van B. Z. *over het gebruik als voedsel voor den mensch van vleesch van rundvee* (vreemde woordvoeging voorwaar!) *aan besmettelijke longziekte of aan andere ziekte lijdende*, is te meer belangrijk omdat daarin het reeds lang uitgedrukt gevoelen der geleerden is kenbaar gemaakt, dat het vleesch van aan longziekte lijdend of gestorven rundvee *niet* besmettelijk kan geacht worden. De bijdrage van den heer van Hasselt over: *de slangenbeten van Ceylon*, bekleedt onder de verdere stukken eene voorname plaats en zou waardig zijn in een ander volks-orgaan te worden opgenomen. Wij dringen bij de leden der Akademie zeer aan op zulk eene inkleeding van hunnen arbeid, die daardoor ook voor minder ingewijden (en het is toch de geest des tijds om de wetenschappen te populariseren) beter toegankelijk wordt. De *eerste waarnemingen met de meridiaan-cirkel aan de nieuwe sterrenwacht te Leijden door* F. Kaizer, belooft voor de beoefening der sterrekunde van veel nut te zijn. Met een man als prof. Kaizer aan 't hoofd, moet die verhevene wetenschap zeker nog veel verhevener worden, wij althans koesteren van hem eene groote verwachting en zullen er ons in verheugen weldra eene afbeelding van dat kostbaar werktuig onder de oogen te zien. Ook prof. v. d. Willigen, die in het 2de stuk over *Electrische ringen* spreekt, toont dat hij de wetenschap met liefde dient en gaarne onderzoekt. De verkregene waarnemingen zijn allezins belangrijk. In het derde stuk vinden wij onder het proces-verbaal der gewone vergadering, dat de heer van Hasselt wijst op de vergiftiging van anijszaad door bijgemengd zaad van de gevlekte scheerling (conium maculatum) waarin hij den wensch uit, om het onderwerp der vervalsching van levensmiddelen op nieuw onder de aandacht der hooge regering te brengen. Wij veroorloven ons den heer v. H.

zijne dwaling onder het oog te brengen waar de lands regering niet bij magte is tusschen beide te komen en den groothandel aan boeijen te leggen, waardoor de nationale welvaart ontegensprekelijk kwijnen moest. Wij vereenigen ons liever met den heer van Rees die de vraag of het wel tot de verpligting der academie behoort, zich in te laten met handelingen welke hem toeschijnen van zuiver administrativen aard te zijn, ontkennend beantwoordt. Dergelijke dingen behooren o. i. niet tot den werkkring der Akademie. Het collegie van wetenschappelijke keurders behoeft waarlijk geen prikkel meer, waar ons meer dan eens zijne strenge kleingeestigheid ter oore gekomen is. In het *derde verslag over den Paalworm* worden onderscheidene proefnemingen vermeld, het met creosoot en paraffine-olie bereid hout schijnt zeer bevredigende resultaten te hebben opgeleverd. Eene andere proefneming om een paar houtsoorten in de fabriek van de HH. van der Elst & Smit met waterglas te doortrekken en daarna met chlorcalcium ten einde een kalksilicaat te vormen in en rondom het hout zal nader worden medegedeeld. Wij zijn zeer verlangend de uitkomst hiervan te vernemen. Wij zouden nu gevoegelijk een einde kunnen maken aan dit beknopt overzigt van het werk der Akademie; de aard van dit tijdschrift toch, gedoogt niet in meer bijzonderheden te treden als geheel onverstaanbaar voor een groot gedeelte onzer lezers, we kunnen echter dit overzigt nog niet besluiten zonder onze opmerkzaamheid bepaald te hebben bij hetgeen de heer van Hasselt spreekt *over het al of niet vergiftig karakter van het koper*. Onderzoekingen door den spreker en den heer Rienderhoff bewerkstelligd, hebben tot de eindelijke conclusie gevoerd, dat men in geen enkel opzigt geregtigd is om met Casper, Wald en anderen de *kopervergiftiging* uit te strijken uit de rij van werkzaamheden der medicini forensis, weshalve wij hen die min of meer het vergiftig karakter van het koper in twijfel trekken ten stelligte aanraden op hunne hoede te zijn en liever al het koperen keuken vaatwerk te verbannen en te doen vervangen door vertind ijzeren keukengereedschap, gelijk dit b. v. zoo uitnemend door de HH. van Enthoven te Zalt-Bommel met zuiver banca-tin, vervaardigd wordt, en nog verre de voorkeur verdient boven datgene wat ons uit het buitenland wordt aangevoerd.

Praktisch Volksboek. Museum over natuur, kunst en wetenschap, enz. Tweede Jaargang. Tweede Serie 1862. *In gr.* 8*vo. Te Sneek, bij* van Druten & Bleeker.

Sedert wij den vorigen jaargang aankondigden zijn twee bekwame mannen voor altijd van de lijst der medewerkers geschrapt, mannen aan wie de wetenschap groote verpligting heeft, mannen van ernstige studie en grondige kennis n. l. Prof. S. Bleekrode en Dr. B. Meijlink, welke laatste inzonderheid veel belangrijks aan bovenstaand maandschrift heeft afgestaan.

Aan zulke mannen wordt waarlijk veel verloren omdat hunne ledige plaatsen niet zoo spoedig en gemakkelijk door anderen worden ingenomen; hun verscheiden zegt meer dan een soldaat die uit de gelederen treedt. Wij zouden het innig betreuren indien dit maandwerk, dat zoo zeer geprezen, zooveel gelezen en zoo dikwijls geraadpleegd wordt, meer dergelijke verliezen moest lijden al zien wij dan ook dat de onvermoeide Redacteur met jongelingsvuur er zijne beste krachten aan toewijdt. De inhoud immers van den voor ons liggenden jaargang getuigt het hoeveel er door hem gewerkt is, terwijl andere medewerkers eveneens hunne krachten hebben ingespannen om dit werk eene plaats te doen waardig keuren op de leestafel van iederen beschaafden en goed onderwezen man. Wij schromen dan ook niet om het den meest mogelijken lof toe te zwaaijen en het aan ieder die prijs stelt op den vooruitgang der wetenschappen aan te bevelen als een werk dat bij eene prijzenswaardige min-kostbaarheid een schat van wetenswaardige dingen bevat die men elders bezwaarlijk in zulk een kort bestek bijeen vindt. Ook wij zeggen van dit volksboek: „Het worde een algemeen Huisboek!"

Den uitgevers betuigen wij onzen dank voor de geregelde toezending der maandelijksche afleveringen (iets wat wij in 't voorbijgaan, aan andere uitgevers niet kunnen doen) en houden ons voor eene verdere geregelde toezending aanbevolen.

Jesse.

Het leven van Michiel Adriaanszoon de Ruijter, door T. M. Looman, *met platen. Te Amsterdam, bij* H. Hoveker. *VIII en* 476 *pag. In gr. 8vo. Prijs f* 4.

Referent ontving het bovenstaande werk in tien afleveringen, niet bij afleveringen, maar in eens, waarom dan ook nu eerst eene recencie daarvan in dit tijdschrift voorkomt, niettegenstaande de omslagen het jaartal 1860 vermelden. Naar referents oordeel zal dit evenwel niet aan het werk schaden, al ware het alleen, dat nu de aandacht van ons lezend publiek op nieuw weder op deze uitgave van Looman gevestigd wordt. En dit verdient het ten volle.

Wie kent er de Ruijter, den held onzes vaderlands, niet? Wij zouden vreezen, aan de kennis onzer lezers te kort te doen, indien wij in antwoord op die vraag, eenige bijzonderheden of eene doorloopende schets van het leven des grooten zeehelds wilden geven. Sedert de uitgave van het folio werk van G. Brandt, in 1686 en 1687 te Amsterdam in het licht verschenen, zijn er menigvuldige pogingen aangewend om de ontmoetingen en ervaringen van de Ruyter bekend te maken. Maar wat wij nog misten, was een volksboek in den regten zin des woords. En toch, hij, de zoon des volks, verdiende in de herinnering van het volk te leven. Zijne daden en verrigtingen behoorden op aller lippen te zijn. Met schaamte ontdekte de heer Looman, dat een dergelijk werk over *Holland's* admiraal in het hoogduitsch bestond, en getroffen over die ontdekking, beproefde hij, om den blos ons van de kaken te vegen, die elken Nederlander bij het vernemen dier daadzaak moest verwen. Met het bedoelde uitheemsche boek voor zich, leverde hij een *vaderlandsch volksboek* en bood het zijne landgenooten aan.

De schrijver heeft zich echter niet aan den arbeid van Dr. Onno Klopp. (de schrijver der hoogduitsche uitgave) gebonden. Hij heeft in vele opzigten meer en wat nieuws geleverd, en ook vaak met andere oogen de zaken beschouwd. Gaarne bevelen wij zijn geschrift als zeer gunstig, aan, en indien wij onzen spijt niet behoeven te verbergen, dan drukken wij dien gaarne uit, door te vermelden, dat het ons leed doet, ook de *Vaderlandsche Letteroefeningen* niet te

kunnen tellen onder de tijdschriften, wier gunstige beoordeelingen den heer Looman tot aanmoediging zijn geweest.

Moge intusschen een ruim debiet de vrucht zijn van onze hoewel late, toch regt gemeende aankondiging. Het werk, zoowel als de platen, de uitvoering zoowel als den druk verdienen het waarlijk.

E. H.

Onze Schutterij. Eene bijdrage tot de kennis van ons krijgswezen en ons krijgsbestuur, door J. K. H. de Roo van Alderwerelt. *Te 's Gravenhage, bij* M. J. Visser, 1862. *In gr.* 8*vo*. *Prijs f* 0,90.

Onder bovenstaanden titel wordt ons eene beschouwing aangeboden, voornamelijk betreffende eene organisatie onzer schutterij. Wanneer zal men dan toch eens gaan begrijpen dat alle deze beschouwingen, raadgevingen, voorstellen, wenken, dien betreffende, vruchteloos zijn?

Naauwelijks verliet een uitvoerig voorstel eener wet op onze schutterij van den Heer Poortugael, de pers, of de heer Alderwerelt ontwikkelt in eene (quasi) „bijdrage tot de kennis van ons krijgswezen," *zijne* denkwijze, getoetst aan of eigenlijk in verband met die van den heer R. P. Knoop en *een oud soldaat.*

Zijne voorstellen omtrent de zamenstelling van schutterij, kader en oefening te beoordeelen kan moeijelijk geschieden zonder aanwijzing van het waarom *niet* en het waarom *wèl*; en dit ligt volstrekt niet op den weg, door het geachte tijdschrift „Vad. Letteroefeningen" te bewandelen. Rec. zal volstaan met de beoordeeling van het doel.

Dit doel, althans zoo wordt het door Ref. begrepen, is hoofdzakelijk om door het schetsen van den toestand, waarin de levende strijdkrachten van ons leger zich op dit oogenblik bevinden, het hooge bestuur te bewegen in dezen toestand verandering te brengen en dezelven te wijzigen naar de denkwijze van den schrijver; immers zegt hij — op beslissenden toon — op bl. 5:

„...... Om een leger te organiseren — niet op het papier en uitsluitend wat de getallen betreft — maar te organiseren op zoodanige wijze, dat het in de werkelijkheid aan zijne bestemming kunne voldoen, dat het dus vooral wat het gehalte, of meer bepaaldelijk nog wat de geoefendheid der troepen,

de bekwaamheid der bevelhebbers en den militairen geest van het geheel aangaat, den toets der kritiek kunne doorstaan — daartoe zijn verstand en kennis en alledaagsche bekwaamheden niet meer voldoende, daartoe worden *hoedanigheden* vereischt, die juist niet tot de alledaagsche behooren.

Om de taak der organisatie van de levende strijdkrachten met eere te kunnen volbrengen, om de middelen te scheppen, waaruit een leger is te vormen, en het daaruit gevormde leger tot eene bruikbare wapenmagt te maken, dient men begaafd te zijn met een organiserenden geest „(geest van organisatie?)" een ruimen en praktischen blik; moet men de kunst verstaan om menschen te kiezen, en om die menschen te doen werken in de rigting, waarin men wil dat zij werken; dient men den moed te hebben om zich vijanden te maken, om onbruikbare menschen, zonder genade, te verwijderen; men dient, in een woord, zelf een scheppenden krachtigen geest te zijn. om een oorspronkelijk en krachtig werktuig te kunnen scheppen." Dit is dus een voorschrift voor *ons* oorlogsbestuur, want, bl. 8: „de toestand der levende strijdkrachten van *ons* leger is bedroevend." „Een zwak staand leger, waaraan eenige duizende vrijwilligers, zoo noodig om kader te verkrijgen, ontbreken, en voor een goed deel zamengesteld uit half-geoefende militiens; eene artillerie — met de infanterie het hoofdwapen — met een zoodanig incompleet aan kader, dat de regering zelve dat incompleet voor de dienst uiterst belemmerend en waarlijk bedenkelijk heeft genoemd; een officiers-korps, dat op verre na niet voltallig is, terwijl het getal officieren bij de bestaande formatiën toch reeds op een minimum is bepaald en de middelen tot aanvulling slechts voldoende zijn om de jaarlijksche verliezen te dekken." Voorts is de schutterij slecht georganiseerd en weinig geoefend, en laat de tegenwoordige toestand waarin de bruikbaarheid van het officiers- en onderofficierskader, de geoefendheid der troepen, het vertrouwen in de aanvoerders en den geest van het leger verkeeren, vrij wat te wenschen over." Slechts onze overtollige kavallerie is naar den eisch, zoo het schijnt, waarom? omdat het mooi is, zeggen de lieve kleinen. Te oordeelen, nu, naar de hoogst ongunstige uitspraak over den toestand van ons leger, leidt dit zonder tegenspraak naar de gevolgtrekking;

als zoude tot heden nog geen ministerie van oorlog, naar het model Alderwerelt hebben bestaan. Op bl. 9 en v.v. geeft de heer A. globaal aan hoe alles, naar den eisch, moet zijn ingerigt: „men moet die vestingen, stellingen, muren en batterijen eindelijk eens laten rusten, en zich met hart en ziel gaan toeleggen op de verbetering van het personeel van ons krijgswezen, opdat het leger eenmaal in waarheid zij: *eene deugdelijke kern, waarom de volkswapening zich scharen kan.* „Die deugdelijke kern," zoo vervolgt de heer A. „Wij meenen het te hebben aangetoond" (dat wil zeggen ter nedergeschreven) „bezitten wij thans in ons leger niet." Naar deze voorschriften, alzoo, moet het oorlogsbestuur handelen, althans van dezelve uitgaan. Wij keuren al dat geschrijf over schutterij- en legerorganisatie, lotsverbetering van den soldaat, en wat dies meer zij, hetgeen tot de bemoeijingen. uitsluitend van het dep. van oorlog en binnenlandsche zaken behoort, ten eenenmale geheel af, overtuigd als wij zijn dat het hier niet geldt: „Wrijving van denkbeelden leiden tot de waarheid," maar men schrijve over eene zamenstelling eener wet op schutterij *zonder verpligtende oefening;* men beproeve *hieraan* zijne krachten en stelle op den voorgrond: *rekenen op vaderlandsliefde en goede trouw*, twee krachtige hefboomen voorwaar waarmede men in tijden van gevaar in veel korteren tijd resultaten van oefening zal verkrijgen, dan met verpligtende dienst en door herhaalde plagerijen ontstanen wrevel.

Wij zullen dit ruime veld niet betreden, aangezien — wij herhalen het — dit niet op den weg van dit geacht tijdschrift ligt, en zeggen dus basta.

Zonder iets in het minst te kort te doen aan de theoretische krijgskennis van den generaal Knoop, kunnen wij onze bevreemding niet onderdrukken als wij hem door den heer Alderwerelt, op bl. 4, met de *groote schrijvers* Clausewitz en Carnot, als uit eenen adem hooren uitspreken.

De oorlogsvoering is geen roman — men moet met *praktische* kennis zijn toegerust, men moet, en bij herhaling, als handelend persoon in den oorlog — op het slagveld — zijn opgetreden, wil men *met vrucht* schrijven wat daar gebeurt *is* — men moet vooral niet als subaltern, maar als voerende eene zelfstandigheid op ruime schaal, hebben

gehandeld, om daarna te kunnen beschrijven wat gebeuren *kan*. Het is niettemin hoogst loffelijk zijne oorspronkelijke denkbeelden — ingeval dezen bij de onderhavige kwestie den toets der uitvoerbaarheid kunnen doorstaan — daar neder te schrijven, doch wie zal dergelijke nieuwe denkbeelden in vredestijd toetsen? Vóór dat het bewezen zal zijn of de hierbedoelde denkbeelden en gevolgtrekkingen uit de handelingen van vroegere oorlogen, juist zijn, kan men, o. i. wel geteld worden onder de „Schrijvers," maar *groote* schrijvers!?

Door alle tijden heen gewaagt de krijgsgeschiedenis van *groote* veldheeren, maar ook bestonden er gewone veldheeren. —

Ten slotte raden wij den talentvollen schrijver dezer bijdrage gemoedelijk aan, dergelijke onderwerpen onaangeroerd te laten en met Ref. te gelooven dat *oefening* en *kosten* twee schrikbeelden zijn voor den schutter, terwijl vaderlandsliefde de eenige vaan zal zijn — men zij 1880 indachtig — waarom de dienstpligtige en de vrijwilliger als om strijd zich zullen scharen en de oefening zal bevorderen.

x[2].

Vrouwen-Brevier. Keur van uitspraken over de roeping der vrouw. (Te) Leeuwarden (bij) G. T. N. Suringar, *(zonder jaartal). In kl. 8vo., 226 blz.*

Referent mag het niet ontkennen dat hij met een zekeren eerbied het prachtwerkje in handen nam en het tusschen de nog onopengesneden bladeren begluurde. Alles ademde hem iets indrukwekkends, iets begeesterends toe; alles bezielde hem met zulk een ernst die alleen de ware, de gemoedelijke kan genoemd worden en die men dikwijls te vergeefs in het huis des gebeds deelachtig tracht te worden waar men onder den indrukwekkenden naam van *godsdienst* dikwijls leerstellingen hoort uitspreken die geen sprankje godsdienstvuur doen ontvonken, maar veelmeer tot koele onverschilligheid stemmen. Uit de voor ons liggende bladen bekennen wij integendeel volmondig menig schoone bloem geplukt te hebben aan wier geuren wij ons regt verkwikt hebben en die ongetwijfeld door ieder zullen gewaardeerd worden die begrijpt wat godsdienst, zedeleer en opvoedkunde in den

regten zin des woords beteekenen. Ouders gij kunt de aan uwe zorgen toevertrouwde meisjes waarlijk geen beter boek schenken, dat hen tot goede vrouwen en brave moeders vormen zal dan deze keur van uitspraken over hare roeping. 't Zijn niets dan teruggekaatste beelden uit het dagelijksch leven waaraan zij zich spiegelen kunnen en om te bewijzen dat wij der waarheid hulde doen, zullen wij van die beelden enkele eens aanhalen uit de verschillende hoofdstukken die den inhoud van dit gulden boek uitmaken. Men oordeele:

„Er is voor het hart geen roerender en verheffender tooneel dan eene edele vrouwenziel, die met hare smart worstelt, niet zoozeer om ze te boven te komen, als om ze te verhelen; en die haar traan verbergt, haar zuchten onderdrukt, om bij anderen geen pijnlijke aandoening te wekken. Niets waarin men zoo ligt mistast als in de „geruimdheid eener vrouw. Op menig blijden dag volgt een nacht van tranen. O verlaat u niet op den vriendelijken lach eener vrouw; het kan zijn dat zij den ganschen nacht heeft geweend."

„Toen Arria zag dat het haren gemaal Paetus aan den moed ontbrak om zich door eigen hand aan de doodstraf, waartoe hij door den wreeden keizer Claudius was verwezen, te onttrekken, vatte zij op eens, na eerst alle gronden te hebben aangevoerd om hem te bewegen tot het besluit dat zij verlangde, den dolk dien haar man droeg, in de hand en zeide: „doe het zoo Paetus!" En na zich zelve den dolk in de borst gestooten en dien er weder uitgetrokken te hebben, reikte ze hem aan Paetus over en stierf met de heldhaftige en onsterfelijke woorden op de lippen: „Paete, *non dolet* (Paetus het doet geen pijn)." Uit het hoofdstuk: h u i s e l ij k e o p v o e d i n g het volgende: „De uitwendige salon-beschaving moge voor een oogenblik kunnen misleiden, de opmerkzame man, die gezond, verstandig onderhoud zoekt, bemerkt aldra, dat het niets dan vernis is, en zal den omgang eener vrouw vermijden wier gezelschap vervelend zoo niet lastig is, omdat men van haar niets dan alledaagschheden en armzalige flaauwheden verneemt." V o r m i n g v a n h a r t e n k a r a k t e r: „Een schoone vrouw zonder deugd is een vergulde pil, een fraai gebonden boek met een armzaligen inhoud, een gouden beker met slechten

zuren wijn." „De domsten tooijen zich het meest op; zoo zijn ook de domste dieren, de insecten het bontste." „Gelijk de evenaar overslaat naar de volste schaal, zoo daalt rust en zegen in het hart dat het meeste geloof bezit." Vorming van den geest. „Ook de man schat de geestesontwikkeling der vrouw hoog. Alleen zij die er zich op verheft, mishaagt." Men zegt: „geleerd moet de vrouw niet zijn." Niets is zoo waar dan dit. Geleerd te zijn strookt even weinig met de natuur dan met de bestemming der vrouw.

Opvoeding tot huiselijkheid. „De huiselijke werkzaamheid der vrouw moet gelijk zijn aan het werk van een horologie dat bedekt blijft. Gelijk de wijzer zwijgend de uren en minuten aanwijst, zoo blijkt het uit de rustige kalmte, dat er orde heerscht in de geheime werkplaatsen." „Niet slechts fraaije handwerken maar ook huiselijke arbeid in hare bestemming." „Het is erg, als de vrouw meent dat huiselijk werk beneden haar is." Bovenal schoon is de volgende uitspraak eener voorbeeldige vrouw (Louize Büchner) „Vrouwen! gij bezit in uwe huiselijke pligten een opwekking, een bron van kracht, welke de zoo menigmaal door u benijde man ontbeert. Lijden zijne pogingen schipbreuk: hoe troosteloos en hulpeloos staat hij daar! al zijn kennis en zijn kracht waren er in betrokken. Maar gij behoudt in uw huis een stillen, vreedzamen kring waarin ge u zelfs na de grievendste teleurstellingen kunt terugtrekken, waar ge werken en nuttig zijn kunt." „Van binnen rust en stilte om haar heen: ziedaar wat voor de vrouw een onvermijdelijke voorwaarde tot schoonheid is. De man kan, even als de eik onder stormen tieren." „Zich in huis aangenaam en nuttig bezig te houden, dat is inderdaad eene kleine studie, hij die van zijn huis zijn wereld heeft weten te maken heeft het beste deel uitgekozen. De wereld daarbuiten verwondt u zeker eenmaal het hart en ze geeft allerlei aanleiding tot ontstemming." Huwelijk en huwelijksleven. „Eer is de slaaf achter zijn hek, de vogel in zijn kooi, de visch in het net te benijden dan de vrouw die haar echtgenoot niet beminnen zelfs niet eens vreezen kan." „Wat eene ongelukkig gehuwde vrouw lijdt is haar zelve en God alleen bekend."

Zullen wij nog meer aanhalen om te betoogen, dat het

voor ons liggende boekske een kostelijk kleinood is dat wij gaarne in de handen van vrouwen, meisjes en ook mannen zouden zien wien het „Ehret die Frauen" een herschenschim is? O wij zouden zoo gaarne nog meerdere van die heerlijke spreuken hebben afgeschreven ware het niet, dat wij beschroomd zouden zijn eene juiste keuze te doen en de ruimte ons toegestaan te overschrijden; waarlijk het doet ons leed zooveel schoons niet te kunnen overschrijven als ons wordt voorgehouden in moederliefde, moederpligt en liefde. 't Zijn heerlijke woorden die tot in de ziel treffen. Mogten ze ingang vinden in veler harten! De verzamelaar die ze uit de werken van meer dan 150 schrijvers en schrijfsters geput heeft, volbragt eene moeijelijke taak waarvoor hem den meesten lof gebragt mag worden, terwijl de uitgave het uiterlijke aan het innerlijke heeft doen beantwoorden en het werkje tot een eenvoudig prachtwerkje gemaakt heeft, dat niet bovenmatig opgesierd is doch juist zoo als wij het gaarne zien. Boeken moeten niet *al* te prachtig zijn, 't zijn dikwijls bepleisterde graven. Onze uitgevers van *soogenaamde* prachtwerken moesten dit wat beter begrijpen! En nu, ga vrij de wereld in o boekje. Onze beste wenschen vergezellen u op uwe reize. Wees de vrouwen ten allen tijde tot een vertrouwde gids door het leven en doe haar ondervinden hoe verheven hare pligten zijn. Zoo zij het!

DULCAMARUS.

Almanak voor Landbouwers en Veehouders voor het jaar 1863; *bevattende vele nuttige zaken, om van den landbouw en de veeteelt de meeste voordeelen te trekken. Zeventiende jaargang. Te Leeuwarden, bij* W. Eekhoff, 1862. *Prijs* 30 *ct.*

Ref. moet beginnen met zijn leedwezen te betuigen dat deze nuttige almanak voor landbouwers enz. hem nu eerst voor de eerste maal ter beoordeeling is toegezonden, want zoo ooit een werkje voor den landbouwer nuttig geweest is of kan zijn, dan voorzeker is het deze gulden almanak waarin een schat van wetenswaardige kundigheden door bekwame mannen zijn neêrgelegd. Wij onderschrijven dan ook geenszins de meening van dien beoordeelaar die ergens gezegd heeft „dat dit jaarboekje overbodig is omdat de boe-

ten toch niet lezen!" Wij erkennen veeleer dat dit boekje eene bestaande leemte aanvult omdat het in den juisten eenvoudigen toon is opgesteld en alzoo toegankelijk voor den ook minder ontwikkelden boer en gelooven daarom dat het door dezulken met meer regt zal geraadpleegd worden dan grootere werken over landbouw die meestal door *niet* landbouwers gelezen worden omdat het eenigzins mode schijnt te zijn om bij de gewone dagelijksche lectuur ook een weinig over landbouwkunde te kunnen spreken. En toch is dit boekske minder algemeen bekend dan het wel verdient, daar het van jaar tot jaar in belangrijkheid en degelijkheid toeneemt, hetgeen men bij vergelijking van de vorige zestien jaargangen dadelijk bespeurt, want ook de landbouw is in de laatste jaren met reuzenschreden vooruitgegaan. Vooral belangrijk zijn in dezen en de vorige jaargang: „des landbouwers maandelijksche werkzaamheden volgens praktijk en wetenschap, "die het bewijs leveren, dat de schrijver daarvan een man is ten volle voor zijne taak berekend en doorkneed in zijn vak. Het daarop volgende mengelwerk bevat zeer nuttige mededeelingen van ervaren mannen als: van Itterssum, D. van Hulst, Jb. Boeke, J. Bouman, J. Sasse, Gerbrand uit Noord-Holland en anderen. Wij wenschen alzoo zeer dat dit boekske zoo uitsluitend voor den eenvoudigen landman bestemd een buitengewoon debiet erlange „de behoefte toch is erkend dat een boer der 19e eeuw meer moet weten en kennen dan vroeger zal hij op de hoogte van den tijd zijn om uit zijn bedrijf ook meer te maken dan vroeger. Als het hem nu begroot dure boeken over het vak te koopen, dan kan dit bezwaar toch niet gelden omtrent de weinige centen voor een almanak die, niet in naam, maar werkelijk vele nuttige zaken bevat om van den landbouw en de veeteelt de meeste voordeelen te trekken. Wenschelijk zou het mede zijn dat meer landbouw-maatschappijen en meer land-eigenaars een ex. van dit geschrift verleerden aan hunne leden en huurders, waardoor beider belang zeker op den duur zou worden bevorderd" en dan ook kan men met eenig regt verwachten „dat waar dit goede zaad in goede aarde valt, het véél zal opbrengen en véél zal kunnen bijdragen om de liefde tot het vak te verhoogen, om de kennis er van te vermeerderen, om veler

welvaart te doen toenemen en om de innerlijke kracht van volk en land te versterken; want kennis is magt." Mogen deze woorden een gereeden ingang vinden. Overigens prijst het boekske zich zelf aan door degelijkheid en goed uiterlijk.

Jissik.

Bijbelsch dagboekje voor 1863, *bevattende een bijbeltekst met bijschrift en een afzonderlijk woord voor elken dag des jaars*, *door* J. G. Verhoeff, *Pred. te Vaassen. 2de jaargang. Te Apeldoorn, bij* T. D. H. Puls, 192 *pag. In kl.* 16*mo. Prijs f* 0,30.

Met genoegen begroeten wij den tweeden jaargang van dit dagboekje. Het was dit jaar, ofschoon aan den predikant derzelfde gemeente, toch aan andere handen toevertrouwd. Had de heer Nonhebel een te uitgebreiden werkkring in Zeelands hoofdstad gevonden, dan dat hij het plantje, 't welk hij op de Veluwe gepoot had, verder kon opkweeken? Wij weten het niet, maar hopen, dat de gemeente van Middelburg niet al zijn tijd moge in beslag nemen, en ons van de vruchten zijner pen zal doen verstoken blijven.

Intusschen herhalen wij het, dat de voor ons liggende jaargang met vreugde door ons wordt begroet. Op dezelfde wijze, als den vorigen ingerigt, is het dagboekje een geschikte leiddraad bij de morgen-godsdienstoefeningen in den huiselijken kring. De bijbeltekst kan tot rigtsnoer verstrekken voor onzen wandel op den dag, die aanstaande is, en ofschoon wij niet in alles ja en amen zeggen, op de gevoelens van den schrijver in de bijschriften blootgelegd, lazen wij daarvan verscheidene met groot genoegen.

Daarbij is de aanwijzing van een hoofdstuk uit den bijbel zeer goed, om met dit boek der boeken nader kennis te doen maken, den lust tot onderzoek op te wekken en een goeden geest aan te kweeken.

Wij bevelen den inhoud dan ook gaarne aan, ook om de overdenkingen, die aan het begin van elke maand zijn geplaatst. Moge de heeren Nonhebel en Verhoeff hunnen arbeid zien waarderen, en wij op een volgend jaar, hetzij van den een, hetzij van den ander, op nieuw een dagboekje ontvangen.

De correctie is niet in allen deele zuiver. Zoo vinden wij

voor 20 en 21 januarij beide aangewezen: Job 21; dit zal zeker 20 en 21 moeten zijn. Op 4 februarij staat: *Gij kunt God dienen en den Mammon* enz. Doch deze kleine vlekjes worden wel uitgewischt door het goede van het geheel.

De druk en uitvoering zijn beiden goed.

L. H.

Een viertal Jaarboekjes.

1. *Geldersche Volksalmanak voor het jaar* 1863. *Te Arnhem, bij* Is. An. Nijhoff & Zoon. *Prijs f* 0,90.
2. *Nieuwe Friesche Volksalmanak voor het jaar* 1863. *Elfde jaargang. Te Leeuwarden, bij* H. Kuipers. *Prijs f* 0,60.
3. *Kalender voor de Protestanten in Nederland. Uitgegeven door de Vereeniging tot beoefening van de geschiedenis der Christelijke Kerk in Nederland, onder leiding van* W. Moll, *Hoogleeraar te Amsterdam. Achtste jaargang.* 1863. *Te Amsterdam, bij* H. W. Mooij. *Prijs f* 0,90.
4. *Bethel. Christelijke Stads- en Dorps-Almanak voor het jaar* 1863, *onder redactie van Ds.* O. G. Heldring, *te Hemmen. (Uitgegeven ten voordeele van het gesticht Bethel.) Te Rotterdam, bij* M. Wijt & Zonen. *Prijs f* 0,40. *Bij* 100 *Ex. f* 0,30 *per Ex.*

Bij het naderen of omstreeks het begin van elken nieuwen jaarkring levert de periodieke drukpers een tal van almanakken, kalenders, jaar- en dagboekjes, enz., zoo groot, dat men zich met de lectuur van die allen zou kunnen bezig houden, tot het jaar een voornaam gedeelte van zijnen togt had volbragt. Men schrijve echter de late aankondiging van de bovenstaande vier broeders, niet daaraan toe, — o neen, Referent moet in deze alle schuld van zich werpen — doch hoe het zij, het spijt hem, dat hij niet vroeger de lezers der Letteroefeningen kon aansporen, zich het viertal aan te schaffen. Het heeft op hem een gunstigen indruk gemaakt. Zien wij kort, wat elks inhoud is.

No. 1 is een oude bekende, die voor de 29ste maal tot ons komt. Met een paar anderen, die nog zijn overgebleven van de vele, die vroeger voor elk gewest het licht zagen, bewandelt hij steeds in hetzelfde kleed zijnen weg, doch doet zijn voordeel met de ontmoetingen, di hem bejegenen, met de opmerkingen, die hem gemaakt wor-

den. Hij gaat met den tijd meê. Het proza wordt vertegenwoordigd door de heeren Mr. I. A. Nijhoff, die *Oud Arnhems weelde bij openbare feesten* schetste, [een snuifje voor hen, die altijd spreken van den goeden ouden tijd;] Mr. E. A. Jordens, die *Iets* gaf *over eene Voorlezing*, *door Johannes Stolk*, *in* 1794, *te Arnhem gehouden*. [Het is eene redevoering over de noodzakelijkheid en aangelegenheid, om den gemeenen man wijzer te maken, die haren opsteller, destijds predikant te Velp, het vonnis der verwijdering uit Gelderland, en later uit Holland en Friesland op den hals haalde;] B. ter Haar Bz., die in *Mooi Grietjen*, eene episode mededeelde *uit de eerste Fransche overheersching in Nijmegen*. [De naam des schrijvers heeft reeds te veel roem verworven, dan dat wij in dit verhaal niet weder iets goeds zouden verwachten. En de verwachting wordt niet teleurgesteld]; Q. N., die *nog een(e) wandeling over de Veluwe* leverde, en ditmaal zijne lezers leidt van Dieren naar Spankeren, Eerbeek, Loenen, Beekbergerwoud, Woeste Hoeve en Hoenderloo. [Heeft Q. N. zich niet te veel doen medeslepen, door de gesprekken, op zijne wandeling gevoerd, of de verhalen, hem gedaan? Ons dunkt, zijn stuk is het minste van allen, en de streek, die hij voor zijne wandeling koos, is toch zoo rijk aan merkwaardigheden en overleveringen]; den ouden heer Smits, die *eene herinnering* afstond uit een reisje. [Het stukje is tamelijk, maar van den schrijver hadden wij iets anders gehoopt, dan eene zoo magere en schrale bijdrage. Bovendien konden wij naauwelijks onze oogen gelooven, dat deze bijdrage van den *ouden* heer was, toen wij de eerste zinsnede lazen. Verbeeld u: „de trein hield weer stil bij een klein station langs den weg, om niemand er uit te laten gaan, maar wel enz." Men roeme dus niet meer over spoed van onze spoortreinen, wanneer zij ophouden, *„om niemand er uit te laten gaan!!"* En dat van den ouden heer Smits!!!] G. Haasloop Werner, die in het *Putter en Sprielderbosch* de lezers in een paar der uitgestrekte *oerwalden* laat doolen, welke men nog menigvuldig op de Veluwe aantreft. [Of het is, omdat wij deze bosschen van nabij kennen, weten wij niet, maar ons beviel deze bijdrage uitmuntend. Zij onderscheidt zich door juistheid van aanteekeningen, losheid van stijl en naauwkeurigheid in beschrijving]; B., die met *en boerenkermse* ons *in den*

Achtenkoek voert en een lezenswaardige schets van de zeden en gebruiken der landlieden aldaar geeft; G. Haaskoop Werner, die *de St. Odulphus kerk te Barneveld* tot onderwerp eener tweede bijdrage koos en daarin belangrijke historische feiten en plaatselijke bijzonderheden aanteekent; en eindelijk A. de Visser, die onder het opschrift *Slagtoffers*, in den Gelderschen tongval den toestand van sommige menschen schetst, als *'n dink dat biet.* [Het stukje is vrij wel gelukt; maar is de schrijver wel geheel getrouw gebleven aan de uitspraak der woorden? Het idee van het verhaal is goed, maar is de uitwerking wel zoo, dat men kan tevreden zijn? Is de schets in *'t klein huisken* op bla. 212 niet wat overdreven en is de toestand van *Jaapik* niet wat met te sterke kleuren geschilderd?]

Een zestal dichtstukjes van K. I. H. W. Ramondt, J. M. E. Dercksen, T. van Lohuizen, R. C. H. Römer en R. H. Graadt Jonckers vullen den almanak. Het best van deze beviel ons dat van den heer Römer *Hoog van moed*; terwijl wij die van Ramondt tamelijk, van Dercksen redelijk, van Jonckers minder, en van van Lohuizen uiterst flaauw vonden.

N°. 2 leed in het vorig jaar een gevoelig verlies door het afsterven van Tiede Roelof Dijkstra, die gedurende zes jaren redacteur van dit jaarboekje was. Wat wonder, dat de ijverige archivaris-bibliothecaris der provincie Friesland thans wordt herdacht. De heer J. van Loon Jz. doet het in eene *levensschets*, de heer D. R. Nieuwenhuis in eenige dichtregelen *bij het graf.* Beide stukjes zijn wel waard om gelezen te worden. *Leeuwarden voor 260 jaren* is eene bladvulling van J. G. Ottema, getrokken uit het *Etymologicum Frilingue* van Jan Fongers. Van denzelfden schrijver treft men ook nog eene fiks geteekende mededeeling aan over *Marten van Hlet*, alsmede eenige *Noordfriesche vertellingen*. De heer Ottema doet zich door deze bijdragen kennen als een goed schrijver en kundig historicus, zoowel als een bekwaam verteller. De ijverige W. Eekhof leverde in *oude Friesche schaatsen*, *Voorheen en thans* en *de betrekking van de juffrouwen Wolff en Deken tot Friesland*, drie bijdragen, welke zijn naam nieuwen luister bijzetten en in dezen almanak volkomen te huis behooren. J. J. Bruinsma gaf in *het roode klif* eene geologische beschouwing van den zandrug, op ongeveer een uur

afstands van Stavoren gelegen. Terwijl D. Cannegieter en W. Dijkstra ons bekend maken met een bal, die jaarlijks te Vrouwenparochie verkaatst wordt en de bijzonderheden verhalen, die tot deze partij aanleiding geven. Zoowel het proza van den eerste, als de poëzij van den tweede bevielen ons uitmuntend. Het dichtstuk van C. Cammenga: *Adyild en Winfried*, alsmede dat van D. B. Nieuwenhuis: *de undergang fen Tadema* zijn den almanak tot sieraad, terwijl eindelijk de *Friesche spreekwoorden* van A. Wassenbergh eene belangrijke bijdrage leveren tot de kennis van de zeden en gewoonten onzer noordelijke landgenooten.

Men ziet, er is voor afwisseling gezorgd, en de uitvoering zoowel van druk als plaatjes mag loffelijk genoemd worden.

N°. 3 wilde ons dit jaar niet zoo goed bevallen als anders. Niet dat wij daarmede willen te kennen geven, dat de bijdragen het mes der critiek niet zouden kunnen doorstaan, maar ons dacht, dat er te weinig afwisseling, en daarbij te weinig nieuwheid in de stukken gevonden wordt. Slechts één der redacteuren gaf een opstel voor het jaarboekje, terwijl de beide anderen zich schijnen vergenoegd te hebben met correctie enz. Maar deze karigheid der redactie wordt ons ruim vergoed door hetgeen de „geliefde leermeester en leidsman," prof. Moll afstond. Zijn *Zuster Beertke, de kluizenaarster*, en hare *liederen en rijmspreuken* handhaven zijnen roem als bekwaam kerkelijk geschiedkundige, en al ware het alleen om deze stukken, dan zou de kalender verdienen in elk protestantsch gezin gevonden te worden. Hoewel *de marteldood van Hendrik Voes en Johannes Esch* algemeen bekend moge heeten, even als de levensbijzonderheden van *Patrick Hamilton, de eerste prediker enz. in Schotland*, lazen wij toch de pennevrucht van den heer Rogge over het eerste en die van den heer B. Tideman over het tweede met genoegen. De heer F. C. Domela Nieuwenhuis deed in *twee bladzijden uit de geschiedenis der Maria-dienst*, de vereering der vrome maagd kennen vóór de hervorming en wees er op, hoe de moeder des Heeren vroeger wel hoog geacht, maar nimmer met goddelijken luister omstraald, veel minder aangebeden werd. Dit stuk is in waarheid bijzonder geschikt, om „een onpartijdig oordeel te vellen over een verschijnsel, dat de zenuw mag heeten van het godsdienstig leven der middel-

eeuw en bij de groote menigte." Nog eene bijdrage (het is de eerste) bevat de kalender. Zij is: *de propheet Jesaija* door H. C. Lohr. Ofschoon de schrijver den profeet in fiksche en juiste trekken geteekend heeft, vragen wij alleen, of hij niet te veel bladzijden heeft besteed (67) aan het leven van een man, waarvan de kennis onder het bereik van de groote menigte ligt, te meer, daar volgens de voorrede nog een ander ingezonden stuk moest achterwege blijven.

Niettegenstaande onze onvoldaanheid bevelen wij den achtsten jaargang vrijmoedig aan, gedachtig, dat niet altijd de stukken aan alle lezers kunnen behagen en mogelijk, wat ons minder bevalt een prikkel tot koopen voor anderen kan wezen.

No. 4 is een nieuweling onder zijne togtgenooten. De ijverige Heldring, zoo gunstig bekend op het gebied der philantropie schreef dezen volks-almanak voor Bethel zijn derde gesticht. Om het doel der uitgave, en om de omstandigheid, dat de inhoud van den eersten jaargang geheel van zijne hand is, zullen wij niet hard zijn in ons oordeel maar hopen, dat de almanak zijnen weg moge vinden tot menig huis en daarvan een Bethel moge maken.

Onderscheidene stukjes bevielen ons evenwel uitmuntend, en daaronder rangschikken wij: *de emancipatie*, *de geimproviseerde opvoedkunde*, *de niet-geimproviseerde opvoeding*, *de kinderen en de zendingszaak*, *het gescheurde testament*, *de voorzienigheid* en *de dronkenschap*.

Voor weinig geld (40 cts. per ex. 30 cts. bij 100 tallen) kan men veel goeds en veel verscheidenheid koopen en al zijn wij niet ingenomen met de vermeerdering onzer jaarboekjes, toch wenschen wij dezen almanak een langdurig en vruchtbaar bestaan toe.

De heeren Wijt & Zonen hebben het hunne gedaan door eene nette uitvoering. H.

KORTE MEDEDEELING.

Tot beoordeeling van stuivers-tractaatjes, als *de Kersavond* en *de Dochter van den vuurtorenwachter* (beide te Utrecht bij de Wed. M. Melder), kan een letterkundig Tijdschrift zich kwalijk leenen, vooral indien zij zoo beneden alle beoordeeling zijn als de twee genoemde. Al is gewawel vroom, toch blijft het gewawel.

BOEKBESCHOUWING.

Licht- en Schaduwzijde der Moderne Theologie, aangewezen door D. S. Gorter. *Een tweede getuigenis. Te Groningen, bij* J. B. Wolters, 1862. *In gr. 8vo.* 314 *bladz. Prijs f* 2.90.

Het boek, waarvan wij daar den titel hebben afgeschreven, is een merkwaardig werk, dat de aandachtige belangstelling verdient van allen, die niet onverschillig zijn omtrent den hedendaagschen strijd op het gebied van de godsdienst en de theologie. Reeds uit den titel blijkt, welk standpunt de auteur voor zich heeft gekozen bij zijne beschouwing, hij wil onpartijdig zijn en zonder polemiek, zonder vooringenomenheid met deze of gene rigting, een kalm, grondig oordeel uitspreken over de Mod. Theol. Hij behoort niet tot hare warme voorstanders, maar evenmin tot hare onvoorwaardelijke bestrijders. Hij gelooft dat ook in haar, als in alle voortbrengselen van den menschelijken geest, het goede en het kwade is ondereen gemengd, en als eclecticus wil hij beproeven, die beide bestanddeelen van elkaâr te scheiden, het kwade te verwerpen en het goede te behouden. Waarlijk, zulk eene poging moet toegejuicht worden en hoe zij ook uitvalle, zij strekt tot eer van hem, die haar heeft in het werk gesteld.

Wij hebben ons voorgenomen van dit boek geene eigenlijke beoordeeling, maar eenvoudig een zooveel mogelijk getrouw en duidelijk verslag te geven, terwijl wij zelfs niet dan zeer spaarzaam gebruik zullen maken van de gelegenheid om onze aanmerkingen op of bedenkingen tegen de gevoelens van den schrijver meê te deelen.

In de inleiding verklaart Gorter den oorsprong der Mod. Theol. Zij is de voortzetting der beweging, die in de 17e eeuw in Engeland ontstaan, naar Frankrijk overgevoerd, in Duitschland krachtig geworden is en nu in Fransch-Zwitserland en Nederland zich openbaart. Die beweging heeft reeds verschillende namen gedragen, eerst heette zij: *deisme* en *naturalisme*, toen *rationalisme*, welk laatste weêr onderscheiden werd in het *vulgaire* en het *speculative*. Terwijl zij in Duitschland thans verlaten is, wordt zij in ons land voor-

gestaan, deels door theologen met aansluiting aan bijbel en christendom, deels door niet-theologen in strijd met beide; en van daar het onderscheid tusschen beide afdeelingen, tusschen Moderne Theologie en Dageraad, die beide één zijn in rigting (?) en verschijnselen van dezelfde beweging. Overal is die beweging uitgegaan van de ontwikkeling van het menschelijke, verlichting, beschaving, humanisme; overal tracht zij het christendom met die ontwikkeling van den menschelijken geest in overeenstemming te brengen. Wij kunnen haar in het algemeen kenmerken als *een trachten der verlichte menschheid naar andere godsdienstvormen*. Hoe men die beweging ook beschouwe, als in overeenstemming met of vijandig tegen het christendom, zeker is zij oppositie tegen den tijdelijken vorm van het christendom, de Kerk. Grootendeels is zij eene vrucht van reactie tegen de overdrijving van de overgeleverde godsdienstvormen, van de verouderde voorstellingen, die niet overeen te brengen zijn met de hedendaagsche beschaving.

„Niemand kan een anderen grond leggen dan die gelegd is, Jezus Christus." Dat blijft de leuze van den schrijver, daarom kan hij zich niet vereenigen met de M. T. Deze toch erkent den objectiven en historischen grond des christendoms niet. Zij is onzeker omtrent alles wat door Jezus gesproken en gedaan of met hem geschied is. De historische kritiek moet beslissen over de waarheid der geschiedverhalen. Zoo zoekt zij een anderen grond voor haar geloof aan de godsdienstige waarheid en wel in het binnenste van den mensch, in zijn godsdienstig bewustzijn, zijnen geest. Doch het is zelfbedrog, wanneer zij meent de waarheid te kunnen behouden bij het wegvallen van het feit. — Hoe komt de moderne theologie toch zoo op eens tot die onzekerheid? „Eene zaak kan in zich zelve onzeker zijn en er kan eene andere zaak zijn, die haar onzeker maakt, schoon zij in zich zelve anders zeker genoeg ware. Het is zoo uiterst moeijelijk dingen te gelooven, die strijden met hetgeen in ons is; eerder geeft de geest eene beslissende bewijskracht aan de geringste bezwaren tegen de zekerste dingen, dan dat hij zich zelven zou verloochenen. De geschiedenis leert, dat de wijsbegeerte altijd grooten invloed oefende op de theologie, ja de eigenlijke oorzaak was van de meeste verschijnselen op

theologisch gebied. Ziet, de moderne theologen zijn op eens (!) begonnen de nieuwere wijsbegeerte te beoefenen, en deze maakt hun die dingen zoo onzeker. Zij geeft hun eene voorstelling, een godsbegrip, eene wereldbeschouwing volgens welke alle wonderen, ja, al het bovennatuurlijke onmogelijk is. Zij beweegt de moderne theologie, bestuurt hare exegese en drijft hare kritiek. Kan het bijna anders, of al het bovennatuurlijke in het apostolische christendom moet onzeker worden. — Doch hoe kwam zij tot die wijsbegeerte? De theologie steunde toch altijd op geloof en stelde den bijbel tot eenigen regel en kenbron der godsdienstige waarheid. Hoe kwam zij er toe, om nu op eens het geloof en den bijbel ter zijde te schuiven, en de waarheid uit de wijsbegeerte te putten en zoo tot weten op te klimmen? — De oorzaak daarvan is niet ver te zoeken. De geheele beweging waarvan de moderne theologie de laatste vrucht is ging, gelijk wij zagen, uit van de ontwikkeling en beschaving van het menschelijke, de verheffing der rede, en iedere wijsbegeerte is eene poging om alleen uit en door de rede de waarheid te vinden." —

Het boek is nu verder gesplitst in 5 hoofdstukken, I de Rede. II het Godsbegrip. III de Bijbel. IV Jezus. V de Gemeente. — Wij willen den inhoud zoo beknopt mogelijk trachten voor te stellen.

I. Kan de mensch door zijne rede alleen kennis verkrijgen van de godsdienstige waarheid? Kan het christendom een product der menschheid, een gewrocht der rede zijn? Deze vragen zijn en worden door sommigen nog bevestigend beantwoord. De oude rationalisten zochten het christendom begrijpelijk te maken voor het gezond verstand, daar zij meenden: wat uit God is moet redelijk zijn, en redelijk verwarden met begrijpelijk. Een gevolg daarvan was dat de overgeleverde bijbel- en kerkleer werd onderworpen aan de kritiek der rede; en al wat niet redelijk scheen werd verworpen. Een hevige strijd werd gevoerd tusschen supranaturalisten en rationalisten over de bevoegdheid der rede om te oordeelen over de openbaring; en die strijd gaf aanleiding tot de behandeling der vraag naar den redelijken oorsprong van het christendom. In overeenstemming met de leer van Hegel beweert men: „alle godsdiensten met hare oorkonden

zijn als voortbrengsels der rede te gelijk uit God en uit den mensch; maar onze bijbel bevat de zuiverste openbaring omdat de rede der godsmannen zich het zuiverste ontwikkelde, en het christendom is de volmaakte godsdienst omdat Jezus de volmaakte mensch was. — Ziedaar, het rationalisme der moderne theologie."

Maar wat is de rede? De meening der oude rationalisten die haar in het verstand plaatsten, wordt thans algemeen afgewezen; in plaats daarvan leert Scholten, dat zij is: „datgene in ons, wat hetzij speculatief door redenering in zich zelf, hetzij empirisch door redenering uit de zintuigelijke waarneming, God zoekt te kennen, dus het verstand, niet het volks-verstand dat naar algemeene begrippen te werk gaat, maar het geoefende, wetenschappelijke verstand." — De groote fout in deze voorstelling is, dat men zoo zich bepalende tot de zintuigelijke waarneming en de ervaring van hetgeen in ons binnenste omgaat buiten sluitende, zich zelven den weg afsluit om tot eenige godsdienstige waarheid te komen; want juist die zijde van den mensch is het, gebied en het orgaan van de godsdienst. Moet de rede dan gezocht worden in het gevoel, in het religieus bewustzijn? Op dat bewustzijn, „de getuigenis des heiligen geestes" beroept zich de moderne theologie. De godsdienst van Jezus staat voor ons, wij gevoelen hare volmaakte waarheid, die waarheid trekt ons aan en dringt ons te gelooven, terwijl wij gelooven streven wij naar diezelfde volmaaktheid, en door dit streven zijn wij christenen. Maar welken waarborg hebben wij dan voor de waarheid der godsdienst van Jezus? Wij kunnen de voorwerpen der godsdienst niet waarnemen en de waarheid der ons gegeven voorstelling niet beproeven. Zegt men: wij gevoelen die waarheid; dit bewijst niets anders dan dat onze rede dezelfde behoefte heeft als die van Jezus en daarom ligtelijk aanneemt wat hij geeft. Neen, natuur en geschiedenis leeren ons op zich zelve niets van God. Zij zijn ons dan alleen eene openbaring van God, wanneer wij God van elders kennen en wij vinden in haar steeds de weerkaatsing van hetgeen reeds in ons was. Ieder vindt daarin den God weder aan wien hij reeds gelooft. Het christendom is niet uit den mensch. De rede kan ons niet brengen tot de godsdienstige waarheid. De menschheid heeft

om tot geloof in God te komen niet genoeg aan de vatbaarheid en de behoefte der rede, maar haar is noodig *eene openbaring die regtstreeks van God komt.*"

Is de rede derhalve onbekwaam om het objective christendom voort te brengen, eene andere vraag is of zij bevoegd kan geacht worden tot het vormen van het subjectieve christendom? De moderne theologie erkent de rede als eenigen geloofsgrond en onderwerpt daarmede het christendom aan de kritiek der rede. Is zij daartoe geregtigd? Wij hebben hierbij te denken niet aan den mensch, zoo als hij naar zijn aanleg kon en behoorde te zijn, maar gelijk hij werkelijk is. Het menschelijk geslacht is nog verre van de volmaaktheid, kan het dan in staat zijn om te oordeelen over de goddelijke waarheid? Maar men spreekt van de rede, als de getuigenis des heiligen geestes, d. i. de door het christendom geheiligde rede; doch ook dit brengt ons niet verder, daar zulk eene getuigenis alleen vernomen kan worden door meergevorderde christenen en geen waarde kan hebben voor de vorming van het geloof.

Welke waarde moet er dan aan de rede worden toegekend? De schrijver antwoordt daarop: „zij is geen afzonderlijk vermogen, maar meer als een zegel aan ons wezen ingedrukt, bestemd om alle vermogens te beheerschen en te heiligen. Zij is geen aanleg en ook geene werkelijkheid, maar even als al het menschelijke in een staat van wording en ontwikkeling begrepen en openbaart zich in dien staat als een besef, een drang, een eisch van het ware, schoone en goede, van het volmaakte en goddelijke." De rede is dus datgene wat ons vatbaar maakt om de goddelijke waarheid te erkennen, wat ons streven doet naar het volmaakte, de band die ons vereenigt met God. Door het objectieve christendom moet de rede ontwikkeld en tot duidelijk bewustzijn worden gebragt. Het christendom is de volkomen redelijke godsdienst. Die redelijkheid wordt eerst daar erkend, waar men de betrekking van den mensch tot God juist begrijpt. Die betrekking is in den bijbel duidelijk verklaard, door de uitdrukking: *het beeld Gods*, welke hij op den mensch toepast. Bij deze voorstelling blijven zoowel de goddelijke oorsprong als het menschelijk karakter des christendoms onaangetast en bewaard.

De rede is de grond van ons geloof. Wij gelooven op gezag en inwendig getuigenis, beide is redelijk. Wij kunnen het gezag niet ontberen, omdat onze rede nog onvolmaakt is, vaak verduisterd wordt door onze zondigheid en gebrekkigheid. Maar geen gezag alleen is voldoende, omdat wij niet kunnen gelooven, wat met onze rede niet overeenstemt of daar tegen strijdt. Derhalve: „het objective christendom moet met gezag zoover en zoo lang tegenover ons staan, als wij het geheel in ons hebben opgenomen en gekomen zijn tot de vrijheid der heerlijkheid der kinderen Gods."

Doch het objectieve christendom kennen wij niet dan alleen zoo als het door de overlevering voor ons bewaard en tot ons gebragt is. De vraag is dus: in hoever de rede bevoegd is deze traditie of het traditionele christendom te beoordeelen. Hebben wij het antwoord van Gorter hierop, dat in een vloed van woorden en gemengd met velerlei uitweidingen gegeven wordt, wel verstaan zoo komt het hierop neêr: de rede is bevoegd en in staat om de traditionele opvatting des christendoms te toetsen, te zuiveren en met de waarheid te doen overeenstemmen, mits de rede geheiligd zij door den geest van Jezus. De heilige geest leidt den mensch tot alle waarheid. Als de slotsom der redeneringen in dit hoofdstuk volgt nu de aanwijzing, hoe in het behandelde de licht- en schaduwzijde der moderne theologie aanschouwelijk worden. De mod. theol. leert „de godsdienstleer wijsgeerig te behandelen en haren inhoud niet „eenzijdig uit den bijbel af te leiden, alsof deze de bron van alle kennis ware; ons ook niet te bepalen tot de goddelijke openbaring alleen, maar tegelijk uit natuur en bewustzijn, ja uit iedere ervaring die ons ten dienste staat te putten. — — — Zij hergeeft aan de godsdienst haar natuurlijk, menschelijk, redelijk karakter, dat zij in de oude voorstelling bijna verloren had. Deze is hare lichtzijde op dit gebied." De schaduwzijde daartegenover is deze, dat de mod. theol. „om het menschelijke te verheffen het goddelijke miskend, ja, ontkend heeft en alleen uit het menschelijke een modern christendom poogt zaam te stellen." Er is echter aanmerkelijk verschil tusschen de moderne theologen, zij zijn verdeeld in eene regter- en linkerzijde en de schaduw toont zich vooral bij de laatste. De theologie der linkerzijde „ver-

krijgt het karakter eener bestrijding, ja, zou indien zij doorging eene vernietiging van het christendom worden."

II. Het Godsbegrip. Er zijn vooral drie voorstellingen van God; men noemt ze *Deïsme*, *Theïsme* en *Pantheïsme*. Het onderscheid tusschen deze drie wordt duidelijk gemaakt in eene gelijkenis. Verbeeldt u de wereld als eene groote stoommachine; wat is daarin gelijk aan God? „De pantheist antwoordt: de stoomkracht, die alles in beweging brengt is God; de deïst zegt: God is gelijk de maker van het zamenstel, die na de krachten daarin gelegd en in beweging gebragt te hebben, naar huis keerde en uit de verte toeziet; maar de theïst denkt niet alleen aan den maker, maar tegelijk aan den stoker en machinist, het wezen buiten en boven maar tegelijk in het midden van het zamenstel, dat na het gemaakt te hebben bij voortduring de daarin gelegde krachten onderhoudt en bestuurt." Welke voorstelling komt nu het naast aan het Godsbegrip der M. T.? Gorter raadpleegt alleen de werken van prof. Scholten, „den dogmaticus der mod. theol." om dat Godsbegrip te leeren kennen. Hij deelt een aantal citaten mee, voegt zijne aanmerkingen daarbij en komt alzoo tot het resultaat: „alles leidt ons dus tot die Godsvoorstelling, welke wij in onze gelijkenis geschetst hebben onder „het beeld van de stoomkracht, in de wetenschap pantheïsme genaamd; God alomtegenwoordig in de wereld inwonende, als het leven in zijn organisme, als de kracht in het paard, als de geest in den wijn, als de stoomkracht in de machine. Alles is voor de mod. theol. in de wereld opgesloten en niets bestaat buiten haar, alles is natuur en niets boven haar. Wij kunnen hare beschouwing kortelijk zamenvatten in één woord: NATURALISME.

Wel werpen de moderne theologen de beschuldiging van pantheïsme van zich af en hebben zij ook behoefte om te gelooven aan een persoonlijken God, maar dat geloof kan zich niet vereenigen met hunne wetenschap, want „datgene, wat zij als God denken en God noemen, kan niet anders zijn dan een *Iets*, *eene eigenschap*, *een attribuut der wereld*, *eene abstractie*." Zij kan tot niets hoogers komen, omdat zij de openbaring versmaadt en de natuur en de geschiedenis als de eenige kenbronnen van God erkent."

Om dit Godsbegrip te beoordeelen, herinnert de schrij-

ver eerst, dat ervaring de eenige weg is tot kennis der dingen, ook tot Godskennis. Er is echter driederlei ervaring, de zintuigelijke of de stof-ervaring, die van het bewustzijn of de geestes-ervaring, en de openbaring of de ervaring van God zelven (?). Alle die moeten geraadpleegd worden. De auteur neemt de bijbelsche voorstelling van God aan als openbaring, hij stelt zich alzoo op het christelijk supranaturalistisch standpunt en wil van daar het moderne Godsbegrip beoordeelen. Waar die beoordeeling op neêr komt, valt ligt te gissen. De waarneming der natuur of, zoo als Gorter zegt de stof-ervaring, begunstigt veelmeer het supranaturalisme dan de leer der immanentie. Ons bewustzijn, dc geestes-ervaring, leert ons dat wij de natuur beheerschen kunnen; dit bewustzijn eischt het supranaturalisme. Daar is echter nog van eene ervaring gesproken, de „openbaring of ervaring van God zelven." Het raadplegen van deze leidt den auteur tot het besluit, dat het Godsbegrip der moderne theologie niet alleen verschilt van, maar in lijnregte tegenspraak is met de voorstelling van God, die de Bijbel ons geeft. Dat Godsbegrip is dus onbijbelsch, onchristelijk, onwaar. Wij deelen hier kortheidshalve alleen de uitkomst van Gorters onderzoek meê, zonder dat wij echter alzoo te kennen willen geven, dat wij het eens zijn met zijne redeneringen. Wij gelooven integendeel dat hij meer beweert dan bewijst, dat hij het gevoelen zijner tegenstanders niet altijd juist weêrgeeft, en dat hij weinig kans heeft, de moderne theologen door zijne bedenkingen te overtuigen van de verkeerdheid van hun stelsel.

Ook met betrekking tot de leer omtrent God, is er in de mod. theol. eene licht en schaduwzijde aan te wijzen; Gorter maakt aan het slot van dit hoofdstuk daarop opmerkzaam. De kracht en verdienste der nieuwere godgeleerdheid ligt hierin, dat zij het deïsme met zoo goeden uitslag heeft bestreden en daardoor de menschheid nader tot God gebragt; doch in plaats van het deïsme geeft zij nu de immanentie-leer, die evenmin kan aangenomen worden, daar zij strijdig is met de christelijke waarheid. Zie daar het schadelijke en verkeerde.

III. Het derde hoofdstnk, getiteld de Bijbel, begint met eene insinuatie, tegen welke wij ons verpligt gevoelen te

protesteren. „Zoolang de beweging door niet-theologen aangevoerd philosophie was, had zij de bepaalde strekking den bijbel in het volksgeloof te vernietigen en diezelfde strekking heeft nog de dageraad; maar zoodra zij in Duitschland tot de theologie overging en in ons land moderne theologie werd, moesten hare volgers met aflegging hunner openlijke vijandschap *van wege hun ambt* zich wel als warme vrienden des bijbels *vertoonen*." Wij begrijpen niet, wat Gorter bewoog deze hatelijke aantijging te schrijven, die door niets geregtvaardigd, den vrienden der M. Th. den smaad der huichelarij oplegt, en zoo geheel in strijd is met de herhaalde betuiging in dit boek, dat G. achting en eerbied heeft voor vele modernen wegens hunne gemoedelijkheid en warme liefde voor de waarheid.

De inhoud dezer afdeeling is de voorstelling en beoordeeling van de leer der M. Th. omtrent den bijbel. Zij erkent de religieuse waarde van den bijbel, maar bestrijdt de historische. Zij ontkent de geloofwaardigheid van vele bijbelsche verhalen, inzonderheid die, waarin wonderen worden voorgesteld als gebeurde zaken. Wel gaan niet al hare aanhangers even ver, maar alleen die behooren tot de linkerzijde en alle wonderen, ja al het supranaturele ontkennen, handelen consequent; want voor hen, die de immanentie leer aannemen moeten noodwendig alle wonderen, openbaringen en bovennatuurlijke feiten onmogelijk zijn. De M. Th. brengt bedenkingen in tegen de historische waarheid des bijbels; maar de historische kritiek, die zij op de bijbelboeken toepast heeft niet veel te beteekenen, is de vrucht van willekeur en vooroordeel. De „Brieven over den bijbel" van Busken Huët worden aangeduid als de bronnen der kennis van de bijbelbeschouwing der mod. theologen, linker zijde. „Wij vinden daarin den weg, langs welken hij (B. Huët) tot zijne ontkenning van de evangelische geschiedenis en tot de nieuwe wording van het christendom gekomen is. Die weg is geen andere, dan welke ook door de negatieve kritiek in Duitschland is bewandeld. Drie stadiën vinden wij op dien weg en aan het hoofd daarvan staan drie namen, Hegel, D. F. Strauss en Tubingen." — Aan Hegel is de meening ontleend, dat men de feiten der evangelische geschiedenis loochenen kan, zonder daarom de idee in die

feiten vervalt te verliezen, of, gelijk Huët het uitdrukt dat „iets niet ophoudt waar te zijn al is het ook niet werkelijk gebeurd." Gorter noemt het weêr de lichtzijde der M. Th., dat zij leert vooral te letten op de idee, op de geestelijke waarheid in de feiten voorgesteld; maar hij acht het hare donkere schaduwzijde, dat zij beweert die idee te kunnen behouden bij het wegvallen der feiten. Die feiten alleen toch geven ons zekerheid. „De ideeën houden voor ons op zeker te zijn en zonder zekerheid doen zij ons geen nut," indien de feiten waaraan zij verbonden zijn niet werkelijk zijn geschied. Naar het voorbeeld van Strauss wordt door Huët groot gewigt gehecht aan het onderling verschil tusschen de verhalen der vier evangeliën; maar wel verre dat dit verschil pleiten zou tegen de geloofwaardigheid, is het, volgens Gorter, zeer natuurlijk en juist een bewijs voor de goede trouw der verhalers. Eindelijk neemt Huët de hypothese der Tubingers over, waarmeê deze getracht hebben de wording van het Christendom te verklaren op natuurlijke wijze. Doch deze hypothese mist allen grond. Bij onbevooroordeeld onderzoek blijkt, dat de christenen ten tijde der apostelen niet verdeeld waren in twee groote, elkander vijandige partijen, maar alleen dat er nevens de groote menigte der geloovigen uit Joden en Heidenen, die eensgezind waren, *sommige* drijvers en warhoofden werden gevonden; „aan de eene zijde eene joodsche rigting, welke zich later als Ebionitisme, en aan de andere zijde eene heidensch wijsgeerige rigting, welke zich later als Gnosticisme afscheidde." Tegenover de Tubingsche theorie stelt Gorter nu de beschrijving van het ontstaan van het apostolisch christendom, zooals dat naar zijn oordeel heeft plaats gehad. Daarin komen velerlei dingen ter sprake, die wij hier niet alle kunnen optellen; maar de hoofdzaak is deze: de oorsprong van het christendom is bepaald supranatureel. „Voor der zake kundigen staat de echtheid der schriften en daarmede haar historisch karakter vast. Wij kunnen niet anders aannemen, dan dat de daarin verhaalde dingen geschied zijn, dat het christendom zijn oorsprong heeft in Jezus, en allengs beter begrepen zich bij de eenstemmige katholieiteit, onder tegenstand aan de eene zijde van sommige joodsche drijvers en aan de andere zijde van eenige gnostieken, rus-

tig van het judaïstische tot het paulinische en van daar tot het johanneïsche standpunt heeft ontwikkeld in den apostelischen tijd, zoodat het apostolische christendom, gelijk het in het nieuwe testament is vervat, lang voor het einde der eerste eeuw aan de menschelijke toepassing werd overgegeven."

De Mod. Th. oppert ook bezwaren tegen den inhoud der bijbelschriften; deze moeten ook in dit hoofdstuk worden getoetst. Zij betreffen alle de wonderen en openbarings-feiten. Wonderen kunnen niet als werkelijk gebeurde dingen aangenomen worden, daar zij niet overeen komen met de door God gestelde orde in de natuurlijke en zedelijke wereld. Maar, antwoordt Gorter, is dan de zonde daarmeê overeenkomstig? Het geheele bezwaar komt eigenlijk hierop neder, volgens onzen schrijver, dat de in den bijbel verhaalde feiten niet passen in de wereldbeschouwing der mod. theologen, en de vraag is dus of die wereldbeschouwing de ware verdient te heeten? Maar die vraag is reeds beantwoord. De modernen vereenzelvigen God met de wereld, zij erkennen geen boven de natuur verheven en op haar inwerkende magt, hunne wereldbeschouwing is naturalisme. Daartegenover moet het supranaturalisme gehandhaafd worden. „Alle bezwaren tegen den inhoud der evangelische op dezen grond ingebragt, zijn van nul en geener waarde. Men mag geene wereldbeschouwing vooraf vaststellen en daarnaar bepalen wat geschieden kan; maar moet eerst nagaan wat geschied is, en daaruit dan de wereldbeschouwing opmaken. Deze is de ware weg."

Eene andere bedenking is door Opzoomer in het midden gebragt. Hij zegt: „wanneer gij de wonderverhalen des bijbels aanneemt, hebt gij geen regt om andere wonderen te loochenen, bijv. die van de Roomsche kerk, ten minste indien gij geen reden hebt om aan de geloofwaardigheid des verhalers te twijfelen." Gorter is het hierin volkomen eens met den hoogleeraar. Hij geeft gereedelijk toe, indien wij na naauwkeurig en onpartijdig onderzoek de geloofwaardigheid des verhalers moeten erkennen, hebben wij geen regt tot twijfelen aan hetgeen hij verhaalt, al komt het verhaalde ons nog zoo onwaarschijnlijk en onbegrijpelijk voor.

Wij mogen ons oordeel over de wonderen, die ons medegedeeld worden opscherten, wij kunnen niet loochenen dat

zij geschied zijn. Geen verhaal mag om de innerlijke onwaarschijnlijkheid verworpen worden als leugenachtig. „Het verhaal, dat uitwendig vast staat moeten wij aannemen, schoon de inhoud ook strijdt met onze overtuiging." Tot staving van deze vreemde uitspraak (naar ons oordeel eene *contradictio in terminis*) beroept de schrijver zich op zoovele zonderlinge dingen als daar ook tegenwoordig soms geschieden, bijv. bij tafeldans en spiritisme, waarvan wij de werkelijkheid niet loochenen kunnen al begrijpen wij den zamenhang van die voorvallen met de natuur niet. 't Komt er juist op aan dien zamenhang op te sporen. Wanneer men die zonderlinge verschijnselen vergelijkt met de wonderen, in den bijbel verhaald, moet men groote overeenkomst opmerken. Zoo zou de verklaring van deze ook kunnen dienen tot bevestiging van gene. Zulk eene verklaring tracht Gorter te geven, door de aanwijzing, dat al die verschijnselen te huis behooren *op het gebied van het opgewekte geestes leven*. Wij zullen den schrijver niet volgen bij de ontwikkeling van dit gevoelen, maar merken daaromtrent alleen op, dat het, naar onze meening, onmogelijk is om door dit zoogenaamd natuurverband de wonderen des bijbels te verklaren. Het opgewekte geestes-leven toch kan zijn invloed alleen toonen in den persoon, die het draagt en welligt op de voorwerpen, die met hem in aanraking worden gebragt. Maar het is niet genoeg om werkelijk *dooden* levend te maken of genezingen in de verte te doen; het baat niets bijv. tot verklaring van Jezus' opstanding, want in een lijk kan geen opgewekt geestesleven zijn.

Het onderscheid tusschen de wonderen, verschijningen enz., in den bijbel verhaald, en de zonderlinge verschijnselen en feiten bijv. van onzen tijd, van tafeldans enz., is dus niet te zoeken in den vorm, in den aard dier dingen, maar alleen in hunnen verschillenden oorsprong. „Ligt hij (de oorsprong) *in* of *buiten* de menschen, zijn zij (de verschijnselen) *in* en *uit* hen ontstaan of zijn ze hun *van buiten* aangebragt?" Dit *van buiten* ware juister genoemd *van boven*, want Gorter doelt op het „kennelijk onderscheid" van hetgeen *uit de menschen* en *uit God* is. De moderne theologen kennen zulk een onderscheid niet, derhalve ook dat niet tusschen de verschijnselen *in* en *buiten* den bijbel. En „zoo moet bij gemis

van allen uitwendigen grond, alleen hun geweten beslissen, wat zij na alles onderzocht te hebben als waarheid aannemen of als leugen verwerpen zullen." Dat het bedoelde onderscheid evenwel bestaat en moet erkend worden, gaat de auteur nu aantoonen. Hij plaatst daartoe eenige naar het uitwendige soortgelijke verschijnselen nevens elkander, en beroept zich dan op het *redelijk waarheidsgevoel*, of elders ook op *het hart* zijner lezers, opdat zij zullen toestemmen dat het eene *uit den mensch* het andere *uit God* is. Dat waarheidsgevoel moet dan beslissen over de werkelijkheid, bijv. der verschijning van den verhoogden Heer aan Paulus op den weg naar Damaskus, der pinksterwonderen, der verschijningen van den opgewekten Jezus aan de discipelen enz. Bij dit laatste moeten wij nog een oogenblik stilstaan. De tegenwerping der mod. theol. komt hier ter sprake, dat eene ligchamelijke opstanding door de woorden der Schrift zelve weêrsproken wordt. Maar, antwoordt Gorter, wij bedoelen ook, de werkelijkheid van het feit vasthoudende, geene ligchamelijke opstanding. Deze „zou op zich zelve eene onzinnigheid zijn." Dat is sterk gesproken. Maar toch is alles waar, wat de bijbel ons omtrent het herleven van Jezus meldt. Toch was de opgestane geen geest, „*want* een geest kan niet op zich zelve leven en werken." Toch was hij ook geen ligchamelijk wezen, ofschoon hij gesproken en gegeten heeft, gezien en gehoord en nog de lidteekenen van het lijden zigtbaar toonde. „Maar hoe is de Heer dan opgestaan?... wij kunnen volstaan met een: *wij weten het niet.* Maar hoe is hij verschenen, gezien en gehoord? met het zinnelijk of geestelijk (!) oog en oor, zintuigelijk of in den geest?... alweder: „wij weten het niet." — Kan iemand zich tevreden stellen met zulk een resultaat?

In dit zelfde hoofdstuk wordt de kwestie der wonderen behandeld. Dit anders zoo moeijelijk vraagstuk schijnt hier tamelijk eenvoudig. „De mod. theol. heeft zich vergeefs afgemat over eene definitie van het wonder." Hoe dwaas! Die definitie is toch zoo gemakkelijk te geven, immers: „wonder is gelijk het woord aanduidt al wat verwondering wekt." De evangelische wonderverhalen bevatten geschiedkundige waarheid, dus is de eenige vraag: „of de wonderen uit God, of uit de menschen zijn?" Waarlijk, dat mag heeten,

den knoop doorhakken. En hoe wordt nu die eenige vraag beantwoord? „Het geloof eischt geen bewijs, maar slechts grond, en dien grond vindt het in de rede. Ieder gevoelt zonder bewijs, die wonderen en ook de openbaringsfeiten die ze bevestigen zijn uit God."

Met groote belangstelling en ware ingenomenheid hebben wij gelezen, wat G. verder nog in dit hoofdstuk volgen laat. Hij spreekt van de gevaren aan de bestrijding van het historische christendom door de mod. theol. verbonden, en ofschoon wij niet al wat hij zegt zouden willen overnemen is er toch veel in het door hem uitgesprokene, dat onze volle toestemming heeft en zeer der behartiging waardig is. Op welsprekende wijze rigt hij zich tot de mod. theologen der linkerzijde, zoo als hij die noemt, die steeds bezig zijn met afbreken, ontkennen, bestrijden en betwijfelen van al het bovennatuurlijke, en wijst hen op de verderfelijke gevolgen, die hun handelen moet hebben voor hun eigen geloof, voor het heil der gemeente, voor de algemeene zedelijkheid. Hij houdt hun het voorbeeld van Jezus voor. „Hij kwam ook in zijn tijd eene moderne, eene nieuwe zienswijze brengen, doch hij begon niet met de oude te bestrijden, te ontkennen en weg te werpen. Neen! hij zeide gekomen te zijn, niet om de wet en de profeten te ontbinden, maar te vervullen. Hij werkte alleen positief, nimmer negatief. Zoo moesten de mod. theol. ook doen."

Doch daar zijn er onder hen, die zoo handelen, en in hunnen arbeid toont zich de lichtzijde der nieuwere godgeleerdheid. Een gevolg van hunne werkzaamheid is: „zij hebben ons den bijbel nader gebragt. Menschen spreken hier nu tot ons en verhalen ons wat in hun harte omging, maar vrome menschen van eene zoo zuivere godsvrucht als wij nergens elders aantreffen en in een zoo heiligen geest als ons nergens elders tegen ademt. Wat de bijbel aan gezag misschien verloren heeft, heeft hij in nuttigheid en bruikbaarheid in dubbele mate gewonnen."

Het vierde hoofdstuk is toegewijd aan de beschouwing van Jezus. Doch wij moeten ons bekorten, en zullen daarom verder alleen eenige hoofdpunten opgeven. De schrijver stelt hier eerst voor, hoe de christenen, blijkens de geschiedenis, altijd den Heer hebben beschouwd, en

plaatst daartegenover de beschouwing der mod. theologie, dan wil hij beider zienswijze nader beproeven, om eindelijk de slotsom van zijn onderzoek op te maken en aan te wijzen, welke beschouwing overeenkomt met de werkelijkheid. De christenen hebben ten allen tijde iets hoogers in Jezus erkend en daarom in hem geloofd. Dat hoogere hebben zij op verschillende wijze zoeken uit te drukken; maar het komt hierop neêr, dat zij hem beschouwden als den Christus, den zoon Gods. De mod. theol. daarentegen beweert aangaande Jezus; hij was mensch, niets meer dan mensch. „Zoo hij iets hoogers was (dan een gewoon mensch) „hij was het alleen door zijne zondeloosheid." Al het bovennatuurlijke dat hem wordt toegeschreven, is hem toegedicht door zijne verheerlijkende volgelingen. Tot juiste waardering van deze beide beschouwingswijze is het van belang te wijzen op het onderscheid tusschen den ideaal-mensch en de werkelijke menschen. „De ideale mensch is werkelijk geworden." „Jezus is volkomen en in allen deele mensch, maar tegelijk hooger dan de menschen." Het hoogere in Jezus is dan de volkomen ontwikkelde rede. Hierin komen modernen en niet-modernen overeen. (Wij begrijpen evenwel niet hoe de laatsten zoo iets kunnen aannemen en tevens het geloof vasthouden aan de historische berigten der evangelien.) Maar zij verschillen hierin, dat deze „het hoogere in Jezus als eene *verwantschap* met God beschouwen en „het bij genen met God *in een vloeit*." Het onderscheid berust weer op het verschillend Godsbegrip. Vanwaar die volmaaktheden van Jezus? Daar is geen bevredigend antwoord op die vraag te vinden, verzekert Gorter, of men moet aan het voorbestaan gelooven en hij tracht dat geloof als redelijk en zeer aannemelijk voor te stellen.

Wij kunnen de bijzonderheden, hier besproken, niet uitvoerig meêdeelen, ofschoon er veel onder is, dat wij met groote belangstelling hebben gelezen; maar bepalen ons tot de slotsom van hetgeen in dit hoofdstuk behandeld is. Ook hier is goed en kwaad in de mod. theologie. „Wij danken haar," zegt Gorter, „veel goeds en verwachten van haar nog veel meer. Zij doet ons Jezus meer van zijne menschelijke zijde beschouwen dan wij immer deden, en oefent daardoor een zegenrijken invloed op ons subjectief

christendom. Welk een hemelsbreed verschil, wanneer wij de vroegere beschouwingen vergelijken met de tegenwoordige. Dat wij Jezus als een redelijk wezen beschouwen, danken wij der moderne theologie, en hoe meer wij Jezus zoo beschouwen hoe redelijker onze godsdienst, hoe redelijker wij zelve worden. Vroeger stond Jezus als een vreemd en onbegrijpelijk wezen verre boven ons; nu komt hij ons telkens nader, nu leeren wij hem liefhebben als onzen eerstgeboren broeder, en hoe meer wij ons in de volmaaktheid van zijn redelijk wezen verdiepen, naar diezelfde mate verkrijgt ons christendom een meer zedelijk karakter en gevoelen wij het onafscheidelijk verband tusschen godsdienst en deugd." Ziet daar de lichtzijde, maar daartegenover staat een donkere schaduwkant. De moderne theòlogen „ontkennen Jezus' hoogere zending, waardigheid en magt." Zij erkennen wel zijn zoonschap, maar ontkennen zijn christusschap. Derhalve kunnen zij niet „*in* hem gelooven, persoonlijk vertrouwen op den persoon, vertrouwen „op zijne hulp in tijd en eeuwigheid." Zij ontzeggen aan Jezus de magt tot *verlossing*. Bij hunne beschouwing vervalt de zekerheid der *vergeving van zonden*, evenzoo het *gezag* van Jezus, het *middelaarschap*, de *voorspraak*, de *hulp des heiligen geestes*, de *plaatsbereiding*, ja eindelijk zelfs de *zekerheid van het toekomende leven*.

Het laatste hoofdstuk draagt het opschrift: *de Gemeente*, en daarin wordt de uitwerking geschetst die de onderscheiden godsdienstige stellingen moeten hebben op het zedelijkgodsdienstig leven. De beweging, waarvan nu de mod. theol. de jongste openbaring is, heeft eene hervormende strekking. Men wil verandering, verbetering te weeg brengen in het christendom, zoo als het thans zich vertoont. Is dat goed te keuren? Heeft het traditionele christendom hervorming noodig? Het antwoord van onzen schrijver op deze vraag luidt bevestigend, en hij geeft zijne gronden op. „Het beschaafd Europa is verdeeld in twee partijen, *liberalen* en *kerkelijken*. De kerkelijken hechten zich aan het traditionele christendom, de liberalen worden gedurig onverschilliger en afkeeriger daarvan, niet alleen onder protestanten, maar nog veel meer onder roomsch-katholieken." Wat is de oorzaak van die toenemende onverschilligheid en

afkeerigheid van het christendom? Waarlijk niet alleen ligtzinnigheid en wereldsche lust. Men kan die verschijnselen waarnemen bij vele beschaafde en streng zedelijke menschen, bij velen die prijs stellen op deugd en regtvaardigheid. Maar de reden daarvan is, dat godsdienst en zedelijkheid in het traditioneele christendom niet *noodzakelijk* verbonden zijn."

Er wordt in het christendom, zoo als het over het algemeen zich vertoont, te hooge waarde toegekend aan *vormen*. Die *vormelijkheid* is een gebrek dat zeer nadeelig werkt. De roomsch-katholieke hecht zich aan zijne sacramenten. Bij protestanten wordt het kenmerk van den christen gezocht in de zuivere *belijdenis* der dogmata. Zoo vindt de beschouwing ingang, dat men zeer wel een christen kan zijn zonder een zedelijk mensch te wezen, en aan de andere zijde, dat men voor zijn zedelijk leven het christendom niet noodig heeft. Zoo wordt van elkaar gescheiden, wat in waarheid op het innigst verbonden is en niet afgescheiden kan worden. Daarom is het noodig dat er hervorming kome. Kan nu de mod. theol. in die behoefte voorzien? Gewis kan zij veel daartoe bijdragen. „Zij ontkent meer dan eenige rigting in de kerk ooit heeft ontkend, ja zooveel, dat zij vaak den schijn verkrijgt van eene bestrijding van de waarheid en goddelijkheid des christendoms;" maar tegelijk „ontwikkelt zij de diepste inzigten in het wezen des christendoms." In die diepe inzigten zijn „*de voorbereidende elementen te ontdekken van eene naderende hervorming, ja, van eene herstelling der apostolische gemeente.*" Deze lof is groot doch ook wel verdiend, omdat de mod. theol. „het geestelijk leven als het wezen van het christendom erkent. Dat noemt zij *religieus* leven en wil daarmeê aanduiden „eene gesteldheid, waarin deugd en vroomheid, zedelijkheid en godsdienst zamenvloeijen." Zij leert verder de eenheid van godsdienstig leven en zaligheid, als ook van zonde en ellende. Voor haar is de christen een zedelijk persoon. „Om iemand christen te noemen eischt zij in hem eene zedelijkheid boven het middelmatige." Hierin erkennen wij de lichtzijde der M. Th. „Zij is het vooral, die het menschelijke, redelijke en zedelijke karakter van het christendom en den christen in het licht stelt, en daarin zien wij eene voorbereiding

tot hervorming der kerk, tot herstelling der apostolische gemeente."

Doch nu de schaduwzijde. De moderne theologie wil geestelijk leven, naar het voorbeeld van Christus, maar „terwijl zij zooveel van Jezus wegwerpt, komt zij ook niet tot de volheid van zijnen geest en diensvolgens ook niet tot de volle zedelijkheid. Zij geeft eene slappe moraal." Zij kan ten gevolge van hare immanentie-leer „niet komen tot *regtvaardigheid*, *vergeving van zonden* en een *persoonlijk leven na den dood*. Zij kan, gelijk zij zelve belijdt, ook niet *bidden*. En evenwel wordt, hetgeen zij niet geven kan, door de rede geëischt." En hoe komt het nu, dat met zooveel goeds, zooveel kwaads vermengd is? Gorters antwoordt luidt: de moderne theologen verwarren God zelv' met de idee van God. „Verwart men God met zijn idee, dan vloeijen God en mensch in onze voorstelling zamen en komt men noodzakelijk tot alle dwalingen der moderne theologie; onderscheiden wij God evenwel van zijne idee dan stellen wij ons de betrekking tusschen God en menschen voor als eene verwantschap, waarin al het goede der moderne theologie ligt opgesloten."

Ten slotte, hoe hebben wij nu over die M. Th. te oordeelen, welke vruchten zal zij opleveren? „Wij achten haar niet in staat om de beweging, waarvan zij eene phase is, tot eene bepaalde uitkomst te leiden. Zij is niet houdbaar, want zij steunt op een valschen grondslag en leidt tot resultaten welke in strijd zijn met de rede." Doch al gaat zij voorbij, de beweging zal niet ophouden, de hervorming des christendoms zal eenmaal tot stand komen, en dan zal het blijken dat ook zij niet te vergeefs bestaan heeft. Het goede door haar aan het licht gebragt gaat niet verloren, maar kan gewigtige bijdragen leveren tot eene volgende heilrijke uitkomst.

Wij zijn gekomen aan het einde van ons verslag, dat uitvoeriger geworden is dan wij ons hadden voorgesteld. Die uitvoerigheid is zeker eensdeels te wijten aan de breedsprakigheid van den schrijver, waardoor het vaak moeijelijk wordt den draad der redenering vast te houden en den loop der gedachten te volgen; maar anderdeels moge zij aangemerkt worden als een bewijs van onze belangstelling

in het werk. 't Is zoo, vooronderstellingsloos was ook Gorter niet, toen hij zich tot schrijven zette, hij wilde de M. Th. bestrijden. Maar wij zullen dit geen gebrek noemen, wie zich wil mengen in den strijd moet partij kiezen; de onverschillige alleen kan geheel onpartijdig zijn. Maar de strijd is hier gevoerd op echt humane wijze, gelijk het den wetenschappelijken man en vooral den christen voegt. Het spijt ons daarbij te moeten voegen, dat de auteur hier en daar een zoo hoogen toon heeft aangeslagen en den schijn op zich geladen van zijne tegenstanders eenigzins te minachten. Maar Gorters boek is naar ons oordeel een merkwaardig boek, dat ons vervult met achting voor den schrijver, dat zoo wij hopen met ernst zal gelezen en overwogen worden door allen, die belang stellen in den strijd onzer dagen voor en tegen de moderne theologie.

R. V.

De Prairieduivel. Een roman uit Arkansas. Naar het hoogduitsch van Otto Ruppius. *Te Zwolle, bij* S. H. ten Cate, 1862. *In gr. 8vo.*, 384 *bladz. Prijs f* 2,80.

Armand, Aimard, maar vooral Perry hebben in de laatste jaren romantische tafereelen uit Amerika geleverd, die grootendeels veel opgang hebben gemaakt. Na zoovele romans uit het maatschappelijk en huiselijk leven der beschaving, boden die schilderingen uit eene vreemde omgeving, met de kleur der ruwe natuur in al hare forschheid, en de voorstelling van den strijd en de inspanning, waartoe zij den mensch dringt, — eene aangename afwisseling, die aantrok en belangstelling inboezemde; vooral als die schilderingen zich door waarheid en kracht kenmerkten. Minder bekend is in ons land de Duitsche Ruppius, die, afwijkende van zijne voorgangers, meestal bepaalde types van Europesche kolonisten in Amerika heeft geschetst en in zijn vaderland een niet geringen opgang heeft gemaakt. In het bovengenoemde werk verlaat hij echter zijnen gewonen weg en nadert Ferry meer. Hij schildert daarin het leven in de prairie, en vlecht die tafereelen in eene historie vol interessante verwikkeling. Zijne schilderingen munten uit door

*

treffende schoonheid en kracht, de knoop der intrigue is met tact gelegd, de ontwikkeling heeft geleidelijk plaats, en het verhaal vormt een afgerond geheel. Hetzij men den schrijver volgt op den togt der reizende karavaan, of in den strijd tusschen Indianen en blanken; hetzij men toeft op het bestormde fort, of in de wildernis, of in de eenzame onveilige herberg; hetzij men zich in de lotgevallen van den hoofdpersoon verdiept of zich in het gezelschap van beschaafden verplaatst ziet — elke bladzijde doet naar eene volgende verlangen, en wij herinneren ons niet in dit genre, behalve Ferrys „woudlooper" iets meer boeijends gelezen te hebben. Wij durven dan ook de beminnaars van zoodanige tafereelen, en ook hun, die met dergelijke lectuur nog geen kennis maakten, bij het lezen een groot genot voorspellen. Zij zullen, als het hen gaat als ons, van harten wenschen, dat Ruppius ons spoedig met een nieuw tafereel van die kleur verrijke. Wij hopen echter dat de vertaler dan zijn werk beter volvoere, want wij zijn in dit boek dikwijls op slechte woordvoeging en onverstaanbare zinnen gestuit.

Wat het vignet aangaat, dit is goed uitgevoerd, maar de keuze van onderwerp is niet gelukkig geweest. In een boek, zoo rijk aan sprekende taferèelen, ware iets treffenders te vinden. Op papier en druk hebben wij niets aan te merken. *** S.

Heidespruiten. Vier teekeningen naar het leven. Door Silvanus. *(Te) Nieuwe Niedorp, (bij)* J. Groot, 1862. *In* 16°, 225 *bladz. Prijs f* 1,50.

Dit bundeltje bevat vier verhalen: *Een zomertoertje*, *Helsega-borg*, *mijne onderburen* en *tante Mientje.*

Het is niet gemakkelijk zoo naar het leven te schetsen, dat zeer alledaagsche voorvallen den lezer belangstelling inboezemen en zijne aandacht boeijen. Hiertoe moet het alledaagsche in zijne diepte opgevat en met talent weergegeven worden, zooals Jonathan en Hildebrand dit vermogten te doen. Op deze hoogte staat de auteur der *Heidespruiten* wel niet; maar hoewel wij die scherpte en fijnheid in zijne typen missen, die in de werken der corypheën in dit genre gevonden wordt, doen wij gaarne hulde aan zijn

lossen gemakkelijken stijl, aangename vertellingswijze en juiste karakterteekening.

Wij hebben eene hoofdbedenking tegen deze verhalen, namelijk dat de gekozen stof niet degelijk genoeg is. Het werkelijke leven biedt zoovele toestanden en wisselingen aan, dat de auteur niet juist iets zoo onbeduidends tot onderwerp had behoeven te kiezen als hij in het *zomertoertje* en *mijne onderburen* gedaan heeft; want ofschoon de figuren in beide verhalen waar en natuurlijk geschetst en de gebeurtenissen luimig en aangenaam verteld zijn, kan zulks toch niet zooveel het aangeduide gebrek vergoeden, zoo de lezer bevredigd zoude zijn. Niet veel meer zal er door bereikt worden, dan dat deze en gene aardigheid onder het lezen een glimlach verwekt.

Met meer voldoening lazen wij *Helsega-borg* en *tante Mientje;* in deze verhalen is meer belangwekkende handeling, meer ernst van gedachten, en daardoor meer dat boeit en tot het harte spreekt.

Het ontbreekt den auteur niet aan menschenkennis en talent, om goed op te merken en los en juist te schetsen, maar nog te veel aan de gave om onderwerpen te scheppen, die belangrijk genoeg zijn voor de aandacht van het publiek. In een tijd dat men met zoovele romantische verhalen wordt overstroomd, moet een boek in dat genre, dat regt zal hebben in de wereld te verschijnen, meer waarde bezitten dan door natuurlijkheid en een bevalligen verhaaltrant eenige oogenblikken verpozing te kunnen schenken, welke laatste verdienste wij aan geen dezer vier verhalen ontzeggen. Overigens zijn vignet, papier en druk vrij goed.

* * * S.

Twee vrienden. Drie tijdvakken uit een leven, door H. J. Schimmel. *(Te) Amsterdam, (bij)* J. C. Loman. *In kl. 8vo.*, 264 *bladz. Prijs f* 1.00.

Een gevierde naam kan misleiden, dit ondervonden wij onlangs toen wij met gespannen verwachting Tackerays: *De weduwenaar* in handen namen, en in stede van ons in een meesterstuk te verlustigen, een onbeduidend geschrijf moesten doorworstelen. Zóó is het ons echter niet gegaan

met de *Twee vrienden* van Schimmel; want hoewel ook de naam van dezen schrijver ons iets zeer aangenaams en degelijks deed verwachten, werd deze verwachting geenszins teleurgesteld. In verschillende tafereelen, die telkens schoone contrasten vormen, schetst hij met het talent, dat hem eigen is, natuurlijk en frisch het zelfzuchtig leven der wereld zonder edele beginselen, en daartegenover het leven van regtschapene edele menschen, wier streven door de drijfveren van eer, pligt en godsdienst wordt gerigt, en doet het treffend uitkomen, hoe het eene rampzalig maakt en het andere waren vrede en rein levensgeluk aanbrengt. Zijne karakterteekening getuigt van zijne menschen- en wereldkennis, elke schildering is uit het leven gegrepen en doet naar eene volgende verlangen, de schoone moraal spreekt tot het hart, en men voelt bij het lezen de liefde voor al wat deugdzaam en edel is op nieuw ontgloeijen. Zulke schetsen, waarin het huiselijk en maatschappelijk leven in zijne ware beteekenis is opgevat, zijn buitengemeen aanlokkelijk en leerrijk, en het doet het vaderlandsch harte goed als zulk een oorspronkelijk werk het licht ziet, dat het meeste van buitenlandschen bodem overgebragt overtreft, en voor het beste daaronder niet behoeft achter te staan. De beide hoofdpersonen vooral zijn in het algemeen meesterlijk geteekend, zoodat zij dan ook den lezer helder voor den geest treden, en hem telkens de erkentenis wordt ontlokt, zoo moesten zulke menschen denken, spreken en handelen. Wél schijnt ons het karakter van Isabella Dumahel wat gezocht, en de gevallen minister in zijne eenzaamheid wat veel van zijne uitstekende schranderheid en fijne menschenkennis ontbloot, maar dit zijn een paar vlekjes, misschien ook slechts in ons oog bestaande, die den indruk van het geheel niet kunnen bederven, en wij moeten ten slotte verklaren, dat naar ons oordeel de „Twee vrienden" elk leesgezelschap en elke bibliotheek tot sieraad moet verstrekken.

Bijdragen tot de Pathologie en Therapie der kinderziekten door Dr. E. Henoch, *hoogleeraar in de Geneeskunde aan de hoogeschool te Berlijn, in 't Nederduitsch overgebragt door Dr.* A. Drielsma. *Te Zwolle, bij* S. H. ten Cate, 1862. *In gr. 8vo. Prijs f* 1,40.

De heer Eduard Henoch, thans hoogleeraar in de genees-

kunde te Berlijn, was vroeger bij de koninklijke polikliniesche inrigting dier hoogeschool, assistent van den ook in ons vaderland met roem bekenden hoogleeraar Maurits Hendrik Romberg. In die vroegere betrekking geplaatst, hield hij naauwkeurige aanteekening van alle belangrijke, in die inrigting voorkomende ziekte-gevallen, en het waren deze schriftelijke opstellen, die door zijnen leermeester Romberg in 1846 uitgegeven, en nog in datzelfde jaar, in het hollandsch overgebragt, door de heeren J. G. van Terveen & Zoon te Utrecht, tot den druk bevorderd werden. Van die laatstelijk genoemde en reeds vóór zeventien jaren, onder den titel van „klinische ervaringen," in het licht verschenen opstellen kunnen de in het hoofd dezes genoemde en van denzelfden auteur afkomstige „Bijdragen" thans als een allezins waardige tegenhanger beschouwd worden. Ofschoon evenwel die beide geschriften denzelfden geest ademen en ook grootendeels dezelfde strekking hebben, om namelijk door eene aanschouwelijke beschrijving van belangrijke ziektegevallen, aan de opleiding van aanstaande geneeskunstoefenaars bevorderlijk te zijn, en om bij jonge doctoren den kring van hunne nog beperkte ervaring uit te breiden, zoo leveren zij echter, wat de daarin behandelde onderwerpen betreft, eene groote verscheidenheid op, vermits de vroegere door Henoch ontworpene ziekte-verhalen betrekking hadden op volwassen lijders en lijderessen, in de akademische Polikliniek te Berlijn door hem waargenomen, terwijl zijn jongste geschrift zich bij uitsluiting bepaalt bij de ziekten van den kinderlijken leeftijd. Om zich met die speciale studie meer opzettelijk bezig te houden, daartoe vond de hooggeleerde schrijver zoo wel aanleiding als gelegenheid in de sedert het begin van 1860 door hem opgerigte polikliniek voor kleine kinderen, aan welke inrigting van den beginne af groote belangstelling te beurt viel. In die inrigting toch werden, van 12 Januarij (den dag, waarop zij geopend werd) tot 5 October 1860, vier honderd zes en twintig gevallen van kinderziekten waargenomen en behandeld, zoodat eene tamelijk rijke ervaring aan zijne „Beiträge zur Kinderheilkunde," onder welken titel het oorspronkelijke werk in het licht verscheen, tot grondslag ligt. Die 426 waarnemingen zijn naar de aangedane organstelsels gerang-

schikt, en de schrijver zelf geeft daarvan het volgende overzigt:

Ziekten van het zenuwstelsel	31	gevallen.
„ „ de werktuigen der ademhaling	70	„
„ „ „ „ van den bloedsomloop	2	„
„ „ „ „ van de spijsvertering	133	„
„ „ „ huid	46	„
„ „ „ bloedmenging	84	„
„ „ „ voeding	12	„
Oog-, oor- en heelkundige ziekten	48	„
	426	gevallen.

Zooals die algemeene verdeeling zeer geleidelijk is, zoo verdient ook de duidelijke en beknopte mededeeling van de merkwaardigste bijzondere ziektegevallen, welke op de kliniek voorkwamen, met lof vermeld te worden, terwijl aan deze zelfs meermalen gelijksoortige waarnemingen worden toegevoegd, die de schrijver, òf in zijne private praktijk, òf in een vroeger tijdvak, op de kliniek van prof. Romberg verzamelde. Inzonderheid echter zijn de algemeene overzigten en de nadere toelichting, welke de hoogleeraar Henoch aan de bijzondere waarnemingen heeft toegevoegd, allerleerzaamst en beantwoorden geheel aan het tegenwoordig standpunt onzer physiologische en pathologische kennis. Enkele malen wordt ook van de meening van andere schrijvers, die zich op hetzelfde gebied van wetenschap regtmatigen roem verworven hebben, melding gemaakt, inzonderheid van het ook in het Nederduitsch overgebragt werk van West, Lectures on the diseases of infancy cet., en van het Traité Clinique et pratique des maladies des enfants van Rilliet en Barthez. Om de aangevoerde redenen hopen wij, dat aan de voornoemde „Bijdragen tot de pathologie en therapie der kinderziekten" een groot getal lezers moge te beurt vallen.

Palais de cristal à Sydenham près de Londres par Mr. J. W. Del Campo, *Ingénieur et membre de la Société royale d'Agriculture en Angleterre. Deuxieme Edition. En vente chez* van Langenhuysen, *Frères (à) La Haye. Prijs f* 0,50.

Ofschoon wel wat laat ter aankondiging gezonden (het voorberigt van den schrijver is gedateerd 1 November 1861)

haasten wij ons deze beschrijving van het Tentoonstellingsgebouw te Sydenham bij Londen, bij het groote publiek in te leiden opdat degene die het voorregt gesmaakt heeft dit gebouw te kunnen bezoeken, nog eens in het hoekje van den haard met deze handleiding in de hand zich kan herinneren wat al groots en uitgelezens dáár zijne oogen hebben gezien. Doch niet alleen voor den ooggetuige, ook voor hem die om verschillende redenen aan huis gebonden is, heeft het werkje veel waarde, daar de schrijver ons *en idée* geheel in het Londensche woelige leven overbrengt en ons zelfs de reis-route voorschrijft en eenige bijzonderheden van de wereldberoemde city mededeelt om ons vervolgens als een trouwe gids aanwijzing te doen van datgene wat het meest belangrijk of wetenswaardig moet geacht worden in dien doolhof van kunst en industrie. Uit de beschrijving van sommige voorwerpen mogen wij niet voorbijgaan te doen opmerken, dat hij den Nederlanders waar dit te pas komt, regt laat wedervaren, dat hij b. v. om maar iets te noemen, bij de optelling van eene groote verzameling borstbeelden, aan Laurens Coster de eer geeft van uitvinder der boekdrukkunst te zijn, iets wat dezen door den vreemdeling altijd betwist wordt. Het zou ons bestek te buiten gaan om alles aan te halen waarvan de geachte schrijver met eene onvergelijkelijke naauwkeurigheid gewaagt; de belangstellende lezer zal bij het doorbladeren van 't boekske bespeuren, dat wij niet overdrijven en zeer zeker zal hij bevredigd den idealen togt ondernomen en afgelegd hebben. Wij twijfelen dan ook geenszins aan een goed debiet, vooral ook omdat het werkje in eene taal geschreven is die met weinige uitzondering, over de geheele wereld, zoo al niet gesproken, dan toch verstaan wordt en daarenboven nog verkrijgbaar gesteld is te Londen, te Parijs en aan het paleis te Sydenham. J.

Groninger Jaarboekje voor 1863. *Tweede Jaargang. Te Groningen, bij* M. van Heijningen Bosch.

Ofschoon de eerste jaargang ons geheel onbekend is gebleven hebben wij thans (luidens den titel) kennis gemaakt met den tweeden jaargang van bovengenoemd jaarboekje. „En wat zegt ge er van?" hoor ik dezen of genen vragen.

Ja mijn lezer of lezeres, indien onze stem nu nog eenigen invloed op het debiet *kan* of *moet* uitoefenen moeten wij in gemoede verklaren, dat het jaarboekje behalve het bruikbare dat iedere almanak doorgaans bezit, veel goeds in zich vereenigt, daargelaten nog de plaatselijke bijzonderheden voor de provincie Groningen. Het mengelwerk bevat menig goed geschreven opstel van de hand des heeren P. Boeles aangaande „eenige vroegere volksrampen in de provincie Groningen enz." Dit opstel getuigt vooral van een onderzoekenden geest en een helderen blik in het opsporen van geschiedkundige feiten met behulp van de in het latijn geschreven kronijk van Emo en Menco, beiden abten van het klooster te Wittewierum beginnende met het jaar 1204. Het daarop volgend stukje getiteld: „dat komt van dat verwenschte verzenmaken" is aanvankelijk goed begonnen doch wederspreekt de spreuk: „Eind goed, àl goed" daar de auteur een plotseling einde maakt aan zijne vertelling die juist op dat oogenblik een weinig gloed kreeg. Het stukje verdiende beter afgewerkt te zijn 't schijnt den schrijver verveeld te hebben! Mr. H. O. Feith levert ons in zijn: „Hendrik Casimir, Prins van Nassau uitgedaagd door C. Rapenhaupt" eenige belangrijke bladzijden tot de geschiedenis behoorende. De daarbij behoorende afbeelding is o. i. minder goed geslaagd daar de afdruk flaauw en onduidelijk is. De „Groningsche volksliedjes in 1672" van de hand des heeren Mr. W. B. S. Boeles zouden beter effect gemaakt hebben indien iedere regel op zich zelf was blijven staan, ofschoon wij toegeven dat zulks meer plaatsruimte zou geëischt hebben. De daarbij behoorende ophelderende aanteekeningen vergoeden echter veel. Met genoegen hebben wij in gedachte: „de wandelingen in en om Groningen" medegemaakt, die ons weder aangename herinneringen uit de dagen onzer jeugd voor den geest bragt toen wij Gruno's veste betraden. De afbeelding van een „gezigt in de Hofstraat" voldeed ons beter dan het vorig plaatje. Wij hebben ons op die wandeling zoo verkwikt dat wij tot onzen onbekenden leidsman de bescheiden vraag rigten om ons later nog eens door die ruime en lieve stad heen te leiden. Wat men in vroegeren tijd door „montkloppinge doen," verstond, wordt ons door authentieke be-

scheiden nader toegelicht door Mr. Boeles. Ook dit stukje is met kennis van zaken geschreven. Eenige welgekozen gedichtjes van de ook bij ons zeer goed bekende Johann Nepomuk Vogl versieren het boekje; „kindersmart" o. a. is lief, en goed vertaald wij deelen het gaarne als proeve mede:

„Klein is 't kleed en klein is 't leed
Voor het kinderhart
In het kleine kinderkleed
Woont geen lange smart.

Grooter wordt allengs het kleed
Kind! en ook uw smart,
Maar God spare u. Dat het leed
Nooit doorbore uw hart!"

Waarom de heer Ilpsema Vinckers ons in dit jaarboekje het vervolg van een reeds elders begonnen „over de grenzen" levert, begrijpen wij niet. Wij zijn overigens geene liefhebbers van brokstukken. Het stukje is desniettemin goed geschreven. Hetzelfde kan ook gezegd worden, hoewel van eene andere strekking, van: een woord over den landbouw" door J. S. 't Geeft wel is waar niets nieuws maar vindt toch in een jaarboekje als het onderhavige eene goede plaats

Ja, „strijden zonder kruid en lood
Dat maakt Neêrland rijk en groot,"

zingt Lammert Berghuis in zijn stukje: „Oorlog aan den Dollard" hetgeen ook toepasselijk kan gemaakt worden op zoovele onzer vroegere waterplassen die nu in groenende beemden herschapen zijn maar die nog altijd door een onvermoed „strijden zonder kruid en lood" tegen den geduchten waterleeuw moeten beschut worden, hetgeen nog onlangs zoo treffend gebleken is bij de jongste stormen die ons land bedreigden. Het daarop volgend versje van K. H. Bouman: „Tuinmansgeloof aan duivendeugd" is waarlijk zeer aardig; de dichter eindigt met te zeggen:

„Wie dus in duiven 't lieflijk beeld
Van eerlijke onschuld ziet,

Bedriegt zich zelf door loutren schijn;
Zoolang ze niet gebraden zijn,
En opgedischt voor mijn diner
Roem ik die roovers niet.

Het klooster Selwerd beschrijft ons de kundige Dr. G. Acker Stratingh, de man die voor de palaeontische topographie leeft en werkt en die zich ook weder in dit jaarboekje heeft doen kennen als een ijverig onderzoeker en raadpleger van oorkonden. Hij ontvange onzen dank voor dit zijn stukje en geve ons in een volgenden jaargang (D. V.) een dergelijk. Aangaande het laatste proza-stukje getiteld: eene orthographische E-legie" door J. Beckering Vinckers deelen wij het gevoelen der redactie: dat ook wij zeer zouden geweifeld hebben om het stukje op te nemen ofschoon niets te kort doende aan de talenten van den heer V., wij erkennen zelfs dat het een stukje is van studie en dat wij den schrijver gaarne den lof geven die hem toekomt, omdat hij ons blijkt iemand te zijn, die de meest bekende talen magtig is en dit moet men zijn, wil men met regt een taalkundige genoemd worden ook dàn eerst kan men juistere vergelijkingen tusschen de verschillende talen maken als men den radix weet op te sporen, waartoe vooral het Gotisch zoovele hulpbronnen levert; maar wij zouden dit voortreffelijk stukje toch eene plaats in dit jaarboekje ontzegd en het liever verwezen hebben naar het taalkundig tijdschrift van Dr. de Jager of dergelijke andere taalkundige werken. In een volksboekje behoort zulks vooreerst nog niet te huis. Een paar weinig beduidende versjes en eene ongelukkige rijmelarij van Justus Sermonis besluiten dezen almanak.... doch neen, even als in vroegere jaren onze letterkundige jaarboekjes één of meerdere muziek-stukjes gaven, zoo vindt men thans ook in dit jaarboekje weder een blaadje muziek en wel van den bekenden Groningschen componist J. Worp Wat nu dit zangstukje, getiteld: „de beste burger" betreft, wij hadden gemeend daarmede te handelen zoo als wij meermalen bij dergelijke stukjes deden door de schouders op te halen òf om de ongeschiktheid òf om de onbeduidendheid De meening toch van zoovelen die onze schoone taal minder geschikt achten voor den zang en daarom bij voorkeur fransch of duitsch kiezen, zou veel grond van

waarheid hebben, indien iedereen zoo weinig goeden smaak toonde, te bezitten als de componist die als bij voorkeur de meest ongeschikte en lamlijzigste dichtregelen (!!) schijnt te hebben gekozen, dichtregelen die uitmunten in korte, staande, hortende, stootende woorden en harde uitgangen, die in den zang het oor vreeselijk beleedigen. Hij, de componist toch, behoorde in de eerste plaats daarop te letten, *hij* moet weten dat de schoonste melodie daarop schipbreuk lijdt en dat het zijne eerste zorg moet zijn, daaraan zijne bijzondere aandacht te wijden. De melodie — en dit kan dan ook niet anders — beantwoordt geheel aan de zangwoorden ja wat meer is, *melodie* is er eigenlijk in het geheel niet in of men moet eenige nooten boven de woorden geplaatst daarmede bestempelen, maar melodie neen! afgebroken phrases door geweld met accompagnement vereenigd en indien men het zonder begeleiding hoorde voordragen zou men meenen, dat die uitvoerder geene muziekale kennis had of zoo ter loops maar iets zonder bepaalde beteekenis zong; wat echter betreft de begeleiding, deze getuigt van zaakkennis maar het is iedereen niet gegeven, met succes voor den zang te componeren, wat zich vooral onderscheiden moet door melodie in den waren zin des woords gevoegd, bij eene ongezochte modulatie, waarop men de spreuk kan toepassen dat eenvoud het ware kenmerk van het schoone is. Men zou ons kunnen tegenwerpen dat de tekst niet altijd dusdanige bewerking veroorlooft en dit stemmen wij geheel toe; krachtige taal vordert een krachtig lied maar vooral mag daarin geene armoede in harmonie blijken, want dan behoort zulks tot het gebied der onbeduidende wijsjes en mist alle kunstwaarde. Wij hoopen dat de heer Worp in een volgenden jaargang beter slagen zal. Den uitgevers wenschen wij een groot debiet toe voor hun jaarboekje dat wel waard is ook buiten de Noordelijke Provinciën in beschaafde kringen te worden geïntroduceerd; een duidelijke druk goed papier en nette uitvoering noodigen daartoe welmeenend uit.

DULCAMARUS.

Utrechtsche Volks-Almanak voor het jaar 1863. *(Te) Utrecht (bij)* L. E. Bosch & Zoon.

Stedelijke en provinciale almanakken komen doorgaans

weinig verder dan de cirkel die men op het titelblad bepaald vindt en over het algemeen zijn zij dan ook niet zeer gezocht, al is hun inhoud ook nog zoo goed en degelijk; algemeene titels lokken meer tot kennismaking uit dan dezulken die slechts schijnbaar betrekking hebben op een gedeelte des lands, des volks, de eene of andere tak van wetenschap enz. Wanneer men bijv. in aanmerking neemt dat dit jaarboekje 80 blz. bevat die uitsluitend voor Utrecht eenig nut hebben, dan komt deze of gene al ligt tot de gevolgtrekking dat het geheele jaarboekje alleen toepasselijk is op Utrecht en omstreken. Wij voor ons zijn zoo kleingeestig niet, doch het groote publiek oordeelt veelal naar het uiterlijke. Dit jaarboekje is dan ook naar onze bescheiden meening eigenlijk geen *volks-almanak* daar het bijna geheel aan oudheid- en letterkunde gewijd is. Dit belet echter niet dat wij onze bijzondere tevredenheid betuigen aan den geachten redacteur, die waarlijk met jeugdige krachten aan de zamenstelling van het geheel gearbeid heeft. De beminnaars van oudheidkunde kunnen hunnen smaak zeer bevredigen in het met veel zorg en naauwkeurigheid geschreven: „Iets over het kasteel Vredenburg" waarmede dit boekje door den redacteur geopend wordt; het is eene belangrijke bijdrage ook voor oud-hollandsche taalstudie, terwijl Immerzeel's gedicht: Trijn van Leemput, als behoorende tot de geschiedenis van Vreeburg, er aan toegevoegd is. Ook de daarbij gevoegde platen, voorstellende de belegering van het kasteel Vredenburg door de Utrechtsche burgers, verdienen allen lof. De daarop volgende beschrijving van het St. Cecilia-klooster voldeed ons zeer, alsmede de ontboezeming van den gemoedelijken T. v. Spall: „aan mijne geliefde geboortestad Utrecht. Ds. Graadt Jonckerts, die doorgaans altijd kleine kernachtige stukjes levert, geeft ons in zijn „beefklok" het bewijs dat hij geen onbekende is op het gebied der taalstudie en oudheidkunde. Het daarop volgend stukje van dezelfde hand „de veeartsenijschool" getiteld, is o. i. een onbeduidend versje dat volstrekt niet aan den titel beantwoordt. Nog een aantal zeer goede, ja degelijke bijdragen maken den verderen inhoud van het belangrijk boekje uit waaraan nog toegevoegd zijn de levensschetsen van vier hoogleeraren die eenmaal het sieraad onzer Utrechtsche

hoogeschool uitmaakten, met name B. F. Suerman, J. L. C. Schroeder van der Kolk, H. E. Vinke en J. O. Hulleman. Ons bestek laat ons geene breedere uitweiding toe, genoeg zij het, dat dit jaarboekje eene eerste plaats toekomt in de rij der werkjes van nut en smaak en wij betuigen den geachten redacteur onzen dank voor de genoegelijke oogenblikken die ons de lezing van zijn jaarboekje verschaft hebben. De uitgave laat niets te wenschen over; keurig papier, zeer heldere druk en sierlijke plaatjes waaronder het portret van den beroemden geschiedschrijver Pieter Bor Christiaansz maken het boekje zeer aanbevelenswaard.

KORTE MEDEDEELINGEN.

Indien het geheel corps zeeofficieren moest beoordeeld worden — wij zijn overtuigd, dat men dit niet doen kan zonder onregtvaardig te zijn — naar den zeeofficier, die in 't vorige jaar bij K. van Hulst te kampen *Beschouwingen over Indiën* in 't licht gaf, dan zou men er in één opzigt ten minste zeer geringe gedachten van gaan koesteren. Men zou gaan meenen, dat de dienst bij onze marine nadeelig werkt op het helder denken en op het helder uitdrukken van gedachten. Genoemde *Beschouwingen* toch zijn zoo onbeschrijfelijk duister en onverstaanbaar, dat er geen touw aan vast te maken is. 't Is volkomen enigmatisch identisch wat de schrijver wil. De laatste pagina's geven den Maleischen tekst van eene acte van het verhandelde tot regeling der betrekkingen tusschen Maleische en Boegeneesche Nederzettingen aan de Koetey, maar iemand die geen maleisch kent, begrijpt van dezen tekst evenveel als van de overige pagina's, die in onze landstale heeten geschreven te zijn. Wij kunnen het vlugschrift daarom alleen aan hen recommanderen, die bij wijze van zelfkastijding een gedeelte van hun tijd met het lezen van onzin doorbrengen.

Spel-, Taal- en Stijloefeningen voor de tweede klasse in de lagere scholen, door H. Tempelaar, *onderwijzer te Wieldrecht.* 36 *bladz.*

't Is vreemd, dat een werkje, hetwelk in 1859 te Dordrecht bij Lagerwey werd uitgegeven, eerst nu ter recensie wordt gezonden. Had het in die 3 jaar zijnen weg gevonden naar de HH. onderwijzers, dan ware die beoordeeling overbodig. En wat

er nu veel van te zeggen? 't Boekje is niet onaardig en bevat in 30 blz. veel nuttigs, maar niets nieuws. Sluijters, Rijkens en Brugsma enz. hebben in dit genre reeds zooveel bruikbaars geleverd; dat er waarlijk geene behoefte aan een nieuw werkje van dien aard was.

De S. verklaart in zijn voorberigt, dat hij het heeft uitgegeven op verlangen van eenige vrienden en ten gerieve zijner ambtgenooten. Het laatste kunnen wij begrijpen; het eerste niet.

Hoe dit ook moge zijn, het werkje is niet ondoelmatig en is altijd al weder een steen aan het gebouw der taalkunde. Moge het in zijnen kring veel nut stichten. Onzes inziens had de schrijver de schetsen voor opstellen of moeten weglaten of ze meer uitbreiden.

Het gebeurt menigmalen, dat de steller dezer van de redactie der *Letteroefeningen* ter beoordeeling ontvangt een eerste deel, of enkele eerste afleveringen. In den regel zijn zulke halfgeboren kinderen voor geene andere aankondiging vatbaar dan die gelijk staat met eene advertentie; en tot adverteren is het beoordeelend gedeelte van ons tijdschrift niet bestemd. Dat wij nu nog de aanteekeningen op Molleij's *opkomst der Nederlandsche Republiek* hier ontvingen, is de eenige oorzaak dat dit allerbelangrijkste werk nog geene plaats in onze Boekbeschouwing heeft erlangd; zoo ontving *Ref.* ook nog slechts de twee eerste afleveringen van ten Kate's Italië; zoo ook nog slechts eenige van de *tien voorlezingen* van prof. Auberlen en anderen, onder den titel: *Rekenschap des Christelijken geloofs* door den doopsgezinden leeraar te Oost- en Westgraftdijk; zoo ook nog slechts een gedeelte van den *Kaapschen kinderbijbel*. Wanneer die boeken volledig door ons zullen ontvangen zijn, hopen wij er eene plaats in de reeks onzer boekbeschouwingen aan te geven, gelijk mede aan de nieuwe, door prof. Diest Lorgion bearbeide *geschiedenis der zedelijke en godsdienstige berekening van het hedendaagsch Europa door prof.* van Hengel (Haarlem, bij J. J. Weeveringh) en aan Schelling's *Wijsbegeerte der openbaring*, door Dr. A. van der Linde (Amsterdam bij P. M. van der Made), van welke beide wij het eerste deel ontvingen en hiermede voorloopig aankondigen.

BOEKBESCHOUWING.

Geschiedenis van het Husitismus, van zijn oorsprong in de 14*de eeuw; tot dat het bij den majesteitsbrief van keizer* Rudolf *als eene Protestantsche Kerk erkend wordt. Door* J. H. Sonstral. *II Deelen. In gr.* 8*vo.* 1015 *bl. Prijs f* 8,25.

Onder de beschuldigingen, door welke de Roomsche kerk, bij gebrek aan betere, het Protestantsche beginsel tracht in minachting te brengen, behoort ook die, dat het eerst sedert de zestiende eeuw dagteekent, terwijl zij hoog opgeeft van den tot den tijd der apostelen zelven opklimmenden oorsprong van hare eigene kerk. Met driestheid speculeert Rome bij die bewering deels op de eenvoudigheid, die niet doordringt tot het onderscheid tusschen de kerk op haar zelve en de kerk zoo als zij in den loop der eeuwen al dieper en dieper wegzonk in onzinnig bijgeloof en doode vormendienst; deels ook op de onkunde, die in de geschiedenis niet ziet hoe het in de kerk, zelfs in de donkerste tijden, nooit ontbroken heeft aan verzet tegen de aanmatigingen der priesterschap. Bleef de zuivere Evangeliewaarheid te midden van den stikdonkeren nacht der middeleeuwen bewaard tusschen de bergen van Piemont, niet zoodra hadden de kruistogten het morgenrood van eenen verlichten dag voor Europa doen verrijzen, of er gingen ook stemmen op tegen de misbruiken die der kerk waren ingedrongen, stemmen die zich niet lieten tot zwijgen brengen door uitwendig geweld of fijn gesponnen list. Onder de merkwaardigste verschijnselen van „hervorming voor de Hervorming" behoort de Boheemsche beweging, in welke wel Johannes Hus een der eminentste hoofden is, maar die met dat al even weinig met hem aanving, als zij haar einde vond in den brandstapel, hem ontstoken door het concilie van Constantz, dat met al zijn pronk en praal en groote plannen en woorden eigenlijk niets heeft uitgevoerd om den welstand der Kerk te bevorderen. Want gelijk Hus reeds bij zijn eerste optreden het vuur brandende vond, zoo bleef het gloeijen gedurende de vijftiende en de Hervormingscrisis, totdat de keizer des heiligen Roomschen rijks zich ten jare 1609 ge-

noodzaakt zag, het Boheemsche Protestantisme openlijk en vormelijk te erkennen; in spijt van den paus en de gansche Roomsche geestelijkheid. De geschiedenis dier twee en eene halve eeuw is voor een groot gedeelte eene geschiedenis van bloed en tranen; eene geschiedenis van plundering, roof, moord en allerlei wreedheid, zoo aan de eene als aan de andere zijde. En zoo men uit onkunde of kwade trouw de zaak belagchelijk tracht te maken door haar zoo voor te stellen als gold het alleen het gebruik des avondmaals onder de beide teekenen (*sub utroque*), zoodat ook den leeken de beker (*calix*) werd bedongen, — dat is de geschiedenis in het aangezigt geslagen, want de strijd gold het beginsel der gehoorzaamheid „Gode of den menschen" in geloofszaken, het beginsel van vrij en zelfstandig inzien in de waarheid, of blinde onderwerping aan het priestergezag.

De geschiedenis dier Boheemsche beweging is door den kundigen en werkzamen Hersteld-Lutherschen predikant aan den Helder, Sonstral, in het voor ons liggende werk beschreven. In de voorrede verklaart hij zich aangaande de wijze waarop hij zich die taak heeft voorgesteld; in een naschrift geeft hij de bronnen op van welke hij zich heeft bediend. Hiertoe behooren in de eerste plaats natuurlijk de schriften van en over Hus, van Praag en andere hoofdpersonen in dit belangrijk drama, alsmede monographiën over het concilie van Constantz. Misschien zou de geachte schrijver wel hebben gedaan, als hij deze literatuur van zijn onderwerp verrijkt had ook met de voornaamste der door hem niet geraadpleegde schrijvers, met name:

Bayerle, *Johannes Huss und das Concil zu Kostnitz* (Dusseldorp 1842); Camerarius, *Narratio historica de fratrum orthodoxorum ecclesiis in Bohemia, Moravia et Polonia* (Heidelberg 1605), eene verzameling van onderscheidene Dissertatiën; Carpzovius, *Religions-Untersuchung der Böhemisch- und Mährischen Brüder, von Anbegin ihrer Gemeinen bis auf gegenwärtige Zeiten* (Leipzig 1742); Langermann, *Polemographia Hussitica* (Giessen 1667); Lasitius, *de ecclesiastica disciplina moribusque et institutis fratrum Bohemorum* (Amsterdam 1660); Martinius, *Hussius et Lutherus* (Praag 1618, herdr. Wittenberg 1717); Pontanus a Breitenberg, *Bohemia Pia* (Frankfort 1608); Reckenberg, *de Johanne Husso, martyre* (Leipzig 1671);

Rieger, *Die alte und neue Böhmische Brüder* (Zullichau 1734—1740, 24 stukken), van waarde wegens de „*richtigen Urkunden*;" Schubert, *Geschichte des Hussitenkriegs* (Neustadt 1825); Seyfrid, *De Johannis Hussi martyris ortu, educatione, studiis, doctrina, vita, morte et scriptis* (Jena 1698, op nieuw uitgegeven, 1711, 1729 en 1743); Soliman, *Bohemia exoriens, gentilis, christiana, pia, bellicosa, regnans, imperans, austriaca* (Praag 1627), geheel in den Roomschen geest; Walpurger, *Hussus redivivus* (Gera 1623), ook onder den titel: *Hussus combustus, non convictus* (ald. 1624); Wendt, *Geschichte von Huss und den Hussiten* (Maagdenburg 1845); Zitte, *Lebensbeschreibung des Johannes Huss* (Praag 1789, 2 deelen); Zürn, *Johannes Huss auf dem Concil zu Kostnitz* (Leipzig 1836). Dergelijke nomenclaturen zijn voor den lezer niet nutteloos; de een is in staat om dit, de ander om dat boek na te slaan. Doch in geenen deele gaven wij de bovenstaande om er den heer Sonstral eenig verwijt van te maken dat hij ze niet heeft gebruikt. Zoover wij kunnen oordeelen heeft hij een uitnemend gebruik gemaakt van hetgeen hem ter dienste stond.

Na eene korte inleiding behandelt Sonstral in een eerste boek de drie voorname voorloopers van Huss: Waldhauser, Milie en Matthias van Janow (Kanow, Lanow of Panow). 't Ware allerwenschelijkst, dat de schriften van dit driemanschap eenmaal werden uitgegeven. Sonstral deelt wel mede dat zij in H. S. bestaan, maar niet *waar* die overblijfselen schuilen. Één brand, ja één lekkaadje, en zeldzame monumenten, allerbelangrijkst voor de inwendige kerkgeschiedenis, gaan onherstelbaar verloren. Het tweede en derde boek handelen geheel en al over Johannes Huss, het middelpunt, de ziel, de kracht der geheele Boheemsche beweging. 't Behoeft niet te worden gezegd en nog veel minder verontschuldigd, dat dit gedeelte des werks bijzonder en *con amore* bearbeid is. Wij lazen het met hooge ingenomenheid. In het vierde boek is Hieronymus van Praag de hoofdpersoon. Ook dit gedeelte houdt de aandacht misschien nog meer levendig dan het overige. Nadat alzoo de voorname hoofdpersonen zijn behandeld, wordt in een vijfde boek de aandacht gevestigd op de zaak zelve: het Husitismus genoemd, welken naam Sonstral aan de geheele beweging tegen de geloofsheerschappij van Rome, zoo als zij zich

sedert de laatste helft der veertiende eeuw in Boheme openbaarde, en daarmede aan dit werk, gegeven heeft. Over dien naam willen we niet twisten; Sonstral zal zeker erkennen, dien bij gebrek aan eenen beteren te hebben gekozen, en wij weten er zonder breede omschrijving geenen anderen voor in plaats te geven. Het boek over „het Husitismus" is gesplitst in drie afdeelingen, van welke de eerste den strijd der Calixtijnen en Taboristen, de tweede de vestiging der Broedergemeente, de derde de betrekking der genoemde rigtingen tot de Kerkhervorming bevat. Het derde boek betreft de lotgevallen der Broedergemeente, van het Calixtinismus en het opgekomen Protestantisme in Boheme, van den Schmalkaldischen oorlog (1549) tot den dood van keizer Ferdinand I (1564). Het zevende boek handelt over de insmelting van het Husitismus in de Hervorming (beter: het Protestantisme); het achtste eindelijk over de gebeurtenissen in het begin der zeventiende eeuw, eindigende met den zoogenaamden „Majesteitsbrief" van keizer Rudolf II (1609), waarbij het Protestantisme in Boheme vormelijk werd erkend.

En in weerwil hiervan begon het van dat oogenblik af te vervallen. De overwinning was gekocht ten prijze van eenen geweldigen strijd, maar zij was niet duurzaam, en terwijl voor tweehonderdvijftig jaren ver het meerendeel der bevolking van het toen vrij waarschijnlijk 3 à $3^1/_2$ millioen inwoners tellende Boheme zich verzette tegen den gewetensdwang van Rome, was in onze eeuw het aantal Protestantschgezinde gemeenten in het vaderland van Huss en van Praag tot weinige weggesmolten, hoewel thans het cijfer der gemeenten tot 46, dat der Protestanten tot 60,000 is geklommen. Van waar dit verschijnsel? is de vraag, die voor de hand ligt. Sonstral acht het niet „op zijnen weg te liggen," haar te beantwoorden, en als hij de pen nederlegt bij den Majesteitsbrief, is dit ook zoo. Met dat al achten we het jammer, dat hij niet nog eenige bladzijden ten slotte aan dat gewigtig onderwerp heeft toegewijd. Hij zegt alleen: „Men wilde zich aan dat geschreven stuk (den Majesteitsbrief) niet gebonden achten; want wat de keizer had bezegeld was de kerk bevoegd te ontzegelen, zoodra zij daartoe bij magte was. Men wachtte niet lang de hand aan den ploeg te slaan en rustte niet met tergen en sarren, totdat het vuur los-

brandde, waarin de Majesteitsbrief werd verteerd, de kerken der waarheid omvergehaald en het Boheemsche volk in de Babylonische gevangenis teruggeworpen werd." Hier had kunnen zijn ontwikkeld, dat Ferdinand II niet zoodra koning van Boheme was geworden of de Majesteitsbrief werd door hemzelven verscheurd en de dertigjarige oorlog vernietigde het werk der Hervorming in hetzelfde land, waar het onder en door bloedige oorlogen verrezen en gevestigd was. En dit laatste was der goede zaak allernadeeligst. De Boheemsche beweging tegen Rome's gewetensdwang had bijna van den aanvang af een krijgshaftig, ja krijgszuchtig karakter gehad, en zij behield dit ook waar zij wraak nam over schennis van den Majesteitsbrief. Men vond er niet den lijdzamen heldenmoed des geloofs, die eerbied afdwingt, maar razende wraakzucht en bloeddorstigen krijg. 't Is waar, men was „getergd en gesard," maar 't is ook waar, dat men als 't ware stilzwijgend overwinning of nederlaag had afhankelijk gesteld van het lot des oorlogs. Er komt bij, dat de onzalige onderlinge verdeeldheid onder de Boheemsche Protestantschgezinden het den overal in troebel water visschenden Jezuïten gemakkelijker maakte, de Protestantsche beginselen uit te roeijen. Waar is voorts wat Sonstral aanmerkt: „Hadden de Protestanten van 1618 de voorzigtigheid van vroegere dagen in toepassing gebragt en zich niet tot eene dwaze en onberadene koningskeuze laten verleiden, zij zouden op het oorlogsveld niet verloren hebben wat vroeger in vrede veroverd was." Zeker ware het, van achteren gezien, wijzer geweest, het koningschap van Ferdinand II, die toch reeds tot koning van Boheme gekroond was, te bekrachtigen door de volksstem, onder het toen nog mogelijke beding van gestrenge handhaving der voorregten en vrijheden, bij den Majesteitsbrief door keizer Rudolf verleend; maar men zag in Frederik van de Paltz een hoofd, die door persoonlijke hoedanigheden en door de overleveringen van zijnen stam de krachtigst mogelijke handhaver van de gewetensvrijheid zijn zou, en dat men Ferdinand op dit punt niet ten onregte wantrouwde, heeft zich door de latere gebeurtenissen maar al te zeer bevestigd. Indien er één land is, waar de geschiedenis der onderdrukking, ja bijna geheele vernietiging van den eens zoo krachtigen Protestantschen vrijheidszin een

leerzaam beeld is van de worsteling tusschen gewetensdwang en gewetensvrijheid, dan is het Boheme. Eene ontwikkeling van die geschiedenis lost het oppervlakkig zoo vreemde verschijnsel op, waaraan het zij toe te schrijven, dat de Hervorming, die binnen eens menschen leeftijd gansche rijken voor zich gewonnen had, geen enkel volk meer heeft veroverd na het sluiten der eeuw waarin zij was ontstaan. Eene ontwikkeling der geschiedenis van Boheme verklaart het raadsel, dat landen, die aanvankelijk zooveel beloofden te zullen zijn voor de vrijheid van den geest, een Ierland, een Polen, een Italië, een Frankrijk vooral, zich op nieuw en ijzervast hebben laten klinken in Rome's kluisters. Van dese zijde ook vooral verdient de draad nog eens weder te worden opgevat waar Sonstral dien heeft laten liggen; en dat hij zelf de geschikte man daarvoor is, wordt meer dan genoeg bewezen door dit werk, dat, ook naar vorm, inkleeding en uitvoering op onzen onverdeelden lof aanspraak heeft.

v. O.

De Bijbelvriend. Nieuw en oud, ter verklaring van den inhoud en den geest des Bijbels. Onder redactie van A. L. Poelman, *th. dr. en predikant te Noordbroek*, *en* Joh. Hooijkaas Herderschee, *predikant te Nijmegen. Zevende jaargang. Te Nijmegen, bij* H. C. A. Thieme, 1862. *In gr. 8vo.* 382 *bladz.*

Of de vorige jaargangen van dit godgeleerd tijdschrift insgelijks ter aankondiging aan de *Letteroefeningen* zijn toegezonden, is aan den steller dezes niet bekend; van elders kwamen hem sommige gedeelten wel, andere niet onder de oogen. Indien echter, zoo als menigmalen het geval is, slechts sommige gedeelten van een geheel ter beoordeeling worden gezonden, is dat lastig en belemmerend. Zoo is b. v. de allerkeurigste „schets uit de geschiedenis van Israël": „hoe Saul koning werd (1 Sam. VIII—XII)," van prof. Kuenen, eene *vijfde* van die soort.

Doch zonder er nu verder aan te hechten, dat wij slechts éénen jaargang van een periodiek werk voor ons hebben, beschouwen wij dien als een boek op zich zelv'. Dat *de Bijbelvriend* volbloed „modern" is, blijkt reeds uit de namen

der redacteurs en uit die der op den titel genoemde medewerkers: dr. van Bell, dr. Berlage, prof. Kuenen, dr. Modderman en prof. Rauwenhoff. Maar het blijkt ook uit den inhoud; wij wijzen alleen op de zooveel besprokene preek van dr. Poelman over Gal. V: 1 op den gedenkdag der Hervorming, die de des tot in het onbescheidene toe aangevallen opsteller hier in haar geheel heeft laten afdrukken, alsmede op „eenige opmerkingen betreffende het geschrift van ds. A. T. Reitsma: „de moderne theologie beoordeeld uit het standpunt der moderne natuur- en wereldbeschouwing," door den zich noemenden „Agricola."

Wij laten de beschouwingswijze der „moderne theologie" voor het oogenblik in haar regt en op hare plaats. Wij betwisten in geenen deele, dat, als men er eenmaal toe komt, om niet de objective schrift, maar het subjective bewustzijn als den hoogsten regter in godsdienstonderwerpen aan te merken, oneindig gemakkelijker wordt datgene waartoe men, den onhoudbaren weg van mechanische ingeving en woordgezag verlatende, toch komen moet, t. w. de erkentenis, dat de bijbel wel degelijk dwaalt in datgene, waaruit zich de inspiratie-theorie zelfs met de ergste gedwongenheid niet te redden weet. Het is eerlijk, daarvoor uit te komen; men bevordert er de eer des bijbels meer door dan door het tegendeel. Zoo aan iets, dan blijkt dit aan het voortreffelijke opstel van prof. Kuenen, die de tegenstrijdigheden in de berigten nopens Sauls aanstelling tot koning formuleert en verklaart op eene wijze, die inderdaad niets te wenschen overlaat. Zoo kan men ook groote scherpzinnigheid niet ontzeggen aan de verhandeling van „Agricola" over de vraag: „wordt tot de kennis van den eenen waren God bovennatuurlijk onderwijs vereischt?" — eene vraag, die een ontkennend antwoord erlangt tegenover eene verhandeling van prof. Hofstede de Groot, over den oorsprong van het monotheïsme (in: *Waarheid in liefde*). Voorts tellen we onder de beste opstellen dat van dr. Modderman ter ontkennende bewoording van de vraag, of de opstanding van Jezus voorspeld is. En dat zeggen we volmondig, ook in weerwil van de vele bedenkingen die wij er tegen hebben. Slechts ééne zij vermeld: Als M. apodictisch zegt, dat in „de afscheidsredenen bij Johannes geen spoor van hoop op een

spoedig aanstaand ligchamelijk weêrzien" is, maar alleen sprake „van een geestelijk vereenigd blijven en van een weêrzien in hoogere wereld," — dan is dit o. i. een openbaar verwringen van den duidelijken zin van Joh. XIV: 19; XVI: 16, 22. En om te kunnen ontkennen, dat Jezus aangaande „zijn sterven bijzonderheden heeft voorspeld, die hij bezwaarlijk weten kòn, en die ook te weinig beteekenend waren, om, al had hij ze vooruit gezien, ze opzettelijk vooruit te zeggen, b. v. dat men hem geeselen en bespuwen zou en dat hij aan een kruis zou sterven," — wordt eenvoudig gezegd: „*naar het ons voorkomt* is Matth. XX: 19 eene bijvoeging van later tijd." Waar eindigt men, indien men alzoo van eigen subjective opvatting laat afhangen wat in het N. V. echt en wat „bijvoeging van later tijd" is?

Doch genoeg. *De Bijbelvriend* is voor godgeleerden en voor zeer geoefende leeken (vergunne men ons het woord) en voor dezen ook zoowel van eene positive als van eene negative zijde der lezing, des onderzoeks en der toetsing ten volle waardig. In zeer enkele stukken hinderen ons een ietwat hooge toon.

De hemel ons huis. Wij hebben geenen Zaligmaker dan Jezus en geen huis dan den hemel. Naar de vier-en-dertigste Engelsche Uitgave. Met een aanbevelend woord voord vooraf van G. J. Vinke, *theol. doct. en predikant te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* H. Höveker, 1862. *In post* 8vo., 288 *bl. Prijs f* 2,20.

Heaven our home is de titel van het oorspronkelijke, die niet juist wordt uitgedrukt door: „de hemel ons huis." „Ons t'huis" wil het eigenlijk zeggen, want *home* is niet gelijkbeteekenend met *house*, en „t'huis" zou ook de bedoeling veel beter hebben uitgedrukt. Trouwens, in de eerste der drie afdeelingen wordt ontwikkeld, dat ofschoon de voorstelling van den hemel der zaligen als geplaatst in het uitspansel boven ons hoofd, gansch onjuist zij, echter „de hemel," in welken wij hopen over te gaan na den dood des ligchaams, niet alleen in eenen bepaalden toestand, maar ook een eigenlijk verblijf *(a home)* te kennen geeft, waarna de beelden worden in oogenschouw genomen, onder welke „de hemel" in de H. Schrift wordt voorgesteld en het denk-

beeld van gemeenschap der heiligen in den hemel ontwikkeld. De tweede afdeeling is bestemd om bewijzen te leveren voor, en de bedenkingen te ontzenuwen tegen het herkennen van vrienden in den hemel. De derde handelt over de belangstelling in de aarde door hen, die in den hemel zijn.

Dat dit geschrift in Engeland binnen eene week na de uitgave reeds moest herdrukt worden en later tot meer dan dertig uitgaven beleefde, verwondert ons in geenen deele, want het is geheel in overeenstemming met het achterlijke standpunt van schriftbeschouwing en godgeleerdheid in dat land. En dat de Amsterdamsche predikant Dr. Vinke, die blijkens zijne leerrede over „het volharden in de leer der Apostelen" toch ook waarlijk niet tot de ultra-liberalen behooren wil, bepaald ontkent, „alle voorstellingen, die ons hier van den hemel gegeven worden," letterlijk tot de zijne te maken, of liever zich te verpligten ze, ieder afzonderlijk, te verdedigen met beroep op de letterlijke uitspraken des Evangelies," — dit bewijst genoeg, dat, „komt de hoofdinhoud van het geschrevene met den geest van het Evangelie volkomen overeen," er toch eene te letterlijke opvatting van bijbelsche beeldspraak en eene alzoo ontstane onjuiste voorstelling ten grondslag ligt. Bij bedroefden en in dergelijke niet dagelijksche omstandigheden moge zoo iets het gemoed aangrijpen en de verbeelding streelen, — naar onze overtuiging kunnen wij ons in het tegenwoordige aardsche leven onmogelijk eene voorstelling vormen van het leven der toekomst, omdat wij reeds van het leven in „de eeuwigheid" geenerlei denkbeeld kunnen maken, even weinig als, ja nog minder dan een blindgeborene van het zien. In waarheid, „het is nog niet geopenbaard wat wij zijn zullen," en alle redekavelen daarover in de bijzonderheden is ontleend aan aardsche vormen, en is — stamelen en niets meer.

Zondag-avondstonden. In maandelijksche afleveringen, door B. J. Adriani, *Predikant te Amsterdam. (Te) Utrecht, (bij)* J. G. Broese, 1862.

Uit „een woord aan den lezer," waarmede dit boekdeel eindigt, maken wij op, dat de heer Adriani de uitgave zijner

Zondag-avondstonden staken zal. Wij gevoelen ons gedrongen te betuigen, dat ons dit leed doet, hoewel wij ganschelijk niet behooren tot de rigting, waarvan de Amsterdamsche prediker zich een voorstander toont. Op hoogen prijs toch moet de arbeid gesteld worden van mannen, die blijken geven, dat de stichting hun zoo zeer hoofddoel is, dat zij zelfs in onzen veel bewogen tijd, alle polemiek uit hun werk ecarteren, die begrijpen, dat de dogmatische kampstrijd onzer dagen wel zoo veel ruimte en tijd in beslag neemt, dat noodig ook andere stemmen zich moeten verheffen, die zich onafhankelijk van dien strijd toonen. Erkennen wij al het gewigt van dien strijd, doet het ons zelfs genoegen, dat de gemeente zich daaraan laat gelegen liggen, omdat zij zich daardoor alleen den weg kan banen tot eene zelfstandige overtuiging — het strijden wordt voor velen vaak doel in plaats middel, en — les extrèmes se touchent — de verderfelijke onverschilligheid en onderworpenheid der gemeente, zoodals die vroeger de protestantsche kerk hare beginselen deed verzaken, kunnen zeer ligt plaats maken voor de even groote dwaling, dat het christelijk geloof bestaat in het aanhangen of verwerpen van een of ander dogmatisch gevoelen. Dubbel welkom daarom het woord, dat daar gesproken en geschreven wordt, om van het tegendeel te getuigen.

Dubbel dankbaar zijn wij den mannen, die zonder kleurloos te zijn of hunne rigting te verzaken, aan hunne geestverwanten toonen, dat er niet altijd en eeuwig gestreden en wederlegd behoeft te worden, die aan de tegenstanders van hunne rigting met de daad doen inzien, dat het stichten en opbouwen der gemeente niet het praerogatief is eener rigting, dat dus ook in dezen zin het woord Gods niet gebonden is aan een of andere opvatting, of aan een dogmatisch gevoelen. Wij kunnen den wensch niet onderdrukken, dat men zich algemeen hiervan wat meer doordrongen zal toonen. Laat men toch den theologischen strijd beschouwen als een noodzakelijk kwaad en dus als een betrekkelijk goed, maar daarbij begrijpen, dat partijschap daarvan een verkeerd en niet noodzakelijk gevolg is, iets, dat in de gemeente niet t'huis hoort! Partijzucht werkt dwaasheid, doet schade aan hen die er zich aan overgeven. Men versmaadt de stichting welke een evangelieprediker verschaffen kan, die een an-

dere rigting is toegedaan dan die tot welke men behoort. Men wil geen stichtelijk boek lezen, geschreven door iemand van deze of die kleur. Men benadeelt zich zelven, door zich van eene mogelijke stichting te berooven, en door zich de gelegenheid af te snijden, om wat ruimer van blik en oordeel te worden.

De schrijver der *Zondag-avondstonden* is een predikant van — ik weet hem niet beter te classificeren — modern-orthodoxe rigting; welligt ware een meer algemeen woord, behoudsman b. v., hier juister. Tracht hij dit te verbergen? In 't minst niet — maar hij stelt het niet op den voorgrond. Hij is volstrekt niet kleurloos, maar allerminst een partijman. Het is hem er niet om te doen, om gehouden te worden voor stevig orthodox of voor liberaal bij 't kantjen af, ook niet voor een middenman. De *ultra's* van zijne rigting zullen zich misschien ergeren als zij hem (pag. 312) hooren zeggen: „neemt de toevlugt tot Christus die gestorven is, die opgewekt is, die ter regterhand Gods zit, die ook voor ons bidt. Of wilt gij uitvlugten zoeken? Spreekt gij misschien in uw hart: wat zou het mij baten, tot Christus te gaan, wie zegt mij of ik wel ben uitverkoren? Dwazen, die gij zijt, met in Gods raad te willen inzien, en eerst de verzekerdheid uwer verkiezing te willen hebben, aleer gij tot Christus henen gaat. Neen, begint met acht te geven op dit woord: God heeft zijn eigen Zoon niet gespaard, maar voor ons allen overgegeven. Dan eerst kunt gij weten, of gij tot de uitverkorenen behoort, zoodra gij u als door de zonde verloren aan Jezus Christus hebt overgegeven. Want dit zijn de uitverkorenen, wien de levensvraag ernst was: wat moet ik doen, opdat ik zalig worde? en die gehoor gaven aan het antwoord op die vraag: „geloof in den Heere Jezus Christus, en gij zult zalig worden." Lezers van eene geheel andere kleur zullen waarschijnlijk het hoofd schudden, als deze woorden (pag. 385) hun onder de oogen komen: „dat is de grondslag en sterkte van ons geloof in den Verlosser der wereld, dat Hij sterker is dan alle schepselen en zulke hoedanigheden bezit, die Hem tot een alwetenden, algenoegzamen en onveranderlijken Zaligmaker voor ons maken." De strenge (zoogenaamd) regtzinnige zal hem mogelijk zijn vertrouwen ontzeggen, als hij leest (pag. 388): „het is eene verkeerde voorstelling van Jezus komst, als had zij moeten dienen, om den Heer van

hemel en aarde te bewegen tot ontferming en barmhartigheid." De vrijzinnige zal zich over zijn geantiqueerd gevoelen verbazen, bij hot lezen van zijne beschouwing over het doodslijden van onzen Heer en de vroegere openbaringen Gods (pag. 93—97). Dat kan alles gebeuren, maar het was den schrijver niet te doen, om met meeningen voor den dag te komen, waarmede allen het eens zouden moeten zijn. Allen te stichten, dat was zijn doel. Wie zich over zijn gevoelen ergeren, en deswege niet gesticht kunnen worden, het is hun eigen schuld; de heer Adriani kan het waarlijk niet helpen. Zacht en liefelijk, eenvoudig en verkwikkend zijn zijne woorden. Hij geeft geen ergenis en ergert zich niet over anders denkenden, ten minste in dit boek niet. Jammer is het, dat er een paar uitzonderingen te noemen zijn, en wel het stukjen getiteld: „een merkwaardige zondag morgen," dat getuigt van schrijvers partijdig en onregtvaardig oordeel over de *Unitarissen* (pag. 22—30), alsmede de gelijkenis: „de koningstent" welke eene noodelooze, onduidelijke, niet steekhoudende hatelijkheid tegen de moderne theologie inhoudt, (pag. 216—218). Maar wij zouden ondankbaar zijn, als wij te luide klaagden over een paar vlekjens, waar overigens het geheel zooveel lof verdient. Liever bevelen wij de *Zondag-avondstonden* van Adriani ten zeerste aan, en eindigen wij onze aankondiging met den wensch, dat deze schrijver niet ophoude zijn landgenooten geestelijke gaven van zulk een goed gehalte mede te deelen, en dat hij zich in hoe langer zoo uitgebreider kring van lezers moge verheugen, van lezers van de meest uiteenloopende rigtingen ook. De gemeenschappelijke behoefte aan stichting, aan opbouwing in den geloove — moge zij hoe langer hoe meer de band worden, welke alle geloovigen vereenigt, opdat de strijd der meeningen alle hatelijk, uitsluitend, onchristelijk karakter verlieze! D.

De laatste ure. Afscheidsrede van H. J. Spijker, *Th. Dr., uitgesproken op Zondag* 29 *Junij* 1862, *des avonds in de Nieuwe Kerk. (Te) Amsterdam, (bij)* Johannes Müller, 1862. *Prijs f* 0,30.

Na vijf en dertig jaren in de evangeliebediening werkzaam te zijn geweest en een groot deel van dien tijd in Amsterdam,

werd de heer Spijker ten vorigen jare tot een anderen werkkring geroepen; door den Koning was hij benoemd tot directeur van de afdeeling: Hervormde en andere Eerediensten, behalve de Roomsch-Catholieke, van het departement van justitie. Was het buitengewoon, dat een man van dien leeftijd, om andere redenen dan ouderdom of zwakheid zijne bediening nederlei; niet minder zeldzaam moest het voor de Amsterdamsche gemeente zijn, het afscheidswoord te hooren van een leeraar, die nog krachtig en ijverig genoeg was om geen emeritaat te verlangen, maar integendeel een ander gewigtig ambt op zich te nemen. Toch was dit buitengewone niet de voorname reden, die eene groote schare zamenbragt in het kerkgebouw, waar dat afscheidswoord gesproken zou worden. Het is bekend hoe hoog Dr. Spijker door velen wordt geacht, door hoe velen ten allen tijd, ondanks het klimmen zijner jaren, zijne heldere, degelijke prediking zeer werd gewaardeerd. Geen wonder dus dat velen zijn laatste woord verlangden te hooren. En gewis niemand, die met gespannen verwachting daarheen ging, is teleurgesteld weêrgekeerd. Want die afscheidsrede is hoogst belangrijk, ernstig en gemoedelijk. Wie haar hoorde zal haar zeker gaarne nog eens lezen, en wie haar niet konden hooren, mogen zich verblijden over de uitgave, die hen in staat stelt ze ook te leeren kennen.

Het doel dat de spreker zich in die ure voorstelde was: zijner gemeente eene *laatste leering*, eene *laatste vermaning*, eene *laatste bede* te doen hooren. De tekst, dien hij zich daartoe had gekozen: 1 Joh. II: 18*a* „*Kinderkens, het is de laatste ure.*" Het zal wel niet nader behoeven gezegd te worden, dat wij deze rede met groote belangstelling hebben gelezen, en dat wij haar in menig opzigt boven onzen lof verheven achten. Wie degelijk voedsel voor verstand en hart verlangt en echte stichting zoekt, die bevelen wij haar onvoorwaardelijk aan. Toch zij het ons vergund eene enkele aanmerking te maken. Zij betreft de keuze en het gebruik van den tekst. Wat Spijker heeft gezegd om zijne behandeling van het woord des apostels te regtvaardigen, is niet bevredigend en toont dat hij zelf heeft gevoeld daarvoor eene verontschuldiging te moeten aanbrengen. De tekst is niet anders dan een motto. En dit kunnen wij niet goedkeuren.

Wij weten wel, dat sommigen in onze dagen de preek beschouwende als „het meest geschikte voertuig om godsdienstige overtuigingen uit te spreken;" eene andere zienswijze huldigen, en den tekst of geheel onnoodig, ja zelfs lastig achten, of althans niet anders dan als motto willen beschouwen. Doch wij voor ons meenen nog altijd, dat de evangelieprediking moet bestaan in de verklaring en ontvouwing van de godsdienstige waarheid, en hare toepassing op de omstandigheden en behoeften der hoorders. Wij houden ons nog steeds aan den homiletischen regel, dat het woord der Schrift de grondslag moet zijn der leerrede, als 't ware de wortel, waaruit de preek als een boom, met stam en takken, bladeren en vruchten opwast. Zoo alleen zal de prediker zich behoeden tegen het gevaar om eigen meeningen of invallen te stellen in plaats van de christelijke waarheid. Is de H. S. de kenbron der ware godsdienst, de regel voor geloof en leven; zoo betaamt het uit die bron te putten en dien regel te volgen.

Album der Natuur. Een werk ter verspreiding van Natuurkennis onder beschaafde lezers van allerlei stand. Onder redactie van P. Harting, D. Lubach *en* W. M. Logeman. *Nieuwe reeks* 1862. *(Te) Groningen, (bij) de* Erven C. M. van Bolhuis Hoitsema. *Prijs f* 3,60.

Even als ten vorigen jare worden wij ook thans weder verzocht, namens de Redactie der Vaderl. Letteroef. verslag te geven van het boven vermeld werk, dat in maandelijksche afleveringen geregeld verschijnt en geacht kan worden een welkome bode te zijn voor dezulken die de kennis en bevordering der wetenschappen waarderen en op prijs stellen. En in trouwe, behalve het Praktisch Volksboek van v. Druten & Bleeker, bestaat er o. i. geen tijdschrift dat zoo wetenschappelijk populair is als het Album en waaraan zoovele van onze vaderlandsche geleerden verbonden zijn. Alles draagt er dan ook toe bij om het een werk te doen zijn dat in onze beschaafde leerkringen circuleert en met genoegen ontvangen wordt. Onder de beste stukken die naar onze meening dezen jaargang versieren, behooren vooral de bijdrage: „over de taal en de vergelijkende taalkennis, in verband met de

natuurlijke geschiedenis van den mensch door J. van der Hoeven; de beenderenholen door T. C. Winkler; de stoutste onderneming van onzen tijd door P. van der Burg. Het deed ons echter leed dat de heer v. d. B. op blz. 242 juist van eene vinnige en bitse aanmerking gebruik moest maken om ons te vertellen dat hij als bronnen de Illustrirte Zeitung en Dingle's Polytechnisches Journal gebezigd heeft. Zoo iets is niet humaan en de Redactie had zulks ook niet moeten plaatsen. Waaraan wij den palm toekennen, is: de studiën over den olifant door A. W. M. van Hasselt dat vooral ook door populariteit uitmunt. Jammer is het dat vele schrijvers geen tact bezitten om bij hetgeen zij schrijven genoeg af te dalen tot het groot publiek, zij veronderstellen doorgaans òf te veel, en in sommige opzigten te weinig kennis van zaken bij hunne lezers; trouwens de keuze van een onderwerp draagt er ook zeer veel toe bij, doch in dat geval raden wij den heeren medearbeiders liever zulke onderwerpen te kiezen die meer algemeen verstaan en begrepen worden. Men zal ons tegenwerpen dat het Album niet voor een zeker soort van lezers bestemd is, maar in 't algemeen voor ieder, zoodat ook zelfs de geleerde zich niet behoeft te schamen, het werk te raadplegen; ofschoon vrede hebbende met dit argument moeten wij dan toch doen opmerken, dat de meeste onderwerpen hem uit andere buitenlandsche tijdschriften niet vreemd zullen zijn ten minste niet *behooren* te zijn. Daaronder rekenen wij vooral de bijdrage „over den vermoedelijken ouderdom van het menschelijk geslacht door Lubach dat men bijna in ieder buitenlandsch natuur-philosophisch tijdschrift, veel uitvoeriger nog, vinden kan. De Victoria regia eveneens en z. v. a. m. Men wane evenwel niet dat wij iets te kort willen doen aan de erkende talenten van zoovele mannen, wier namen een sieraad voor het werk zijn; integendeel wij brengen hun gaarne ook bij deze onze hulde, en zeggen hun dank voor de vruchten hunner studie. Behalve in het wetensch. bijblad is de heer Harting ditmaal vrij karig geweest met zijn arbeid daar hij zich slechts tot een paar kleinigheden bepaald heeft waartoe nog wel een wetenschappelijke bedelbrief behoort, tot ondersteuning der uitgave van het kostbare werk over Oost-Indische visschen dat de heer Dr. P. Bleeker voornemens is in het licht te

geven en welke pogingen wij dan ook van ganscher harte toejuichen. Bij een volgenden jaargang hoopen wij ruimschoots schadeloos gesteld te worden. Zullen wij nu nog iets tot aanprijzing der uitgave zeggen? Wij achten zulks bijna overbodig „goede wijn behoeft geen krans." Twee keurige lithographien versieren het werk, zoowel het kleurenspectrum als de bloem van de Victoria Regia; de eerste afkomstig van v. Emrik en Binger te Haarlem de tweede van P. W. v. d. Weijer te Utrecht die niet minder welverdiende roem heeft. Het papier is overigens zeer goed en de druk duidelijk leesbaar; in één woord, het werk is waard overal en in alle kringen te worden aanbevolen, waar men kennis en beschaving op eenigen prijs stelt. De Groningsche uitgevers verdienen alzoo allen lof. a^2+b^2.

De Prinses van de Zevende Werst. Romantische schets van het leven en de zeden in Rusland. Naar den tweeden druk, uit het Hoogduitsch van A. Th. von Grimm. *Te Arnhem, bij* J. Voltelen, 1862. *Prijs f* 6,50.

Met hooge ingenomenheid melden wij aan het roman-lezend publiek de vertaling van dit werk, eene romantische schets, die ons, behalve dat zij ons door de ontknooping van eene zeer belangwekkende intrigue vele genoegelijke oogenblikken verschaft heeft, tevens gemeenzaam en vertrouwd maakt met de zeden en gewoonten der bewoners van het rijk waar de Kolossus van het Noorden den scepter zwaait. Het voor ons liggend werk heeft dus de verdienste dat men kennis verzamelt in het bevallig waas der romantiek gehuld, en daar de intrigue bij een fijn gesponnen weefsel van vrouwenlist en bedrog eene natuurlijke ongekunstelde ontknooping paart, zal gewis ieder lezer, die het menschelijk gevoel regt laat wedervaren ten hoogste voldaan en bevredigd, het werk als gelezen ter zijde leggen. De heldin van dezen roman, de dochter van een geestelijke in het Thuringsche, wordt door hare moeder, die door echtscheiding een tweede huwelijk aanging, op zeer jeugdigen leeftijd naar Russisch gebied overgebragt en aldaar in een gesticht opgevoed waar zij tot handreiking der directrice bleef omdat hare moeder en stiefvader inmiddels waren overleden. Zekere vorst Nikifor, officier in Russische dienst

zag haar bij gelegenheid dat zij vergezeld van de directrice een bal bezocht, verliefde, vroeg hare hand en verkreeg die; de huwelijksdag was bepaald, toen eene bloedverwante gravin Irene, wier oogmerken niet met dit plan strookten door invloed en intriges haar in een krankzinnigengesticht deed plaatsen, terwijl haar' bruidegom die van dit alles onbewust in een ander gedeelte des rijks eene lastgeving ten uitvoer bragt, aldaar het overlijden zijner bruid werd gemeld en ... doch neen, wij mogen de intrige niet vooruitloopen en den lezer liever zelf het genoegen gunnen zijne geprikkelde nieuwsgierigheid te kunnen bevredigen, doch wij herhalen nogmaals dat de lezing van dit werk ons uitmuntend voldeed, ofschoon wij toch ook moeten bekennen soms wel eens stuitende volzinnen ontmoet te hebben, die eene herlezing noodzakelijk maakten om de bedoeling te kunnen vatten, b. v. op pag. 60 van het 1e deel, waar wij lezen: „die die den naam van wie kwamen een station verder overbragten;" op pag. 78 „den *ronden* familiedisch versierden;" pag. 272 „nu na die kan zij ook ons niet meer schaden;" pag. 126 „het zinstorende welken zijne hooge betrekking vorderen" e. a. m. In de karakterbeschrijving van Cyrillus pag. 305 staat: „zij bezitten in den regel meer *receptiviteit*, meer gave om op en aan te nemen, dan *spontaniteit*, dan gave om oorspronkelijk te zijn en te scheppen." Waartoe die buitensporige geleerdheid, als men zich zoo afdoende kan uitdrukken; woorden als *november-sneeuw*, *december-koû*, *verzwonden* enz. bevallen ons evenmin; dit alles belet echter niet dat de roman zich met genoegen laat lezen en volgaarne wenschen wij, dat het boek vele, zeer vele lezers moge vinden die goede roman-lectuur op prijs stellen; eene duidelijke en nette druk en goed papier maken overigens de uitgave zeer aanbevelenswaard.

DULCAMARUS.

De wisselingen des levens. Naar het Hoogduitsch van F. W. Häcklander. *Twee deelen. Te Arnhem, bij* J. Volteren, 1862. 647 *bladz. In gr.* 8*vo. Prijs f* 6,25.

Hackländer is ook in ons land te gunstig bekend door het boeijend schilderen van maatschappelijke toestanden, dan

dat men een nieuw werk met zijnen naam niet met gunstige vooringenomenheid ter hand zoude nemen. Wij deden dit ten minste, toen bovengenoemde roman ons werd toegezonden. „De wisselingen des levens," — die titel heeft iets aantrekkelijks en laat reeds vooraf vermoeden dat de bekwame auteur den lezer op levendige en boeijende tooneelen zal onthalen. — Wij werden dan ook geenszins te leur gesteld, maar vonden de afwisselende lotgevallen geschetst van een belangwekkend hoofdpersoon, om wien vele andere werden gegroepeerd, die in het verhaal eene min of meer beduidende rol spelen; wij zagen door interessante voorvallen armen rijk en rijken arm worden, de ondeugd in hare hatelijkheid ten toon gesteld en de deugd in hare beminnelijkheid — en dit alles in schoone levendige tafereelen vol handelende personen en verscheidenheid.

Met hooge belangstelling volgt men den hoofdpersoon, den jongen uit het armhuis, die zulke wentelingen op het rad der fortuin ondergaat. Éene opmerking maakten wij echter omtrent eene eigenschap in dit drama, die door sommigen als een gebrek zal beschouwd worden; namelijk, dat de lotsveranderingen der hoofdpersonen door zulke toevallige gebeurtenissen worden te weeg gebragt, als in den regel niet voorkomen in de werkelijkheid. Zoo wordt een der hoofdpersonen op zeldzame wijze rijk, verliest op zeldzame wijze door verruiling zijn kind, vindt dit zoowel als zijn rijkdom op even zeldzame wijze terug, waartoe juist verscheidene personen op den regten tijd en wijze met elkander in betrekking komen. Zulke toevallen en verwikkelingen behooren eigenlijk niet meer in den roman te huis en de beste Engelsche schrijvers weten ook zonder vreemde verwikkelingen te behagen en te boeijen; maar wij moeten evenwel erkennen dat Hackländer op eene wijze verhaalt, die het wonderbare bijna natuurlijk doet worden, zoodat men door de verwikkelingen geboeid en in spanning gebragt wordt.

Het beschrijvend gedeelte is onberispelijk en de karakterteekening waar en juist. Voortreffelijk is een der figuren, die in het verhaal eene groote rol speelt, geteekend, namelijk de heer van Schwanefeldt, een verarmd edelman, die na meer en meer in verval te zijn geraakt, eindelijk in het armhuis teregt komt, maar ten laatste nog in beteren toestand

wordt geplaatst. Zijn onverstoorbare goede luim en tevredenheid te midden der grootste armoede, zijn onwankelbaar vasthouden aan manieren van vroeger dagen, zijne onuitputtelijke gave om zijne positie altijd uit een gunstig oogpunt te beschouwen, zijne mengeling van ijdelheid op vroegere glorie en de innigste goedhartigheid zullen menige dame doen glimlagchen met een traan in het oog. Ook met menig ander belangwekkend persoon maakt men met genoegen kennis, en weldra leeft men in den kring, waarin men rondgevoerd wordt alsof men zich werkelijk in het midden dier menschen bevond.

Wij eindigen met de verklaring, dat wij het werk ten einde toe met hetzelfde genoegen hebben gelezen en het ons leed deed dat het met het tweede deel aan het slot was gekomen. De vertaling heeft ons geene stof tot berisping gegeven, tenzij wij lust hadden om te vitten, en wát het uiterlijk betreft, dit is overeenkomstig de eischen van onzen tijd.

***s.

De Weduwenaar. *Door* W. M. Tackeray. *Uit het Engelsch vertaald door* L. C. Cnopius. *Te Leiden, bij de firma* van den Heuvel & van Santen, 1862. *In gr. 8vo.,* 233 *bladz. Prijs f* 2,50.

Een beroemde naam doet veel verwachten; zoo ging het ons bij het openslaan van „de weduwenaar;" maar toen wij reeds vele bladzijden hadden gelezen, moesten wij ons gedurig vragen, waar nu toch het eigenlijk schoone en interessante in zat; want het stond bij ons vast dat het zich eindelijk zoude laten vinden. Zóó veel invloed heeft een beroemde naam! Het doet ons leed te moeten verklaren dat wij, ofschoon wij met het einde toe hebben gelezen, het boek onvoldaan hebben gesloten.

Wij vinden hier een weduwenaar geteekend, die een zeer goedhartig, maar overigens vrij onbeduidend wezen is. Rondom hem bewegen zich vele figuren, die als typen, niet minder dan de hoofdpersoon, zeer natuurlijk naar het leven zijn geschetst. Zoo maken wij kennis met een paar dwaze schoonmoeders, eene inhalige klaploopster, een jong meisje, dat zich door inspanning boven houdt en eindelijk fortuin

maakt — benevens met verscheidene andere personen, die zoo naar het leven zijn voorgesteld, dat wij somwijlen op zeer karakteristieke dronkemanstaal en straatwoorden worden onthaald. Wij moeten tevens erkennen, dat tusschen het drama vele luimige en geestige opmerkingen zijn ingevlochten, die van levenservaring en menschenkennis getuigen; maar er komt geene enkele treffende handeling in voor, die de aandacht boeijen of de belangstelling opwekken kan. Zal een romantisch tafereel aan zijn oogmerk voldoen, dan is het immers niet genoeg dat eenige personen natuurlijk zijn geschetst, indien zij slechts optreden in onbeduidende gesprekken en handelingen; zelfs het grootst talent kan zulk eene stof niet belangrijk maken.

Wij mogen niet verzwijgen, dat de vertaling, die uithoofde van het vele eigenaardig Engelsche in het oorspronkelijke, zeer moeijelijk moet geweest zijn, uitstekend is geslaagd. Ook in het uitwendige van het boek is niets te berispen.

***s.

Enschedé's ontstaan, bloei en verwoesting. Eene geschiedkundige schets (,) *door* H. G. Hartman Jz. *Te Dordrecht, bij* J. P. Revers, 1862. *In gr. oct.*. 76 *bladz.*

Il y a eu et il y aura encore souvent des jours néfastes! De 7 Mei 1862 was voor de inwoners van het fabriekstadje Enschedé een alles behalve aangename dag. Behoeft men het u, waarde lezers en lezeressen, wel te herinneren, dat toen bijna de gansche stad eene prooi der vlammen werd! Die gebeurtenis ligt immers versch in ieders geheugen. Ook weet gij het nog, hoe toen van alle zijden hulp kwam opdagen, om de inwoners, onder welke velen van alles waren beroofd, van het noodige te voorzien.

Onder de middelen, die te baat genomen worden, om, bij dergelijke rampen, ongelukkigen te gemoet te komen, behoort ook het uitgeven van geschriften ten hunnen voordeele. Zulke werkjes vinden gewoonlijk goeden aftrek, dewijl het publiek zich bereid toont mede te werken ter bereiking van het goede doel. — *Schade nur* ... dat de *brand*-dichters en dichteressen neefjes en nichtjes zijn van de *watersnood*-poëten en poëtinnen. De schrijvers en schrijfsters toch van

laatstgenoemde familie zijn, op weinige uitzonderingen na, regte brekebeenen; menschen, die van de gelegenheid gebruik maken, om hun prulwerk in te smokkelen, tot zelfs op de boekenrekjes van geletterde lieden; — zij weten, dat hun geschrijf met welwillendheid zal worden ontvangen..... Hun doel is immers goed, en de koopers wachten niet op het oordeel van den Recensent: reden waarom Referent zich ook niet gehaast heeft met de beoordeeling van deze schets.

Het boekje, welks titel wij hierboven afschreven, valt echter misschien niet in de rubriek der eigenlijke brandwerkjes; immers wij lezen nergens, dat het zou zijn uitgegeven tot leniging van den nood der ongelukkige inwoners van Enschedé: het is dus waarschijnlijk eenvoudig een gelegenheidswerkje. Tot zijn innig leedwezen, moet Referent echter melden, dat hij bevonden heeft, dat het geschrift van den heer Hartman alle gebreken bevat, die de meeste *brand-* en *watersnood*-werkjes kenmerken. Het komt hem voor, dat de schrijver geprofiteerd heeft van de hem gunstige omstandigheid, *om toch ook eens wat uit te geven*, dat zeker hier en daar koopers vinden zou. Op blz. 10, zegt de schrijver zelf: „Volgaarne hebben wij ons aan de vervaardiging der volgende schets gezet, eensdeels omdat de stad, die voorheen *de parel* dezer nijvere streken was, thans verwoest te midden harer zusteren ligt, en de mededeeling harer lotgevallen dus *op de belangstelling van velen rekenen mag*, maar ook, omdat daardoor iets zal worden bijgedragen tot de kennis van het Noorden." Men ziet het, uit deze woorden, de heer Hartman is het in zeker opzigt met Referent eens, omtrent hetgeen hem (schrijver) ...... inspireerde!"

Op eene inleiding, volgen in meergenoemd werkje zeven hoofdstukken, getiteld:

1. Het ontstaan van Enschedé;
2. Enschedé gedurende de eerste eeuwen van zijn bestaan;
3. De fabrieksnijverheid te Enschedé;
4. Plaatselijke beschrijving van Enschedé;
5. De verwoesting van Enschedé;
6. Na den brand;

en 7. De toekomst van Enschedé.

Die titels beloven veel...... maar ach! hoe werd Referents verwachting bij de lezing bedrogen. Veel is er in het

boekje, dat wij best konden missen; eene menigte andere zaken, die er in *moesten* vermeld worden, zijn er in vergeten. Referent heeft den moed niet, dit in bijzonderheden aan te toonen, het zoude hem te ver voeren. Er is echter nog meer: de stijl is..... *à faire pitié.* Referent beklaagt dan ook den schrijver, die zijn geschrift zóó de wereld heeft durven insturen. Eenige voorbeelden mogen het bewijs leveren, dat hij niet ten onregte klaagtoonen doet hooren.

De hierboven uit 's schrijvers werk aangehaalde volzin kan daartoe al aanstonds van dienst zijn. „*De pàrel* dezer nijvere streken;" Referent betuigt dit niet te begrijpen: hij heeft wel eens gehoord van *parelen*, die men *in oesterschelpen* vindt, van *parelen* van *eene kroon*, maar van *parelen van deze streken* (Twenthe) kan, dunkt hem, geene sprake zijn. Wil de heer Hartman ons misschien diets maken, dat men in Twenthe's wateren parelen vischt?!...

Dat Enschedé in het *Noorden* ligt, is naar Referents bescheidene meening, ook nog niet geheel ontwijfelbaar. Hij mag en kan evenwel niet veronderstellen, dat de heer Hartman niet zou weten waar Enschedé ligt, ook zelfs na op blz. 11 gelezen te hebben, dat deze stad NIET in ons vaderland ligt, gelijk uit de volgende woorden is op te maken: „Men wane echter niet, dat Overijssel van alle middelen van gemeenschap ontbloot was! Neen, de groote wegen van Zwolle naar Oldenzaal en van Deventer naar Munster, (om van anderen niet te gewagen) schenken den bewoners goede gelegenheid om zich zoowel *met ons vaderland* als met Hannover en daardoor met geheel Duitschland in verbinding te stellen."

Op blz. 11—12, lezen wij nog het volgende: „Wat wonder, dat langs dezen weg langzamerhand huizen verrezen, welke huizen tot gehuchten aangroeiden en zelfs tot steden werden! Wat wonder, dat andere zich in de nabijheid dezer wegen nederzetten, en daardoor meerdere wegen werden opgeworpen! Twenthe of zooals het oorspronkelijk heette *Tuenthe*, naar het Latijnsch (lees: het Latijn of het latijnsche woord) Tubantia, werd daardoor meer bevolkt dan eenige andere streek (,) en *hare* (lees: *zijne*) bewoners, de oude Tubanten, namen niet alleen in zielental, maar ook in ontwikkeling toe." Let wel: de huizen verrezen eerst, toen groeiden zij aan; —

dat kan er nog door, als men niet al te naauw ziet; — ten slotte echter, wat deden andere huizen? zij zetten (zetteden?) zich neder langs de wegen. Bravo! mijnheer Hartman, 't zou anders ook wat prozaïsch wezen en het metselaarsgild zou het al te druk krijgen!

„*Twenthe werd meer bevolkt dan eenige andere streek.*" Nog al geene kleinigheid. Referent bekent eerlijk, dat hij dit nooit geweten heeft; maar hij hoopt, dat de heer Hartman het hem niet euvel duiden zal, als hij diens woorden in twijfel trekt. 't Is echter niet de eenige passage, waaruit 's schrijvers vooringenomenheid met Twenthe blijkt. Zie maar blz. 15; daar wordt, onder anderen, Enschedé's lof uitgebazuind: „Eerst alom beroemd als *de parel* der nijvere streek, waar weverspoel en machine ons vaderland, ja het buitenland van zoo vele goederen voorzag (*voorzagen*), was de Nederlander trotsch op het bezit dier veste en wees hij met een gevoel van eigenwaarde naar het kleine stipje op de kaart dat zijnen roem zoo luisterlijk handhaafde. In de maand Mei 1862 maakte zich echter een weemoedig gevoel van ons meester, als wij Enschedé hoorden noemen, want zij, de *kroone des lands* (arm land!!!!) bestond niet meer."

Wij laten daar het denkbeeld van den schrijver, als zoude een stipje op eene kaart den roem van een land kunnen handhaven. Maar wij zouden toch haast in verzoeking komen eene jeremiade uit te galmen, bij het droevige gezigt van een land — *ons* land — dat zijne kroon kwijt is..... Gelukkig dat men alweêr ijverig aan het werk is om Enschedé op te bouwen!.. En *kroonen* zijn er genoeg te vinden, niet waar?...

Wij slaan de volgende bladzijde om, en lezen: „Al kan de stad Enschedé niet op zulk een (een') roem bogen, als hare zuster Oldenzaal in 's lands historie heeft verkregen," enz. Hoe dit te rijmen met het boven aangehaalde gezegde van pag. 15—16?! Is de heer Hartman wel konsekwent? Wij vragen slechts.

Blz. 16. „Zoo zal weldra op nieuw een Enschedé verrijzen, doch *dit* (foei!) zal spoediger gaan dan het oude An-Esche, welks ontstaan wij boven schetsten. De nieuwe opbouw zal niet zoo raadselachtig zijn als de opkomst in het grijze verleden." Enschedé zal dus spoediger gaan dan het

oude An-Esche; — betoekent dit dat het vlugger zal leeren loopen? — Kan de opbouw van eene stad raadselachtig zijn? Referent gelooft het niet. De geschiedenis van dien opbouw kan het wel eens zijn.

Op pag. 21, leeren wij dat de bisschoppen van het Sticht *niet* tevens vorsten waren. Referent waagt het niet den schrijver tegen te spreken.

Op blz. 24, spreekt de heer Hartman van het beleg en de inneming van Enschedé door prins Maurits. Hij voegt er bij: „Op hun verzoek werd den troepen vrijen aftogt toegestaan, onder voorwaarde, dat zij in de eerstvolgende maanden zich zouden onthouden van eenige daad ten dienste des konings aan de bovenzijde van den Rijn te ondernemen." Referent is dom genoeg niet terstond te begrijpen wat de schrijver bedoelt met „*de bovenzijde van den Rijn.*" Wil hij er meê aanduiden: de landen gelegen ten noorden van den Rijn? Referent kan dit niet aannemen. Op de kaart liggen wel Overijssel, Drenthe, enz. *boven* den Rijn, als men de kaart ten minste niet 't onderste boven houdt; — maar de heer Hartman zal ook wel weten wat het *boven* of het *beneden* eener rivier beteekent? — Daar nu de bovenzijde van den Rijn niets anders beduidt dan: de landen gelegen digt bij zijn' oorsprong, zoo is de beteekenis van de aangehaalde woorden van den schrijver, dat prins Maurits den troepen vrijen afrogt verleende, op voorwaarde, dat zij gedurende eenige maanden den koning van Spanje *in Zwitserland* niet zouden dienen. Voorwaar! eene zonderlinge voorwaarde! En die voorwaarde zou prins Maurits gesteld hebben? — Het spijt ons wezenlijk, mijnheer Hartman; maar wij *kunnen* het alweêr niet gelooven. O! dat pyrrhonismus...

Op pag. 25, leest Referent: „Naauwelijks was het beleg voorbij, of de wallen werden geslecht en (let wel!) de stad ontmanteld. Daardoor werd Enschedé een *open* vlek (zijn er ook *gesloten* vlekken?) en veroorzaakte het ontstaan van eenige voorsteden, die naderhand tot eene gemeente vereenigd werden en de moederstad geheel insloot (lees: insloten)." — Enschedé veroorzaakte dus het ontstaan van eenige voorsteden! Zou de schrijver dit zelf wel begrijpen?

Op pag. 28, roept de heer Hartman met *waar* poëtisch gevoel uit: „Enschedé treurde evenwel niet, als die geene hoop

heeft (overheerlijk!) Het wist, dat zijne inwoners zich ten allen tijde hadden onderscheiden door een wakkeren ondernemingsgeest, en bovendien had het kort te voren een anderen tak van bestaan binnen zijne palen zien grondvesten. Mogt deze tak nog naauwelijks uitgesproten, aan de ontginning van dat veld nog pas de eerste hand gelegd zijn, de energie der ondernemers beloofde iets goeds en met vertrouwen mogt men op de toekomst hopen." De tak van bestaan, die eerst *gegrondvest* was geworden, *sproot* daarna *uit*. Een schoon beeld, inderdaad!

Deze aanhalingen zijn alle aan het eerste en tweede hoofdstuk ontleend. Referent meent er zich van te kunnen onthouden nog meer uit de laatste vijf hoofdstukken te citeren: wat hij hierboven schreef, omtrent het eerste gedeelte van het werkje, is op het overige van volle toepassing. Hij vreest, zoo voortgaande, het geduld der lezers van de „*Vaderlandsche Letteroefeningen*," op eene al te groote proef te stellen; maar neemt toch nog de vrijheid een stuk of wat taalfouten aan te stippen.

Blz. 16: *een* nacht (4e nv.); 19: te vergeefs*ch*; 22: *den* togt (1e nv.); 26: Engeland met *wien*; 26: de bisschop zel*ve*; 27: *den* handel (1e nv.); op dezelfde bladzijde, wordt het woord *Enschedé* eerst als onz., en daarna als vr. gebruikt; 30: gee*n*zins; 31: oostwaar*t*; 56: bondgenoo*d*; 60: hij re*d*; 64: echtgenoot*e*; enz., enz., want er is geen einde aan, en de heer H. verdient in het fouten-maken zonder tegenspraak de gouden Nut-medaille.

Doch meer dan genoeg! — Het heeft Referent waarlijk geduld en inspanning gekost, het werkje geheel te lezen; hij moet in gemoede een ieder afraden zijn voorbeeld te volgen, omdat het de moeite niet loont.

Het boekje heeft anders een zeer behagelijk voorkomen; de nette omslag is versierd met eenige keurige lithographiën, uitgevoerd door Emrik en Binger, te Haarlem. Tegenover den titel, vindt men eenen schoonen en, zoo wij meenen, naauwkeurigen platten grond van Enschedé. Druk en papier zijn bovendien zeer goed, zoodat de geheele uitvoering fraai te noemen is.

Hoe jammer, lezers, dat het werk van den schrijver niet zoo goed is uitgevallen als dat van den lithograaf en van den drukker! . . . .

Maart 1863. H.

De Rede van Cicero tegen Catilina, vertaald, verdedigd en opgehelderd door Dr. P. Epkema. *Te Amsterdam, bij* J. D. Sybrandi, 1862.

Voor eenige jaren (1856) verscheen hier te lande een Akademisch proefschrift, dat de Latinisten van de oude school niet weinig deed verschrikken. De ziftende en scheidende wetenschap van den laatsten tijd had reeds menigen aanval gerigt tegen hetgeen van eeuw tot eeuw als litterarisch overblijfsel uit de klassieke oudheid was overgeleverd, en niet weinige werken, tot heden met eerbied en bewondering beschouwd, hadden den toets der kritiek niet kunnen weêrstaan. Men schikte zich echter in het onvermijdelijke en putte troost uit de gedachte, dat hetgeen behouden bleef dan althans met te grooter achting kon worden behandeld. Maar, eilacy! ook dit laatste overblijfsel van de kunst en wetenschap der vroegere eeuwen werd door het nimmer rustend onderzoek, niet met rust gelaten. Van de vier redevoeringen tegen Catilina, onder anderen, tot nog voor weinige tientallen jaren met vol vertrouwen op naam van Cicero gesteld, waren er reeds drie, — naar het Dr. Epkema voorkomt, zonder genoegzamen grond, eene quaestie waarin wij ons ditmaal niet zullen verdiepen, — voor onecht verklaard, en slechts de vierde (de eerste der geheele reeks) was onaangetast gebleven. Daar kwam de heer S. H. Rinkes voor den dag met zijne „*Disputatio de oratione prima in Catilinam a Cicerone abjudicanda*," en beweerde niet slechts, dat het stuk onecht was, maar *horrible! most horrible!* dat het vervaardigd werd door een ellendig prulschrijver, die zelfs niet in staat was geweest zijne gedachten zuiver uit te drukken. Eene ijzige rilling doorliep de gelederen van Cicero's bewonderaars, maar aan den anderen kant waren er niet weinigen — het menschdom heeft nu eenmaal la passion du scandale — die het nieuwe denkbeeld gretig opvingen, en de zaak beschouwden als uitgemaakt. Bovendien werd in de Inleiding op de disertatie gezegd, dat zij niet anders was dan de uitwerking van een gevoelen, den schrijver als student door zijn hooggeleerden leermeester medegedeeld, en reeds dit gaf voor zijne meening eenig ontzag.

Niet slechts de ouderwetsche Latinisten echter, maar

mannen van degelijke studie der klassieke letteren, weigerden, aan dit stout beweren der onechtheid van een steeds voor echt gehouden stuk, zoo maar onvoorwaardelijk geloof te slaan, al prijkte het nieuwe denkbeeld ook met het *ipse dixit* van een hooggeleerd heer, en Dr. Epkema trad voor den aangevallen Cicero in het strijdperk, met zijne *Epistola Critica de oratione prima in Catilinam frustra a Cicerone abjudicata*, 1857. Naar zijne meening, en die van verscheidene binnen- en buitenlandsche geleerden — althans wanneer men voor eerstgenoemden den regel stelt: die zwijgt, stemt toe — had hij daarmede de zege behaald, en gedurende eenige jaren stond het bij hem vast, dat aan de echtheid der rede wel niet meer zoude worden getwijfeld. Maar in de voorrede tot zijne „Epistola," was ook de bewering van den heer Rinkes te berde gebragt, dat deze slechts het gevoelen verkondigde van zijn leermeester, de vroegere leermeester ook van Dr. Epkema. Deze *kon* die bewering niet gelooven, en opperde dus het vermoeden, dat de schrijver zich bij deze mededeeling had vergist. Spoedig scheen het tegendeel te blijken. In een geleerd genootschap gaf de hoogleeraar J. Bake te kennen, dat in de dissertatie van den heer Rinkes, indedaad zijn gevoelen was weêrgegeven, en weldra verscheen in het vijfde deel der *Scholica Hypomnemata* (scripsit Joh. Bakius, 1862) de kritiek van een gedeelte der redevoering, waardoor zij verklaard werd te zijn het werk van een *dommen, dwazen, onkundigen* namaker van Cicero. In deze kritiek werd volstrekt geen gewag gemaakt van Dr. Epkema's poging tot handhaving der rede, en zijn geschrift eenvoudig beschouwd als non advenu.

Zonder zich nu juist daardoor te laten bewegen — en allen die den heer Epkema kennen zullen gaarne zijne betuiging aannemen, dat gekwetste eigenliefde geen aandeel heeft aan zijn nieuw geschrift, gelijk trouwens uit den toon, die er in heerscht overvloedig blijkt — meende Cicero's verdediger dien nieuwen aanval niet onbeantwoord te moeten laten. Ditmaal wenschte hij zich te bedienen niet van het Latijn — de geleerden in het buitenland behoefden niet door nieuwe argumenten te worden overtuigd, — maar van de moedertaal, daar hem gebleken was, dat hier te lande zijne Epistola niet zóó zorgvuldig was gelezen, als noodig kon

worden geacht, om den halfkundigen tegen den vernieuwden aanval te wapenen.

Het werkje waarvan wij den titel boven afschreven was van dit voornemen het gevolg, en reeds bij voorraad kunnen wij er van getuigen, dat het niet zonder genoegen zal worden gelezen, zelfs door hen, dien de strijd op zich zelf weinig belang inboezemt.

De schrijver geeft als inleiding eene levenschets van Catilina, waarop wij slechts twee aanmerkingen willen maken. Ten eerste valt de autheur te zeer met de deur in het huis. Alleen eene korte schets van het bedrijf van Catalina zelven wordt ons gegeven, terwijl het toch geenszins overtollig heeten kon, zóó de lezer eerst eenigermate op de hoogte was gesteld van den staat van zaken, die zulk een bedrijf mogelijk maakte. Voor den *geleerden* lezer, wij erkennen het, is dit volstrekt onnoodig; maar voor hem was de levenschets van Catilina het evenzeer; voor het grootere publiek mogt, nu het eene gegeven werd, het andere niet ontbreken. Onze tweede opmerking geldt den stijl, en zij is ook op het overige gedeelte van het boekske van toepassing. De heer Epkema denkt in het Latijn, ook waar hij Hollandsch schreef; zijn zinnenbouw draagt daarvan duidelijke sporen, en hier en daar gebruikt hij zelfs eenvoudig een Latijnsch woord, waar een Hollandsch woord veel betere dienst had kunnen doen.

Van het eerste vindt men onder anderen een voorbeeld op pag. 4. „Ja zelfs had de senaat de zwakheid een gevaarlijken medestander van hem, ten einde hem uit Rome te verwijderen, in eene eervolle betrekking naar eene afgelegene provincie te zenden," waarop dan onmiddellijk, als nieuwe zinsnede, volgt: „Door welk gebrek aan veerkracht en standvastigheid de stoutheid van Catilina meer en meer werd aangewakkerd."

Van het tweede vinden wij een voorbeeld op pag 25. „Toen gij onlangs door den dood uwer vorige echtgenoot uw huis voor een nieuw huwelijk *vakant* had gemaakt, enz." en een op pag 103 „voorstander der klassieke letterkunde en innig overtuigd, dat er geen beter *instrument* bestaat ter vorming van jongelieden," enz., 't geen op physiologische gedachten brengt, alles behalve geschikt om den ernst te bewaren, die bij het

betoog, dat de schrijver in dit gedeelte van zijn werkje voert wenschelijk is.

Dit echter verder daargelaten. Op de inleiding volgt eene „zoo getrouw mogelijke," en juist daardoor niet van de reeds aangestipte stijfheid vrij te pleiten, vertaling der redevoering, die nu verder in „aanmerkingen en verklaringen" (37—102) zal worden verdedigd. Dit laatste gedeelte is dan ook meer voor de geleerden bestemd en voert ons op het terrein van den strijd.

Wij zouden te uitvoerig worden, indien wij den schrijver daarop ditmaal wilden volgen, en meenen ook, dat de uiteenzetting van ons eigen gevoelen, noodzakelijk gepaard met eene beoordeeling van dat des schrijvers, beter op zijne plaats zoude zijn in een tijdschrift uitsluitend voor de behandeling van dergelijke zaken bestemd. Slechts ééne opmerking willen wij niet terughouden, omdat ze kan worden gemaakt zonder de strijders te volgen op het gebied der quaestiën over de meerdere of mindere Latiniteit van in de redevoering gebezigde woorden en uitdrukkingen, 't geen zonder grooten omhaal van grammatica en etymologie niet geschieden kan.

Bijna al wat in de overige redevoeringen van Cicero gevonden wordt: inleiding, uiteenzetting der zaak, verdeeling enz., men mist het hier. Dr. Epkema stemt dit volgaarne toe. Er heerscht wanorde in, (schijnbare zegt Dr. Epkema) de redenaar rigt nu eens het woord tot Catilina zelf, dan tot de leden van den senaat, dan weder, als tot zich zelf ingekeerd, slaakt hij een smartelijken uitroep; hij vervalt somtijds in herhalingen, enz.; zelfs de stijl en de uitdrukkingen zijn niet zoo kuisch, als men dit van den keurigen Cicero gewoon is, enz. enz. Dus — zeggen de aanvallers — is het stuk ook niet van Cicero; alle kenmerken toch, die men gewoon is bij hem te vinden, worden er in gemist. Neen — zegt Dr. Epkema — wel degelijk is ze door Cicero uitgesproken; Catilina verscheen onverwacht in den senaat, — Cicero en de senatoren waren op zijne komst volstrekt niet voorbereid, — Cicero improviseerde dus, — en zijne redevoering had al de gebreken, die eene improvisatie gewoonlijk kenmerken. Zij is *echt*, omdat zij *gebrekkig* is.

Maar wij hebben niet eene improvisatie voor ons, doch

eene geschreven redevoering. Wel is waar heeft Cicero meermalen, eerst nadat hij gesproken had, zijne rede op schrift gesteld, maar ons is geen geval bekend, waarin dit zoude plaats gehad met eene redevoering, waartoe hij geheel onvoorbereid was. Met een meer of min uitvoerig plan voor zich kan men zich, des noods, zijne woorden weder te binnen brengen en die vervolgens opteekenen, vooral indien men zich, zooals Cicero werkelijk deed, verandering en wijziging veroorlooft; maar eene improvisatie wêer te geven, met al hare gebreken, en dat een zoo keurig stylist als Cicero .... het wil er niet gemakkelijk bij ons in. Toch *moet* Dr. Epkema dit aannemem, wil hij, na hetgeen overigens aan zijne bestrijders reeds door hem wordt toegegeven, zijne zaak handhaven. Hij doet dit ook. „Ik denk integendeel" — zegt de schrijver — „dat hij deze rede, zoo spoedig mogelijk en zoo naauwkeurig als zijn getrouw geheugen hem die kon terug geven, in denzelfden vorm en zooveel doenlijk met dezelfde bewoordingen zal hebben opgeschreven, daar er zoovele getuigen, vijanden zoowel als vrienden, bij tegenwoordig waren geweest, die hem, als hij te veel afweek van het oorspronkelijke, zouden hebben kunnen wêerspreken. En welke noodzaak bestond hiervoor, daar de uitwerking zijner rede zoowel op de senatoren als op Catilina zelven, bewezen had, dat hij voor zijn oogmerk den juisten toon had aangeslagen?" Ons dunkt dit een zwakke grond, en de twijfel der tegenstanders, uit den algemeenen toon en vorm der rede geput, zóó ongeredelijk niet. Maar wij zullen ons niet verder in het geschil verdiepen. Die er belang in stelt, kan voor eene geringe opoffering door Dr. Epkema zelven worden ingelicht.

Ten slotte dus nog slechts eene enkele aanteekening bij het „instrument" waarvan reeds boven sprake was.

Ook wij zijn, met den heer Epkema, voorstanders der klassieke letteren, maar op eene wijze, die hem welligt spoedig het *non tali auxilio* zou doen uitroepen. Wij zouden de studie der oude talen tot nog veel ruimer kring willen uitbreiden, dan tegenwoordig 't geval is, want is elke taal een sleutel tot kennis, de Grieksche en Latijnsche, ontsluiten ons een gebied waarop geen waarlijk beschaafd man vreemdeling kan zijn. Onze geheele hedendaagsche ontwik-

keling rust nog, en zal blijven rusten op den bodem der klassieke oudheid. Eene menigte begrippen en woordvormen, die nog dagelijks voorkomen, zijn en blijven onverstaanbaar, of worden althans slechts onvolkomen begrepen, door allen die nooit hun werk van studie der oude talen hebben gemaakt. Maar of er daarom geen beter instrument bestaat dan de klassieke letterkunde, om jongelieden tot fiksche menschen te vormen, zooals Dr. Epkema beweert, wij kunnen het niet toegeven. Juist *die* voorstanders der klassieke letteren, achten wij hare gevaarlijkste tegenstanders. Zij toch komen alligt in de verleiding, doel te maken, van 't geen middel blijven moet. Zij zien in de producten dier litteratuur 't eenig middel tot ontwikkeling en opscherping van 't verstand, en vorming van den goeden smaak; zij vergeten dat op 't gebied der nieuwe letteren, volstrekt niet vergeefsch gearbeid is, — dat daar kunstwerken geleverd zijn, die met de klassieken in elk opzigt kunnen wedijveren; en wat opscherping van 't verstand betreft miskennen zij maar al te zeer de rigting van den nieuweren tijd, die wetenschappelijk gevormde, in elke rigting ontwikkelde mannen, geen geleerden en sophisten verlangt. Men versta mij wel. De analyse van eene redevoering van een gedicht, van een treurspel is zeker, gepaard met het daarbij verkregen inzigt in 't organisme der taal, een uitstekend middel tot opscherping van het verstand, maar de analyse van eene stoommachine, of wil men een verhevener voorbeeld van het werktuig, dat wij staat noemen (Staathuishoudkunde) is dit evenzeer, en terwijl nu het laatste den knaap reeds vroegtijdig bekend maakt, met begrippen en zaken, die hij op later leeftijd dagelijks ontmoet, maakt hij bij het eerste slechts kennis met vormen en denkbeelden, die hem op den drempel der school meestal verlaten.

Geef het onderwijs eene *zakelijke* strekking en men leert voor het leven, breng het *vormelijke* op den voorgrond en men leert voor de school. Als *zaak* nu, als sleutel tot de kennis van een aantal begrippen en toestanden, die nog voortleven in de hedendaagsche maatschappij, — als sleutel, zoo men verder gaan *kan*, tot een schoon en rijk gebied van kunst, blijve de studie der oude talen in hooge achting, en breide men haar uit tot ruimeren kring; als middel tot

vorming, — tot ontwikkeling van verstand en hart, — geven wij er volstrekt geene zoo hooge voorkeur aan, boven elk ander instrument. DALETH.

KORTE MEDEDEELINGEN.

Wij hebben ter aankondiging ontvangen een *Formulier ter Huwelijks-inzegening*, opgesteld door den hoogleeraar W. Muurling, en uitgegeven op verzoek van velen door de predikanten-vereeniging in de provincie Groningen. (Bij J. B. Huber, te *Groningen*, 16 *blz. kl.* 8*vo.* 15 *cts.*) Gaarne bevelen wij het ter kennisneming aan. Op dit gebied verwacht ieder van prof. M. zeker iets uitstekends, en niemand zal zich in die verwachting bedriegen. De eenvoudigheid van den vorm, zoowel als de echt vrome, stichtelijke toon verdienen hoogen lof. 't Kan natuurlijk de bedoeling des hoogleeraars niet zijn, dat zijn opstel letterlijk worde voorgelezen; maar dat het diene tot handleiding. En daartoe is het, naar ons oordeel, uitnemend geschikt.

Het uitspansel, een leesboek voor de volksschool en voor huisgezinnen, door S. L. Brug, *Groningen*, F. Folkers, 1861, *f* 0,30.

Onder de middelen, die bij uitstek dienstig zijn, om den zin voor het schoone en goede bij de kinderen op te wekken en hun reeds vroeg met eerbied voor den Schepper te vervullen behoort voorzeker de beschouwing van het geschapene en vooral van den sterrenhemel, die voor hen even als voor elk mensch, zooveel verhevens en onbegrijpelijks bevat. Het bovenstaande werkje is bestemd, om de kennis van het uitspansel bij de jeugd te bevorderen. De heer B. heeft reeds meer dan eens getoond, dat hij onderhoudend en bevattelijk kan schrijven, en bewijst dit nu op nieuw. Het boekje laat zich met genoegen lezen, is niet volgepropt met hooggeleerde termen, die het kind zoo spoedig afschrikken en hem doen vreezen, dat het voor hem liggende voor hem onbereikbaar is. Met regt verheugen wij ons, wanneer wij zien hoe men zich meer en meer beijvert, om verlichting van den geest en daardoor opwekking van het gevoel voor het ware en goede te bevorderen en aan te kweeken, en wenschen daarom, dat het werkje van den heer B. in veler handen komen, en het zaad door hem uitgestrooid rijke vruchten moge voortbrengen.

BOEKBESCHOUWING.

J. H. Scholten, *hoogleeraar te Leiden. Geschiedenis der godsdienst en wijsbegeerte, ten gebruike bij de akademische lessen. Derde, verbeterde en vermeerderde druk. Leiden, akademische boekhandel van* P. Engels, 1863. *In gr.* 8*vo.* 415 *bls.*

Een wetenschappelijk handboek, enkel uitgegeven ten gebruike bij akademische lessen, en dus alleen in druk uitgaande ten einde den hoogleeraar en zijne studenten een lastig en tijdroovend dicteren uit te sparen, — zulk een boek valt eigenlijk niet onder de openbare beoordeeling; anders toch zou die beoordeeling zich mengen in het hooger onderwijs, op eene akademie gegeven, en onzes bedunkens heeft de periodieke pers het regt niet om het onderwijs der professoren aan onze universiteiten regtstreeks of zijdelings te contrôleren. Iets anders is het echter eenigzins, indien de schrijver zelf zijn handboek voor eenen uitgebreider kring van lezers bestemt, en tevens het onderwerp van dien aard is, dat het de algemeene aandacht evenzeer verdient als vraagt. En dit is het geval met deze *Geschiedenis der godsdienst en wijsbegeerte*, meer uitgewerkt dan de korte schets, die de vorm was der twee eerste uitgaven. Hoewel nu een tijdschrift als dit in geene eigenlijke wetenschappelijke recensie kan treden, meenen we evenwel dit belangrijke boek een weinig nader te moeten doen kennen.

Na eene inleiding bevat het twee afdeelingen: de geschiedenis der godsdienst, en die der wijsbegeerte. De eerste is verreweg de kortste (slechts 55 van de 415 bladz.) en bevat in drie hoofdstukken een kort overzigt van de godsdienst: der Fetisch-dienaars, Chinezen en Egyptenaars — der Indiërs, Meden enz., Grieken, Romeinen, Kelten, Germanen en Scandinaviërs — en der Semitische volken, waartoe ook het Mozaïsme, het Christendom en het Islamisme behooren. Dit overzigt is, hoe kort ook, zeer zaakrijk en heeft vooral hooge waarde door verwijzing naar die werken, waar men breedvoeriger berigten kan naslaan. Eene kleine misstelling vergunne prof. Scholten ons te verbeteren; „de hoofdbron der Noorsche godsdienstleer is de oudere *Edda*, onder den titel *Edda sämundar hinus Froda.* Eene deensche vertaling

met commentarius verscheen te Kopenhagen 1787, 1788, en eene nieuwe uitgave leverde Munch, *Den alldre Edda*, 1847. De later gevonden *Edda*, of de jongere kwam in het licht te Kopenhagen 1848—1852" (Bladz. 84.) Het zou kunnen schijnen dat dit „later" betrekking had op het jaar „1847" en dat dus de jonge Edda eerst in 1848 gevonden was. Doch dit daargelaten, de jongere Edda is eer gevonden dan de oudere, althans in haar geheel; de oude in 1643 door den IJslandschen bisschop Brijnjolf Sveinsson, de jongere in 1628 door Arngrim Jonsson, mede op IJsland.

De Geschiedenis der wijsbegeerte heeft vijf hoofdstukken: bij de Grieken en Romeinen — de Joodsche en Christelijke tot aan de middeneeuwen — de middeneeuwen — de hervormingstijd en de latere verhouding der protestantsche dogmatiek tot de wijsbegeerte — en de nieuwere wijsbegeerte, eerst van Cartesius tot Kant, dan van Kant tot den tegenwoordigen tijd. Ook hier heeft men eenen overgrooten rijkdom van zaken in een eng bestek. Het spreekt wel van zelf dat de stelsels van Cartesius, Spinoza, Leibnitz, Wolff, Baco, Locke, de Encyclopaedisten, Hume, Kant, Fichte, Schelling, Jacobi, Fries, Schleiermacher, Hegel, Krause Herbart — wij noemden slechts de allervoornaamsten — hier niet in alle bijzonderheden worden ontvouwd en beoordeeld, maar men leert toch hunne beginselen, rigting en betrekkelijke waarde kennen; en dat alles met eene helderheid van voorstelling, die toont hoezeer de opsteller zijn onderwerp meester is. Waar het niet wel mogelijk was, de meening goed in het Nederlandsch te vertolken, zijn de woorden der wijsgeeren teregt in het oorspronkelijke tevens aangehaald.

Wij wenschen onze wetenschappelijke letterkunde geluk met dit belangrijke boek en schrijven het slot af: „Het Christendom is de hoogste *redelijke* godsdienst, omdat het de rede als orgaan erkent, waarmeê de mensch Gods openbaring moet leeren verstaan, en de menschelijke rede tot de meest zuivere aanschouwing van God opvoedt. De God, dien Christus leert aanbidden, is evenmin onnatuurlijk als onredelijk en onmenschelijk, maar een God, die in den mensch Christus zich openbarende, juist hierdoor getoond heeft, dat de hoogste redelijkheid en menschelijkheid, m. a. w. de hoogste ontwikkeling der natuur, ook tevens de hoogste uitdrukking

is van Zijn wezen. Het Christendom is de godsdienst der menschheid. Christen te zijn en mensch te wezen in de hoogste beteekenis des woords zijn één. In de waarheid dezen formule ligt de waarborg van den eeuwigen duur van het Christendom, als de godsdienst der wereld, en van de zegepraal der waarheid over dwaling, vooroordeel en logen."

Christendom en Empirisme. Teregtwijzing van Dr. A. Pierson, *naar aanleiding van zijn geschrift: „De oorsprong der moderne rigting", door* Anastasio. *(Te) Utrecht, (bij)* Kemink & Zoon, 1862. *Prijs f* 0,75.

Antwoord op den Open Brief van Mr. C. W. Opzoomer, *door* Anastasio. *(Te) Utrecht, (bij)* Kemink & Zoon, 1862. *Prijs f* 0,90.

Audi et alteram partem! dat is zeker wel een regel, die door niemand verwaarloosd mag worden, als hij billijk oordeel wenscht te vellen over eenig twistgeding en bepalen, wie van twee strijdende partijen het regt aan zijne zijde heeft. Wij houden er ons ten minste zoo zeer van overtuigd, dat wij ons aan geene recensie zullen wagen van de beide bovengenoemde geschriften van Anastasio, daar ons de werken van dr. Pierson en prof. Opzoomer niet daarbij toegezonden zijn. Wij hadden ons wel op andere wijze bekend kunnen maken met hetgeen door de genoemde geleerden geschreven is, waarop Anastasio zich gedrongen voelde te antwoorden; en wij hebben dat ook natuurlijk niet verzuimd te doen. Maar wij zijn niet geroepen verslag te geven dan van hetgeen ons ter publieke aankondiging gezonden wordt. Zonder dus acht te kunnen slaan op hetgeen door zijne tegenpartij in het midden gebragt is, maken wij hier eenvoudig melding van het een en ander, dat in Anastasio's brochures vooral onze aandacht trof. 't Is, zoo als naauwelijks behoeft gezegd te worden, de Moderne Theologie, tegen welke Anastasio het harnas heeft aangegord, en wèl zoo als die Theol. voorgestaan en verdedigd wordt door Pierson. Maar deze laatste is de trouwe leerling van Opzoomer en onder de godgeleerden de vertegenwoordiger van de empirisch-wijsgeerige rigting. Derhalve om de zaak *à fond* te behandelen, rigt Anastasio zich tegen de wijsbegeerte der ervaring, gelijk die door den hoogleeraar wordt onderwezen. Hij onderwerpt haar

aan zijne kritiek, om alzoo hare waarde en hare verhouding tot het Christendom in het licht te stellen.

De titel van de tweede brochure leert u, dat de Utrechtsche hoogleeraar den hem toegeworpen handschoen heeft opgenomen. Anastasio schreef een antwoord op den Open Brief van Opzoomer, en trachtte de tegen zijne argumentatie ingebragte bedenkingen te ontzenuwen en de juistheid zijner beschouwingen te staven. In het eerstgenoemde geschrift wordt, na de inleiding, achtervolgens gehandeld over *Empirische Kritiek*, *Empirische Philosophie*, *Empirische Logica* en *de Moderne Theologie*. In het tweede komen, eveneens na eene voorafspraak, achtervolgens te berde: *Empirische Philosophie*, *Empirische Logica en Historische Kritiek*.

Wat over deze onderwerpen hier gezegd en beweerd wordt, kunnen wij te dezer plaatse niet herhalen; maar gaarne geven wij hier aan Anastasio den welverdienden lof van groote geleerdheid, en wat daar ook geoordeeld zij over zijne geschriften, gewis heeft hij daarin duidelijk bewezen, allezins bevoegd te zijn om meê te spreken in den wijsgeerigen en godgeleerden strijd onzer dagen. Wat hij voordraagt mag niet uit vooroordeel verworpen of *geignoreerd* worden, maar heeft aanspraak op ernstige overweging. Hij is zonder twijfel een scherpzinnig, grondig geleerde. Jammer dat die scherpzinnigheid gepaard gaat met zoo groote scherpheid van toon en taal. Zijne ironie is bijtend, zijne satire kwetsend, zijne uitvallen somtijds grof en lomp. Wel blijkt het uit zijne citaten in den aanvang van het „antwoord," dat prof. Opzoomer dien zelfden toon van verachting en bespotting heeft aangeslagen; doch hoezeer wij dit ook in den hoogleeraar afkeuren, verontschuldigt het in geenen deele hem, die 't eerst op deze wijze sprak. Nogmaals wij bejammeren het dat de strijd op zoo hatelijke wijze gevoerd is, en hopen daarom dat de twistschriften, hoeveel belangrijks zij ook behelzen, spoedig vergeten zullen zijn. Mogten toch de geleerden, vooral de godgeleerden steeds bedenken, dat schelden en schimpen, wel verbitteren maar nooit verbeteren kan. Wij herinneren het gezegde van Rome's wijze: „*Fideliter didicisse artes emollit mores, nec sinit esse feros.*"

R. V.

Twaalf Preeken, *van* W. P. Wolters, *predikant te Harlingen.* *(Te) Harlingen*, *(bij)* J. F. V. Behrns, 1862. *Prijs f* 3,00.

Wie deze preeken leest, zal ongetwijfeld in den geest de Harlingsche gemeente geluk wenschen, aan welke op zoo uitnemende wijze het evangelie wordt verkondigd. Het is eene innige overtuiging welke uit den kanselarbeid van den heer Wolters spreekt, welke zich wel *moet* mededeelen aan hen, die dezen hooren of lezen. En even degelijk als deze preeken zijn van inhoud, even prijzenswaardig is ook de vorm. Wel is taal en stijl niet overal onberispelijk, en zou het ons niet moeijelijk vallen, eenige vlekken aan te wijzen, welke de auteur zeker zelf veroordeelen zou; maar de vorm is overal eenvoudig en natuurlijk, niet stijf en gewrongen, niet gemaakt en opgeblazen, niet beladen in één woord met al die zonden tegen gezond verstand en goeden smaak, welke helaas, zoo langen tijd, tot groot nadeel van de gemeente, de eigenaardige kenmerken van den preêktoon zijn geweest. Ieder moet wel getuigen, dat de wensch des predikers, door hem uitgesproken in zijn opdragt aan ds. Ledeboer, om het beste wat hij gevonden en doorleefd heeft aan anderen over te dragen, volkomen te billijken is. Spreekt de heer Wolters in die zelfde voordragt van een doel, door hem met de uitgave zijner preeken beoogd, van een doel, waarover hij liefst zwijgt, omdat hij, indien hij er veel van zeide, gevaar zou loopen, zelf de bereiking van dat doel tegen te werken — wij begrijpen hem zeer goed, maar willen ons niet schuldig maken aan de onbescheidenheid van over dat doel uit te wijden. Wij hopen van harte, dat het zal worden bereikt, en wij vertrouwen ook, dat dit werkelijk gebeuren zal.

Wij betuigen den verdienstelijken, gemoedelijken en opregten prediker onzen hartelijken dank voor het genot en de stichting, ons door zijne preeken bezorgd. Schenke de Hemelsche Vader overvloediglijk zijn zegen aan eene verkondiging des evangelies als deze! Arbeide de heer Wolters nog lang en met vrucht tot heil van Christus gemeente!

Frederik Temple, *de opvoeding der wereld.* — Benjamin Jowett, *de uitlegging der Schrift. Uit de Essays and Reviews, in 't Nederlandsch overgebragt door Dr.* J. K. van der Wulp; *met een voorberigt van* C. P. Tiele, *Predikant te Rotterdam. Te Deventer, bij* A. ter Gunne. 1862. *In gr. 8vo.* 170 *bladz. Prijs f* 1,60.

Zoo veel Engeland vooruit is en vooruit streeft in al wat praktisch is en industriëel, zoo veel en nog meer is het achterlijk op wetenschappelijk-godgeleerd gebied. Dat schijnt vreemd, als men in aanmerking neemt, dat de Engelsche natie eene bij uitstek godsdienstlievende natie is, die schatten veil heeft voor zendingszaak en allerlei christelijk-philanthropische inrigtingen; maar 't laat zich verklaren uit het stationnaire der staatskerk en het meer ascetische dan wetenschappelijke der dissenters. Er is dan ook weinig aanmoediging voor vrijzinniger begrippen, waar b. v. de gematigde Maurice als een boosaardig ketter wordt vervolgd en gescholden, en waar de poging om door de uitgave van een nieuw tijdschrift: *Essays and Reviews*, de nieuwere wetenschappelijke theologie onder het oog der Britsche wereld te brengen, eenen vreeselijken storm deed opgaan, door welken zelfs de anders veelzijds solide *Quarterly-Review* zich inderdaad bespottelijk heeft gemaakt. Er is moord en brand geschreeuwd, de wraak des hemels is ingeroepen, vormelijke anathema's zijn uitgesproken over vrije, de boeijen van kerkregtzinnigheid afschuddende godgeleerde beschouwingen, die toch binnen de perken van diepen eerbied voor de goddelijke openbaring blijven — men kan zijne oogen niet gelooven en 't is als wordt men verplaatst in den tijd van dor dogmatisme, nadat de Hervorming hare eerste liefde had verlaten om den eenen paus voor den anderen te verruilen. In 't kort: de dood onschuldige *Essays and Reviews* hebben het sein gegeven tot eene godgeleerde beweging, even heftig in hare soort als de bekeeringsbewegingen op het mystische terrein.

Voor ons, Nederlanders, die den loop der theologie behoorlijk bijhouden, is er in het zoo hevig aangevallen tijdschrift niet veel nieuws; een paar verhandelingen echter verdienden toch wel de eer der vertaling, en 't zijn die, welke in het vóór ons liggend bundeltje door Dr. van der Wulp

zijn overgebragt en door den Rotterdamschen leeraar bij de Remonstranten Tiele worden ingeleid.

Dat zij zelfs in de oogen van het *Quarterly-Review* genade vonden, bewijst ten minste dat men, ze lezende, voor ketterij-besmetting niet behoeft te vreezen; en toch vindt er de vrijzinnige veel behartigingwaardigs. De eerste verhandeling loopt over nagenoeg hetzelfde onderwerp als het bekende werk van Prof. Hofstede de Groot, maar min historisch en meer in wijsgeerigen vorm; terwijl de tweede aangaande eene ongepraejudicieërde, verstandige, met eene redelijke opvatting der H. Schrift overeenkomstige bijbelverklaring zeer gepaste wenken geeft, die natuurlijk den voorstanders eener gestreng mechanische inspiratie-opvatting in geenen deele zullen voldoen, ja de onhoudbaarheid van dat stelsel in het helderste licht stellen. In bijzonderheden te treden is min overeenkomstig met de algemeene strekking van dit Tijdschrift; feilen echter, als: „de een veronderstelt, dat Bethlehem de oorspronkelijke woonplaats van de ouders onzes Heeren is geweest (Matth. II : 1, 22), een ander houdt Nazareth daarvoor (Luc. II : 4)" — had de vertaler moeten verbeteren.

Neem en lees! Eene opwekking en aanwijzing tot oordeelkundig en geregeld bijbellezen, met het oog op eenige hedendaagsche geschilpunten des Christelijken geloofs, voor Nederlanders bewerkt naar eene door het Göttinger Bijbelgenootschap bekroonde verhandeling van J. Kraft, *Predikant te Berlijn. Te Zutphen, bij* A. E. C. van Someren, 1862. *In kl. 8vo.* 131 *bl. Prijs f* 0,85.

In vele folio-bijbels vindt men eenen „kalender," aanwijzende hoe men de geheele H. Schrift in één jaar kan ten einde lezen — zeker wel het onzinnigste gebruik dat van het: „onderzoekt de Schriften" gemaakt kan worden. Om nu tot een verstandiger en heilzamer, tot een „oordeelkundig en geregeld bijbellezen" te leiden, daarin te besturen en alzoo een regt *goed* bijbelgebruik te bevorderen, zou, meenden we volgens den titel, dit boekje bestemd zijn. Doch dit is het geval niet; het loopt daarover slechts in zeer weinige en vrij oppervlakkige volzinnen heen. Overigens over de wonderen, het gezang bij de huisgodsdienst, de kracht der H. Schrift om tot het hart te spreken, den troost van Gods woord op

het sterfbed enz. — alles in een goeden geest en behartigingwaardig, als men het maar geene „aanwijzing" noemt „tot oordeelkundig en geregeld bijbellezen." Niet onaardig is aangaande de wonderverhalen de volgende aanmerking: „Die zoogenaamde wonderzucht (der bijbelschrijvers) veronderstelt werkelijke wonderen of althans de mogelijkheid er van. De kinderlijke fantasie b. v. houdt het stokpaard voor een paard, maar toch wel alleen, omdat het kind een *werkelijk paard* met zijn ruiter heeft *gezien*. Zoo zou zich de verbeelding ook aan geen wonder hechten, als er geene werkelijke wonderen geschied waren. Er zouden geene *valsche* munten zijn, als nergens *echte* bestonden."

In hoever het oorspronkelijk Duitsche geschrift vertaald, in hoever „bewerkt" is, kunnen wij niet nazien.

Evangelisch Penning-Magazijn. Maandschrift tot verspreiding van Evangelisch licht en aankweeking van Evangelischen zin onder alle standen. Vijfde jaargang. (Te) 's Gravenhage, (bij) M. S. Visser.

Als medewerkers in dit tijdschrift vinden wij Dr. E. Laurillard, Dr. A. W. van Campen, Dr. J. C. Zaalberg Pz., Alb. van Toorenenbergen, Dr. Sibmacher Zijnen en anderen. Goede namen, die tot aanbeveling strekken kunnen, zijn er dus wel te noemen. Toch maakt Ref. zwarigheid het Penning-Magazijn aan te bevelen, en dat wel, omdat de redactie een stuk heeft kunnen opnemen, als dat van Dr. C. H. van Herwerden CHz. over het Hemelvaartfeest. Dat van Prof. Hofstede de Groot over het Paaschfeest kan er ter naauwernood door, maar voor eene taal als die van den opgewonden Groningschen predikant moest geene plaats zijn in een stichtelijk tijdschrift, vooral niet in *dit*. Niet, omdat de schrijver van dit opstel geen aanhanger is van de Moderne Theologie, maar omdat zijn haat tegen deze hem zulk een onaangenamen toon doet aanslaan. Deze kan verderfelijk werken op den lezer, verderfelijker dan Dr. van Herwerden den invloed der moderne denkbeelden gelooft. Heeft deze „behoefte," om „zijn ongunstig oordeel over de moderne theologie uit te spreken, dat hij het doe in een wetenschappelijk tijdschrift, op humane wijze — humaniteit is toch niet

een uitsluitend modern-christelijke deugd? — in eene degelijke argumentatie. Maar hij gebruike onze stichtelijke tijdschriften niet om zijn gemoed lucht te geven. Daarmede kan hij niet dan kwaad stichten, de onaangename verhouding in de gemeente tusschen de beide rigtingen onaangenamer maken, door zijne exclamaties niemand overtuigen, en alleen misschien van een of ander vroom hofjenskneutjen eene verzuchting uitlokken over de vrijgeesterij van de negentiende eeuw. D.

Floris de Zwarte, Graaf van Friesland. Historisch-Romantisch Tafereel uit de 12*de eeuw door* W. van Walterop. *Te Amsterdam, bij* Joh. Visser, 1862. *Met vignet. Prijs f* 2,50.

'tIs een lastig werk om recensent te zijn. Zegt men te veel goeds van een werk, dan is 't, omdat men 't debiet wil bevorderen; zegt men er te veel kwaads van, dan is 't, omdat men eenen hekel aan den schrijver heeft.

Gelukkig ken ik noch den heer Walterop noch den uitgever; dit verklaar ik in alle opregtheid!

Toen de heer v. d. Mast mij dit werk ter recensie zond, was ik hoogst tevreden. Hoe zelden ziet men toch tegenwoordig een oorspronkelijk Nederduitsch werk! 't is of er geen schrijvers of schrijfsters meer zijn.

Kom aan! dacht ik, eindelijk is er toch iemand opgestaan, die de eer der vaderlandsche auteurs wil handhaven! Bravo! En met dit gevoel vervuld, ging ik aan 't lezen.

Toen ik de eerste bladzijden had gelezen, hield ik eensklaps op, wreef mijne oogen uit en keek eens rondom mij. Droomde ik of was ik wakker? Neen! ik was goed wakker. Maar had een boosaardige geest dan ook het boek stilletjes verruild? Had ik zoo doende ook eene cacographie in plaats van Floris de Zwarte voor mij? Neen! 't was waarlijk en wezenlijk het mij toegezonden boek.

Ja! 't hooge woord moet er uit, al is de heer W. ook zoo boos als eene spin; zoo als 't boek de wereld is ingetreden, kan het eerste gedeelte dienen, om door de schooljongens verbeterd te worden. 't Is letterlijk schande!!

Ik weet niet, aan wien de schuld ligt. Maar al is 't de schuld van den corrector, waarom zorgt dan de uitgever niet beter voor zijne kinderen, en laat hij hen loopen ten spot

van iedereen? 't Is de zuivere waarheid, dat ik in de eerste dertig bladzijden plus minus *honderd* (*zegge honderd*) fouten heb gevonden, terwijl de interpunctie zoo allerslordigst is, dat men 't met geene woorden kan uitdrukken.

Het lust mij niet, ze op te geven; maar mogt men mijn gezegde in twijfel trekken, dan zal ik het legio duidelijk aantoonen. 't Verwonderlijkste is, dat het laatste gedeelte hierop zulk eene frappante uitzondering maakt. Daarin vindt men geene fouten; daar is de interpunctie goed. Hoe is dat mogelijk? De bestorming van Wognum, de aanval op Haarlem, de gevechten bij Alkmaar: het wezenlijk historisch gedeelte, heb ik met het meeste genoegen gelezen. De stijl is levendig, krachtig; de woorden zijn zeer goed gekozen, en dit alles doet u verwonderd vragen: is dit van dezelfde hand, die het andere gedeelte vervaardigde?

Onzes inziens had de schrijver beter gedaan, wanneer hij alleen de daden van Floris beschreven, en het romantisch gedeelte achterwege had gelaten. Hierin is hij nog niet te huis. Waarom niet?

Kom aan! een proefje ter afwisseling.

Bladz. 61 gaat Floris op de jagt, en na beschreven te hebben, hoe hij vruchteloos eenige herten vervolgt, naderen wij tot 67. Floris hoort gezang, ijlt naar de plek, van waar het komt, en ontdekt op eene zodenbank een meisje. Zij is betooverend schoon! — *cela va sans dire* — ivoor witte tanden, blanke boezem, zacht glimlachje. Alles in *optima forma*. De jonkvrouw schrikt en wil vlugten, maar Floris grijpt hare hand (bladz. 69.) Hij vertelt haar op de volgende bladz. dat hij op de jagt is, en als de jonkvrouw (bladz. 71) wil opstaan, zegt Floris: hoor mij aan! Mijne genegenheid voor u kent geene grenzen! Ik kniel aan uwe voeten neder! Schenk mij uw hart!

Bladz. 72. De jonkvrouw weet toch haar fatsoen te houden, en zegt: „Heer ridder! wij kennen elkander niet genoeg!" Maar die zelfde bladzijde is nog niet ten einde, of zij zegt reeds:

„Heer ridder! Hadewig van Reehem schenkt u hare wederliefde!" en nog een regel of twee lager noemt zij hem reeds Floris!

Jonge mannen en jonge dochters! Gij leeft in eene eeuw

van stoom en vooruitgang. Slaat beschaamt de oogen neder! Zoo vrijde men in de 12de eeuw! Zoo wist Floris op zich toe te passen het bekende: hij kwam, zag en overwon!

Dit neemt niet weg, dat het werk vele goede plaatsen bevat en vooral het laatste gedeelte met genoegen zal gelezen worden. Men zal zeggen: „dit is een zalfje op de wond." Dat juist niet, maar 't is alleen, om te toonen, dat ik evenzeer het goede wil erkennen als het minder goede afkeuren.

't Is waarlijk jammer, dat men niet meer liefhebbers vindt voor eene romantische behandeling van de geschiedenis onzes vaderlands! Zij toch levert ruime stof daartoe op. De heer W. wien het niet aan aanleg breekt, beproeve nogmaals zijne krachten, maar dan zij hem welmeenend aangeraden, om zelf de drukproeven te corrigeren; heeft hij daarin geen lust, dan zorge de uitgever voor eenen goeden corrector. Het debiet hangt er immers van af!

B. DES CH.

Schetsen en Avonturen uit vreemde landen. Naar het Hoogduitsch van Franz Hoffmann. *Te Zwolle, bij* van Hoogstraten & Gorter, 1862. 157 *blz. In kl.* 8*vo in prachtbandje. Prijs f* 0,50.

Franz Hoffmann weet lief te vertellen, aangenaam te schetsen en de heeren van Hoogstraten en Gorter hebben zich reeds een goeden naam door hunne nuttige en nette uitgaven verworven. Wij gelooven, dat dit alleen voldoende zou zijn, om het bovenstaande kinderwerkje gunstig aan te bevelen, maar het boekske in zijn rood linnen bandje met vergulden stempel en rug, met zijn lieven in kleurendruk gevignetteerden titel en het plaatje daartegenover verdient eene meer dan zoo vlugtige aanbeveling.

Het zijn acht allerliefste verhalen, die de schrijver ons aanbiedt, en die eene zeer goede strekking hebben, daar zij den jeugdigen lezers en lezeressen met vreemde landen en volken bekend maakt. Zij wekken den lust tot onderzoek bij het jongere geslacht op, — zij geven goede, aanmoedigende voorbeelden te aanschouwen, en houden geest en verstand beiden aangenaam bezig. Zonder boven het begrip der kleinen te gaan, weet Hoffmann avonturen in te kleeden

zoodanig, dat zelfs volwassenen ze niet onvoldaan uit de hand zullen leggen.

Gerust durven wij ouders en voogden aanraden, om bij feestelijke gelegenheden voor hunne kinderen en pupillen dit werkje aan te schaffen. Zij zullen in den ijver, waarmede de laatsten het werkje zullen lezen en herlezen, de grootste voldoening vinden, dat zij een gepast geschenk voor de hunnen hebben aangekocht.

De uitgevers hebben hunnen roem gehandhaafd, terwijl de heer S. H. ten Cate voor een netten druk zorgde.

L. H.

Het huis in de woestijn; of lotgevallen van een gezin in de wildernissen van Noord-Amerika, door Kapt. Mayne Reid. *Naar het Engelsch door* C. L. Görlitz. *Met vier gekleurde platen. Te Zwolle, bij* van Hoogstraten & Gorter 183 *blz. In post* 8*vo Prachtband.*

Wij weten niet beter den inhoud van dit boekje bekend te maken, dan door een gedeelte van het voorwoord der vertaling mede te deelen, met de bijvoeging dat het ons bedunkens door het geleverde nog verre overtroffen wordt.

„De schrijver van het werk, dat wij hier verkort in een Nederlandsch gewaad aanbieden, heeft zich te regt bij onze naburen een grooten naam verworven door zijne leerzame en onderhoudende geschriften voor de jeugd. Het is inzonderheid zijn streven, in den vorm van een boeijend verhaal van reis- of jagtavonturen, zijne lezers bekend te maken met eenige belangrijke natuurtooneelen, of eenige hoofdstukken uit de natuurlijke geschiedenis met hen te behandelen. Zijn stijl is aangenaam en eenvoudig, zijne voorstelling duidelijk, zijne schilderingen zijn frisch van kleur en getrouw naar de natuur genomen. In zijne beschouwingen ziet hij den Schepper niet voorbij, maar neemt hij elke gelegenheid waar om den lezer te wijzen op Gods goedheid en wijsheid, zigtbaar in al het geschapene."

Wie, afgaande op die woorden het werkje zich aanschaft, zal zich in den inhoud niet bedrogen vinden. In den vorm eener vertelling, ten onderwerp hebbende: de lotgevallen van een gezin in de wildernissen van Noord-Amerika, weet hij

veel schoons te verhalen uit het vierde werelddeel. En hij doet dit op eene wijze, die ons zijn geschrift telkens weder met genoegen doet ter hand nemen. Wij zullen de opschriften der hoofdstukken niet afschrijven, maar anders zouden onze lezers, ons bedunkens, ten volle overtuigd worden, dat hier het aangename en het nuttige zoo is vereenigd, dat het geheel vermaakt en leert, iets wat waarlijk in veel werken niet wordt aangetroffen.

Vooral voor aankomende jongelingen is dit boekje zeer geschikt en het nette bandje, de sierlijke plaatjes, de goede druk en het stevige papier zijn allen redenen, om den uitgevers te bewijzen, dat zij goed gezien hebben, toen zij meenden, dat het boekje ook bij ons zijnen weg zou vinden.

Uittreksels uit het Dagboek van Arent toe Boecop, *volgens een H. S. van de XVIIde eeuw. Uitgegeven door de Vereeniging tot beoefening van Overijssels Regt en Geschiedenis. Te Deventer, bij* J. de Lange, 1862. *In gr. 8vo.* 233 *bladz. Prijs f* 2,40.

In den *Overijsselschen Almanak voor oudheid en letteren, jaargang* 1838, gaf de geleerde van Doorninck eene verhandeling, uit welke men den geschiedschrijver en staatsman Arent toe Boecop, een der min bekende mannen uit den tijd van den vrijheidskamp tegen Spanje, nader leert kennen, dan uit Dumbar's verhandeling over de onuitgegeven stukken tot de historie van Overijssel (*werken der Maatsch. v. Ned. Letterk. D. II, St.* 2), en uit Scheltema's *Staatkundig Nederland.* Die het stuk van van Doorninck gelezen heeft, betreurde zeker dat toe Boecop's kronijk der bisschoppen van Utrecht en der hertogen van Gelre, in handschrift ter stedelijke boekerij te Kampen bewaard, niet was uitgegeven. Het historisch genootschap te Utrecht, dat zich door de uitgave van eene menigte belangrijke handschriften verdienstelijk heeft gemaakt, bezorgde ook (1860) het afdrukken van het voorhandene gedeelte van toe Boecop's werk; maar dat voorhandene bestond slechts in het eerste deel, loopende tot het jaar 1496. Het tweede schijnt verloren te zijn geraakt — althans het is nergens te vinden. Eene geringe vergoeding daarvoor bestaat in een uittreksel, waarschijnlijk gedeeltelijk afschrift, in de XVIIde eeuw, naar men meent

door zekeren Zwolschen pastoor A. Waijer, van dat ontbrekende tweede deel vervaardigd. En van dat excerpt nu, klaarblijkelijk hier en daar gebrekkig — maar vergelijking met het geëxtraheerde is niet mogelijk — geeft het voor ons liggende boek eenen letterlijken afdruk.

Belangstellenden zullen daarvoor de Vereeniging tot beoefening van Overijssels Regt en Geschiedenis dankbaar zijn; maar oneindig meer dank zou de deskundige hebben verdiend, die het stuk met de van elders bekende geschiedenis had vergeleken en deze er uit verrijkt of opgehelderd, en die daarbij andere onuitgegeven bescheiden had geraadpleegd en daarmede de historie van het laatst der XVde tot in drie vierde der XVIde eeuw verrijkt. Doch dat kan nog geschieden, en wij zouden het eene belangrijke aanwinst achten indien iemand er zich toe opgewekt gevoelde. Nu is de afdruk slechts dienstig voor wie op het eene of andere bijzondere punt het uittreksel uit toe Boecop begeert na te slaan.

Aan het slot vindt men eene Geslachtslijst van de familie toe Boecop 1277—1776, welwillend verstrekt door Mr. W. J. baron d'Ablaing van Giessenburg uit eigen aanteekeningen. Trouwens, het gebruik maken van eene, vrij zeker betere geslachtslijst, afkomstig van den baron van Spaan en bij de archiven van den Hoogen Raad van Adel berustende, was door den minister van justitie — welken, wordt niet gezegd — geweigerd. Wij kunnen niet nagaan, welk nadeel de minister in het inwilligen der gevraagde vergunning mag hebben gezien; maar dit ware naar onze overtuiging voor 't minst voegzaam geweest, dat de redenen der weigering waren medegedeeld. En daar men van een ministerie van justitie geene kinderachtigheden of kleingeestigheden verwachten kan, zou dan ook de Vereeniging grond gehad hebben om er in te berusten. Eene ongemotiveerde, hooghartige weigering strookt niet met de begrippen van onzen tijd aangaande dergelijke zaken.

De ontwikkeling der residentie Rembang. Eene wederlegging van het besluit van 12 *April* 1860, *door* H. C. Bekking. *Uitgave van* H. Nijgh, *te Rotterdam.*

De schuld van den heer Bekking in de Rembangsche kwestie, bewezen uit zijne eigene verdediging en door de feiten. Te 's Gravenhage, bij H. C. Susan CHzoon.

Het bankroet van de firma Riesz, Lion & Co., in de tabakszaak van Rembang, bewezen. Te Amsterdam, bij Joh. Visser, 1861.

De misleiding der natie door de liberale factie bewezen in de Rembangsche kwestie. Te 's Gravenhage, bij H. C. Susan CHzoon, 1861.

Lange titels en steeds brommende uithangborden van politieke partijzucht; *de plus fort en plus fort*, zoo als de goochelaar zegt, wanneer wij hiervan het eerste der bovenvermelde geschriften uitzonderen. Ziedaar hetgeen ons al dadelijk stuitte, toen de redaktie ons verzocht met een kort woord een oordeel over deze brochures uit te spreken. Het geldt hier evenwel eene kwestie, die aan de orde van den dag blijft en met de gewigtigste belangen van moederland en koloniën in betrekking staat. Het doet ons daarom leed, dat niet met kalmte en onpartijdigheid dergelijke vraagstukken worden behandeld en politieke partijschappen, ja zelfs personele veeten hierin gemengd zijn geworden. Indische aangelegenheden zijn bij het meest naauwgezet onderzoek in het moederland dikwijls uiterst moeijelijk te beoordeelen; wanneer hartstogt daarbij in het spel komt, wordt het onmogelijk de waarheid te onderscheiden.

Het ontslag van den voormaligen resident is niet enkel de spil, waarop de zaak draait. Het geschil komt eigenlijk neder op de vraag, of in de residentie Rembang op Java, waar sedert geruimen tijd uitgestrekte aanplantingen van tabak voor rekening van partikulieren, meer nog dan in andere residentiën van Java plaats hebben, de bevolking die handelingen vrijwillig pleegt, dan wel, of zoogenaamde vrije arbeid in onze overzeesche bezittingen slechts een andere vorm van dwang is, gepaard aan een tal misbruiken. De tabaksteelt is sedert lang inheemsch op Java en ontegenzeggelijk is de tabak een van die kultures, die de Javaan met het meeste gemak geheel vrijwillig kan verrigten, want daartoe wordt niet de zamenwerking en de lange duur vereischt, die bij de suikerkultuur b. v. onmisbaar zijn. Tabak is een

tweede gewas, waardoor de rijstoogst, voor de voeding noodig, niet behoeft te worden achtergesteld. In 1840 beproefde de regering den tabak als gedwongen kultuur op Java in te voeren; dit gaf zeer slechte rekening; bovendien is het onmiskenbaar, dat de dwang voornamelijk in de residentie Rembang de bevolking bijzonder tegenstond en haar diep ongelukkig maakte. Sedert verscheidene jaren laat men die teelt dan ook aan partikuliere ondernemers over en de resultaten daarvan waren in het algemeen belang. Met welgevallen beriepen de voorstanders van partikuliere ondernemingen en vrijen arbeid in Indie zich op de tabakskultuur, wanneer in later jaren sprake was van het stelsel van koloniaal bestuur. Op 4 April 1857 had de Staats Courant toch de verklaring afgelegd, dat de toenemende gunstige resultaten van vrije tabaksteelt in de residentie Rembang het besluit deed nemen, dien tak van kultuur geheel aan partikulieren over te laten, omdat deze als volkskultuur eene rijke bron van volkswelvaart beloofde te worden. Op eene interpellatie van den heer Stolte in de Tweede kamer, legde de Regering in 1857 stukken over, afkomstig van den toenmaligen resident van Rembang, van Lawick van Pabst, die de zaak ten gunste van vrijen arbeid schenen te beslissen. Toen de heer Rochussen evenwel als minister optrad, verklaarde hij te betwijfelen, of die vrijheid inderdaad bestond en of hier niet eene reusachtige mystifikatie had plaats gevonden. De officiële waarheid van tien jaren werd tot onwaarheid verklaard; de toenmalige gouverneur generaal Pahud riep de residenten H. C. Bekking en van Lawick van Pabst ter verantwoording en beval, dat de Europesche ambtenaren en Inlandsche hoofden voortaan niets meer zouden doen, „hetzij om de tabaks-kultuur te bevorderen, hetzij om die tegen te gaan." De twee residenten vertrokken naar Europa en de heer Bekking, die zijn ontslag uit 's lands dienst reeds vroeger had verzocht, is de schrijver der eerstgenoemde brochuren, waarbij hij opkomt tegen het besluit van 12 April 1861, dat zijne handelingen en die van zijn opvolger afkeurt. De heer van Lawick van Pabst trad later weder in Indische dienst. Bij het bedoelde besluit is ten opzigte van zijn voorganger het volgende verklaard:

„dat de ambtenaar Bekking met verzaking van zijn ambts-

pligten en met schending van gouvernements-bepalingen en voorschriften, zijne bevoegdheid was te buiten gegaan; dat hij een toestand in het leven had geroepen, die het karakter van vrijheid bij de tabakskultuur miste; dat hij zijne handelingen voor de regering verborgen had gehouden; dat hij over 's lands eigendommen, vooral djati-hout, eigenmagtig had beschikt; dat hij zijn gezag en invloed had misbruikt om monopolie in het leven te roepen; dat hij de hoofden tot zijne inzigten had overgehaald en aan sommigen zelfs hoogere titels verleend en eindelijk, dat dit alles geschied was, ten einde bloedverwanten en familiebetrekkingen te begunstigen."

Wat zou men na zulke premissen verwachten? Dat een ambtenaar, tegen wien bij een regeringsbesluit, in den vorm van een administratief vonnis, zulke beschuldigingen tegen twee ambtenaren worden ingebragt, naar den strafregter zou worden verwezen. Het tegendeel heeft plaats en zoowel het gemis van de gronden in dat besluit, die de betrokken ambtenaren tot hunne verdediging hebben bijgebragt, als de konklusie, moet op den meest onpartijdige een vreemden indruk maken. De heer Bekking, de hoofdschuldige, wordt *ontslagen* uit 's lands dienst en hem een aanzienlijk pensioen toegelegd. De heer van Lawick van Pabst wordt berispt. Een van twee is nu waar: of men doet onregt aan allen, die door eerlijke en trouwe dienst, na vele jaren een pensioen verkrijgen, wanneer men den heer Bekking geheel op dezelfde wijze behandelde; of men heeft een pleister op de wond gelegd, door politieke inzigten geslagen. De daden, hier besproken, zijn toch van dien aard, dat geen middenweg mogelijk is.

Het was daarom natuurlijk, dat de heer Bekking in het openbaar tegen dergelijk besluit opkwam en een beroep op Z. M. den koning deed. Met genoegen leest men dan ook de brochure, die hij ter zijner verdediging uitgaf. De heer Loudon heeft, als minister van kolonien, op 's konings magtiging dan ook een nader onderzoek in Indië bevolen en de beslissing opgedragen aan den tegenwoordigen gouverneur-generaal, van wiens eerlijk en gemoedelijk karakter men eene onpartijdige beslissing mag verwachten.

Inmiddels hadden de dagbladen in Nederland de zaak

ter sprake gebragt. In (wijlen) de *Nieuwsbode*, het orgaan van de reactionnaire partij, trad een schrijver op, die met de grootste heftigheid tegen den heer Bekking te velde trok. Hij was de auteur eener reeks artikelen, die bijeengebragt en aangevuld, de tweede brochure *de Schuld enz.* uitmaken, terwijl de vierde het wederantwoord is, door hem gegeven op eene wederlegging van zijn geschrift in de derde brochure, *het Bankroet enz.*, die ingelijks eene verbeterde uitgave is van artikelen, in een ander vroeger in de residentie verschenen blad, het *'s Gravenhaagsche Weekblad* opgenomen. Deze brochures bevatten intusschen meer dan men in de dagbladartikelen aantrof. Wij hebben dus met het besluit van 12 April 1861, in de hand al de stukken van een proces voor ons, zoowel de officiële aanklagt als de verdediging en, indien wij het zoo mogten noemen, de pleitredenen van de woordvoerders van twee verschillende politieke rigtingen voor en tegen de aanklagt. De laatste brochure vooral in overhaasting geschreven, zooals de opsteller zegt, bevat geene geleidelijke beschouwing van de zaak, maar is eene hartstogtelijke bestrijding van de derde brochure; bij wijze van aanteekeningen worden de meeste punten nogmaals besproken met verwijzing naar de vroegere geschriften en in een vorm, die aan een memorie van antwoord doet denken; stijl en inkleeding laten daarbij alles te wenschen over, zoodat men werkelijk belang in de zaak moet stellen, om dat laatste geschrift te kunnen doorworstelen. Wij gelooven niet dat velen daartoe, gelijk wij, den moed gehad hebben.

Wanneer wij de hoofdpunten, zooals zij in de verschillende geschriften voorkomen, nagaan, dan staat het in de eerste plaats vast, dat de toestand van Rembang, al is daar niet volkomen vrijen arbeid ingevoerd, hoogst gunstig afstak bij de partikuliere kultuur, tegen hetgeen de residentie was bij de gedwongene tabakteelt. Alle partijen erkennen, dat de welvaart der bevolking gedurende het bestuur van den heer Bekking zeer is toegenomen. De door hem genomene maatregelen tot inkrimping der dwangkultuur en tot aanmoediging van partikuliere ondernemingen in verband met andere regelingen, waren hoogst nuttig. Het is toch opmerkelijk dat de tabakskontraktanten met het gouvernement de hun toegestane beplantingen verminderden, maar daarentegen tabak

op groote schaal bij overeenkomst met de bevolking konden verkrijgen. De bestrijder van den heer Bekking moge de verdiensten van den voormaligen resident verkleinen, hij erkent, dat de tabaksteelt in een paar jaren hooge vlugt nam en het de bevolking daarbij wel ging.

Het blijkt voorts, dat de resident de aanplanting van tabak *aanmoedigde*. Indien daarbij geen direkte dwang op de bevolking is uitgeoefend, dan is naar onze overtuiging daartegen niets in te brengen, want het regerings-reglement verlangt dat handel, landbouw en industrie in onze koloniën aangemoedigd worden. Een der middelen, waarvan de resident en zijn opvolger zich bedienden, was eene circulaire van 8 September 1857, waarbij hij den fabriekanten in overweging gaf den opkoop van Java-tabak aan de Chinezen over te laten en zich tot kool-tabak te bepalen, omdat de laatste alleen voor de Europesche markt geschikt is. Hier door werd volstrekt geen monopolie gevestigd. Maar nu wijst men op een ander punt, daarmede in verband. De resident verbood Chinezen en vreemde Oosterlingen het geven van voorschotten op tabak en andere tweede gewassen, in overeenstemming met andere daaromtrent bestaande bepalingen. Nu beweert men, dat de aanschrijvingen om de fabriekanten krachtig te beschermen in hunne verkregene regten op te velde staande gewassen een monopolie deden ontstaan en dat daardoor concurrentie werd geweerd. De Chinezen mogten toch geene voorschotten geven; de Europesche ondernemers wel; voegde men daarbij bescherming van den Europeaan, dan was de bevolking aan zijne willekeur overgeleverd. Begrijpen wij de zaak goed, dan is in 1821 in verband met een plakkaat van 14 Junij 1808 bepaaldelijk verboden, dat men aan de inlandsche bevolking voorschotten mogt geven op de te velde staande gewassen, omdat Chinezen en andere vreemde oosterlingen, gebruik makende van het eenigzins zorgeloos karakter van den Javaan, tegen woekerrente sommen gelds op rijstgewas voorschoten en zich van de voedingsmiddelen meester maakten. Nu ontstond de partikuliere tabaksteelt. De resident stond toe dat voorschot op dit handelsartikel, niet voor binnenlandsch verbruik bestemd en dus wel te onderscheiden van de voedingsmiddelen, door de Europesche ondernemers werden gegeven. Eenmaal aangenomen dat het

geven van die voorschotten geoorloofd is, zien wij zoo groot kwaad niet in handelingen van den resident, wanneer hij waakt voor wettig verkregen regten en belet, dat Chinesche opkoopers zich van het geheele gewas meester maken, zelfs voor dat gedeelte, waarop een voorschot was ontvangen. Aan den Chinees toch wordt de Java-tabak, die in het land zelf gebruikt wordt, overgelaten en de heer Bekking beweert, dat hij in zekere mate vrij was kooltabak te koopen, immers voor zoover de planter zich niet vooraf tot levering had verbonden, waarover nader.

Maar is het goed, dat men Europesche ondernemers toestaat aan de inlandsche bevolking voorschotten te geven op een toekomstigen oogst? In Indië en in Nederland is dit vraagstuk met de grootste levendigheid behandeld, daargelaten de vraag nopens de publikatie van 1821. Naar het oordeel van alle deskundigen geschieden toch alle transaktiën met den inlander door middel van een voorschot. De verdediger van den heer Bekking wenscht wettelijke maatregelen voor kultuur-ondernemingen en verlangt dat daarbij het punt voorschotten vooral behoorlijk worde in het oog gehouden, zoowel wat de hoegrootheid betreft, als de regten en verpligtingen, die daaruit zullen ontstaan, opdat de Javaan niet worde *serviteur de la glèbe.* Maar wij zijn met hem overtuigd, dat eene arme bevolking, die leven moet, landrente betalen en tabak planten, aanvankelijk en zoo lang niet meerdere welvaart bestond, zonder eenig voorschot niet tot dien arbeid zou kunnen hebben overgegaan. Het is echter nuttig, dat die voorschotten hoe langer des te meer verdwijnen, want alleen dan is werkelijk vrije arbeid denkbaar. Deze grief tegen den heer Bekking, hoe men verder over de zaak denke, achten wij in elk geval uitgemaakt door de aanhaling in de derde brochure van een besluit van de Indische regering van 29 Maart 1858 n°. 53, waarin gezegd wordt: „het verleenen van voorschot tot het in het leven roepen van eene nieuwe industrie of tak van landbouw kan somtijds eene zeer nuttige strekking hebben, en het is niet verboden, zoo noodig, voorschotten te geven tot het aanplanten van tabak of van katoen." Hieruit kan men zien, dat de publikatie van 1821 door de Indische regering als niet meer geldig werd beschouwd voor deze nieuwe takken

van industrie. De bestrijder van den heer Bekking komt nu op met tweëerlei exceptien. Vooreerst, zegt hij, was de heer Bekking niet meer resident, toen dat besluit werd genomen, en ten tweede is het *onwettig*. Het laatste staat in elk geval niet ter beoordeeling van eenig resident, of ander ambtenaar; maar het eerste bewijst insgelijks niets, omdat de denkwijze van de Indische regering door dit besluit wordt kenbaar gemaakt, ten opzigte van de publiekatie van 1821. Daar waar geene wetten den toestand regelen, moeten de hoofden van het bestuur zich gedragen naar de zienswijze van de regering, die elken dag bij besluit eene publikatie kan te niet doen of wijzigen. En nu is het ontegenzeggelijk waar, dat de residenten op Java zich in de laatste jaren in een zeer ongelukkigen toestand bevonden. Het is niet te verwonderen, dat een of ander het slagtoffer is geworden van den strijd over kultuurstelsel en vrijen arbeid, over gouvernements-teelt, en dwang of partikuliere ondernemingen. Men heeft gezien, dat het nu een eb, dan weder vloed was, naar mate een of ander minister van kolonien eene rigting gaf aan het bestuur; de aanschrijvingen en besluiten over partikuliere ondernemingen bestreden en kruisten elkander; ja, hetgeen openlijk werd verkondigd, werd wel eens in het geheim afgebroken. Van daar dat de residenten zich ten slotte niet meer wisten te helpen; dat een ieder zijn eigen inzigten volgde, en dat de een toeliet hetgeen door een ander werd verboden. Het was dus ook voor den heer Bekking moeijelijk vóór 1858, omtrent het voorschottenstelsel iets anders, dan de meening van de regering te volgen.

Hoe dit zij, het staat vast, dat de partikuliere ondernemer rekenen kon op de zedelijke ondersteuning van den resident, wanneer hij overeenkomsten sloot tot aanplanting van tabak en voorschot verleende. De heer Bekking betuigt, dat de bevolking in den regel aan hare verpligtigen voldeed, en dat eene loutere aansporing meestal voldoende was, om een onwillige tot reden te brengen. De tegenpartij spreekt echter van politie-straffen en gebruikt daarbij telkens de leelijke uitdrukking „politionnaire straffen.” De verdediging houdt vol, dat vrijheid bestond, en dat de resident zich alleen met de zaak bemoeide, omdat

bij kleine sommen procedures tusschen ondernemers met den inlander onmogelijk, en bovendien niet geregeld zijn. Maar, zegt men, de heer Bekking gaf aan elken opkooper eene licentie, om zich in de binnenlanden te vestigen in eene bepaalde uitgestrektheid, waar hij droogschuren voor den tabak kon oprigten; daardoor werd een monopolie gevestigd, want de Chinees mogt nu geene voorschotten geven, de Europeaan wel; deze werd beschermd in verkregen regten en nu was de bevolking gedwongen, alleen voor bepaalde personen te planten. De verdediging verklaart de zaak aldus, dat dergelijke licentien door een ieder konden worden verkregen, die zekere voorwaarden vervulde; dat het regtmatig was, den fabriekant te beschermen voor zoover betreft de terugbetaling in produkt van het verleende voorschot; maar dat niets den Javaan belette, om, na kwijting van zijne schuld, het grootste gedeelte van zijn oogst aan een ander ondernemer, in eenen anderen kring, te verkoopen. Hoe meer het getal der licentie-houders toenam, des te grooter werd hunne concurrentie onderling, en dus te meer kans voor den inlander, om goede prijzen te maken. De planters zouden dikwijls, na kwijting van een voorschot, zoodra zij hooger prijs konden bekomen, het overige hebben verkocht aan andere ondernemers of aan de talrijke opkoopers, Chinezen en anderen, die de agenten waren van groote handelshuizen. In het besluit van 12 April worden intusschen beweringen aangehaald van licentie-houders, die volhielden, dat zij een monopolie hebben verkregen. Ziedaar, naar onze overtuiging, het groote punt van onderzoek en het ernstigste punt van beschuldiging; daaromtrent zal het nader onderzoek licht moeten verspreiden. Bezaten de licentie-houders toch een monopolie, dan is vrijheid bij de overeenkomsten met den Javaan niet denkbaar. Wij hechten aan vrije overeenkomsten ook niet het begrip van volledige Westersche vrijheid, maar nemen den Javaan als een weinig ontwikkeld oosterling, die in elk geval aansporing noodig heeft, om iets te verrigten, zonder evenwel toe te geven, dat hij geheel onverschillig zou zijn voor het genot der voordeelen, die het gevolg moeten zijn van partikuliere ondernemingen. Eenmaal zoo ver gekomen, dat hij die voordeelen inziet, (hetgeen nooit het geval kan

zijn bij slecht betaalde dwangkultuur), zal hij wel degelijk arbeiden, en zich minder gewillig onderwerpen aan de afpersingen zijner hoofden; het voortduren van de tabakskultuur, die zich jaarlijks uitbreidt en een allergewigtigste tak van handel en scheepvaart is geworden, terwijl de Javaan daarvan ruime voordeelen trekt, is wel het bewijs, dat de Oosterling, zooals men vroeger beweerde, meer werken wil, dan hij volstrekt noodig heeft, om te leven. Er moge tijdelijk eenige aansporing noodig zijn, de meerdere welvaart zal meerdere behoeften en ontwikkeling ten gevolge hebben, waardoor de Javaan die aansporing langzamerhand zal kunnen ontberen.

Het besluit van 12 April 1861 zegt voorts, dat de heer Bekking en zijn opvolger het gouvernement niet behoorlijk hadden onderrigt; dat de eerste door de licentiën een monopolie schiep en familie-betrekkingen daardoor begunstigde. De verdediging beweert, dat er van geen monopolie sprake is; dat iedereen zich in Rembang mogt vestigen, en dat de resident weinige dagen, nadat zijn broeder zich daar had nedergezet, de residentie verliet, terwijl zijn zwager eerst na zijn vertrek eene onderneming kocht. Er is dus geene sprake van gunst, waar ieder gelijk is met een ander. Het gouvernement zou van maand tot maand onderrigt zijn geworden, van hetgeen in de residentie omging, zoowel wat betreft de vestiging van Europeanen in de binnenlanden, als omtrent het verlof, om loodsen tot het bergen en droogen van tabak op te slaan. Is geen regt van opstal voor deze loodsen verleend, dan ligt de oorzaak aan het gemis van landmeters. Het komt ons onverklaarbaar voor, dat de Indische regering gedurende jaren onbekend is gebleven, met den toestand eener residentie, die honderd duizend inwoners bevat. Zijn inderdaad al de feiten waar, die in het besluit van 12 April 1861 voorkomen, dan is dit stuk tevens eene akte van beschuldiging tegen het wanbestuur, dat de konservatieve partij over Indië heeft gevoerd, want dan wist de Indische regering niet, wat op Java op groote schaal jaren achtereen bestond. Meer dan tijd is het, dat dan een ander regeringsstelsel voor onze koloniën worde aangenomen, dat niet enkel ten doel heeft eene zekere som als batig slot 's jaars te ontvangen. Een beter regeringsstelsel zal daar ook, die millioenen vermeerderen.

In verband met deze beschouwing staat, hetgeen de heer Bekking ons over het boschwezen op Java mededeelt. Java bevat schatten aan hout, vooral Djati-hout, van zoo goede hoedanigheid, dat de minister van marine een gedeelte onzer vloot in de toekomst daarvan wil bouwen. Tot voor korten tijd heerschte echter de schromelijkste verwarring omtrent het boschwezen; thans heeft men daaromtrent eenige regeling gesteld, en daarvoor eenige ambtenaren meer benoemd. Zooveel is zeker, dat op Java, ondanks rijkdom aan hout, schromelijk gebrek heerschte; geene landbouwonderneming kan evenwel bestaan zonder houtvoorraad, om gebouwen, bergplaatsen, pakhuizen en schuren op te rigten. Voor de tabaksteelt heeft men uitgestrekte droogschuren noodig; benevens duizende hangdolkjes, om de plant te laten droogen. Het Djati-hout, daartoe bij uitstek geschikt, omdat het door hardheid en reuk de witte mier afweert, die anders alle hout vernietigt en ondermijnt. Een van de punten van beschuldiging tegen den heer Bekking, (door zijn bestrijder met partikuliere correspondentien gestaafd), is, dat hij het djati-hout, op Java uitsluitend 's lands eigendom, wegschonk aan enkele partikuliere ondernemers en het anderen weigerden. De heer Bekking verklaart, dat hij alleen hout toestond aan de fabriekanten, die door hunne kontrakten met het gouvernement daarop regt hadden, en legt zijnerzijds verklaringen van ondernemers over. Dit punt is over en weder met heftigheid besproken, en maakt gewis een punt van het nader onderzoek uit.

Ten slotte mengt zich eene beschuldiging in deze kwestie, dat de schrijver in de derde brochure het komiesch element noemt, namelijk de vraag, of de resident bevoegd is geweest, aan sommige inlandsche hoofden een payong of parasol van hoogen rang te doen gebruiken. De resident beweert, dat die onderscheidingsteekenen verleend zijn, naar aanleiding van een oproer, in verband met den druk der gedwongen tabakskultuur. Het gouvernement beweert, dat hij misbruik van gezag maakte, door het verleenen van die hoogere rangen en de bestrijder van den heer B. brengt in zijne brochures de beschuldiging in het midden, dat de resident welligt die onderscheidingsteekenen heeft verleend, om de inlandsche hoofden te doen medewerken tot zijne

inzigten omtrent de partikuliere kultuur. Hij zegt intusschen zelf in zijn laatste geschrift, dat hij niet zeker is omtrent den datum der verleende onderscheidingen. Wij willen dus in dezen geen oordeel vellen, maar achten het betreurenswaard, dat men hoogst ingewikkelde kwestien door beschuldigingen, waarvoor men geen stellig bewijs kon aanvoeren, nog ingewikkelder maakt.

De tabaks-kwestie van Renbang is een hoogst gewigtig politiek geschil, en heeft ook reeds aanleiding gegeven tot een drukpersproces tusschen den voormaligen resident, en den man, die herhaaldelijk als zijn persoonlijken tegenstander werd aangewezen. Wij hebben in korte trekken de hoofdpunten zamengetrokken, ten einde onze lezers van deze in Indië nog steeds hangende zaak eene vlugtige schets te geven. De verdediging van den heer Bekking zal ieder om stijl en vorm met genoegen gelezen hebben. Het doet ons leed, dat de brochure, nader tot zijne verdediging geschreven, den schrijver der heftige dagblad-artikelen over deze zaak op den voet heeft gevolgd, en zoovele groote woorden met dezelfde munt betaalt. Wij zien den bestrijder van den heer Bekking in zijne beide geschriften een tal chicanes en woordenzifterij gebruiken, een procureur van den ouden tijd waard; het gevolg daarvan is, dat hij zich bloot geeft en alligt verdenking van kwade trouw op zich laadt, die wij niet gaarne aannemen in mannen, die een politiek stelsel beweren te verdedigen, al is dit in strijd met onze sympathie. Wanneer men bovendien zegt: le style, c'est l'homme, dan hebben wij voorzeker meer sympathie voor den heer Bekking en zijne medestanders, dan voor zijn bestrijder, die in overijling, menigen ongepasten uitval, in onverteerbaren stijl, aan de belangstellenden opdischt. Van daar dat de schrijver der tweede brochure, dan ook menig scherp woord heeft gebruikt, meer dan wij zouden wenschen.

Ons doel is geenszins ons te mengen in een politieken strijd; wij willen ook geenszins vooruitloopen op de definitive beslissing door de Indische regering en den koning te nemen; het doet ons in elk geval groot genoegen, dat deze kwestie voorloopig onttrokken is aan den onzuiveren atmospheer van hartstogt en partijwoede. Wie intusschen verlangt meer de bijzonderheden te kennen, en een dieper

blik te slaan in Indische toestanden, door mannen van verschillende rigting behandeld, mag niet onkundig blijven van deze geschriften. Menigmaal zal men zich moeten afvragen: wat is waarheid, wat is officiële logen? Maar daar de verspreiding van kennis omtrent Indische toestanden eene behoefte van den tijd is geworden, hebben bovenvermelde geschriften reeds eene betrekkelijke waarde uit dat oogpunt beschouwd.

Z.

Wat hebben Neêrlands koningen vijftig jaren voor Nederland gedaan? of Nederland in 1813 *en Nederland in* 1863, *door* H. Zeeman, *Kostschoolhouder te Amsterdam. VIII en* 48 *pag. royaal* 8vo. *Te Amsterdam, bij* P. M. van der Made, 1863. *Prijs f* 0,50.

Holland leeft weêr;
Holland streeft weêr
Met zijne afgelegde vlag,
Door de boorden
Van het Noorden
Naar den ongeboren dag.

Holland groeit weêr!
Holland bloeit weêr!
Hollands naam is weêr hersteld!
Holland, uit zijn stof verrezen,
Zal op nieuw ons Holland wezen;
Stervend heb ik 't u gemeld!

Zoo zong in profetische verrukking, de groote Bilderdijk, toen de aanstaande omwenteling in 1813 hem de snaren zijner lier deed tokkelen, en wie, die dien zang van hem kent, vergeeft het den man niet, dat hij voor eene wijle de Bonapartes kon bewierooken? Maar wie ook, die die stoute toonen hoort, gloeit het hart niet bij de herinnering aan het grootsche schouwspel, dat ons vaderland aanbood bij de herleving van het Nederlandsche volk. Gewis, wij zeggen het den heer Jorissen na, als hij in zijne „Historische schetsen" schrijft: „Eene natie, die de ketenen verbreekt, welke hare maatschappelijke en zedelijke ontwikkeling belemmeren, die de grootste inspanning en de laatste krachten veil heeft voor het hoogste, wat de mensch hebben kan

vrijheid en zelfstandigheid; een onderdrukt volk, dat in het moedig opstaan toont door de onderdrukking wel gebogen, maar niet verlaagd te zijn, en aan de eindelijke zege van het regt niet te wanhopen — levert een schooner en verhevener schouwspel, dan de val eens dwingelands." En dat schouwspel leverde ons land in 1813.

Wij zullen de geschiedenis dezer dagen niet schetsen. Maar bij de gedachte aan de aanstaande vijftigjarige herinnering van dat tooneel, kwamen de bovenstaande woorden ons voor den geest, en waar wij gereed stonden, eene brochure te beoordeelen, die aan die herinnering is gewijd, moesten zij ons het eerst uit de pen.

De heer Zeeman, door onderscheidene geschriften reeds gunstig als schrijver en historicus bekend, vond zich opgewekt, om bij het uitzigt op het halve eeuwfeest onzer herboren vrijheid een blik terug te werpen op dat jaar onzer herkregen volkssouvereiniteit en tevens na te gaan, wat Nederland in de laatste vijftig jaren aan zijne koningen te danken heeft.

De schrijver stelde zich daarbij niet ten taak, om iets nieuws te leveren; hij zegt: „nieuw, zelfs niets wat onbekend is, wat niet bij onderscheidene schrijvers te vinden is, deel ik mede; doordrongen van eerbiedige bewondering voor, en dank aan het vorstelijk huis van Oranje, dat met Gods hulp al het leed en al den smaad, zoo lang geleden, in welvaart, in eere en in bloei verkeeren deed, heb ik getracht, mijne land- en stadgenooten [zijn deze ook niet 's schrijvers *land*genooten?], ook tot die overtuiging te brengen."

Wij willen de bedoeling des schrijvers niet wraken, maar van een man als de heer Zeeman, hadden wij toch iets anders verwacht, dan hij ons aanbiedt. Niet, dat wij daarmede willen te kennen geven, alsof zijn geschrift niet kan bijdragen, om den geest der natie te stemmen tot dankbare gedachtenisviering van het gedenkwaardige jaar 1813. Evenmin, dat wij niet met hem instemmen, in de waarachtige hulde voor en de erkenning van het goede door Neêrlands koningen gedurende 50 jaren voor Nederland gedaan. Nog minder, dat wij het hem niet met vol gemoed nazeggen: „moge de regering van Neêrlands derden koning door God geze-

gend, en door de trouw des volks voorspoedig zijn, moge hij gesterkt worden door de kracht des Allerhoogsten, om zijn volk te regeren en te besturen in de kracht van Hem, in Wiens hand het lot van volk en koning berust." O neen! daartoe zijn wij (met fierheid schrijven wij het neder) te vurig Oranjeman, — daartoe zijn de woorden van da Costa voor ons te heilige waarheid, dat Oranje en Nederland, Nederland en Oranje één zijn.

Maar wij hebben iets tegen den vorm, de indeeling en een paar punten der brochure.

Waarom een geschrift, dat zoo geschikt is, en dienen moet, om een goeden volksgeest aan te kweeken tegen het aanstaande hoogtij, het ongemakkelijke en lastige groot 8vo formaat gegeven, ja dit zelfs nog grooter dan gewoonlijk? Een werkje, voor weinig gelds verkrijgbaar gesteld en in een kleineren vorm, zou ons bedunkens daartoe veel bevordelijker geweest zijn.

Waarom aan de beschrijving der gebeurtenissen vóór en van 1813 zulk een groot gedeelte gewijd (29 bladzijden) daar de schrijver voorop zet, niets nieuws te leveren, en aan de beantwoording van den titel slechts 19 bladzijden besteed? Ons dunkt, dat de geschiedenis der laatste halve eeuw niet zoo schraal is aan merkwaardige voorvallen, — dat de regeringsdaden van Neêrlands drie koningen niet zoo gering zijn, dan dat daaraan niet eene grootere uitbreiding had kunnen geven worden.

Waarom de geschiedenis op een paar punten uit haar verband gerukt, en het oordeel van den nakomeling gelijk gemaakt aan dat van den tijdgenoot? Van den heer Zeeman mag men toch niet verwachten, dat hij onbekend is, met het licht, dat latere geschiedschrijvers over de karakters van enkele Fransche regeringspersonen hebben geworpen. Zoo vinden wij op bl. 8 de twee prefecten de Celles en de Stassart, met eenen naam genoemd, als: „waardige satellieten van hunnen meester, monsters in menschengedaante, beide kwaadaardige handlangers van het despotiek geweld, die de harde maatregelen, welke zij gelast waren ten uitvoer te brengen, nog harder maakten, door de norsche en tergende wijze, waarop zij, dwingelanden in het klein, te werk gingen." Had de heer Zeeman, om slechts één schrijver te

noemen, even de *Bijdragen tot de geschiedenis van het Staats-bestuur* enz. van Ten Zeldam Ganswijk opgeslagen, dan had hij kunnen ervaren, dat de Stassart door eerzucht, door de hoop op bevordering tot de stipte gehoorzaamheid aan de bevelen van hooger hand werd gedreven, doch de wreedheid der Fransche verordeningen niet verscherpte, integendeel ze dikwerf heeft verzacht. Alleen, wie hem misleidde, had zijn geduchten toorn te vreezen. De Stassart zocht door stipte volvoering van de keizerlijke bevelen, zonder ze te verzwaren, de ingezetenen gelukkig te maken.

Waarom zoo spoedig, als het ware met haast over het leven van koning Willem II heengeloopen, en dit in een viertal bladzijden zaamgevat, waarvan nog ruim eene bladzijde besteed wordt aan eene dorre schets onzer grondwet. Het werkzame leven van den ridderlijken vorst biedt lichtpunten te over, om vermeld te worden in eene brochure, waarmede men eene schets wil geven van wat Neêrlands koningen voor Nederland gedaan hebben.

Het zijn echter maar opmerkingen, geenszins aanmerkingen, die wij tegen het geschrift hebben. Wij hopen, dat aan de uitgave een ruim debiet moge ten deel vallen en ook door deze poging, de taak moge verligt worden van de commissie, die zich den 3 februarij 1863 in het paleis van Z. K. H. Prins Frederik en onder diens Voorzitterschap vormde, de commissie tot oprigting van een nationaal gedenkteeken voor November 1813.

O! dat met Neêrland Nassau leve!
Maar welk een stikdamp ook den tijdloop nog omgeve,
Wat toekomst ons bedreig, daar is voor Nederland
Een roeping, voor Oranje een aangewezen stand.

L. H.

Het wets-ontwerp, regelende de uitoefening der Artsenij-bereidkunst, aangeboden in de zitting van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1861—1862, *uit een praktisch oogpunt beschouwd, door de vereeniging van apothekers te Arnhem. (Te) Arnhem (bij)* H. A. Tjeenk Willink, 1862. *Prijs f* 0,40.

Van al de in den jongsten tijd aangebodene wets-ontwerpen is er voorzeker geen dat (en met regt) meer tegenkanting

heeft ondervonden, en nog dagelijks ondervindt dan het wets-ontwerp op de geneeskunde. Wel is waar moet men erkennen, dat er veel goeds in dit ontwerp gevonden wordt, maar het kan toch niet ontkend worden, dat er veel, zeer veel gebrekkigs is overgebleven en ofschoon wij den tijd niet zullen vooruitloopen, is het eenigzins te verwachten, dat het ontwerp gelijk het daar ligt, weinig kans heeft om aangenomen te worden, indien de volks-vertegenwoordiging ten minste een billijk gehoor verleent aan de regtmatige klagten, die haar geworden zijn. Wij ontkennen niet, dat onze geneeskundige wetten dienen herzien — en kan het zijn — verbeterd te worden, maar den eenen stand te beschermen en den anderen te beperken, of met bijna geheelen ondergang te dreigen zie! dat kan men toch moeijelijk van een liberaal ministerie en van een consequent wetgever verwachten, en in trouwe, aan dat euvel gaat het voor ons liggende wets-ontwerp mank. Den plattelands geneesheer wil men regten geven, die hem niet toekomen *ipso jure* daar hij als ongegradueerd persoon niet met den medicinae doctor kan en mag gelijk gesteld worden. Eenheid van stand, is wel is waar een schoonklinkend woord, doch het is voor de geneeskunde niet veel meer, dan eene illusie. Immers de hooge regering heeft voor korten tijd, zelf hiervoor het bewijs gegeven, door de zucht tot standsverheffing van den plattelands heelmeester te beteugelen toen eenigen van hen aan eene buitenlandsche hoogeschool, een diploma met den graad van doctor *kochten*, en vervolgens na een aan onze academie gehouden *colloquium doctum*, zonder het bewijs van eenige voorbereidende kennis te hebben gegeven als *doctor* werden toegelaten. En nu diezelfde regering de platlandici, weder op één lijn stellen met de medicinae doctores, hetgeen noodzakelijk tot achterstelling van het platte land moet uitloopen, waar zich zeer bezwaarlijk geneeskundigen zullen vestigen, die zonder apotheek niet zullen kunnen bestaan; en hoe zullen in dat geval de zich daar gevestigde apothekers in hun onderhoud kunnen voorzien? Het kan dus niet anders of de stand van den apotheker, die bovendien in het aangeboden wets-ontwerp vernederend wordt gemaakt, moet kwijnen, terwijl ook het geslacht der droogisten met onverbiddelijken ondergang bedreigd wordt,

niettegenstaande men algemeen erkent en erkennen moet dat zij een stand vertegenwoordigen, die moeijelijk, ja in 't geheel niet door *groothandelaars* gelijk het wets-ontwerp ze begeert, kunnen vervangen worden. Als partijdigen zouden wij altijd te veel nog over de regtmatige klagten en grieven waarmede de apothekers-stand zich tot de hooge regering wendt, kunnen en willen spreken; onze pen is echter daartoe niet wel versneden genoeg, wanneer wij het oog hebben op de waarachtig ernstige bedenkingen, die behalve door de nederlandsche maatschappij tot bevordering der pharmacie, ook vooral door de vereeniging van apothekers te Arnhem zijn openbaar gemaakt. Zeer wenschelijk komt het ons alzoo voor, dat een exemplaar der voor ons liggende bladen aan het ministerie, en de volksvertegenwoordiging worde toegezonden met de bede, dat de dreigende slag, die den beoefenaars der artsenijbereidkunst staat te treffen, worde afgewend, terwijl wij ieder belangstellende in gemoede aanraden deze bladen, die in een bezadigden maar warmen toon geschreven zijn, ter hand te nemen en te overwegen, ten einde door veelzijdigen invloed te bewerken, dat de belangen van den apothekers-stand niet willekeurig en ondoordacht worden miskend.

JESSE.

Engelsch Leerboekje voor eerstbeginnenden, *door* L. J. C. Ludolph. *Tweede, vermeerderde druk.* *Te Gorinchem*, *bij* J. Noorduijn & Zoon, 1862. *In kl.* 8*vo.* *VIII en* 160 *blz.* *Prijs f* 0,60.

Maria, Gazelles, Landré! Gij ijsbrekers en stoutmoedige *novateurs* in het genre van zoogenaamde *Méthodes familières*, uwe schimmen moeten van genoegen bibberen. Immers, het heeft u aan geene navolgers ontbroken, en hun geslacht neemt nog steeds aanhoudend toe. Er is bijna geene moderne taal, of een legio boekjes, met korte of lange volzinnen geïllustreerd, staan den vreemdeling ter dienste. Om ons thans alleen bij de Engelsche taal te bepalen, noemen wij in eenen adem Bomhoff, Gunn en Ludolph. Er zijn er nog veel meer, doch, de genoemde, zijn de koryphaën in het vak. Mannen en jongens: hoeden en petten af!

Doch, scherts ter zijde. Referent is geen voorstander van

al dat werktuigelijk van buiten leeren, dat instampen en inpompen van uitdrukkingen eener vreemde taal, die zonder verband, noch zamenhang, zijn neder geschreven. Hij geeft verreweg de voorkeur aan het levende woord van een' bekwamen en kinderkundigen onderwijzer, die zich met gemak beweegt in de taal, welke hij doceert, en de begaafdheid bezit in die taal te kunnen denken. Zoo lang er echter ezelsbruggen (*soit dit sans conséquence!*) noodig zullen zijn, kan men de pogingen van hen, die ze goed en bruikbaar trachten te maken niet anders dan toejuichen.

Uit den aard der deelen, waaruit de tweede afdeeling eener *méthode familière* is zamengesteld, wordt de taak der kritiek uiterst dor, en in allen geval vervelend voor de lezers van een tijdschrift, dat zich het geheele veld der letterkunde ter bearbeiding gekozen heeft, en daarom slechts nu en dan in specialiteiten van taal- en spelfouten kan treden. Wij willen daarom het werkje van den heer Ludolph niet, op eene kleingeestige wijze, onder het ontleedmes der aanmerkingenmakerij brengen, en zullen ons oordeel over het geheel in een paar woorden resumeren.

Het „*Engelsch leerboekje voor eerstbeginnenden*” verdient eene eervolle plaats onder zijne broeders. Het is met zorg bewerkt, en de lijst van vele verkortingen, in het Engelsch onzer dagen nog meer dan in vroegere tijden in zwang, toont, dat de schrijver geene moeite ontzien heeft, om zijn werkje, uit zijn standpunt geredeneerd, zoo volledig mogelijk te maken. Den onderwijzers, die gewoon zijn, gebruik te maken van een dergelijk hulpmiddel, vindt Ref. volkomen vrijheid den arbeid van den heer Ludolph bijzonder aan te bevelen.

De heeren Noorduijn & Zoon hebben voor eene fraaije uitvoering gezorgd. De letter is duidelijk en rein afgedrukt, en het papier helder-wit. Wij mogen evenwel niet verzwijgen, dat de prijs ons voor een schoolboekje van 168 blz. kl. 8vo te hoog voorkomt; men reducere dien op de helft, en wij voorspellen een ruim debiet.

1863. L. A. H.

BOEKBESCHOUWING.

Twaalf Leerredenen, door Dr. I. I. Prins, *Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Akademie-prediker te Leiden. Tweede (goedkoope) oplage. (Te) Leiden, (in den) Akademischen Boekhandel van* P. Engels, 1862. *In gr. 8vo.* 294 *bladz. Prijs f* 1,80.

In den jaargang 1859 van dit tijdschrift, n°. IV, werd eene uitvoerige recensie geplaatst van den bundel Leerredenen, door prof. Prins uitgegeven. Van dienzelfden bundel ontvingen wij nu de tweede oplaag ter aankondiging. Daar wij nu over 't algemeen vrij wel instemmen met het door den vroegeren recensent uitgesproken oordeel, en daar het woord oplaag (een zeer leelijk woord) op den titel te kennen geeft, dat de preken thans onveranderd worden uitgegeven, zouden wij ons kunnen vergenoegen met allen, die iets aangaande dezen bundel wenschen te weten, te verwijzen naar hetgeen geschreven is in het genoemde nummer der Vad. Letteroefeningen. Wij zullen dat echter niet doen. Wij gelooven toch dat velen onzer lezers dat nummer niet bij de hand hebben en het welligt niet zouden opzoeken, terwijl sommigen misschien zouden meenen, dat gebrek aan belangstelling in het werk van den hoogleeraar ons bewogen had om ons aan de moeite der beoordeeling te onttrekken. En die meening zou ons leed doen. Integendeel wij achten de leerredenen van Prins in menig opzigt zeer lofwaardig en willen die daarom gaarne onzen lezers aanprijzen. Waarlijk het verwondert ons niet dat deze bundel door het lezend publiek goed is ontvangen, en wij verblijden ons over het besluit van den uitgever om deze leerredenen tegen verminderden prijs verkrijgbaar te stellen, opdat zij in veler handen mogen komen.

De hoogleeraar heeft zijn boek opgedragen aan zijnen vader, den waardigen Amsterdamschen leeraar, die in zijn' hoogen ouderdom nog den jeugdigen ijver en lust voor het predikambt heeft bewaard. In die opdragt vindt men echter meer dan de hartelijke betuiging van kinderlijke liefde en dankbaarheid; de auteur spreekt daarin tevens uit, wat meer bepaald van belang is voor de lezers zijner preken, namelijk wat hij denkt omtrent de grondbeginselen en regtmatige

eischen der predikkunde in onze dagen. Hooren wij wat hij daarvan zegt: „De overtuiging is ... in mij verlevendigd en versterkt geworden, dat de evangelieprediking des te beter zal zijn in zich zelve en voor de gemeente des te vruchtbaarder, hoe meer zij zich aansluit aan het wèlgekozen en wèlbegrepen schriftwoord en voorts, met vermijding van alle gekunstelde vormen en overbodig sieraad, zich onderscheidt door gestrenge eenheid van onderwerp, eenvoudigheid van bewerking, algemeene verstaanbaarheid, geregelde, logische orde en echt praktische strekking, overeenkomstig de behoefte der gemeente." Waarlijk, ziet daar in weinige duidelijke woorden eene homiletiek in 't kort, op welke wij althans geen enkele aanmerking hebben te maken, die wij aan alle predikers ter behartiging aanbevelen. Zietdaar ook den maatstaf ons in handen gegeven, die wij moeten gebruiken bij de beoordeeling van alle, dus ook van 's hoogleeraars, leerredenen. Evenwel daar behoort nog iets bij. Is in de aangehaalde woorden geleerd: *hoe men behoort te prediken;* even noodig als dit onderwijs is de uitspraak aangaande datgene, *wat men behoort te vermijden*, in zooverre het ten minste niet in het reeds gezegde ligt opgesloten. Desaangaande leert prof. Prins: „De meening wint in onze dagen veld, dat de leerrede, om aanspraak te maken op goedkeuring en lof, de kenmerken vertoonen moet van het scherp geformuleerde dogmatiesch standpunt des predikers en vooral de resultaten van het godgeleerd en wijsgeerig onderzoek moet trachten over te brengen tot de gemeente. Ik voor mij deel in die meening niet, althans niet onvoorwaardelijk, en betreur zelfs het misbruik, hier en daar van de wetenschap op den kansel gemaakt, en de schade, daardoor onvoorzigtig aangerigt." En verder: „Wel moet de prediking er op zijn ingerigt, om de kennis der zaligmakende waarheid bij de gemeente te bevorderen en haar inzigt in den aard en de strekking van het gezegend Christendom, dat wij belijden, zooveel mogelijk te bevorderen. Maar desniettemin acht ik eigenlijk gezegde theologûmena op den christelijken leerstoel misplaatst en houd het er voor, dat zij, aan de gemeente voorgezet, haar steenen geven in plaats van brood." — Met innig welgevallen hebben wij deze verklaring gelezen. Zij betreft eene zaak van hoog gewigt, die in deze dagen van heftigen strijd

tusschen de godgeleerden, ligt uit het oog verloren of miskend kan worden. Het mag wel van de daken verkondigd worden, dat de prediker niet geroepen is om voor de gemeente zijne denkbeelden omtrent dit of dat betwiste punt uit te spreken en te handhaven of de zienswijze van anderen te bestrijden. Zoo wordt het oogmerk der onderlinge zamenkomsten zeker niet verwezenlijkt. Zoo wordt er schade gedaan aan de godsdienst en de wetenschap beide. Vooral verheugt het ons zoodanige verklaring te vernemen uit den mond van een man als professor Prins. Zijne grondige geleerdheid en liefde voor de wetenschap zijn te zeer bekend, dan dat men denken zou aan onkunde of traagheid des geestes, waaraan dergelijke uitspraak misschien door sommigen zou worden toegeschreven, indien een minder bekend prediker die had laten hooren. Moge zijne waarschuwing daarom te meer indruk maken en ter harte genomen worden.

Doch gaan wij na wat de hoogleeraar gegeven heeft en hoe hij is getrouw gebleven aan de door hem zelf gegeven regels. Vooreerst dan: het schriftwoord moet wèlgekozen en wèlbegrepen zijn. Wat het eerste betreft, hebben wij te letten op de behandelde *teksten;* wat het andere aangaat, op de daaruit ontleend *thema's* of *opschriften*. Wij stellen ze nevens elkander. Exodus XXXIII : 18. De vrome wensch van Mozes: „Toon mij uwe heerlijkheid!" — Jezaja LVII : 15. Het welgevallen van den hoogen God in den diep verootmoedigden mensch. — Matth. VIII : 20. Het rusteloos leven van Jezus op aarde. — Markus I : 7. De onvergelijkelijke meerderheid van Jezus, door Johannes den Dooper onbewimpeld beleden. Lukas II : 34, 35. Simeon's profetie aangaande den tegenstand, dien de Messias vinden zou onder Israël. Johann. IV : 33—42. Het tweederlei geloof der Samaritanen. Johann. XIV : 1—3. De jongeren, door den Heer bij zijn heengaan vertroost met de blijde hope des wederziens in den hemel. Handel. IV : 32*a*. De eenheid der liefde door het geloof, met het voorbeeld der eerste christenen te Jeruzalem aan allen aangeprezen. Rom. XII : 2. Apostolische waarschuwing tegen gelijkvormigheid aan de wereld. Eph. I : 4. Over onze uitverkiezing door God. Hebr. XI : 27*b*. De aard en kracht des geloofs, naar het voorbeeld van Mozes voorgesteld. 1 Petr. IV : 10. Over de dure verpligting,

die op ons rust, om met de ons verleende gaven anderen te dienen. Wat dunkt u, lezer! is er eenige aanmerking te maken op de keuze der teksten? Geven de bijgevoegde thema's en opschriften niet meestal juist en duidelijk den inhoud der teksten weêr? Bovendien toont u deze opgave dat de hoogleeraar verscheidenheid zocht in de onderwerpen, die hij behandelt; ofschoon gij evenzeer zult erkennen, dat er zamenhang en verband is tusschen de verscheidene preken en de hoogere eenheid in den bundel niet wordt gemist. En nu de overige eischen aan de leerrede gedaan — worden zij evenzeer bevredigd? Vindt men hier: vermijding van gekunstelde vormen en overbodig sieraad, eenheid van onderwerp en wat daar meer boven is genoemd? Wij aarzelen niet op de vraag in haar geheel bevestigend te antwoorden; ofschoon wij hier en daar een enkele bedenking zouden willen maken. De prediker maakt geen jagt op overbodige sieraden. Gij vindt in zijn werk geen schitterende beelden of ver gezochte vergelijkingen; overal is de toon eenvoudig en waardig, en waar ergens beeldspraak wordt gebruikt, is zij juist gekozen en goed volgehouden. Die eenvoud evenwel ontaardt niet in platheid of verwaarloozing van den vorm; integendeel de stijl is wel wat heel deftig, ja, om het ronduit te zeggen, stijf en daardoor niet altijd aangenaam. Maar hooge ernst gaat hier gepaard met warmte en hartelijkheid. Elke preek levert de bewijzen op van 's hoogleeraars naauwkeurige, scherpzinnige exegese, maar evenzeer van zijne bekendheid met de behoefte van het menschenhart en van zijne ijverige zucht om die te bevredigen. Leeren en stichten gaat te zamen bij prof. Prins, en daarom vooral gelooven wij dat zijne prediking zeer vruchtbaar moet zijn. Zijne hoorders worden ingeleid tot regt verstand van de Schrift, en daarbij wordt de verklaarde waarheid onmiddelijk toegepast op hen zelven, tot hun geweten gebragt. De preekmethode des hoogleeraars is eene andere, aan die tegenwoordig door sommigen aanbevolen wordt; en ons dunkt het goed regt van de zijne en hare waarde heeft dr. Prins door zijn voorbeeld uitnemend bewezen. Wie zijne preken aandachtig leest, zal ongetwijfeld erkennen, dat men, door zich geheel te binden aan den tekst, in geenen deele de gelegenheid verliest om te spreken naar den eisch dezer dagen en de geestelijke behoeften der kin-

deren van de 19de eeuw. Integendeel zoo juist zal men zich wachten voor de verkondiging van diepzinnige bespiegelingen, die de gemeente niet begrijpt, of van algemeenheden, die geen anderen indruk maken dan op het gehoorvlies. Moge het voorbeeld van Prins vele evangelie-bedienaars opwekken om zich te houden aan de oude, beproefde preekmanier: verklaring en toepassing van het bijbelwoord. Wij zijn hoogelijk ingenomen met deze Leerredenen, ook omdat zij zoo gunstige inlichting geven omtrent den aard en de strekking van het akademisch onderwijs in de predikkunde aan Leidens hoogeschool. V.

Theodore Parker, *of ervaringen van een Amerikaanschen Predikant, door hem zelven beschreven, vertaald door* A. W. C. Berns, *met eene inleiding van Dr.* A. Réville. *(Te) Arnhem, bij* Is. A. Nijhoff & Zoon, 1852. *In post 8vo.* 170 *blz. Prijs f* 1,25.

Wel is het een merkwaardig boekske, dat onder bovenstaanden titel ons wordt aangeboden, en wèl is hij, wiens leven daarin, voor een deel, beschreven wordt, een merkwaardig man. Het verwondert ons niet, dat de heer Réville, die van zijne hoogachting voor Parker reeds getuigenis gegeven had in een opstel over den beroemden Amerikaan, geplaatst in de *Revue des deux Mondes*, gaarne nog eens van de gelegenheid gebruik maakte om de aandacht zijner landgenooten op dien zeldzamen man te vestigen. Evenwel is zijne inleiding niet enkel eene aanprijzing van het boekje, maar een aanmerkelijke bijdrage tot de waarde daarvan. Hij leert ons den man beter kennen, dan het ons alleen uit het vertaalde werk mogelijk zou zijn, wijst niet enkel de voortreffelijke eigenschappen maar ook de gebreken of fouten van den hoofdpersoon des boeks aan, en stelt dus ons in staat, wat wij in de volgende bladzijden lezen, juist te waarderen, goed te verstaan en wèl te behartigen.

Wat dit boekje dan eigenlijk bevat? Ziet niets anders als een uitvoerigen brief van een' predikant aan zijne gemeente. Welligt is die laatste uitdrukking niet geheel juist, doch zij past meer aan onze omstandigheden en is daarom beter verstaanbaar voor ons Europeanen, dan het woord *congregatie*, dat eigenlijk gebruikt had moeten zijn. Theodore Parker was

de prediker in eene afzonderlijke vergadering van menschen, die hem tot zich hadden geroepen, toen hij, wegens zijne bijzondere denkbeelden en gevoelens, bij geen der talrijke kerkgenootschappen een werkkring geopend vond. Zijne congregatie was gevestigd te Boston. Zijne leer en werkzaamheid weken in menig opzigt af van hetgeen men daar gewoon was te zien en te hooren. Om zijne buitengewone vrijzinnigheid, die de vrucht was van ernstige studie en naauwgezet onderzoek, gaf hij ergernis aan de godgeleerden en allen, die prijs stelden op de kerkelijke overleveringen en eenmaal aangenomen leerstellingen. Door zijne vrijmoedigheid en gestrengheid bij de bestraffing van zedelijke gebreken en heerschende ondeugden, verwekte hij zich den toorn en de vijandschap van velen, die zich door hem beleedigd achtten. Zijn leven was alzoo een voortdurende strijd. Maar door geene bezwaren of teleurstellingen afgeschrikt bleef hij met onverminderden ijver voortgaan met het pogen om de godsdienst vruchtbaar te maken voor het leven, om de maatschappij in al hare deelen te reinigen, te veredelen en daardoor gelukkiger te maken, tot dat een gevaarlijke krankheid hem dwong ruste te nemen. Op raad zijner geneesheeren vertrok hij naar het eiland Santa Cruz, in de hoop dat het verblijf in een zacht klimaat zijne hevig geschokte gezondheid welligt zou herstellen. Vóór zijn vertrek zond hij een hartelijk vaarwel aan de leden zijner gemeente, die hij niet voor langen tijd hoopte te verlaten. Op dit schrijven werd hem een antwoord toegezonden, door zeer velen onderteekend, dat als een bewijs kan strekken van de groote liefde en hoogachting, die hij zich in zijnen kring had verworven. Nadat zijne ligchaamskrachten eenigzins waren toegenomen schreef hij den langen brief, die den eigenlijken inhoud van dit werkje uitmaakt. Daarin geeft hij een overzigt van zijn eigen leven, verklaart de bedoelingen van zijn werken, de middelen die hij heeft aangewend om het voorgestelde doel te bereiken, en herinnert zijnen vrienden de gevolgen van dat pogen. Dit alles wordt beschreven op eenvoudige wijze, zonder eenig vertoon; zoodat, al spreekt de schrijver altijd over zich zelven, hij toch geen enkel blijk geeft van hoogmoed. Waarlijk 't is hem niet te doen om eigen lof, maar om het welzijn zijner vrienden.

Maar, moest dit alles natuurlijk zeer belangrijk zijn voor zijne gemeente, voor allen, die hem eerden en liefhadden; is het daarom nu ook zoo gewigtig voor ons Nederlanders, die den man nooit hebben gezien? Wij aarzelen geen oogenblik toestemmend te antwoorden op deze vraag. Want Parker was een groot man in den waren zin des woords; en het moet ons altijd goed zijn dezulken gade te slaan, hun edel streven te leeren kennen, de uitstekende eigenschappen ons voor te stellen, die zij betoonden. Wij zullen ons van de beschouwing van zulk een beeld niet afkeeren, zonder ons opgewekt te gevoelen tot bewondering, zonder te zijn gesterkt in onze liefde, onzen ijver voor het waarachtig goede. — En daar is nog iets. Parker was wat zijne theologische inzigten betreft, bepaald *modern*, zoo als dat tegenwoordig heet; hij verzette zich in menig opzigt tegen de bepalingen der kerkleer, en tegen overgeleverde opvattingen der christelijke waarheid; daarom kan zijn leven ten voorbeeld dienen en tot bewijs, hoe men zeer vrijzinnige denkbeelden koesterende in zijnen wandel toonen kan een echt, waarachtig christen te zijn. Daar zullen er velen zijn, die zijne theologie verwerpelijk achten, maar niemand zeker zal hem den naam weigeren van een waarlijk godsdienstig man. — „Als men meent, dat het ware christendom hierin bestaat, om met den meester „te gelooven, dat het koningrijk der hemelen is bestemd voor de reinen van harte, en voor de zielen, die naar de geregtigheid hongeren; dat de gezegende des Vaders en zij, die de Zoon des menschen met zich doet heerschen, dezulken zijn die de ongelukkigen ondersteunen, hongerigen voedende, naakten kleedende, gevangenen bezoekende, onregtvaardige ketenen verbrekende; als men gelooft, in één woord, dat de eerste der christenen de Christus zelf was, en dat men alzoo christen is naar de maat waarin men zijn beeld verwerkelijkt, door de trekken van dat heilige en schoone leven in het eigen leven te openbaren, — dan zeg ik, dat Theodore Parker een der grootste christenen onzer eeuw is." — Zoo oordeelt dr. Réville. Moge zijne uitspraak velen bewegen dit boekje te lezen en te overdenken. Mogten velen hier de bevestiging vinden der waarheid, dat het echt geloof zigtbaar wordt in werken van liefde! —

Gedachten en Beschouwingen omtrent vragen des tijds, op het gebied van godsdienst en kerk, door Fluvialtus. (*Te*) *Purmerende.* (*bij*) J. Schuitemaker, 1862. *Prijs f* 0,25.

Waartoe Fluvialtus — is de pseudoniem niet al te doorzigtig? — deze *Gedachten en Beschouwingen* heeft laten drukken, is mij niet regt duidelijk. Moeijelijk kan men zich voorstellen, dat hij de hoeveelheid prullaria, waaronder de vaderlandsche pers tegenwoordig zweet, te gering rekende. En als hij absoluut aan zijn weêrzin tegen de zoogenaamde moderne rigting lucht wilde geven, waarom deed hij dat dan maar niet in zijne binnenkamer, alleen ten aanhoore van een kringetje zijner bewonderaars? Dit is zeker, dat deze publieke demonstratie aan genoemde rigting in 't minst geen afbreuk zal doen, en dat Fluvialtus er weinig eer mede zal inleggen. Hij moest het overgelaten hebben aan dieper denkers, en aan minder oppervlakkige beschouwers, deel te nemen aan den strijd op theologisch gebied, waarvan onze dagen getuige zijn. Immers een geschrijf als het zijne kan, niemand die eenig verstand te gebruiken heeft, overtuigen, maar daarentegen kan het zeer goed den een of anderen oppervlakkige, die meer naar klanken hoort, dan over stellingen nadenkt, in de war brengen.

En ik geloof, dat de partij, bij welke Fluvialtus zich schaart, het te ernstig met de waarheid meent, dan dat zij dit laatste begeerlijk zou achten. Ik verdenk den schrijver ook in 't minst niet van zulke misdadige bedoelingen, maar geloof, dat zijne tot een *idée fixe* geworden antipathie met en benevens de schrijfjeukte, waarvan tegenwoordig zoo menige vinger tintelt, de motieven zijn, welke hem hebben gedetermineerd tot het uitgeven van zijn vlugschrift.

Ik wil gaarne met een paar voorbeelden mijn ongunstig oordeel over deze *Gedachten en Beschouwingen* staken.

Zoo behelst de derde gedachte of beschouwing een aller belangrijkste opmerking. Zij luidt dus: „A = B, B = C zijnde, is ook A = C, ziet daar een geldig syllogisme, waartegen geen immerlijk bewustzijn zich verheft. Welnu, als gij mij met dezelfde naauwkeurigheid bewijst, dat het object van mijn geloof geen feit, maar slechts een hersenschim is, dan, maar ook niet eer, zal ik mijn geloof, als iets ongerijmds

vaarwel zeggen" Wat heeft nu het publiek met deze observatie te maken? Vooreerst is er zeker niemand die vordert, dat Fluvialtus zijn geloof vaarwel zal zeggen als iets ongerijmds, en vervolgens is er ook geen sprake van, dat iemand het object van zijn geloof geen feit, maar slechts een hersenschim noemt. Wel beweert de schrijver in de volgende beschouwing, dat gelooven niets anders is, dan voor waar houden. Het zou dus zeer mogelijk zijn, dat het object van zijn geloof een hersenschim was. Maar voorloopig weet niemand het, en hangt het er geheel van af, wat Fluvialtus alzoo voor waarheid rekent. En de geheele stelling? Zij bewijst alleen, dat F. zich zelven niet voor waanzinnig houdt, daar hij betuigt niet langer voor waar te zullen houden, wat men hem syllogestisch bewijst, dat niet waar is. Het verheugt mij, dat de man zoo gunstig over zich zelven denken kan, maar is 't niet dwaas, om er in 't publiek op te bluffen, dat men nog *compos mentis* is? Iemand, die dit doet wekt zonderlinge vermoedens aangaande zich zelven op.

In de vierde stelling wordt verdedigd, dat gelooven niets anders is, dan voor waar houden. De schrijver zegt: „wel is er een voor waar houden met het verstand, en een voor waar houden met het hart, een geloof aan de werkelijkheid van uitwendig (?) gegevene historische feiten, en een geloof aan de innerlijke waarheid eener godsdienstleer, wel *openbaart zich* het geloof in daden, die de eigenaardige vrucht moeten zijn eener bepaalde overtuiging, maar toch (laat ons de kracht der woorden niet ontzenuwen), *geloof* als zoodanig is niets anders dan voor waar houden, vertrouwen dat iets was, of is, of zijn zal." Is dit nu leuteren of iets anders? Dwaas is de onderscheiding tusschen „voor waar houden met het verstand," en „voor waar houden met het hart," want als een verstandig mensch iets voor waar houdt, dan doet hij dit op grond van het een of ander, dan kan hij dat niet doen zonder zijn verstand te gebruiken. Maar dan dat „voor waar houden," wat is dat een nare definitie, wat brengt deze ons ver van de ware beteekenis des geloofs. Fluvialtus wil de kracht der woorden niet ontzenuwen, en dat is braaf van hem, maar hij had er zich ook voor moeten wachten „het geloof" te ontzenuwen, door

zijne overechtsche definitie. De man wil, dat men aan het woord *geloof*, zooals dat op godsdienstig gebied gebruikt wordt, geen andere beteekenis opdringe, dan die welke het heeft, zooals het in dagelijksche zaken wordt gebruikt. Maar wat is dan gelooven in dagelijkschen zin? Volstrekt niet, zooals F. schijnt te meenen, voor waar houden op grond eener zekere overtuiging, vast vertrouwen. Eigenlijk heeft het woord een veel onverschilliger beteekenis, en bedoelt men er meê: iets meenen, vermoeden, waarvan men niet zeker overtuigd is. Gelooven in den dagelijkschen zin is het tegenovergestelde van overtuigd zijn. Als ik zeg: „daar gaat Piet voorbij," dan twijfel ik niet, of ik mij ook soms in den persoon bedrieg. Maar als ik zeg: „ik geloof, dat Piet daar voorbij gaat," dan bedoel ik daarmede, dat ik niet zeker van mijne zaak, dat ik niet overtuigd ben, dat het mogelijk ook wel een ander was, die voorbij ging. Als „gelooven" in godsdienstigen zin hetzelfde beteekent als meenen, gissen, dan kan het ook geene religieuse waarde hebben, dan openbaart het zich ook niet in daden, die de eigenaardige vrucht moeten zijn eener bepaalde overtuiging. Het godsdienstige geloof is een overtuiging, die den mensch beheerscht, niet een voor waar houden van historische feiten, en evenmin het voor waar houden eener godsdienstleer. En als Fluvialtus aan „voor waar houden" eene ruimere beteekenis wil geven, dan ik nu doe, als hij er iets mede bedoelt, dat zeer na grenst aan „zeker weten," dan nog houd ik vol, dat het godsdienstige geloof iets anders is. Al weet ik nagenoeg zeker, dat Jezus de voortreffelijkste mensehenzoon is, die er ooit heeft geleefd, dat het mijn pligt is, hem na te volgen enz. enz., — dat zegt nog niet, dat ik geloof. Al houd ik voor waar, dat het christendom zaligmakende kracht heeft, ik kan daarom zeer goed een ongeloovige zijn. Gelooven is dus *wel* iets anders, dan voor waar houden, en eigentlijk ziet onze F. dit zelf ook wel in. Hij toch gaat in dezelfde vierde gedachte of beschouwing dus voort: „die gelooft, die inderdaad met hart en ziel voor waar houdt, dat God zijn hemelsche vader is, dat God hem lief heeft, die zal door dat geloof tot dankbaarheid, tot wederliefde, tot gehoorzaamheid zich opgewekt voelen, maar dan is toch die dankbaarheid, die wederliefde,

die gehoorzaamheid, niet het geloof zelf, maar alleen de vrucht daarvan, en op de vraag: wat is gelooven? kan dus met regt geantwoord worden: „gelooven is voor waar houden, en niet anders dan voor waar houden." Fluvialtus geeft hier duidelijk te kennen, dat hij zelf het geloof hooger rekent, dan het voor waar houden van iets; hij toont hier, dat ook hij het geloof voor eene den mensch beheerschende overtuiging, voor een levensprincipe houdt. Is dat niet zoo, dan is zijne stelling onzinnig, dat dankbaarheid enz. vrucht van het geloof is. Maar — hij slaat door, en maakt de averegtsche conclusie: dus is gelooven niet anders, dan voor waar houden. Het zou zoo zijn, indien maar voor waar houden iets anders was, dan voor waar houden. Ik kom waarlijk tot het vermoeden, dat de eerbied van Fluvialtus voor syllogismen niet zoo heel groot is.

In de zesde beschouwing begint F. met onbepaalden eerbied voor de regten van de kretiek der bijbelboeken te vorderen. Dan gaat hij voort: „men zij evenwel op zijne hoede, dat men zich geene gewaagde hypothesen of vooronderstellingen late opdringen; men eische duchtig bewijs; waar dit laatste niet kan geleverd worden, is ook niemand gehouden de eene of andere hypothese te huldigen, alleen omdat er zich een gevierde naam aan verbindt, of omdat zij in den smaak valt van den soms zoo uiterst wuften en veranderlijken tijdgeest." Dit is zeker op zich zelf eene goede waarschuwing. Maar hoe wonderlijk, hier te spreken van „opdringen" en „gehouden" zijn. 't Is weer ligt te zien, dat F. hier te velde trekt tegen de moderne theologie, maar 't is niet veel meer dan een tamelijk onzinnig schampschot, dat hij op haar lost. Is zij het dan die hypothesen „opdringt?" Is zij het die huldiging vordert van het gezag, dat aan een of anderen gevierden naam is verbonden? Neen, opdringen, dat wil de kerkelijke rigting; hypothesen met gezag bekleeden, dat doet de hiërarchie, dat doen synoden en conciliën. De behoudspartij op godsdienstig terrein wil, dat men gehouden zij, meer dan ééne hypothese te huldigen, omdat zich de namen van profeten en apostelen, van kerkvaders, en kerkvergaderingen er aan verbinden. Of is het misschien geen hypothese, dat Moses den Pentateuch, en dat Mattheus het eerste evangelie geschreven heeft? De waar-

schuwing van Fluvialtus, is een wapen in de handen zijner tegenstanders, maar ik kan niet gelooven — d. i. voor waar houden, — dat hij hun dat in handen heeft willen geven.

In de elfde beschouwing heeft de schrijver het over wonderen. Let wel op 's mans definitie van een wonder: „een wonder is een verschijnsel in de stoffelijke of zedelijke wereld, dat onze bevreemding, onze verbazing, onze verwondering, of bewondering opwekt. — Dat zulke verschijnselen mogelijk zijn, zal toch wel door niemand worden ontkend." Wel neen, Fluvialtus! Naar uwe definitie — het bewonderen er afgenomen — zijt gij zelf met uwe gedachten en beschouwingen een wonder: want men moet zich wel over u verwonderen en verbazen. Maar de man meent toch het er voor te moeten houden, dat men met het woord *wonder* wel eens iets anders wil te kennen geven. Hij herinnert zich, dat er op theologisch gebied andere definities in omloop zijn. Vangt aan een hevige bestrijding van de definitie: „een wonder is een verschijnsel, waarbij de eeuwige wetten des geestes of der natuur verbroken worden." Dit zijn, volgens F., niet dan groote woorden. Wij weten niet van *eeuwige* wetten; 't is willekeurig er van te spreken. Tegen het *verbreken*, wordt nu de oude argumentatie, welke uitgaat van een geheel transcendent godsbegrip, aangewend. „De godsdienst van Christus wijst ons op een hoogsten *Wetgever*" (?) enz. „Men laat geen regt wedervaren aan Gods almagt, wanneer men de onmogelijkheid der wonderen staande houdt" enz. Eindelijk wordt verdedigd, dat Gods onveranderlijkheid kan worden vast gehouden, ook al gelooft men aan wonderen. F. gaat hierbij uit van de definitie welk hij geeft van Gods onveranderlijkheid: „God is onveranderlijk, maar dat beteekent niet, dat Hij altijd en overal volkomen dezelfde daden doet (de geschiedenis getuigt luide het tegendeel) het wil alleen zeggen, dat hij altijd en overal, om nu op menschelijke wijze van Hem te spreken, volgens dezelfde beginselen handelt, welke beginselen nu deze, dan gene daad, hier de eene, daar de andere werking noodzakelijk maken, overeenkomstig de verschillende behoeften van iederen tijd, en van elke plaats." Is de kategorie van oorzaak en gevolg een eeuwige wet, en is het willekeurig van haar te spreken? Handelt God ook altijd naar deze wet? Ik

geloof, dat men met deze vragen te doen, de dwaasheid en van Fluvialtus definitie, en van zijne geheele redenering voldoende aantoont. Ik zou er nog deze vraag bij kunnen voegen: als het willekeurig is te spreken van eeuwige wetten, is het dan eigentlijk ook niet willekeurig van God te spreken?

Met het geciteerde, meen ik genoegzaam mijn ongunstig oordeel over deze *Gedachten en beschouwingen* gestaafd te hebben. Ik moet nog vermelden, dat de beide laatste zich op ander gebied bewegen; de eene handelt over de zendingszaak: de andere over het principale onderscheid tusschen de Roomsche en de Protestantsche kerk.

D.

Geschiedenis van het klooster St. Agatha. Door Mr. F. R. Spengler. *Met drie platen (Te) Utrecht, (bij)* Kemink & Zoon. 1863.

Als men het oude, schoone Nijmegen door de Molenpoort verlaat, langs St. Anna, Malden en den bekenden *Heumenschen molen* wandelende, eindelijk bij *Mook* het Limburgsch territoir en den Maasoever bereikt heeft; als men zich vervolgens door den veerman laat overvaren naar het vriendelijke *Katwijk op Maze*, en dan het ruime dorp *Cuyk* passerende zijn weg vervolgt in de rigting van *Boxmeer*, nadert men spoedig het klooster, welks geschiedenis Mr. Spengler beschreven heeft, en dat, bij name althans, aan velen in den lande bekend is. Dat klooster, bewoond door de broeders der orde van het Heilige Kruis — gewoonlijk kruisheeren genaamd — is, en wordt zeer veel besproken en genoemd, ofschoon misschien maar door weinigen, die weten waarom. Men hoort over het algemeen wel zoo wat van de zaak, maar niet genoeg, om te kunnen begrijpen, waarvan hier kwestie is. Mr. Spengler heeft daarom een goed werk verrigt met het publiek in deze, althans eenigzins, op de hoogte te brengen. Ieder kan nu ten minste gemakkelijk inzien, waarom er beweerd wordt, dat het klooster van *St. Agatha* een onwettig bestaan voortsleept, alsmede dat het maar al te weinig ongegrond is, dat door de flaauwe handelwijze onzer regering de kloosterbroeders enorme geldelijke voordeelen genieten, ten nadeele van den staat. Wat dit laatste

aangaat — de kruisheeren pachten van het domein voor *f* 1700, waarvoor zij naar de waarde *f* 16000 moesten betalen. — Het spijt Ref., dat in het werkje van mr. Spengler niets gevonden wordt, waardoor die raadselachtige inschikkelijkheid van de regering jegens de broeders van het Heilige Kruis verklaard wordt, vooral omdat er wel eens geheimzinnige conjecturen gefluisterd worden, waarvan Ref. echter tot op den huidigen dag niets begrijpt. Hem komt het evenwel voor, dat er achter de zaak meer schuilt dan van algemeene bekendheid is, meer ook dan de heer Spengler van de zaak schijnt te weten, en dat de oplossing van het vraagstuk, zoo die te vinden is, gezocht zal moeten worden in de archieven van het Huis van Oranje.

Dertien maanden in het leger der Zuidelijke Staten van Noord-Amerika. Uit het Engelsch van William G. Stevenson, *door* S. J. van den Bergh. *(Te) 's Gravenhage, (bij)* W. P. van Stockum, 1863. *Prijs f* 1.60.

Ingevolge het „woord vooraf" vermoed men een alleszins belangwekkend verhaal der lotgevallen van eenen engelschman, W. G. Stevenson. De vertaler „gelooft, ons, zijne landgenooten, te mogen verzekeren, dat de kennismaking met de lotgevallen des schrijvers hun even aangenaam zal zijn, als die voor hem onder de overzetting was, ..." waarin dit aangename bestaat is voor ons, die door de geëerde redactie van dit tijdschrift zijn uitgenoodigd dit verhaal te beoordeelen, een raadsel gebleven. De geheele zaak betreft een jongmensch, W. G. S., die zijne geboortestad verlaat, New-York, om zich „te *gaan* vestigen" in de streken nabij Louisville in Kentucky. Dit gelukt hem evenwel niet, zoodat hij zich verplaatst naar Philips-country in Arkansas. Reeds spoedig ligt hij aldaar onder verdenking van een Noordelijke en abolitionist te zijn, wordt als zoodanig vervoerd naar de stad Jeffersonsville ten einde aldaar voor den lijnchregter te verschijnen, als beschuldigd: te zijn abolitionist, wiens doel het is opstand onder de slaven te bewerken. Na een verhoor van eenige uren te hebben doorgestaan, ten overstaan van een „hoop dronken jan hagel, gewapend met dolken en pistolen, die, hoe meer zij dronken, hoe luider zij

schreeuwden als bezetenen: „hij moet hangen," enz. wordt hij vrij gesproken. Hij reist naar Memphis en wordt aldaar gedwongen vrijwilliger.

Thans volgt eene reeks van wederwaardigheden en ontmoetingen op bivouac, in kantonnement, garnizoen en op 't slagveld. Dit veld is tevens een ruim veld voor *hem* vooral, wiens scheppende verbeeldingskracht niet geheel verlamd is. Wij, die met de handelingen in 't groot op eenig slagveld, min of meer, en met de werkdadige handelingen in het afgetrokken' meer van nabij bekend zijn, wij aarzelen geen oogenblik, vele ontmoetingen des schrijvers gedurende den slag, zonder ze bepaaldelijk tegen te spreken, althans voor hoogst wonderlijk te verklaren. Evenzoo wonderbaarlijk is het avontuur „op een spoortrein:" de schrijver „*ver*ruilde" zijn uniform voor een werkpak en voegde zich bij den machinist (op de locomotief), vast besloten om zoo veel hij kon af te zien hoe men met een locomotief moet omgaan (!) In éénen dag tijds, waarvan nog een geruimen tijd in „duister" gereden, had hij, „terwijl alles in volmaakte orde was, de hoeveelheid stoom, die noodig was om den trein te doen loopen en de werking van de verschillende deelen der locomotief bestudeerd, en een goed deel van den weg de locomotief zelf te hebben bestuurd.........." „En nu begon ik mijn leertijd met het besturen van een spoortrein der afgescheiden staten, met een regiment opstandelingen in de wagens. De locomotief gedroeg zich verwonderlijk, en ik begon mij reeds op mijn gemak te gevoelen, want zij gehoorzaamde aan ieder door mij gegeven bevel, als of zij mij voor haren wettigen heer erkende", (de machinist was intusschen gedeserteerd.)

„Ik kon niet anders dan eene huivering gevoelen wanneer ik dacht aan den toestand, waarin ik mij geplaatst zag." (hij was dus *niet* op zijn gemak) „In mijne hand, toch, beruste het leven van meer dan duizend menschen, die in een vijf en twintigtal wagens vervoerd werden langs een weg, dien ik nooit had gezien, op een trein zonder hoofdlantaarn en op zulk een donkeren weg, dat ik slechts een paar roeden voor mij uit kon zien, en, wat de kroon op alles zette, schier ten eenenmale onbekend met de zaak." Eindelijk na een eind weegs, met eene snelheid van tien mijlen (engelsche?) in het uur, te hebben afgelegd, komen ze aan een houten

hangbrug, „die diende om den trein over een vijftig voet diepe kloof heen te voeren," en na over die brug te zijn gestoomd „loopt het voorste van den trein op eenen anderen in," hetgeen met eenige schade aan denzelven en de schrik der passagiers afloopt. Hier verklaart de schrijver aan den kolonel kommandant van het regiment opstandelingen, dat hij officier is bij de artillerie, belast met het overbrengen van „ammunitie" naar Bowling Grun; terwijl hij — op bl. 48 vermeldende eene bevordering tot onderofficier — van geene nadere bevordering spreekt, welke gebeurtenis toch wel, o. i., bij de vermelding van lotgevallen behoort. Voorts wordt hij bij de kavallerie overgeplaatst en neemt bij voortduring deel aan den guerilla-oorlog, waarbij het weder niet aan avonturen ontbreekt. De schrijver wordt benoemd tot adjudant, woont eenen veldslag bij en beschrijft de akeligheden van den oorlog, waarbij hij tusschen de stervenden *slaapt* (!!) Thans neemt de schrijver de dienst waar van aide-chirurgijn te Corinthe; van Corinthe trekt hij naar Mobile, waar hij te vergeefsch eene ontvlugting beproefd; wordt van Mobile naar Selma verplaatst; vertrekt met verlof naar Richmond om zijn traktement „te gaan ontvangen;" gaat naar Selma terug en ontvlugt van daar, onder eene reeks van aan het wonderbaarlijke grenzende wederwaardigheden en ontmoetingen, en komt eindelijk te huis, te New-York.

Alhoewel men volgens de aankondiging in het „woord vooraf" „een inzigt" verwacht „in dien verbazing wekkenden opstand hetwelk (inzigt) niet verkrijgbaar is voor iemand in het Noorden en die de zaken met een Noorderlijk oog beziet," zoo wordt de lezer over 't algemeen hierin teleurgesteld; evenwel wordt hier en daar het gordijn even weggeschoven om als 't ware steelsgewijze een blik te slaan in den oorsprong en geschiedenis van dezen opstand; bijv. op bl. 32 zegt de schrijver: „.... De planters (in het Zuiden) zijn het die dezen opstand het meeste en krachtigste aanvuren; en na mijne terugkomst in het Noorden is het mijne meening, dat het grootste van de voorstanders der unie hier in slaap ligt verzonken, omdat het de strekking en de ernstige gevolgen van den opstand van (in) het Zuiden niet geheel en al inziet." (1861.) „Hier in het Noorden begrijpt men het ernstige van de zaak lang zoo niet als dit het geval is

in de in opstand zijnde staten. Beschaafde en christelijke vrouwen, duchtende dat de Noordelijke legers hare woningen overvallen, hare echtgenooten en broeders van hare zijde weg slepen, en hare eigendommen rooven zullen, zijn genoodzaakt een levendiger belang te stellen in den strijd, dan waartoe de meesten van het Noorden in staat zijn, dewijl deze zich op verre afstand van het oorlogstooneel bevinden, en zich ter naauwernood de ellende en de gruwelen van den strijd kunnen voorstellen. Ik twijfel er waarlijk geen oogenblik aan of er zouden regimenten van vrouwen zich vormen, wanneer zij in staat waren iets ten bate van de zaak van het Zuiden te kunnen uitrigten. Dat zij allen ongelijk hebben en blind zijn door zich tegen de wettige overheid aan te kanten, maakt hen misschien nog wel zoo hevig en opgewonden.

Op bl. 50 vinden wij eene aanwijzing der hulpbronnen der opstandelingen: „...Gedurende zes weken dat ik bij de artillerie was geplaatst," zegt de schrijver, „leerde ik eenige feiten, die van belang zijn door het Noorden gekend te worden. Nadat ik weder bij de mijnen was teruggekeerd, hoorde ik over twee dingen de grootste verwondering aan den dag leggen: de onvermoeide geestkracht van het Zuiden en de onuitputtelijke hulpbronnen, die het bezit, vooral in het verkrijgen van kanonnen, draagbare wapens en krijgsbehoeften. Hoe hebben zij, tijdens zulk eene langdurige en vernielende worsteling, een met de behoefte evenredig aantal van deze kunnen verkrijgen en vervaardigen?"

„Het zij mij veroorloofd in antwoord op deze vragen te zeggen: De aanzienlijke voorraad van kanonnen — om hiervan het eerst te spreken — door dien beruchten dief Floyd zoo verraderlijk in de Zuidelijke forten en arsenalen gedurende zijn dienst tijd opgestapeld, was een goed begin voor dit gedeelte der krijgsbehoeften. Ook werd er door Zuidelijke officieren verhaald, dat een groot aantal der in den Mexikaanschen oorlog gebruikte kanonnen van het Zuiden en bepaaldelijk, naar ik heb hooren zeggen, te Point Isabel was opgeslagen. Deze werden spoedig in gebruik genomen. Menig oud Mexikaansch en koperen kanon werd weldra tot modern veldgeschut vergoten," (hergoten?) „Men zegt dat deze de beste stukken in het leger der opstandelingen ge-

weest zijn, omdat in het metaal een groot deel zilver aanwezig was."

„In de eerste dagen van den opstand bestond er een uitgestrekte geschutgieterij in New-Orleans, waardoor uitstekende batterijen geleverd werden. Deze batterijen heb ik in verschillende gedeelten van het leger gezien. Deze geschutgieterij werd door Noordelijke en vreemde werktuigkundigen bestuurd. Memphis leverde een aantal twee-en-dertig en vier-en-zestig ponders, alsmede een goed deel ijzeren Parrot-kanonnen. Deze werden op de maritieme werf van Street en Hungerford gegoten. Te Mashville, Tennessee, bezorgde de firma F. M. Brennan & Comp. een groote hoeveelheid ligt geschut van verschillend kaliber, en kort (korten tijd?) voor (vóór?) dat Farhville ontruimd werd, bestond daar een voortreffelijke machine tot het vervaardigen van gegroefd geschut, die ik zelf heb gezien. Zij zonden een spion naar het Noorden, die, naar mij verhaald werd, op de gieterij te fort Pitt de teekeningen en bijzondere voorschriften wist magtig te worden, waardoor hunne werklieden in staat gesteld werden deze machine te vervaardigen. Dit (deze) kostbare en voor hen onschatbare machine werd naar Georgie, overgebragt."

......„Na de door de opstandelingen geleden tegenspoeden te fort Henry en Donelson en den terugtogt van Bowling-Green en Narhville, toen generaal Beauregard het bevel over het leger van de Mississipi-vallei aanvaardde, verzocht hij in een oproeping aan de burgers om klokken van allerhande grootte. In sommige steden stond iedere kerk hare klok af. Buitenplaatsen, fabrieken, openbare instellingen en plantaadjes zonden de hunne, en de bevolking verschafte groote massa's oud koper van allerhanden aard, zoo als: vuurbokken, kandelaars, gaz-ornamenten, ja tot zelfs deurknoppen toe."

„Maar het beste geschut is uit Engeland."

„In het vervaardigen van wapens hebben de Zuidelijken meer kracht ontwikkeld dan de Noordelijken wel hebben gelieven te gelooven."

„In April 1861, terwijl Floyd secretaris van oorlog was, werd er in Memphis reeds begonnen aan het veranderen van een onnoemelijk getal geweren van den ouden stempel.

Zelfs voor dat de scheiding nog een *fait accompli* was, heb ik daar dat werk zien verrigten. New-Orleans heeft de beste geweren geleverd, die ik ooit in het Zuiden heb aangetroffen. Zij waren volkomen gelijk aan de Fransche miniégeweren, en voorzien van uitstekende zwaardbajonetten."

Ons bestek laat niet toe, meerdere aanhalingen, betreffende den politieken toestand der Vereenigde Staten, over te nemen. Zij vormen geen geheel, en zijn over 't algemeen zeer zuinig tusschen de lotgevallen des schrijvers ingevlogten.

Verscheidene taalfouten trokken onze aandacht, terwijl de correctie insgelijks veel te wenschen overlaat: Wij vinden onder anderen op bl. 7 „die vervolekte Yankee!" lees: vervloekte; bl. 10, „greep er een ongemeen spoedige omkeer plaatsen werd ik bijna," lees: plaats en werd ik, enz.; bl. 35, „terwijl hij hun hun gebrek aan vaderlandsliefde verweet; bl. 50, „Mexiaanschen," lees: Mexicaanschen; bl. 61, „ten uitooer," lees: ten uitvoer; bl. 87, „met gevoel begiftigde menschen," waarom niet: met gevoel bezielde menschen? bl. 120, „waar *er* er een arm of been was afgezet stierven *er* acht van, de tien;" bl. 124, „zijne oogen geblinddoekt;" bl. 139, „deze soldaat was desserteur;" bl. 148, „beginsel van afsche(i)ding." Ook veroorzaakt de weglating van leesteekens hier en daar onzin, bijv. bl. 13, r. 5 o. en meer andere plaatsen.

Als een onderhoudend, boeijend werk mag het niet worden aanbevolen; belangwekkende zaken behelst het evenmin. Papier en druk zijn goed.

x^3.

Agnes van Sorrente. Naar het Engelsch van Mevr. Harriët Beecher Stowe. (*Te*) *Arnhem,* (*bij*) D. A. Thieme, 1862. *Twee deelen*, 229 *en* 183 *pag. In groot* 8*vo.*

Een werk van de schrijfster van „*de Negerhut!*" Zou er meer noodig zijn, dan dit, om met graagte naar een boek te grijpen en met lust en ijver de lectuur te beginnen. Wij gelooven het niet. Ons althans ging het zoo. Toen wij het paket boeken ontvingen, dat de redactie der *Vaderlandsche Letteroefeningen* ons ter recensie toevertrouwde, was dit het

*

eenigste wat wij voor de hand lagen, — was dit het eerste, waaraan wij onze vrije uren wijdden.

En wij hebben de lectuur ten einde gebragt..............

Wij zetten eenige puntjes, onwillekeurig, alleen omdat wij in onze gedachten een resumé willen vormen van hetgeen wij lazen, en daarnaar ons oordeel vormen. Maar dit gaat ons zoo vlug niet van de hand.

Vele goed geteekende toestanden, doch daartegen over vele onwaarschijnlijke voorvallen. Vele juist geschilderde tafereelen, doch daartegen over menige kladschets. Waarlijk, het kwam ons voor of Mevr. Becher (niet Beecher) Stowe in haar eerste werk: al haar geest, al hare kennis, al hare fijnheid heeft uitgestort. Wat ons later van haar onder de oogen kwam, kon den toets der kritiek niet doorstaan, en menigmaal dachten wij, even als na de lezing van het voor ons liggend werk; zou dit wezenlijk door haar geschreven zijn? door haar, die moederliefde zoo meesterlijk wist weder te geven in Elise; door haar, die menschelijke ongevoeligheid zoo krachtig wist te schetsen in den slavenjager; door haar, die .... maar waartoe meer aangevoerd, dat minder op het onderhavige boek toepasselijk is.

Intusschen wane men niet, dat wij een geheel afkeurend votum over Agnes van Sorrente uitspreken. O neen, had een andere naam als auteur op den titel gestaan, welligt hadden wij een woord van lof ten beste gehad, maar .... mevrouw Becher Stowe en dan zulk een roman .... neen! het wilde ons maar niet gelukken deze beide uitdrukkingen te vereenigen.

Echter hebben wij onderscheidene hoofdstukken met groot genoegen gelezen. Waar Florence's profeet Savonarola als hoofdpersoon optreedt, waar de marteldood aan onderscheidene hervormingsgezinden wordt gemaald, waar de liefde van de jeugdige Agnes wordt geteekend, waar men getuige is van Rome's ongodsdienstigheid, en enkele tafereelen meer, daar weet de Amerikaansche vrouw te boeijen, daar sleept zij somtijds mede.

Er zijn ten onzent veel middelmatiger romans ingevoerd, dan deze, en als men door het romantische kleed de moraal ziet schemeren of het nut kan ontdekken, zoo als in Agnes van Sorrente, dan durven wij het gerust aanbevelen,

doch altijd onder voorbehoud, dat men niet te zeer hecht aan den naam der schrijfster.

De heer G. J. Thieme heeft voor goeden druk, de heer D. A. Thieme voor een net uiterlijk gezorgd, en het vignet dat elk deel versiert, — ofschoon wij deze niet achten te zijn op die hoogte als waarop onze lithographie thans staat, willen wij daarom den drukker (C. P. Groebel te Arnhem) niet hard vallen, daar wij niet kunnen beslissen of dit aan aan hem, dan wel aan den teekenaar N. Bos Jz. te wijten is.

Scharlakenrood. Novelle naar 't Deensch van Prof. L. Kruse. (*Te*) *Harlingen*, (*bij*) J. F. B. Behrns, 1862. 149 *pag. In groot* 8*vo. Prijs f* 1,80.

„Scharlakenrood! Wat is dat nu voor een titel? welk boek zal daarop volgen?". Deze vraag werd ons door onze echtgenoot gedaan, toen wij het bovenstaande werk op tafel legden. „Ik dacht," ging zij voort, „dat scharlaken reeds eene roode kleur te kennen gaf, en zou dus meenen, dat de vier laatste letters van den titel overbodig waren. Indien men naar den titel het werk moet afmeten, dan kan ik wel vooraf zeggen, dat hier geene gunstige beoordeeling van kan komen."

„Houd nu maar op!" vielen wij het diepzinnig vrouwtje in de rede, „want als gij van 14 letters reeds vier wegschrapt, wat moet er dan naar denzelfden maatstaf overblijven van de 149 pag., die buitendien zeer smal, met interliniën en slechts van 32 regels dessendiaan of garmond zijn gezet."

Niettegenstaande dit ongunstig praeludium, zetten wij ons toch op een regenachtigen zondagnamiddag aan het lezen en vóór wij door onze criticière aan het souper geroepen werden, hadden wij de laatste bladzijde bereikt. Men wane echter niet, dat men dit tot maatstaf kan aannemen van het genoegen, dat wij in de lectuur hadden. O neen! het regenachtige weder, dat ons eene wandeling belette, had ons inwendig ongunstig gestemd en met ijzeren wil trachtten wij al de hinderpalen te overkomen, die ons telkens aanspoorden het boek uit de hand te leggen. Wij dachten bij onszelf: beter één dag voor goed bedorven, dan twee half.

Het nedergeschrevene zal genoegzaam zijn, om onze lezers te doen bevroeden, dat ons oordeel niet gunstig is.

Wij maken kennis met een overste in Deensche dienst, de kleur van wiens uniform den titel aan het boek schonk, die zijn zoon en zijn pupil tot even hartstogtelijke beminnaars van het schoone geslacht, als koude vijanden van het echtelijke leven maakt. De grondbeginselen des vaders zijn dan ook met vrucht bij den zoon overgeplant en ook de pupil weet zich reeds zeer goed daarnaar te voegen, toen de laatste, (die het geheele werk door in den eersten persoon spreekt) door den plotselingen dood van den overste en eene daarop verkregen erfenis van een oom, die hij nimmer gekend of gezien heeft, tot andere gedachten gebragt wordt. Op eene reis, welke hij tot regeling zijner zaken maakt, en waarbij hij door een ongeluk bij vreemden een paar dagen vertoeft, vindt hij den zoon weder, die ook aldaar, maar onder een vreemden naam verblijf houdt en aan de dochter des huizes het hof maakt. Niettegenstaande dien naam en de vermomming wordt dien zoon door den vriend herkend, en op diens bekentenis, dat zijne liefde thans gemeend is, belooft de vriend hem ondersteuning, om het jawoord der ouders te verwerven. Intusschen ontdekt hij, dat zijne zuster het offer der verleiding van den vriend geworden is, en terwijl hij terugkeert om dezen te ontmaskeren, is gene juist bezig om de dochter te schaken, hetgeen hij natuurlijk verhindert en dat eindigt met den dood van den schaker door een degenstoot van den verhaler. De roman besluit ten laatste met het huwelijk van den pupil met de dochter van het gastvrije huis.

Het spijt ons om den uitgever, die, zoo wij ons niet bedriegen, nog jong is, en die met dit boek in de romantische wereld als uitgever optreedt, maar wij konden geene reden vinden om de vertaling te billijken. En hiermede punctum: *Sapienti sat.*

Hoe 't in de wereld gaat! Door T. van Westrheene Wz. 2 *deelen*, 227 *en* 287 blz. *Te Arnhem*, *bij* D. A. Thieme, 1862. (*No.* 32 *en* 33 *der Guldens-editie.*)

Hoe 't in de wereld gaat! Hoe veel en velerlei kan onder

dien zoo algemeenen en toch zoo uitlokkenden titel worden verwacht; niet ligt zeker zal iemand den bijzonderen inhoud uit den blooten titel raden. Wat duidelijker is, is dit: dat de S., welk onderwerp uit het onafzienbare veld hij zich gekozen heeft, eene, hoe schijnbaar gemakkelijk, alles behalve ligte taak heeft opgenomen, eene taak over wier vervulling het publiek, het zoo veelhoofdige publiek, dat in die wereld leeft, ze overal om zich heeft, er in meê speelt, bij magte is met kennis van zaken te oordeelen. De heer van Westrheene schroomde dat oordeel niet en met regt: hij heeft de opgevatte taak op eene loffelijke, ja voortreffelijke wijze volbragt, en mag zeker zijn van den bijval zijner honderden regters, van wie misschien de een of ander, meer lettende op eigen individuëel gevoel, hier of daar een vlekje of rimpel meent te mogen aanwijzen — ware 't ook slechts om aan zijn eergevoel als kritikus voldoening te geven — maar die het geheel als uit één mond zullen prijswaardig keuren, ja zeker onder de puiks-puike sortering rangschikken.

Eene analyse te geven van 't werk is niet ons doel; veel minder eene dorre schets van den inhoud als verhaal: beide zou weinig den lezer behagen, noch hem welligt van groote dienst zijn. Slechts willen wij, tot nadere karakterisering, aanvoeren wat de S. er van zegt, uit welk oogpunt hij zijn schrijven wenscht beschouwt te zien. Hij heeft karakters en toestanden van onze dagen willen schilderen, die het bewijs of het gevolg zijn eener gebrekkige beschaving van geest of gemoed. De strijd tegen vooroordeelen, eenzijdigheid, huichelarij van elken aard, tegen het materialismus en de onzedelijkheid, is de pligt, de roeping, het lot van ieder die zich in staat ziet gesteld, zijne stem in meer of min uitgebreiden kring te doen hooren. De romanschrijver bezit dit voorregt. Hij mag er alles aan opofferen, uitgezonderd alleen het aesthetisch karakter van zijn boek. Dat karakter is gewaarborgd, zoodra hij belangwekkende toestanden naar waarheid schildert, zoodra de personen, welke hij opvoert, menschen en geen spookgestalten, geen denkbeeldige wezens zijn.

Dat is des S. beginsel en doel; nederig erkent hij, welligt niet steeds aan zijn beginsel getrouw te zijn geweest, niet volkomen in alle deelen zijn doel bereikt, integendeel dikwerf gefaald te zullen hebben in de keus en het gebruik

der middelen. Hij wenscht slechts dat het oordeel zal zijn: hij bleef niet al te zeer beneden de taak.

Ons oordeel blijkt uit het voorafgaande. Wij hopen den S. nog meermalen in de Guldens-editie te ontmoeten; de heer Thieme zal hem niet onder zijne minste mede-arbeiders rekenen.

De Parel van het eiland. Een verhaal van Mevr. H. Beecher Stowe, *schrijfster van de Negerhut. Uit het Engelsch. Twee deelen* 8*vo., met gelithogr. titel en vignet*, 266 *en* 264 *bladz.* (*Te*) *Amsterdam*, (*bij*) P. N. van Kampen, 1862. *Prijs f* 5,50.

„Uitstel baart weder-uitstel," — zoo was 't ons ook met de aankondiging van bovengenoemd werk. Lang, al te lang reeds lag het gelezen voor ons. Maar „lang geborgd is niet kwijt gescholden," en hier vooral mogt uitstel geen *af*stel worden. Mogelijk ook heeft het langer verwijl nog eene goede zijde. Het is namelijk niet kwaad, dat een verdienstelijk werk nogmaals herinnerd worde. En dit verdient het dubbel en meer, dat men het niet vergete. Wij mogen ons toch in gemoede aansluiten aan onze voorgangers, die de treffelijkheid er van onbedongen hebben erkend.

Wij herinnerden ons bij de ontvangst levendig het genoegen uit de lezing en herlezing van der schrijfster *Uncle toms cabin* gesmaakt. In hoeverre echter was dat genoegen aan het bijzonder onderwerp te danken, dat ons even als de auteur meêsleepte, en zou zij bij andere onderwerpen ons welligt minder bevredigen? Een paar andere verhalen van dezelfde hand, later ons onder 't oog gekomen, konden ons minder voldoen. Onze verwachting was dan zeer gespannen en zeer gemengd. En zie, wij lazen, wij verslonden — maar wij herlazen, en nogmaals, om alle vooroordeel volkomen te bannen. En ons zoo getoetst en hertoetst oordeel is: „de Parel van het Eiland" is eene ware parel, eene kostelijke parel: Mvr. Beecher Stowe heeft daarmede haren door *Uncle Tom* zoo regtmatig verworven naam schitterend gehandhaafd, op nieuwen grondslag gevestigd.

In medias rapere res zeiden de ouden, en Mrs. B. heeft daar den slag van: zie eens, hoe zij ons dadelijk, zonder eenige dorre inleiding, verplaatst te midden van 't roerendst,

treffendst tooneel, hoe zij dadelijk hoofd en hart aantrekt, en blijft boeijen, zoodat men zich niet los kan scheuren, maar met steeds klimmende vurige belangstelling, ten einde toe haar geleide volgt, tot dat men met zeker leedgevoel bemerkt reeds aan den scheidpaal gekomen te zijn.

Wij willen geene opzettelijke ontleding leveren van de bijzondere eigenschappen, die dezen arbeid der veelbegaafde vrouw kenmerken. Zeker onder de vele is niet deze de minste: dat het, bij de ruime bevrediging der eischen van verstand en hart, van het schoonheidsgevoel en den godsdienstzin, inderdaad vol ware levenswijsheid is, en tevens dat alles zóó aanbiedt, dat het veel-onderscheiden gemoederen, lezers van zeer verschillende karakters en ontwikkeling, toch gelijkelijk aantrekt; wat ons bij ervaring mogt blijken.

Aan de vruchten kent men den boom: heerlijk getuigenis door zulke vrucht gegeven; volmondig zeggen wij 't een collega na: „wel gelukkig, wie 't gegeven is zoo te schrijven; 't moet er van binnen goed uitzien: een ontstemd instrument geeft geene zuivere toonen."

Vele lezers onder onze landgenooten mogen dit werk reeds gevonden hebben, mogen het bij voortduring vinden. Dat zal eene goede getuigenis zijn ook voor hen zelven. —

Zulk eene keuze van vertaalwerk vereert den uitgever: hij geeft blijk, niet minder te zorgen voor innerlijke waardij, dan hij ook het materiele uiterlijk behartigt.

Drie dagen in Egypte. Herinneringen uit eene Mail-reize in Juni — Augustus 1860, *door* Dr. J. ten Brink. (*Te*) *Rotterdam*, (*bij*) H. Nygh, 1862. *Prijs f* 1,50.

Een werk van den Rotterdamschen uitgever Nygh te ontvangen ter aankondiging, belooft altijd iets goeds. Bij al het prulwerk waaronder de Nederlandsche pers zwoegt, kan het publiek zeker zijn bijna altijd van hem iets degelijks onder de oogen te krijgen, terwijl de uitvoering zelve niets te wenschen over laat, waarbij hij dan ook de grootste opofferingen zich getroost. Wel is waar maken sommige auteurs en uitgevers, schandelijk misbruik van hun, eenmaal goed ter faam bekend staanden naam, waarbij het publiek

ligtgeloovig als het gaarne is, het bedrog niet wil opmerken, als men het knollen voor citroenen verkoopt, als b. v. een auteur zijn naam plaatst voor een erbarmelijk vers, waarvan men het vaderschap aan den een of anderen klepperman zou toegeschreven hebben, of wanneer een uitgever onder eene prachtige vlag, eene vuile lading aan den man tracht te brengen. Noch het een noch het ander kunnen wij van den uitgever den heer Nygh verwachten; daartoe bezit hij zelf te veel degelijkheid en goeden smaak; het is Ref. dus een bijzonder gevoegen een enkel woord tot aanprijzing van sommige werken, die verdienen gekend te worden in dit maandwerk ten beste te geven, ofschoon wij het niet ontveinzen kunnen, dat wij geene voorstanders van de bizarre Bilderdijksche en andere spellingsoorten zijn, en dat wij het werkje met nog meer genoegen zouden gelezen hebben, indien het in ons gewoon taal-eigen geschreven ware. Ons ten minste hinderen, altijd die *raampjens*, *oogjens*, *streepjens* en vooral het zoogenaamde verhollandschen van uitheemsche woorden, als *enthoeziasme* en dergelijke, die wij bij herhaling hebben aangetroffen. Kan men zijne gedachten, dan niet even goed uitdrukken in de gebruikelijke wijze van schrijven? het gewone publiek (en voor hen is het toch hoofdzakelijk geschreven), kent alleen een *couplet*, maar hij weet niet wat een *kopplet* is, hij weet wel wat *haar* is, maar *hair* zal hij vermoedelijk voor eene drukfout houden, want zóó spreekt geen enkel Nederlander, al neemt men dan ook vrede met de schrijfwijze van *bizonder*, in plaats van *bijzonder* en van *kruijenier* in plaats van *kruidenier*, als geheel overeenkomende met de gewone wijze van *spreken*, maar waar ter wereld, hoort men in 't dagelijksch leven van een *raampjen*, *hairtjen* en van een *meiroever* (lees: meer-oever) spreken? Het spijt ons zeer, dit in 't midden te moeten brengen, en den schrijver op eenige inconsequentiën te moeten aandachtig maken, waar hij op de eene plaats de gebruikelijke hoofdletter plaatst, en die op de andere weder willekeurig verwerpt als op blz. 71: „eene egyptische vrouw" en verder: „de Egyptische." Op blz. 8 lezen wij van *kemelen*, en een paar regels verder weder *kameelen*. De geachte schrijver houde ons dit alles ten goede, het zou tegen onze overtuiging strijden, indien wij hierover het stilzwijgen bewaarden. De innerlijke

waarde heeft er echter niets onder geleden, daar toch deze herinneringen eener mailreize er niets minder boeijend en belangrijk door zijn. Gaarne zien wij het werkje in veler handen, daar het wel, als eene kleine bijdrage voor de land- en volkenkunde van Egypte kan beschouwd worden. Den uitgever wenschen wij in gemoede een ruim debiet toe. Het titelvignet in kleurendruk, trekt onwillekeurig tot kennismaking aan. DULCAMARUS.

De Electro-magnetische Telegrafie, in de voornaamste tijdperken van hare ontwikkeling en haar tegenwoordig standpunt; benevens de electro-magnetische seinklokken en uurwerken; door J. H. van Koten, *(met* 8 *platen). Te Amsterdam bij* C. L. Brinkman, 1862. *In* 8*vo*, 296 *blz. in gestemp. linn. band.*

Wat zich van den begaafden schrijver liet verwachten, heeft hij werkelijk geleverd: een degelijk, deugdelijk en helder verstaanbaar boek over het onderwerp, en dat tevens niet alleen voor de onmiddellijk belanghebbenden van dienst is, maar bruikbaar voor elk man van eenige ontwikkeling, die zich kennis van de behandelde zaken, wenscht te verschaffen. Het zou wel niet moeijelijk vallen, de gronden voor deze algemeene gunstige uitspraak in bijzonderheden op te geven en in 't licht te stellen; maar dat is natuurlijk weinig gepast in een tijdschrift van meer algemeenen aard, als dit, en behoort elders te huis. Om te doen zien, dat het onderwerp in zijnen geheelen omvang is opgenomen, en geleidelijk behandeld, is 't genoeg, den inhoud, in hoofdpunten, slechts op te geven. Het geheel is gesplitst in *vier* afdeelingen, en deze te zamen in vijftien hoofdstukken. De eerste afd., meer historisch overzigt, bespreekt vooraf de *optische* telegrafie, bij de oude en bij de nieuwe volkeren, dan de verschijnselen en wetten der wrijvings-electriciteit, om daarna over te gaan tot de *electrische* telegrafie in de 18de en begin 19e eeuw. De 2e afdeel. behandelt de verschijnselen en wetten der galvanische electriciteit; de galvanische en scheikundige telegrafen, en het electro-magnetismus. De derde handelt over de in inductie-stroomen, en de magneet-electriciteit, de draadgeleiding, en de electro-magnetische telegrafen. De vierde afd. spreekt over den invloed der atmosferische electriciteit en de afleiders, de nieuwere

ontdekkingen en verbeteringen, en de electro-magnetische seinklokken en uurwerken; terwijl ten slotte een chronologisch overzigt wordt gegeven van de historie der telegrafie.

Een afzonderlijk alphabetisch register strekt om de bijzondere punten, die men zou willen naslaan, met gemak te doen vinden. Acht zeer goede steendrukplaten (gedeeltelijk door Blijdenstein te Enschedé, gedeeltelijk door de firma Tresling & Co. te Amsterdam), waarop tal van zuiver uitgewerkte figuren, leveren een noodwendig bestanddeel tot het werk, zóó uitslaande, dat zij zeer gemakkelijk gelijkelijk met de gelezen bladzijden onder het oog zijn te leggen, en de aanschouwelijke voorstelling bij de explicatie alzoo aanwezig is, en beiden elkaâr de hand reiken. Uit alles, uit den netten band incluis, blijkt dat de uitgever zijnerzijds met den auteur heeft meêgewerkt, om den aangeboden arbeid inderdaad aanbevelingswaardig te maken. Die aanbeveling zij er dan ook niet aan onthouden.

KORTE MEDEDEELINGEN.

De eerw. E. F. H. Wolff, evangeliedienaar te Klundert, gaf onder den titel: *Verkondigt den dood des Heeren* een *eenvoudigen leiddraad bij de voorbereiding tot het H. Avondmaal, volgens het Formulier, dat de Nederlandsche Hervormde kerk bij deze plegtigheid gebruikt*, (te Apeldoorn, bij F. D. H. Pull.). Door zulk een klein (111 bladz. in klein 12vo) en goedkoop boekje, kon onbegrijpelijk veel nut worden gesticht, mits het zuiver evangelische begrippen aangaande het Avondmaal voordroeg en aanbeval. Doch hoewel de heer Wolff teregt opmerkt, dat de waarschuwingen van Paulus, 1 Cor. XI, aangaande het „onwaardig" en „zich een oordeel" eten en drinken van gansch tijdelijke en plaatselijke strekking zijn, komt hij er later op terug in eenen zin, die voor 't minst de verkeerde gevolgtrekkingen niet te keer gaat, welke nog heden ten dage in onze vaderlandsche Hervormde gemeenten aanleiding geven tot on-evangelische voorstellingen. Zelfs vermaant de auteur, geheel op het voetspoor van Formulier, hen die aan „ergerlijke levenswijze" schuldig staan, zich van de tafel des Heeren te onthouden, zonder er op te letten, dat de apostel Paulus zulk eenen raad in geenen deele geeft aan hen, die in de Co-

rintische gemeente schuldig stonden aan de allerergerlijkste verkeerdheden ten opzigte van het Avondmaal. Dat men toch den moed niet heeft om Formulieren gebrekkig en feilbaar te noemen, die door menschen zijn opgesteld! Het oude, maar tegenwoordig in dien zin niet meer gebruikelijke „menschen en beesten *zegenen*" (er een toovervloek over uitspreken), wordt eenvoudig veranderd in „bespreken," maar 't ontbreekt den heer Wolff blijkbaar aan moed om te durven zeggen, dat dit tooveren, waarzeggen en zegenen een onmogelijk bedrijf is, welks bestaan de opstellers van het Formulier in hunne onkunde ten onregte als wezenlijk aannamen. Om er dan toch iets van te zeggen, wordt het Avondmaal ontraden aan hen, die tooverijen enz. „gelooven."

Het boekje snijdt magtig weinig hout.

ANTI-KRITIEK.

In N°. 5 van dezen jaargang der Vaderlandsche Letteroefeningen (bl. 156 vvg.) komt eene beoordeeling voor van mijne ten vorige jare bij J. P. Revers te Dordrecht verschenen *geschiedkundige schets*: Enschedé's ontstaan, bloei en verwoesting. Die beoordeeling is verre van vleijend voor den schrijver, en niet, omdat ik geene tegenspraak zou kunnen dulden, of wanen zou, dat mijn werk volmaakt is, neem ik de pen op, om eene antikritiek te leveren. O neen! welligt niemand meer dan ik, is de aanwijzing van feilen aangenaam, maar de toon waarop zulks in de bedoelde beoordeeling geschiedt, dwingt mij een enkel woord in het midden te brengen.

Oppervlakkig moge het den schijn hebben, alsof ik met Sanche-Panche tegen windmolens scherm, daar de recensent zich verbergt onder het zedig H., maar zijn stijl en zijne uitdrukkingen, om van niets anders te spreken, hebben hem mij doen kennen.

Ik geloof dan ook, dat ik niets meer behoef te vermelden, dan dat ik referent den welmeenenden raad geef, om gedurende eenigen tijd les te gaan nemen bij zijn collega C., die door den gemeenteraad (het is horrible!) boven hem geschat wordt, om H. te toonen, dat ik hem ken.

Ik zal trachten referent op den voet te volgen.

De heer H. begint zijne recensie met eene fransche spreuk.

Het is jammer dat hij deze niet mondeling aan al de lezers van de Letteroefeningen kon mededeelen, anders kon hij deze laten hooren, wat hij ieder uit zijne omgeving toevoegt: dat er slechts twee menschen in ons land zijn, die *goed* fransch spreken, t. w. *moi et monsieur B.....*

Wat de jeremiade over de *brand*dichters en dichteressen en de *watersnood*-poëten en poëtinnen beteekent, moet ik eerlijk bekennen niet te weten, daar de heer H. eindigt, met zijn leedwezen te kennen te geven, dat het voor hem liggende werkje niet in de rubriek der brandwerkjes valt.

Als ik eens *hoovaardig* mag schijnen, dan moet ik den heer H. zeggen, dat het werkje niet het licht zag, *omdat ik toch ook eens wat wilde uitgeven.* Ik kan op verscheidene uitgaven wijzen, zoodat het *se voir imprimé*, bij mij volstrekt geen prikkel is, om nog iets het licht te doen zien.

Het spijt mij, dat referent zoo kleinmoedig is, en niet heeft aangetoond, wat kon *gemist*, wat nog moest *vermeld* worden. Dan eerst zou zijn geschrift eene regte beoordeeling hebben mogen heeten; maar thans .....

Was er iemand, van wien ik had durven verwachten, dat hij van eens anders stijl durft zeggen, dat deze is *à faire pitié*, — van den heer H. toch nimmer; maar ja, toch wel... De man, die zich verbeeldt de welsprekendste man van Nederland te zijn, mogt dit wel zeggen. Dat zijn eigen stijl den toets der kritiek niet kan doorstaan, is alleen te wijten, omdat hij zoo geheel *Parisien*, en dus zijne moedertaal vergeten is.

De aardigheid met het woord *parel* vind ik op zijn minst genomen flaauw, en ieder die gezond verstand heeft, zal dit met mij erkennen. Evenzoo, dat ik zou meenen, parelen in Twenthes wateren te visschen. De heer H. zal ze misschien vinden, in de *lettres du Ministre*, die hij zoo dikwijls laat zien, en waarbij hij diets maakt, eene drukke correspondentie met ministers en andere hooge staats-ambtenaren te voeren.

Dat mijne uitdrukking: *Enschedé in het Noorden des lands* belagchelijk klinkt, als men deze op zich zelf leest, stem ik gaaf toe. Maar als zij in verband tot het geheel genomen wordt, vervalt dit belagchelijke. Reeds de eerste bladzijde (bl. 7) van mijn werkje leert, dat ik onder het Noorden de provincien Groningen, Friesland, Drenthe en Overijssel begreep,

en dat dus Enschedé mede in *dit* Noorden begrepen is, ligt voor de hand.

In tegenstelling van dit *Noorden*, bedoelde ik dan ook de westelijke en zuidelijke streken, met de uitdrukking *ons vaderland.*

De uitdrukking op bl. 11 en 12, wordt ook door den heer H. uit zijn verband gerukt. Wie haar als vervolg op het voorgaande leest, zal in het woord *andere* geene andere bedoeling vinden dan *bewoners.*

Ik blijf volhouden, en zal blijven schrijven: *naar het Latijnsch Tubantia*, en niet zoo als referent wil: *naar het Latijn of het latijnsche woord Tubantia.* Overigens getuigt deze aanmerking alleen voor de vitzucht van den heer H.

Maar de heer H. moest zich onthouden van beeldspraak, als hij die niet in anderen kan dulden. Waar in ons land bestaat er een *metselaars gild?* Of welligt bestond dat in de 11, 12 en 13de eeuw. Ik weet het echter niet.

Twenthe werd meer bevolkt, dan eenige andere streek. Het spijt ons, dat de heer H. hier zijne onkunde moest verraden, maar ik geloof, dat Twenthe in de 11 en 12de eeuw wel degelijk meer bevolkt werd, dan eenig ander gedeelte van ons land.

Dat ik ingenomen ben met het nijvere Twenthe, erken ik gaarne. — Misschien is de heer H. meer ingenomen met Parijs — maar dat een stipje op de kaart niet de roem eens lands zou kunnen uitmaken, stem ik hem zoo gaaf niet toe, — zelfs, al meent hij dat *ons* land daarin zijne kroon moest zien. Enschedé was de kroone *des* lands, en al zijn er nu nog zooveel *kroonen* te vinden (eene belangrijke ontdekking voor Frans van Napels, Otto van Griekenland, enz. enz., die zich door eene nadere aanwijzing zeker verpligt zouden rekenen), toch verdient de nijverheid van Enschedé geroemd te worden.

H. beschuldigt mij van inconsequentie, omdat ik iets verder heb gezegd, dat Enschedé niet op zulk een roem mogt bogen, als hare zuster Oldenzaal in 's lands historie heeft verkregen. Ik geloof, dat H. het woordje *zulk* over het hoofd heeft gezien, en dit mij genoegzaam regtvaardigt.

Waarom het woordje *dit* op blz. 16 een *foei!* verdiend heeft, begrijp ik niet, evenmin als hoe hier sprake kan zijn van het *gaan van Enschedé.* Enschedé zal op nieuw verrijzen, en dit verrijzen zal spoediger gaan, en niet zoo raadselachtig zijn, als de eerste opkomst der stad.

Wat de opmerking omtrent bl. 21 betreft, deze bevestigt mij op nieuw in de meening, dat de heer H. weinig met veel woorden heeft willen zeggen.

De bovenzijde van den Rijn. Wederkeerig mag ik wel den heer H. vragen, of hij weet wat de *bovenzijde* eener rivier enz. is. *De IJssel valt beneden Kampen in de Zuiderzee.* Wanneer de heer H. deze uitdrukking, die men reeds aan de kinderen op school leert, vergelijkt met de mijne, dan zal het hem begrijpelijk worden wat ik bedoelde.

Wanneer de wallen eener stad worden geslecht, meende ik, dat de stad zelve ontmanteld werd. De heer H. schijnt dit niet zoo te verstaan, en doet dit daarom met een *let wel!* zijne lezers opmerken. Of deze uitdrukking, die onderscheiding verdient, wil ik niet beslissen.

Dat dit slechten der wallen onderscheidene voorsteden deed ontstaan, die naderhand de moederstad insloten, is voor mij zoo onbegrijpelijk niet. Wel voor den heer H.

Wat wil de heer H. met de aanmerking op blz. 28? Wil hij den tak eerst doen *uitspruiten*, en daarna *grondvesten?* Een schoon beeld, inderdaad! zeg ik hem na.

Het spijt mij, dat de heer H. niet meer citaten heeft geleverd. Er waren nog vijf hoofdstukken. Of wilde hij zich hier niet aan wagen, even als hij geheel zwijgt, van *het ontstaan van Enschedé?* Doch met al die citaten heeft hij mij nog niets aangewezen, dan *flaauwe aardigheden*, die hem, meer dan mij, bespottelijk maken.

Nog eene aanmerking moet ik beantwoorden. Het is de verdienste die de heer H. mij toeschrijft in het fouten maken, waarvoor hij mij de gouden Nut-medaille wil doen uitreiken. Is dit, omdat het den heer H. nog niet gelukt is, trots zijne aangewende moeiten, zijne aanspraken (?) en wat dies meer zij, deze medaille voor zich te verwerven? Maar de heer H. moest weten, dat dan meerdere renseignementen moeten geleverd worden, en een twaalftal fouten (waarvan de meeste correctie-fouten zijn) niet genoeg is. En dit twaalftal is gezocht tot op blz. 64 toe, waar de recensent nog vindt, dat ik heb geschreven: de echtgenoote van den Commissaris des Konings in Overijssel. Het is waarlijk *à faire pitié.*

H. G. HARTMAN JZ.

BOEKBESCHOUWING.

De zondelooze volkomenheid van Jezus. Uit het Hoogduitsch van Dr. J. A. Dorner. *Te Amsterdam*, *bij* P. B. van Waning Bolt, 1863.

Gaarne erkent Ref., dat dit geschrift van prof. Dorner menige gewigtige opmerking bevat, aangaande het belangrijke onderwerp, dat daarin wordt behandeld. Hij stemt het echter den vertaler — die zich uitmuntend van zijne taak heeft gekweten — niet toe, dat het vraagstuk door den Duitschen geleerde eene aanmerkelijke schrede verder zou zijn gebragt, dan in het bekende boek van Ullmann. 't Is waar, Dorner heeft acht gegeven op hetgeen in den laatsten tijd over de zaak in kwestie te berde is gebragt, met name op het merkwaardige boeksken van Felix Pécaut, dat een paar jaar geleden de godgeleerde wereld en de gemeente in rep en roer gebragt heeft. Maar dit bewijst nog niets. Een geschrift uit onze dagen over de zondeloosheid van Jezus, dat geen notitie nam van het veel gerucht makend werk van den gewezen Zwitserschen leeraar, zou niet waard zijn, dat men er acht op sloeg. Aan de revolutionaire beweging, door dr. D. F. Strausz bewerkt, heeft men, onder tal van boeken van apologetische strekking Ullmanns Sündlosigheit Jesu te danken gehad, en is men tot het resultaat gekomen, dat vele argumenten van den Tübinger repetent geen steek hielden, niet minder is thans ieder onpartijdig theoloog overtuigd van de zwakheid, en onhoudbaarheid der redeneringen van hen, die destijds met zooveel ijver tegen Strausz te velde trokken. Wil men met den vertaler van dit geschrift Ullmanns verweerschrift klassiek noemen — Ref. heeft er vrede meê, mits men Das Leben Jesu van Strausz, even zoo kwalificere. Dit moet gezegd worden, dat de lang voorbereide revolutie, welke is uitgebarsten na de uitgave van het laatstgenoemde werk, een groot keerpunt is geweest in de geschiedenis der godgeleerde wetenschap, en evenzeer is het waar, dat wij van die geduchte omwenteling de gezegende vruchten plukken. Aan den strijd, die er toen is gestreden hebben wij de wedergeboorte der theologie te danken, hebben wij het te dan-

ken, dat men menige zaak van hoog aanbelang van een ander standpunt is gaan beschouwen, dat men ten minste — zonder nog altijd terstond een nieuw en beter te vinden — de onhoudbaarheid van het oude standpunt is gaan inzien, om ijverig en ernstig naar een nieuw en beter te zoeken. Vele jaren reeds heeft de theologie den invloed van dien strijd ondervonden; vele jaren reeds getuigen van de gevolgen der laatste omwenteling, en daarin is veel gezocht, onderzocht, veel gedacht en besproken, veel aangevallen en verdedigd, veel losgelaten en vastgehouden; geen wonder dus, dat het godgeleerd wetenschappenlijk onderzoek in dien tijd een geheel ander aanzien heeft verkregen, en dat de stand eener zoo diep ingrijpende kwestie, als die over Jezus zondeloosheid heden vrij wat anders is, dan ten dage van Strausz magtigen aanval, en van Ullmanns moedige verdediging. Maar is de stand der kwestie veranderd, kon prof. Dorner in geen geval met een apologie, als die van Ullmann volstaan, het wil nog volstrekt niet zeggen, dat hij het vraagstuk een aanmerkelijke schrede verder heeft gebragt, zooals de vertaler beweert, indien deze althans daarmede zeggen wil, dat door Dorner het vraagstuk nader aan zijn oplossing is gebragt. Hij moge „in een kort bestek veel belangrijks bijeen gebragt" hebben, zijn geschrift is van dien aard, dat het toch eigentlijk aan de verdedigers van Jezus zondeloosheid geen enkel nieuw argument schenkt, en zeker niemand van die haar bestrijden overtuigen zal. Hij is nog altijd van 't gild dergenen, die in dezen naar het onmogelijke streven, en de werkelijkheid van Jezus onzondige volkomenheid op goede historische gronden bewijzen willen, terwijl zijne geheele argumentatie het toch duidelijk doet zien, dat de zondeloosheid toch ook voor hem enkel een postulaat is van zijne filosofische en religieuse overtuiging. Zijne eigentlijke bewijsvoering is dan ook niet veel meer, dan een aaneenschakeling van zeer gewone, vrome sophismen, een aanhoudend dooreen warren van theologische speculatie en van pogingen, om werkelijk eenig waarlijk historisch bewijs te leveren. Geen enkel van de bezwaren, welke reeds zoo vaak tegen deze manier van redeneren zijn ingebragt, wordt door Dorner opgeheven; ja zelfs maakt hij door zijne concessies eze zoo weinig mogelijk begrijpelijk.

Of wat moet men er van zeggen, als de hoogleeraar eerst toestemt (pag 9): „Hij was niet slechts physisch en intellectueel, maar ook ethisch niet volkomen van den beginne aan. . . Wasdom wijst op een voormalig gebrek terug" enz., en naderhand (pag. 30) beweert: „men zegt: voor de vroegere levensjaren van Jezus ontbreken de bronnen. Alzoo kan het dan niet met zekerheid worden aangetoond, dat het vroegere leven van Jezus zondeloos was. Wij antwoorden: de latere reinheid, die ons op geloofwaardige wijze wordt verhaald, waarborgt ons de vroegere. Alle gebreken van vroegeren tijd laten *likteekenen* bij ons achter; bij Jezus ontdekken wij er geene?" Ref. vraagt, hoe is dit laatste mogelijk bij iemand van wien erkend wordt, dat hij van den beginne af niet ethisch volkomen was, bij iemand die toenam in zedelijkheid, terwijl wasdom toch op een voormalig gebrek terug wijst? Neen waarlijk, deze zwarigheid is maar niet te vereffenen door eenige groote woorden, als daar zijn (pag. 9): „wasdom wijst op een voormalig gebrek terug, of wat hetzelfde is, op een absoluut voorwaarts, waartoe de werkelijkheid eerst allengs nadert. — Absolute normaliteit verdraagt zich zeer goed met eene werkelijke ontwikkeling." enz. enz.

't Zou Ref. niet moeijelijk vallen, meer dergelijke staaltjens te citeren, maar hij wil zich bij nog een enkel bepalen. Op blz. 5, waar sprake is van den indruk, welken de jongeren van Jezus wonderbare verhevenheid, en grootheid moeten ontvangen hebben, leest men in een noot: „het verdient wel opmerking, dat zondelooze heiligheid volstrekt niet behoorde tot de trekken van het Messias-beeld, hetwelk destijds algemeen was." En op bladz. 31 moet de volgende opmerking dienen, als historisch bewijs voor Jezus zondeloosheid: „en wanneer zij, die van zijne jeugd af met hem te zamen waren, zooals Maria, en zelfs zijne aanvankelijk onverzettelijke broeders, later, gelijk niemand ontkent, opregt in hem als hunnen verlosser hebben geloofd, wordt ons hierin dan niet een gewigtig getuigenis gegeven, dat zij nooit zonde bij hem hebben waargenomen, dat hij den diepen indruk van een heilig leven op hen heeft gemaakt?" — Eerst vinden wij naar waarheid opgemerkt, dat in de algemeene voorstelling zondelooze heiligheid niet behoorde tot de trekken van het Messiasbeeld. Later wordt met de grootste

stoutmoedigheid beweerd, dat Maria e. a., indien Jezus niet altijd zondeloos geweest was, hem onmogelijk als verlosser hadden kunnen erkennen. Was dan de verlosser voor hen niet de Messias?

Maar genoeg. Ref. herhaalt, dat hij niet gelooft aan 't geen de vertaler beweert, nl. dat prof. Dorner het vraagstuk van Jezus zondeloosheid, ook maar een schrede nader tot eene bevredigende oplossing gebragt heeft. Het doel van zijn schrijven bereikt hij in geenen deele, en apologetische waarde heeft zijn geschrift in 't minst niet. Toch verdient het boeksken wel gelezen te worden, zoo om menige belangrijke opmerking welke er in gevonden wordt, als om aan sommigen eenig inzigt in den stand der kwestie te geven. Wie dit laatste begeert zal echter beter doen, met eens te snuffelen in het voortreffelijke werk van een Nederlandsch theoloog, dat Ref. spoedig hoopt aan te kondigen, namelijk in het boek van dr. P. J. Gouda Quint over de zondeloosheid van den Heer.

D.

Kerkhistorisch Archief. Verzameld door N. C. Kist en W. Moll, *hoogleeraren te Leiden en Amsterdam. Derde deel. Tweede en Derde stuk. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen, 1862 *en* 1863. *In gr. 8vo.*

Met veel belangstelling hebben wij deze stukken van het zoo belangrijke *Archief* ontvangen. Het tijdschrift heeft vele en droevige wederwaardigheden gehad. Het overlijden van Roijaards en Kist wordt nog altijd diep betreurd door al degenen, die hart hebben voor de kerkhistorische wetenschap. Maar dit juist doet ons te meer den lof verheffen van den geleerden en ijverigen hoogleeraar Moll, die nu alleen de lasten moet dragen, zoo noodzakelijk aan de redactie van het *Archief* verbonden, en zich den man toont, die bij magte is, om het tijdschrift zijne droevige verliezen te boven te doen komen. Hij ontvange daarvoor onzen welgemeenden dank. Worde het hem gegeven, nog langen tijd aan het hoofd te staan van hen, die in den lande de kerkgeschiedenis beoefenen, en bloeije het *Archief* nog langen tijd onder zijne geleerde en trouwe zorg!

Het zou noodeloos, en in onze *Vaderl. Letteroef.* ongepast zijn, zoo wij van alle bijdragen en verhandelingen, welke in deze stukken te vinden zijn, een breedvoerig verslag gaven. Het werk dat wij aankondigen beantwoordt getrouwelijk aan den naam, dien het draagt, en daarom is een groot deel van de daarin geleverde bijdragen weinig geschikt, om in een beoordeelend verslag te worden genoemd. Er zijn er bij, die alleen in zeer korte mededeelingen bestaan, zeker merkwaardig genoeg, om in een archief aan de vergetelheid te worden ontrukt maar niet zoo van algemeen en oogenblikkelijk belang, om ook bekend te worden gemaakt aan een ruimeren kring van lezers. Evenwel voelen wij ons gedrongen, een paar bijdragen met name te noemen, en wel vooreerst, die van den geleerden redacteur in het tweede stuk: *Bisschop Adelbolds commentaar op een metrum van Boëtius. — Bisschop Radbouds officie voor St. Maartens-relatie. Bijdragen tot de kennis van den vroegsten letterarbeid onzer vaderen, uit Handschriften van de elfde en twaalfde eeuw.* Zeer verheugen wij ons, dat prof. Moll het besluit genomen heeft, hier te publiceren, waarvoor in de werken der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, ten gevolge van de financiële armoede dezer instelling, geene plaats was. Allerbelangrijkst toch mag deze mededeeling heeten, zoowel voor de literatuurhistorie, als voor de kerkgeschiedenis der elfde en twaalfde eeuw. De inleiding en toelichting van den schrijver behoeft men maar te lezen, om in te zien, waartoe het openbaarmaken en onderzoeken van documenten als deze nuttig is.

De andere bijdrage, waarvan wij meenden niet te mogen zwijgen, hebben wij te danken aan den geleerden G. H. M. Delprat. Zij wordt gevonden in het derde stuk, en is getiteld: *Het bisdom Utrecht en het graafschap Holland onder kerkelijken ban, ten jare* 1280—1283, *fragment der kerkgeschiedenis van Noord-Nederland, naar onuitgegeven oorspronkelijke bescheiden, berustende in 's Rijks Archief.* Ook hier mogen de lezers van het kerkhistorisch Archief zich verheugen over den financiëlen nood der koninklijke akademie, voor welker werken ook deze verhandeling oorspronkelijk bestemd was. Het stuk van den heer Delprat is eene rijke en belangrijke bijdrage tot de kennis van den kerkelijken toestand in de dertiende eeuw, op welke wij de aandacht vestigen van alle

beoefenaren der historie, vooral van hen, die anders het *Archief* niet lezen.

Behalve de genoemde zijn bijdragen geleverd door W. J. C. van Hasselt, Dr. Huberts, prof. J. van Vloten, prof. Joannes Tideman, M. Lotz, H. Q. Jansen enz.

Dr. Christian German. *De Tijdgeest en de Kerk. Uit het Hoogduitsch. Te Kampen, bij* K. van Hulst, 1862. *Prijs f* 1.20.

't Spijt Ref. in één opzigt niet, dat hij zijn aankondiging van dit uitnemend geschrift wat laat inzendt. Het kan geen kwaad, dat er de aandacht nog eens op gevestigd wordt, nu er bijna een jaar na de uitgave is voorbijgegaan. Van de massa boeken en boekskens die er uitkomen zijn er veel al zeer spoedig vergeten, en doorgaans behoeft men zich daarover niet te beklagen. Dat werk van dr. Christian German verdient echter een beter lot.

Reeds is dit boeksken in meer dan één tijdschrift beoordeeld, en niet overal even gunstig. In de *Godgeleerde Bijdragen* o. a. (die wat van kleur veranderd schijnt zijn in den laatsten tijd, en thans *bij voorkeur* stukken schijnen te plaatsen, waarin de moderne theologie veroordeeld wordt) heeft een aankondiging gestaan, waarin wel eenige dingen worden genoemd, die in 't oog van den recensent flaters van den schrijver zijn, maar waarin niets van het schoone en goede schijnt opgemerkt, dat in dit geschrift te vinden is. Er is nu niets vreemds in, dat iemand in de beschouwingswijze van dr. Christian German niet deelt, maar men geeft blijken van groote partijdigheid, met in een aankondiging geen melding te maken van de groote verdiensten dezes auteurs.

Dat men in den naam des schrijvers een pseudoniem voor zich heeft, is niet twijfelachtig. Men heeft de twee woorden, waaruit deze naam is zamengesteld maar te vertalen, en men heeft de opgave van wat de schrijver eigentlijk wil: eene hervorming in de kerk, waarvoor in onze dagen de tijd gekomen is, en deze in Germaanschen geest. Aan een Germaansch christendom heeft men tegenwoordig behoefte. Het Romaansche heeft uitgediend. Met deze hervorming alleen is de religieuse kwestie van den dag op te lossen, en van haar is ook de oplossing afhankelijk van het groote politieke probleem in Duitschland: de Duitsche éénheid.

Ref. wil niet ontkennen, dat de schrijver hier en daar wel wat *schwärmerisch* is, maar over 't algemeen is hij dit niet.

Hij bewandelt een goeden weg, om de waarheid zijner beschouwingen te staven, — dien der geschiedenis, en dien der religions-philosophie. Hij toont zich een zeer geleerd man, en een zeer verlicht en vrijzinnig Christen. Hij is niet alleen geheel te huis in het onderwerp, dat hij behandelt, maar hij maakt ook van zijne wijsheid een geestig gebruik. Hij is blijkbaar enthusiast voor de beschouwingswijze, welke hij voorstaat, en daardoor wegslepend, maar de kracht van zijn werk ligt in de argumenten, welke hij gebruikt.

De tijdgeest en de kerk — wie eene zoowel degelijke als geestige inleiding begeert te lezen, op de belangrijkste der brandende kwestiën van den dag, zal dit geschrift zeker niet onbevredigd uit de hand leggen. Ref. beveelt het zeer aan allen aan, die er belang in stellen wat te weten aangaande de tegenwoordige wereldbeschouwing, en de verhouding waarin de kerk tot deze staat. Zij zullen tevens in dit boek bewezen zien, dat men zeer ten onregte aan de moderne theologie verwijt, dat zij alleen maar afbreekt, zonder iets in de plaats te geven, en dat zij dingen verkondigt, die maar in de lucht hangen en allen vasten grondslag missen.

Een hervormer in de Katholieke kerk uit onze dagen. Levensschets van den bestuurder van het bisdom Constantz, vrijheer J. H. van Wessenberg. *Te Groningen, bij* P. van Zweeden, 1863. *In 12mo., 64 bladz. Prijs f* 0,50.

Van harte juichen wij de uitgave dezer biographie toe. De man, wiens leven wij hier beschreven vinden, verdient het wel, dat de Nederlandsche christenen met hem worden bekend gemaakt. Hij was wel niet protestant, maar een geestelijke der katholieke kerk; doch juist daarom hopen wij, dat deze levensschets hier te lande veel protestantsche lezers moge krijgen, wier afkeer van het jesuïetische romanisme daardoor misschien wel vergroot zal worden, maar die er toch door zullen leeren eerbied te hebben voor de geloofsovertuiging hunner katholieke mede-christenen. Niet minder zij het aantal roomsche lezers van dit boekske, die er uit mogen leeren, dat men een goed katholiek christen kan zijn, zonder der jesuïetische rigting te zijn toegedaan

Van Wessenberg was een waardig man, vol van geloof en van christelijken moed. Hij heeft zonder vreezen het hoofd geboden aan de in zijne kerk heerschende rigting, en heeft hij in dien strijd het onderspit moeten delven, hij heeft toch niet te vergeefs gestreden. Als eenmaal de ure der wedergeboorte slaat voor de katholieke kerk — en wie weet, hoe nabij ze is, of ze niet reeds zamen zal vallen met de stervensure van den ouden, zwakken Pio Nono — als eenmaal die groote omwenteling plaats heeft, dan zal van Wessenbergs naam met eere genoemd worden onder hen, die haar hebben voorbereid, onder hen die leven bewaard en gekweekt hebben in de katholieke kerk, ten dage dat hare hoofden haar van alle leven trachtten te berooven.

De straatzangeres van Londen, *door* J. Rodenberg. *Twee deelen*, *in gr.* 8*vo.* *Te Deventer*, *bij* A. ter Gunne, 1863. *Prijs f* 5.50.

Het is ons altijd aangenaam eene zedelijke strekking te ontwaren, in dat genre van boekwerken, welke nog altijd bij een groot deel van het publiek uitermate geschikt worden geacht, om jonge lieden, zoo men meent, te bederven. Het meer en meer doordringen van kennis en wetenschap is de krachtige hefboom, om dit verouderd denkbeeld, zoo mogelijk geheel te doen verdwijnen, en in den roman de spiegel der waarheid te erkennen. Daarom behoeft de titel van „straatzangeres" niemand af te schrikken; deugd toch kan in alle menschen huisvesten, om het even in welken toestand zij verkeeren, of in welke maatschappelijke loopbaan zij zich bewegen.

Oppervlakkig beschouwd, meenden wij ons te kunnen verheugen in een oorspronkelijken roman, daar wij alleen op het titelblad lezen: „door J. Rodenberg;" de heer R. is derhalve naar ons inzien de oorspronkelijke schrijver, aangezien er niet bij vermeld is, dat hij het werk vertaald heeft, en ofschoon het nu niet onmogelijk is, dat een hollandsch schrijver een engelsch tafereel uit het dagelijksch leven schetsen kan, moesten wij toch dikwijls hieraan twijfelen waar wij meenden op onnaauwkeurigheden te stuiten. We kwamen echter al spoedig tot de zekerheid, dat het werk oorspronkelijk Engelsch was, daar wij beoordeelingen daarvan vermeld von-

den in The Westminster Review, The Athenaeum, Saunders, Otley and Co's Oriental Budget, The Welcome Guest, enz. maar of de heer Rodenberg nu een Engelschman is, die het werk heeft geschreven, dan of hij slechts de vertaler kan zijn is ons niet gebleken; is echter het laatste waar, dan vinden wij het van den heer R. zeer aanmatigend, dat hij er niet bijgevoegd heeft: „Uit het Engelsch vertaald." In ieder geval is de titel niet juist uitgedrukt.

Na deze kleine inleiding, die wij ter kennismaking met het werk noodzakelijk oordeelden, willen wij ook eens het gehalte van den roman zelf op den toetssteen brengen. De schrijver schetst ons o. a. een jongeling naauwelijks oud genoeg, om een blik in de wereld te slaan en die zich, ontevreden over zijn toestand, in den vreemde begeeft, om daar zijn geluk te beproeven, en om later terug te verlangen naar dat huis, en het voorwerp zijner eerste liefde, zonder elders het geluk, maar veel meer bittere teleurstelling gevonden te hebben, en ofschoon dit idée weinig nieuwheid in zich bevat, is het karakter toch goed begrepen, de jongeling keert terug, rijk aan ervaring, arm aan kennis van dit genot, 't welk de verleiding, eene wereldstad eigen, hem aanbiedt. De heldin van ons verhaal speelt natuurlijk een veel grooter en omvangrijker rol. Door een jongen lord, als een parel uit het slijk opgevischt, wordt zij in eene wereld gebragt, die haar vreemd is, maar waaraan zij spoedig gewent daar zij overal het beeld van hem vindt dien zij aanbidt. Door de listen en lagen eener bloedverwante, wordt de jonge lord van het voorwerp zijner liefde weggerukt, en tegen zijn zin gedwongen tot een rijk huwelijk, dat hij echter altijd afslaat, en hetwelk ten gevolge heeft, dat hij krankzinnig wordt. En zij, de bedelares van vroeger, zij die voor een te verwachten kind zal te zorgen hebben vindt zich bitter teleurgesteld, doch wordt wederkeerig getroost door den grijzen dienaar van haren geliefde, die met hem lief en leed gedeeld had, maar eindelijk ofschoon zij nog altijd aan liefde denkt en niet kan gelooven, dat zij moedwillig door haren geliefde vergeten wordt, moet zij weder de wereld in, om voor zich en haar kind brood te zoeken, en zoo vinden wij haar dan na lang zwerven terug in een dier huizen, die ware bepleisterde graven zijn, doch

waar zij zich van den pestwalm afkeerig toont. Op aanraden van den ouden dienaar bij wien zij gehuisvest is, schrijft zij haren geliefde, doch ontvangt daarop als antwoord: een bezoek van een door de bloedverwante des jongen lords afgezonden verdierlijkt wezen, dat haar geld aanbiedt en haar tot onzedelijkheid verleiden wil. Trotsch en in haar eer gekrenkt, werpt zij het aangeboden goud het venster uit, en dwingt haren verleider te vertrekken, en eindelijk na nog vele wederwaardigheden doorgestaan en ondervonden te hebben, en na nog eenmaal door zamenloop van omstandigheden in het bijzijn van haar stervenden krankzinnigen geliefde gebragt te zijn, die haar in een helder oogenblik op nieuw zijne eeuwige liefde betuigt, verdwijnt zij van het tooneel dezer wereld als eene drenkelinge, die geen moed meer had om langer weêrstand te bieden aan het lijden waaraan zij ter prooi bleef. Vele nevenpersonen maken er vervolgens een goed figuur in en werken alzoo zamen tot een goed geheel, zoodat niemand zich beklagen zal zijne uren van uitspanning aan dit werk besteed te hebhen, daar het karakteristieke, dat ieder individu aankleeft, ten einde wordt volgehouden, alleen komt ons de te groote waarschijnlijkheid van zoo zeer in het oog springende toevallige ontmoetingen van de hoofdpersonen, wel wat gezocht voor, in eene wereldstad vooral, waar dat zoo heel gemakkelijk niet kan plaats grijpen. Wij hebben dus veel lof veil voor „de straatzangeres" doch achten ons ook geroepen mede te deelen, wat ons minder voldeed hetgeen vooral toepasselijk is op sommige constructies, die zelfs bij eene herhaalde lezing onbegrijpelijk blijven; we hebben daarom opzettelijk het werk met onze kantteekeningen, aan een door ons gewaardeerd letterkundige ter overweging gegeven, die ons eveneens van onduidelijkheid en onbegrijpelijkheid dier woordvoegingen de verzekering gaf. Op blz. 191 dl. 1 lezen wij nl.: „en trappen in den nachtelijken nevel, die de in elkander gebouwde huizen omhulde, verloren, hellende diepten (!) waarin het licht der maan *schemerde*."

Blz. 224 „wanneer de blik zich naar de stad terugwendend eene uitgestrekte zee van licht ontwaard, door de eerwaardige donkere torens wier klokkentoon vol is van zoete herinneringen uit uwe geboorteplaats overschaduwd."

Blz. 248 „daar is 't de strijd tegen de verregaande over-

tredingen de somwijlen heldhaftige gruwelen der onbeschaafdheid, hier tegen de euveldaden en zonden welke als een lange treurige vloek achter de verfijnde beschaving voortsluipen." — Wij begrijpen zulke verhevene uitdrukkingen waarachtig niet! Verder zonden wij nog eene belangrijke cacographie kunnen leveren, als wij b. v. wijzen op bl. 191 waar we lezen: „het schoone droomland waarin hij een blik had *gedaan*."

Blz. 212 — „wier betoovering hem *omstrikte*."
„ „groote *bedwimelde* (!) papieren."
Deel II blz. 61 — „het geheele huis maakt een donker bruine indruk."
„ „ 92 — „naar *boven* en *beneden* wandelen."
„ „ 94 — „die de wereldgeschiedenis *weerspiegelt*."
„ „ 105 — „en op zekeren dag *geviel* het."
„ „Een hart waaruit de verbrijzeling der hulpeloosheid spreekt," en dergelijke meer.

Het roman-lezend publiek make uit deze onze aanmerkingen echter niet op, dat wij iets aan dit werk zouden willen te kort doen, daar de geachte schrijver het bewijs geleverd heeft, dat hij bij eene gekuischte taal, zelfs waar het triviale had kunnen gelden, meester is in het schetsen van toestanden en wat de kroon op het werk zet is: het godsdienstig en menschkundig standpunt, waarop de auteur zich plaatst, hetgeen het werk bijzonder aanbevelenswaardig maakt door menige schoone leering en opwekking daaraan verbonden. Over het uitwendige der uitgave betuigen wij gaarne ook onze tevredenheid, ofschoon het een en hetzelfde titelvignet voor de beide deelen ons minder voldeed. De heer ter Gunne heeft overigens eer van zijn werk.

DULCAMARUS.

Fanny, de kleine modemaakster, of de armen en de rijken, door C. Rowcroft. *Uit het Engelsch. 2 deelen, te zamen XII en* 526 *bladz. met vignet. Te Deventer, bij* A. ter Gunne, 1863. *Prijs. f* 5.40.

Blijkens den titel hebben wij hier met een zoogenaamden *tendenz*-roman te doen. En inderdaad de betrekking tusschen armen en rijken is ook belangrijk genoeg, om naauwkeurig

en uit verschillende oogpunten beschouwd te worden. Het is het groote vraagstuk der staathuishoudkunde, beide standen met elkander te bevredigen, of liever de steile kanten, die hen van elkander scheiden, af te slijpen en hen allengs in elkander te versmelten. Een grootsch doel zeker, der 19de eeuw waardig, daar het welzijn der gansche maatschappij hiervan het gevolg zou zijn. De lezer meene echter niet in dit boek dorre staathuiskundige vertoogen te zullen vinden. In tegendeel, de roman is zoo onderhoudend en boeijend, als de meest romantische lezeres slechts zou wenschen. Om de verrassing niet te benadeelen, zeggen wij alleen: dat Fanny, de hoofdpersoon, door een zamenloop van bijzondere, maar echter gebeurlijke omstandigheden, uit de nederigste en behoeftigste kringen tot de hoogste en aanzienlijkste verheven wordt, dat ze het *vóór* en *tegen* van beide dus naauwkeurig heeft leeren kennen en waarderen, en tot het resultaat komt: „Ik moet zeggen, dat, naar hetgeen mijne eigene ondervinding mij geleerd heeft, er niet zóó veel onderscheid is tusschen het geluk en de vermaken van de hoogere en lagere klassen, als men over het algemeen denkt. Ik heb geleerd, dat ons deel in de rampspoeden, die het lot der menschen zijn, hoezeer zij in gedaante verschillen, in bedrag hetzelfde is. Ik heb geleerd hoe dikwijls de armen de handelwijze der rijken verkeerd opvatten en beoordeelen; ik heb ook geleerd, hoe veel goeds er met zeer weinig geld kan worden gedaan, en hoe de armen liefderijke woorden op veel hoogeren prijs stellen, dan veel vertoon makende giften. Mijne eigene ondervinding heeft mij geleerd, dat, als de rijken de middelen, die zich in hunne magt bevinden, gebruikten met die liefde en dien ijver, die *dit* heilige boek voorschrijft" — dit zeggende legde zij hare hand op een bijbel, die bij haar lag — „de vijandige gezindheid en de gevaarlijke verdeeldheid niet bestaan zouden, die in de laatste jaren zoo zeer zijn toegenomen tusschen *de armen en de rijken.*"

Ziedaar de hoogst gewigtige strekking van dezen roman. De uitvoering verdient, zoo als wij reeds met een enkel woord zeiden, allen lof. 't Is zeker een der beste romans dien de laatste tijd heeft opgeleverd: levendigheid van voorstelling, afwisseling van tooneelen, juistheid van karakters,

natuurlijkheid van intrigue en frischheid van koloriet zullen hem gewis tot eene hoogst aangename lektuur voor alle klassen van lezers maken.

't Is de eerste roman, dien wij van dezen schrijver kennen, doch wij twijfelen niet, dat, bij meerdere vruchtbaarheid, zijn naam spoedig een der gevierdste onder de nieuwste romandichters zal worden.

De vertaling is over 't algemeen wel. Het schoolmeesterachtige „*eenen* hevigen uitroep," enz. maakt den stijl hier en daar onnoodig stroef. Het „schrijf zoo als gij spreekt" heeft de vertaler niet genoeg in acht genomen.

Lotgevallen van eene jonge weeze. Naar de vierde Deensche uitgave. Te Amsterdam, bij de wed. D. Kunst, 1863. 237 *blz. In gr.* 8*vo. Prijs f* 2.40.

Robert Fulton's strijd en zegepraal, door C. Hauch. *Uit het Deensch door den vertaler van Anderson's Improvisator. Te Amsterdam, bij* J. D. Sybrandi, 1862. *Twee deelen. In gr.* 8*vo.* 252 en 253 *blz. Prijs f* 5.20.

De Noordsche letterkunde is in den laatsten tijd meer dan vroeger bij ons bekend geworden, en onderscheidene werken uit het Deensch vertaald en ons lezend publiek aangeboden. Trouwens, de taal van Andersen kan op meerdere goede producten der romantische pers wijzen. Maar er schuilt tevens ook veel kaf onder het koren, en menig uitgever, die zich door den titel, den naam van den schrijver, of waardoor dan ook, liet verlokken, moest naderhand ervaren, dat hij buiten den waard had gerekend, toen hij op een goed debiet hoopte.

Wij hebben de bovenstaande werken bijeengevoegd, omdat beiden uit het Deensch zijn overgezet, beiden door ons met evenveel genoegen zijn gelezen, en wij dus gaarne een woord van aanbeveling voor beiden over hebben.

N°. 1 trekt reeds aan door zijn titel. Wie zou niet nieuwsgierig zijn naar den inhoud van een werk, dat belooft *de lotgevallen* te vertalen van eene dier ongelukkigen, die den vader- en moedernaam niet mogen uitspreken, dan alleen om er de herinnering aan een zalig verleden en de beves-

tiging van een droevig heden aan te verbinden? Het werk is geschreven in den vorm eener auto-biographie en de schrijfster of verhaalster doet u kennis maken zoowel met den treurigen toestand waarin zij verkeerde onder de voogdij eener liefdelooze stiefmoeder, als met den gelukkigen ommekeer in haar lot, toen zij door eene weldenkende weduwe werd aangenomen en met dier kind opgevoed en verzorgd. De blijdschap dezer weduwe over de vruchten harer liefdevolle daad, als zij hare voedsterlinge ziet opwassen tot eene schoone, maar vooral verstandige maagd, is goed geteekend. En de dankbaarheid der verpleegde spreekt mede uit menige bladzijde, als zij haren gelukkigen toestand van heden vergelijkt met het verledene, en dat alles naast God hare voedster dankt.

Eenvoud en natuur, gepaard aan hartelijkheid en waarheid, spreken luide uit dit werk, en al had het geene andere verdiensten dan deze, wij zouden het werk reeds aanbevelen; maar ook de lessen en opwekkingen, de schilderingen van karakters en gevolgen maken aanspraak op meerdere bekendheid.

De uitvoering is net, de druk helder en het vignet van den titel zeer lief.

N°. 2 beveelt zich aan door den naam van den schrijver. C. Hauch toch is geen onbekende meer in de letterkunde. Zijn *Tycho Brahés jeugd* heeft hem reeds eenigermate den lauwer om de slapen gevlochten, en de kroon daaraan wordt opgezet door het onderhavige werk. Wat de schrijver bedoelde, blijkt uit de volgende woorden, die wij aan het voorberigt ontleenen. „Terwijl ik den strijd trachtte te schilderen, die hoogere geesten moeten doorworstelen, en de opofferingen, die zij brengen moeten, waardoor hunne geschiedenis dikwerf, zoooals Arago zegt, op een martelaarslegende gelijkt, zoo moest ik ook, om het volledig te maken, het tegenovergestelde doen uitkomen. Met andere woorden, ik moest ook de valsche virtuositeit voorstellen, de verkeerde rigting van den geest, waarin het baatzuchtige niets wil opofferen, maar integendeel vordert, dat de geest zelf opgeofferd en vernederd zal worden, als middel voor praalzucht en ijdelheid of voor andere lage doeleinden." En de schrijver heeft zich aan dat doel meesterlijk gehouden.

Hij schetst de loopbaan van een kunstenaar, in al zijne wendingen, ook zonder dat hij deze tot hoofdpersoon van zijn verhaal maakt. Deze toch, Robert Fulton, was een man, „wiens gewigtigste en voornaamste werkzaamheid tot het praktische leven behoorde." De schrijver heeft daardoor een weg ingeslagen, van waar hij den lezer „tafereelen kon aanwijzen, die, ofschoon zij voorzeker tot de wereld der poezy behooren, tot nog toe, slechts weinig bekend zijn."

Men vergt niet van ons, dat wij eene schets van het verhaal geven. Heeft de schrijver, als het ware, enkel poezij geleverd, waartusschen het geschiedkundige zich als verheven proza beweegt, wij gevoelen ons te zwak, om zijne tafereelen tot enkele pennestreken in te krimpen. Wij vreezen daardoor te verre beneden hem te blijven, dan dat zulks tot aanbeveling van zijn werk zou strekken en niet gaarne zouden wij wenschen het debiet te kort te doen. Integendeel hopen, wij dat Robert Fulton's strijd en zegepraal door velen moge worden gekocht.

De vertaling is vloeijend en op slechts een enkel barbarisme konden wij den vertaler betrappen; doch ook dit was zoo gering, dat wij het niet eens willen noemen, want het zou meer den schijn van vitterij, dan van aanwijzing hebben.

De uitgever heeft voor eene goede uitvoering gezorgd. Jammer, dat hij weder in een gewoon gebrek vervallen is, en voor beide deelen hetzelfde vignet geplaatst heeft.

Nieuwe Adel, door Alfred Meiszner. *Uit het Hoogduitsch door* Dr. J. C. van Deventer. *Twee deelen.* 361 *en* 348 *bldz. in gr.* 8*vo. Te Dordrecht, bij* C. Morks Jzn., 1862. *Prijs f* 7.20.

Nieuwe Adel! Zonderlinge titel voor een roman, en toch een titel, die onwillekeurig aantrekt, of liever nieuwsgierig maakt. Wat wil de schrijver met dit werk? Zie daar de eerste vraag, welke de titel ons op de lippen legt. Het antwoord op die vraag, vinden wij in de voorrede van den vertaler: De schrijver „zocht aan te toonen, hoe belagchelijk, maar hoe noodlottig tevens, het streven is van een zeker soort van menschen, die, door eigen arbeid en inspanning rijk geworden, zich voor hun eervol verleden scha-

men en geen hooger eer en genot kennen dan met den adel te mogen verkeeren. Het angstig en rusteloos najagen van aanzien en grootheid, de bittere teleurstellingen en vele vernederingen, die er de noodwendige gevolgen van zijn, worden naar waarheid geschilderd, en leveren de stof tot een boeijend en voor velen leerzaam verhaal." Dat de proeve goed gelukt is, wie twijfelt er aan, die Meiszner kent uit zijne dramatische pennevruchten?

De grilzieke coquette Marie von Rosenstein, zoowel als haar ongelukkige, *geadelden*, vader; de onbeduidende graaf von Wellenburg, zoowel als de verstandige en onbevangene Solm; de afschuwelijke baron von Borr, zoowel als ieder ander persoon, waarmede men kennis maakt, noopt u om verder en verder te lezen, tot dat gij het einde bereikt hebt en het werk zeer voldaan uit de hand legt.

Wij geven geene schets der intrigue, die in dezen roman is weggelegd, wij gunnen onzen lezer veel liever de verrassing zelve. Maar wij kunnen en durven hem gerust aanraden dat werk zich aan te schaffen.

Op enkele vlekjes in de vertaling, hoe zij ons ook verwonderden van den heer van Deventer, willen wij niet vitten. Doch aan den uitgever kunnen wij den raad niet onthouden, om voortaan geen romans meer in afleveringen af te geven, want dit bevalt over het algemeen niet.

Druk en uitvoering strekt anders tot aanbeveling voor den heer Morks, terwijl de vignetten de steendrukkerij van Emrik en Binger te Haarlem alle eer aandoen.

L. H.

De Vrije Fries. Mengelingen, uitgegeven door het Friesch Genootschap, van Geschied- Oudheid- en Taalkunde. Negende deel. Nieuwe Reeks. Derde deel. Derde stuk. Te Leeuwarden, bij G. F. N. Suringar, 1863.

Deze aflevering van 't orgaan des Frieschen Genootschap is geheel gewijd aan de nagedachtenis van een geleerden Fries, die wel verdiend in uitgebreiden kring bekend te zijn. Over Rinse Posthumus, in leven predikant bij de hervormde gemeente te Waakens en Brantgum in Westdongeradeel levert Dr. J. H. Halbertsma een uitvoerig *essay*, en dit

wordt gevolgd door eene *Hulde aan de nagedachtenis van Rinse Posthumus*, voorgelezen in eene winteravondvergadering van het Friesch genootschap door J. van der Zwaag. Beide schrijvers zijn vrienden van den overledene, die in 1790 te Ternaard in Westdongeradeel geboren, in 1859 op zijne standplaats overleden is. Vraagt men mijn oordeel over de wijze, waarop zij den gestorven vriend herdenken, dan moet ik zeggen, dat Halbertsma — kan het ook wel anders — dit op een even geleerde als geestige wijze doet, maar dat in zijn essay geen spoor te vinden is van de hartelijkheid, welke uit de voorlezing van v. d. Zwaag spreekt. Halbertsma, nu hij over den overleden vriend schrijft, neemt gretig de gelegenheid waar, om zijne geleerdheid eens uit te luchten, weinig bekende en merkwaardige dingen mede te deelen, hier en daar zijn talent in 't hatelijk zijn te openbaren, — maar den vriend doet hij weinig eere, dezen vergeet hij en stelt zich zelven en zijne geleerdheid op den voorgrond. Dit neemt niet weg dat zijne verhandeling allermerkwaardigst is, en met evenveel genoegen als vrucht zich laat lezen.

Geheel anders is het met de voorlezing van den heer van der Zwaag gesteld. Het is een goed stuk, maar geen meesterstuk. Hij doet ons een eenvoudige mededeeling van de levensgeschiedenis zijn vriends; hij doet diens geleerdheid, diens verdienste als geleerde op even eenvoudige wijze uitkomen. De voorlezing is geheel zonder eenige pretentie, en alleen eene liefelijke en hartelijke hulde door den vriend aan den overleden vriend gebragt.

Van Halbertsma leeren wij veel en velerlei, maar van der Zwaag verkwikt ons.

Wat den man aangaat, over wien beide stukken handelen, — buiten Friesland is zijn naam naauwelijks doorgedrongen. Dit kan ons niet bevreemden, als wij waarnemen, hoezeer hij eene bepaalde specialiteit was. Toch was hij een even geleerd als geniaal man, een man die zijn tijd verre vooruit was; niet alleen een zeldzaam degelijk taalgeleerde, wiens naam naast dien van Halbertsma mag worden genoemd, maar een man die een open oog had voor de geestelijke behoefte van zijn tijd, toen de meesten er nog blind voor waren. Zelfstandig en onafhankelijk was hij, en hij schroomde niet van traditionele vormen af te wijken, als zijn verstand

en zijn geweten het hem geboden. Zulke menschen pleegt men zonderling te noemen, maar ik geloof dat zij aanspraak hebben op een ander epitheton.

Practisch handboek der geregtelijke geneeskunde. Naar eigene ervaringen zamengesteld door Joh. Ludw. Casper. *Naar den derden Duitschen druk in het Nederduitsch uitgegeven, en in verband gebragt met de Nederlandsche wetgeving, door* Dr. L. Ali Cohen, *stads-geneesheer te Groningen, en* Mr. B. Cohen, *advokaat aldaar. Tweede deel. Biologisch gedeelte.* (*Te*) *Groningen*, (*bij*) de Erven C. M. van Bolhuis Hoitsema, 1862. *In* 8*vo*., *bl. I—XVI en* 1—613.

Wij verheugen ons, dat de Hollandsche vertaling van Casper's handboek der geregtelijke geneeskunde, een werk, dat sedert lang in het Italiaansch, Fransch en Engelsch, en welligt nog in andere levende talen werd overgebragt, thans door de uitgave van het tweede deel, blijkens bovenstaande opgaaf, geheel voltooid is. Gelijk wij nu in een der vroegere jaargangen van dit tijdschrift (Boekbeschouwing, 1857, bl. 345 e. v.) de eerste aflevering van het eerste deel met groote ingenomenheid aankondigden, zoo zijn wij in onze gunstige meening over den auteur en zijn werk, sedert dien tijd, door den inhoud der volgende afleveringen allezins bevestigd geworden. Zoo toch iemand in staat was om een grooten rijkdom van feiten en van eigene waarnemingen aan een praktisch en tevens systematisch handboek der geregtelijke geneeskunde tot grondslag te leggen, dan mag dit van den hoogleeraar Casper gezegd worden, door wien die hoogst belangrijke, op de toepassing van veelsoortige natuur- en geneeskundige kennis steunende wetenschap, gedurende zijne veeljarige wetenschappelijke loopbaan (de schrijver werd 11 Maart 1796 geboren, en is derhalve reeds 67 jaren oud) als specialiteit beoefend en sinds 1825 aan de hoogeschool te Berlijn gedoceerd werd. Daarenboven was de schijver sedert vele jaren lid van het collegie, aan welks super-arbitrium alle twijfelachtige, op het gebied der geregtelijke geneeskunde voorkomende gevallen, benevens de daarover uitgebragte visa reperta en elogia, onderworpen worden, zoodat het ook

daarom niet te verwonderen is, dat hij tot het opdoen van een rijken schat van ervaring in staat gesteld werd. Om dit eenigermate te kunnen beoordeelen, en om te zien, hoe dikwijls de schrijver door zijne eigene talrijke waarnemingen tot geheel andere resultaten kwam, dan die men gewoon was in het handboek van Henke en bij de meeste andere Duitsche schrijvers aan te treffen, daartoe behoeft men zijn werk slechts hier en daar in te zien, daar in de beide lijvige boekdeelen naauwelijks één hoofdstuk wordt aangetroffen, waarin over de behandelde geregtelijk-geneeskundige onderwerpen geen nieuw licht verspreid wordt. — Dat de vertaler, bij het volvoeren van zijnen moeijelijken en belangrijken arbeid te regt begrepen heeft, om dezen in verband te brengen met de Nederlandsche wetgeving en daarom de artikels *onzer* wetboeken aan te halen, in plaats van de wettelijke in Pruissen geldende bepalingen, die natuurlijker wijze in het oorspronkelijke werk vermeld worden, dit hebben wij den heer Cohen, die daarbij door Mr. Cohen, advokaat te Groningen, werd ter zijde gestaan, reeds in onze eerste aankondiging, als eene groote vedienste toegerekend. Daardoor toch heeft de Hollandsche vertaling voor onze geneesheeren veel grootere waarde dan de oorspronkelijke Hoogduitsche tekst.

Leerboek der bijzondere pathologie en therapie, vooral met het oog op physiologie en pathologische anatomie, bewerkt door Dr. F. Niemeijer, *gewoon hoogleeraar der pathologie en therapie, directeur der geneeskundige kliniek aan de hoogeschool te Greifswalde. In twee deelen. I. D., eerste stuk,* 1*ste afl., enz. Te Haarlem, bij* J. J. Weveringh, 1860. 2*de afl.* 1860. 3*de en* 4*de* 1862. *In* 8*vo., bl.* 1—614.

Daar aan het bovenstaande werk van den hoogleeraar Niemeijer, vroeger akademisch docent te Greifswalde, thans te Tubingen, een buitengewoon grooten bijval in Duitschland zelf is te beurt gevallen, reeds hieruit af te meten, dat onlangs eene vijfde uitgaaf in het licht verscheen, nadat er naauwelijks vijf jaren tijds sedert de eerste uitgave verstreken zijn, zoo is het niet te verwonderen, dat men het ondernomen heeft om een boek, dat in Duitschland de vroegere

handboeken van Canstatt en Wunderlich schijnt te zullen vervangen, ook in onze moedertaal over te brengen. De vertaler, wiens naam niet genoemd wordt, schijnt zich van die taak tot hiertoe behoorlijk gekweten te hebben. Daar echter de vier, in het hoofd dezes genoemde afdeelingen slechts ongeveer een derde gedeelte van het geheele werk uitmaken, zoo is het allezins wenschelijk, dat de vertaler met het volvoeren van zijnen arbeid ijverig voortga en daarbij tevens van de nieuwste uitgave, die eene vermeerderde en verbeterde genoemd wordt, gebruik make. Wij hopen nader op het werk terug te komen.

Gedachten over de vrije uitoefening der geneeskunst, *bij gelegenheid van de wets-ontwerpen van* 20 *Julij* 1862, *voor de regeling der geneeskundige staats-aangelegenheden door den majoor* J. Revius. (*Te*) *'s Gravenhage*, (*bij de*) Muzykale Correspondentie, 1862.

Wat te zeggen van deze gedachten over de vrije uitoefeuitoefening der geneeskunst?! Een hoogst moeijelijk antwoord op een niet minder lastige vraag! Ieder individu zal daarop een verschillend vonnis vellen, al naarmate den stand die hij in de maatschappij bekleedt. De *officiële* geneesheeren zullen schreeuwen: „Neen!" de onbevoegden met luider keel: „Ja!" Maar wat zullen toch wel de ministers en tweede kamer-mannen zeggen? Zonder de *officiële* geneesheeren (geneesk. commissien) gehoord te hebben, zeer zeker niets! Het is het belang der geneesheeren, dat de geneeskunde met al hare feilen en dwalingen *officieel* blijve, met andere woorden, dat men verpligt zal blijven, zich door doctoren, geneesheeren of geneesmeesters te laten behandelen. Ook wij voor ons stellen ons niets goeds voor van dat nieuwbakken prul-ontwerp, gelijk het daar voor ons ligt, waarbij niemand gebaat zal worden dan de plattelands heelmeester, die daardoor meerdere regten verkrijgt, dan waarop hij met eenigen grond aanspraak kan maken. Ofschoon wij ons zeer goed met de meeste „gedachten van den genialen majoor Revius kunnen vereenigen, zal toch, wij vreezen het, zijne stem eene „vox clamantis" zijn. Mogt er echter een onafhankelijk kamer-lid gevonden worden, die zich niet door de

officiële geneesheeren een rad voor de oogen wil laten draaijen of zich om den tuin leiden, hij raadplege dan eerst voor dat hij zijn „Jubeo" of „Veto" uitspreekt deze brochure van een verlicht en kundig man, waarin hij deze volgende hoofdbepalingen ontwikkelt:

1°. Vrije uitoefening der geneeskunde, even als elke andere industrie of wetenschap.

2°. Eene lands-akademie om de verschillende geneeswijzen, heel en vroedkunde te kunnen leeren, zoowel practisch als theoretisch.

3°. Voldoende belooning aan de professoren bij die akademie, maar streng verbod om de geneeskunde uit te oefenen, dan alleen tot onderzoek van elke geneeswijze en van de aanbevolen middelen; het collegie-geld daarentegen in 's lands kas te storten. (Protesteert met alle kracht Viri Clarissimi!)

4°. Benoeming van een' inspecteur over die academie, alleen belast met het toezigt over het onderzoek, de onderwijzers en de leerlingen, tevens president van de commissien voor de jaarlijksche en eind-examens, welke door de professoren van die akademie en den inspecteur, bijgestaan door twee, niet tot de akademie behoorende geneeskundigen zullen worden afgenomen.

5°. Tot het eind-examen wordt een ieder toegelaten, onverschillig waar en bij wien hij eene of meer der verschillende geneeswijzen, heel- en vroedkunde geleerd hebbe.

6°. Om als doctor in de genees-, heel- en verloskunst te worden erkend, moet men het bewijs hebben geleverd, voldoende theoretische en practische kennis van (let wel!) alle geneeswijzen en middelen die eenig burgerregt verkregen hebben, benevens van die wetenschappen, bedoeld bij art. 5 en 6 van het wets-ontwerp en de noodige kennis der oude en vooral der meest gebruikelijke levende talen.

Alleen uit dit aangehaalde is duidelijk op te maken wat de schrijver wil, doch of zijn wensch vervuld zal worden, is sterk te betwijfelen, zoolang men nog met den ouden zuurdeesem vervuld is; zonder groote schokken geene verbetering! Het ontwerp, gelijk het aangeboden is, is weinig meer dan een onding en de gestadige indiening en het weder intrekken is wel een bewijs, dat men met het mes in den buik zit en waarlijk de thans nog figerende wet is zoo kwaad

niet als men denkt, ja mogelijk zal de laatste dwaling nog erger zijn dan de eerste, want het charlatanisme kan bij een nieuwe wet toch den kop niet ingeknepen worden! Wie zal de Hercules zijn, die dien gevreesden Cerberus voor altijd ten onder zal brengen? De tijd zal het leeren! Intusschen wenschen wij deze goed geschrevene en scherpzinnig gedachte brochure des majoors, wien wij buitendien reeds om zijne liberale denkwijze hoogachten, in veler handen en bevelen de lezing er van, zoowel aan zijne vrienden als tegenstanders, aan. Mogt de aankondiging of liever het ter sprake brengen in dit letterkundig tijdschrift, dat voorzeker door de meeste kamer-leden zal gelezen worden, er toe bijdragen, dat het wetsontwerp onherroepelijk valle of aangenomen worde met betere verwachtingen voor de toekomst.

JUSTUS.

Beginselen eener vergelijkende Psychologie (zielkunde). Uit het Hoogduitsch van K. F. Burdach, *vertaald door* J. L. Dusseau. (*Te*) *Amsterdam*, (*bij*) Theod. Bom, (*zonder jaartal*). *Prijs f* 0,80.

Onder al de handboeken, die in vroegeren en lateren tijd over psychologie of zielkunde in het licht gekomen zijn, is voorzeker geen geleidelijker en beknopt zaakrijker dan dat van den met regt beroemden prof. Burdach, die ons reeds meermalen met de vruchten van zijn scherpzinnigen geest verrijkt heeft. Zijne wijze van voordragt heeft iets aangenaams en boeijends, iets dat ons willekeurig aantrekt en dat zoo noodzakelijk is bij sommige studie-vakken, die dikwijls uit den aard der zaak „droog" te noemen zijn. Wie toch zal behagen scheppen in eene zoogenaamde „drooge" studie, gelijk b. v. de wiskunde, indien zij op eene koude, onverschillige, dorre wijze, gelijk helaas zoo dikwijls plaats grijpt, wordt voorgedragen en gedoceerd? Wij gelooven den docenten niet hart te vallen, indien wij ons vermeten te stellen, dat de huiveringwekkende gedachten die ons bezielen, wanneer wij nog aan sinussen, tangenten, logarithmen en geheimzinnige lijnen en teekens denken, veelal het gevolg zijn van de wijze waarop die wetenschap, koud en dor gelijk zij is, verklaard wordt. 't Is wel jammer, dat die zoogenaamde drooge takken van wetenschappen het meest en het gestrengst beoefend

worden door mannen, die een plegmatisch gestel hebben en aan bloed-armoede lijden, ofschoon het ons nog meer duidelijk is, of deze ten gevolge van hun plegma niet praedispositie voor het dorre en drooge hebben, dan of de strenge beoefening dier wetenschappen een sanguinisch gestel tot een pompstok kunnen doen uitdroogen. Hoe het echter zij, zooveel is zeker, dat ieder leervak door eene aangename voordragt boeijend kan gemaakt worden, wanneer de gelaatsplooijen niet altijd even strak gespannen staan en zoowel hoorders als lezers van tijd tot tijd door iets meer aangenaams eene kleine scherts of iets dergelijks, de redenaars of schrijvers oplettend gadeslaan. En zóó iets juist meenen wij in deze beginselen der psychologie ontwaard te hebben, in waarheid het werk van Burdach laat zich meer tot uitspanning lezen, dan als een bepaald studieboek. Wij ontveinzen dan ook onze vreugde niet, dat onze welbekende Dr. Dusseau, die ook elders op het gebied der psychologie en microscopie naam gemaakt heeft, het hoogduitsche werk in onze moedertaal heeft overgebragt, waardoor het zeer zeker niet aan waarde verloren heeft. De psychologie van Burdach is alzoo niet uitsluitend voor studerenden en onderwijzers bestemd, maar laat zich met groot gemak lezen en verstaan door ieder, die aanspraak kan maken op eene meer dan alledaagsche ontwikkeling des geestes, zelfs voor den scherpzinnigen handelaar, indien hij zich eenige oogenblikken van zijn duf kantoor durft af te zonderen. Gelijk eenmaal een Nederlandsch hoogleeraar op de vraag: „hoe het kwam dat er nog zoovele stompzinnigen in Nederland waren en wat er aan te doen was, om dit te verbeteren," antwoordde: „Eet veel uijen, mosterd, peper enz!" Zoo ook roepen wij een ieder, die een ruimeren blik wil slaan in de binnenkameren van het organische leven, ernstig toe, dit werkje met aandacht en belangstelling te lezen, daar het den grondslag leggen kan voor eene onontbeerlijke ontwikkeling des geestes. Het zal wel niet noodig zijn eene breede opgave te doen van de verschillende hoofdstukken, die er in behandeld worden, weshalve wij het voor genoegzaam achten, alleen de hoofdafdeelingen te vermelden, die er in opgeteekend zijn, t. w.: I de oorsprong der ziel, II het leven der ziel, III het bewust worden, IV de kennis en V de uiting. Het spreekt

van zelf dat iedere hoofd-afdeeling weder in verscheidene onder-afdeelingen verdeeld is en alles dus een belangrijk geheel maakt. Voor zooveel dit bij ons te lande mogelijk kan zijn, vertrouwen wij dat de uitgever een goed debiet zal hebben van een werk, dat reeds door de namen van twee corypheeën der wetenschap is opgeluisterd.

Papier, druk en correctie zijn voldoende en het zou naar ons inzien slechts vitterij genoemd kunnen worden, wanneer wij op het eene of het andere aanmerkingen wilden maken, terwijl wij ten slotte, waar dit de waarde des werks bij een bevooroordeelden lezer mogt kunnen verminderen, ons verpligt achten te doen opmerken, dat zoo er al mededeelingen, opmerkingen of feiten vermeld worden, die aan overdreven verbeeldingskracht doen denken of die den stempel van bepaalde geloofwaardigheid missen, zulks niet geweten moet worden aan den schrijver, maar in dat geval alleen aan die berigtgevers, wier namen in dit werk openlijk vermeld worden, waaronder een Sprengel, Tennecker, Rengger, Lenz, Autenrieth, Zimmerman en anderen eene eervolle plaats bekleeden en hiermede Basta.

Dr. E. Thomas, *officier van gezondheid bij het eerste bataillon jagers te voet. Opmerkingen over militaire gezondheidsleer. Naar het Fransch door* N. C. van Daalen Wetters, *kapitein der infanterie, ridder der Militaire Willemsorde 4de klasse. Met eene plaat. Uitgave van* Hugo Suringar, *te Leeuwarden. Prijs* ƒ 1,00.

Deze opmerkingen, ons door de redactie der Vaderl. Letteroefeningen ter beoordeeling toegezonden, zijn allerbelangrijkst. De kapitein van Daalen Wetters heeft zich door deze vertaling van eene zeer nuttige taak gekweten. Alhoewel vele zaken in deze „opmerkingen" voorkomen, die, hoe hoogst nuttig ook, in ons leger niet kunnen worden toegepast, zoo bevatten ze menigen wenk voor ons hoog bestuur. Wèl heerscht in ons leger eene voldoende zindelijkheid en wordt tengevolge eener strenge politie zoo veel mogelijk gezorgd, dat de uitwasemingen door de opene ramen en deuren ontsnappen; doch de bouworde van de meeste ka-

zernen in ons land (en er is reeds zoo dikwerf op gewezen) voldoen geenzins aan de vereischten, zoo noodig tot in staat houden eener onontbeerlijke gezondheid. Men denke bijv. aan de kazernering te Breda.

De schrijver zegt o. a.: „De secreten moeten door luchtpijpen geventileerd worden. Zij behooren zooveel mogelijk ten noorden der gebouwen aangelegd, en ver genoeg daarvan verwijderd te zijn, dat de lucht, welke er zich uit ontlast, deze (de gebouwen) niet kan binnendringen, maar oòk zoo nabij, dat de soldaat er zich gemakkelijk kan heen begeven." Ook deze aangelegenheid — en het is den kapitein v. D. W. zeer zeker bekend — dient in ons leger ten zeerste te worden behartigd: te Breda, bijv. worden de appèls op de binnenplaats van het gebouw „Kloosterkazerne" gehouden in de onmiddelijke nabijheid der secreten, zóó, dat de lucht ondragelijk is en zeer zeker geen heilzamen invloed op de gezondheid van den soldaat uitoefend.

Vooral zijn belangrijk de zesde, zevende en achtste „bijeenkomsten," waarin volledig genoeg, zonder tot kleinigheden of beuzelingen af te dalen, verhandeld worden: „de schijndood," en „de eerste zorgen te verleenen aan een gewonde bij afwezigheid van een geneesheer." Al 't geen hierin besproken wordt, ligt onder het bereik van het begrip des eenvoudigen soldaats of van elken leek in het vak der heelkunde. Ten slotte geeft de schrijver eene zeer duidelijke en net geschetste voorstelling en beschrijving eener *ransel-draagbaar*.... eene uivinding van Louis Joubert, belangrijk genoeg tot navolging, en alzoo der invoering bij *ons* leger overwaard. Jammer dat de schrijver ons niet zegt, of in dezen ransel het équipement van den drager tevens, bij de levensmiddelen, kan worden geborgen en of bij elk bataillon of zelfstandig onderdeel eene dergelijke ransel-draagbaar aanwezig is. De vertaling is gelukkig, het geheel zeer duidelijk; het aangeven van enkele taalfouten: bl. 10, „de soldaten, die schilderen *gaan*;" bl. 20, „dat het het bovenste gedeelte," enz. moge den heer v. D. W. doen blijken, dat wij zijne vertaling met aandacht hebben gelezen. Evenzoo is formaat en druk naar wensch en zoo als gezegd, de afbeelding zeer goed uitgewerkt.

x^2.

Gemeente-atlas der provincie Groningen. In 62 kaarten, door C. Fehse. *Te Groningen, bij* J. Oomkens Jz., 1863. *Prijs bij int. f* 3,10, *buiten int. f* 4,00.

Met uitstekend genoegen hebben wij dezen atlas doorgezien, die in naauwkeurigheid en netheid van bewerking met de besten kan wedijveren en der pers des heeren Oomkens alle eer aandoet. Men zou oppervlakkig verbaasd staan over een aantal van 62 kaarten, alleen over de provincie Groningen, terwijl men nog niet eens eenen atlas van zoovele kaarten over ons geheele land bezit. Men heeft niet alleen de steden, maar alle voorname gemeenten genomen. De eerste kaart is de provincie Groningen, daarop volgen de drie arrondissementen Groningen, Winschoten en Appingedam, vervolgens de gemeente Groningen, daarna de platte grond van Groningen en eindelijk nog 56 kaarten van onderscheidene gemeenten.

Elke kaart munt uit door keurige netheid en duidelijkheid. De wegen, tollen, vaarten, alles is er op te vinden; elke kaart is netjes gekleurd en men zou wenschen van elke provincie zulk eenen atlas te bezitten. Onze Duitsche naburen steken ons anders in kaarten gewoonlijk de loef af, maar de heer Oomkens — hoewel reeds zeer bekend door het leveren van goede en goedkoope kaarten — heeft hier zijnen roem waardig gehandhaafd.

Het is ons niet mogelijk bepaald te beoordeelen, of ieder wegje of tol juist zóó en geen haar breed links of regts ligt, maar een paar heeren, die Groningers van geboorte en met hunne provincie door en door bekend waren, stonden verwonderd over de naauwkeurigheid, met welke de heer Fehse deze kaarten heeft vervaardigd. Zij sloegen de kaarten op van een paar gemeenten met welke zij nog meer in 't bijzonder bekend, of liever, waarin zij geheel en al te huis waren, en zagen met genoegen hoe niets door den vervaardiger was overgeslagen.

Deze atlas is opgedragen aan Z. E. den Minister van Oorlog.

Wat den prijs aanbelangt, deze kan niemand afschrikken. Elke kaart is tegen 5 cents berekend, terwijl de atlas buiten inteekening iets meer kost.

Wij hopen dat een ruim debiet den uitgever moge beloonen voor de zorg, aan deze uitgave besteed. Elke poging, die wordt aangewend, om met andere landen te wedijveren, verdient aangemoedigd te worden.

Algemeene Gymnastiek of het geheele turnstelsel toegepast met eenvoudigen toestel in beperkte ruimte, als een gemakkelijk middel tot ontwikkeling der spier- en ligchaamskracht, ten dienste voor school- en kamergebruik. Naar het Hoogduitsch van Dr. D. G. M. Schreber, *in* 5 *afd. in étui.* (*Te*) *Rotterdam*, (*bij*) H. Nijgh. *Prijs f* 2,00.

Het is eene bepaalde waarheid, dat tegenwoordig de gymnastiek in 't algemeen, even als de kamer-gymnastiek in 't bijzonder geene aanbeveling meer noodig heeft en even waar is het, dat zij zich in een betrekkelijk kort tijdsverloop bij alle standen des volks een veel snelleren weg gebaand heeft, dan eenig ander hulpmiddel tot ontwikkeling van ligchaamskracht en vlugge beweging. De ondervinding heeft dan ook reeds lang geleerd en bewezen wat zij *is* en wat zij *uitwerkt*. Dr. Schreber in het buitenland zoo algemeen bekend en beroemd, is dit voorzeker in ons land niet minder, waar zijne leerwijze door velen reeds lang gevolgd is. Zijn werk, „de algemeene gymnastiek," dat wij hier aankondigen, verdient daarom eene krachtige ondersteuning, en de verdienstelijke Rotterdamsche uitgever H. Nijgh, die het in onze moedertaal heeft doen overbrengen, heeft daardoor aanspraak op onze erkentenis. Wat Schreber's werk zoo zeer van anderen onderscheidt, is, dat het is uitgegeven in 5 afdeelingen, bevattende even zoovele tabellen die ieder op zich zelf verkrijgbaar zijn. Wij achten het niet ondienstig op de gemakkelijke inrigting dier tabellen te wijzen, waardoor niemand bij het gebruik in het onzekere wordt gelaten; maar zoowel de onderwijzer op zijne gymnastiek-school, als de huisvader in zijn gezin, vindt in de afbeeldingen en bijgevoegde omschrijvingen alle noodige aanwijzingen, om de zaak op eene hoogst eenvoudige wijze, zonder eenige andere kosten dan een goedkoopen toestel en zelfs bij eene vrij beperkte ruimte volledig ten uitvoer te brengen. De geleidelijke opvolging der oefeningen loopt hierbij tevens van zelfs in

het oog, terwijl bovendien op iedere tabel is opgegeven, welke oefeningen voor jongens en meisjes, of alleen voor jongens geschikt zijn. Gelijk wij reeds gezegd hebben, bestaat dit nuttig werk uit vijf afdeelingen, als:

1. Oefeningen voor eerstbeginnenden.

2. Oefeningen in het zwaaijen en hangen aan de ringen en in de beugels.

3. Voortgezette oefeningen in het zwaaijen; voorts krachtsoefening in het draaijen en buitelen tusschen de touwen met en zonder beugels.

4. Oefeningen der spierkracht in het draaijen, wentelen en opheffen met en zonder beugels, als ook in het balanceren.

5. Oefeningen in het springen.

Elke dezer afdeelingen bestaat nit een fraaije plaat met tabel, bevattende eene duidelijke omschrijving en voorschrift van alle bewegingen, te zamen in een stevig étui besloten.

Wij aarzelen alzoo niet deze belangrijke uitgave in het bijzonder aan te bevelen in de aandacht van HH. kostschoolhouders en allen die eenigen invloed kunnen uitoefenen op de zedelijke en geestelijke ontwikkeling der kinderen, waartoe wij in de eerste plaats de respectieve gemeentebesturen en schoolcommissiën rekenen, die in overleg met den onderwijzer deswege doeltreffende maatregelen kunnen nemen. Wij zouden daarom gaarne zien, dat dit werk algemeen op de gemeente-scholen werd ingevoerd, waartoe vooral minkostbaarheid zich aanbeveelt, daar iedere afdeeling slechts tot den buitengewoon lagen prijs van 40 ct. of voor de 5 nos. ad *f* 2.— verkrijgbaar is gesteld. Dat hierbij gerekend is op een zeer groot debiet, behoeft naauwelijks gezegd te worden.

Van harte wenschen wij dat de uitgever in zijn volhardend streven om door zijne uitgaven nuttig te zijn voor de jeugd, het loon der dankbaarheid niet ontgaan moge.

JESSE.

Handboek voor beoefenaars der photographie, door Dr. P. J. Hollman. *Te Amsterdam, bij* J. C. A. Sulpke, 1859. *In 8vo. XVI en* 236 *bl., met twee uitslaande platen.*

Het is noch ons, noch onzen uitgever te wijten, dat dit boek, van 1863, eerst in 1859 wordt aangekondigd. Ware

't van anderen aard, het kon er nog te beter meê door; maar een handboek over de wetenschap eener kunst, thans zoo zeer beoefend en in onzen stoomtijd mede zoo snel vooruitgaande, kon alligt voor verouderd worden gerekend. En, zeker, de schrijver heeft natuurlijk geene kennis kunnen nemen van 't geen na 1859 betrekkelijk het door hem behandelde kunstvak is gevonden, aan 't licht gebragt of verbeterd; maar zijn boek is daarom nog niet verouderd, het is nog goed te raadplegen en te bestuderen voor dengene, die de kunst niet als machine, als handwerksman, maar als kunstenaar wil beoefenen, die wil weten wat hij doet en waarom hij het doet, en waarom zijne proefnemingen soms mislukken en hoe hij tot betere moet komen. Er zijn toch ook in dit vak maar al te vele kladschilders, knoeijers; een enkele oogblik op het werk van dezen of van dien is genoeg om het hemelsbreed verschil te doen opmerken. En dat komt, omdat zoo velen met ongewasschen handen de kunst aanpakken, menschen die meenen dat het met handgrepen te doen is, die niet begrijpen, dat ook hier wetenschappelijke ontwikkeling, bij kunstzin en gevoel, onmisbare behoefte is, dat er tusschen hen en den photographist-artiste een onderscheid is zoo groot als tusschen den kwakzalver-wonderdoctor en den deugdelijk onderlegden en gevormden geneesheer. Voor de rigtige beoefening der photographische kunst is veel studie noodig, is ook al een dikwerf niet aangename rijstebrij-berg door te eten, eer men in het *pays de cocagne* aankomt. Wie dit handboek inziet, zal er van overtuigd zijn, en tevens dat het geen broodschrijvers zamenflansel is, maar een boek, dat op zekere degelijke waarde mag aanspraak maken. Den beoefenaars der kunst mogen wij het wel, en nóg wel, onder de aandacht brengen; zij zullen er veel en velerlei uit kunnen zien, wat in hunne kraam kostelijk te pas komt.

Jozef. Een bijbelsch tafereel voor de jeugd. Met vier gekleurde platen. Door G. P. Kits van Heyningen, *pred. te Deventer. (Te) Zwolle, (bij)* van Hoogstraten en Gorter. 144 *blz. In post* 8*vo.*

De geschiedenis van Jozef! Wie herinnert ze zich niet? In onze jeugd gaf men ons reeds het bekende werkje van

van Oosterwijk Hulshof in handen, en leerden wij daaruit de lotgevallen van Rachels eerstgeborenen kennen. Maar, zonder dat wij iets willen zeggen van dat boekske, en wel bepaaldelijk, of het de eer der bekrooning, die het van de maatschappij *tot Nut van 't Algemeen* te beurt viel, waardig was, moet men toch erkennen, dat er wel iets, zoo niet veel in te vinden is, dat minder voor de jeugd geschikt kan genoemd worden.

Maar kan evenwel eene nieuwe uitgave van de geschiedenis van Jozef, zij het dan al eene andere bewerking, daarom geregtvaardigd worden? Is zij niet aan de meeste kinderen bekend? De schrijver van het bovenstaand bijbelsch tafereel (waarom *tafreel?*) schijnt dit ook te gevoelen, want hij zegt in het „voorberigt:" dè geschiedenis van Jozef is zonder twijfel meer dan eenige andere uit den bijbel, de geschiedenis van Jezus misschien uitgezonderd, algemeen bekend. En waarom waagde de Deventersche predikant zich dan aan eene nieuwe bewerking. Hij zelf geeft daarvan rekenschap, als hij zegt: mij komt het voor, dat zij hare regtvaardiging vindt, eerst en vooral in het schoone en leerzame, dat in die geschiedenis ligt, waardoor zij hare bijzondere aantrekkelijkheid altijd behoudt, en (ten tweede?) in den vorm, waarin zij tot mijne jeugdige lezers wordt gebragt.

Gerust mogt de heer van Heyningen dit nederschrijven, want zoowel de wijze waarop hij Jozef voorstelt, als de uitvoering van het werkje prijzen het aan. Geheel naar de eischen van den tijd, en zonder aanstoot voor eenige godsdienstige secte, wordt ons de vrome jongeling geschetst, de slaaf en de gevangene beschreven, de onderkoning voor oogen gespiegeld, maar daarna ook op roerende wijze de vergevende broeder en de liefhebbende zoon voor oogen gesteld, terwijl de verdere lotgevallen in een „besluit" worden zamen gevat.

Met 's konings vergunning is het werkje opgedragen aan Z. K. H. prins Alexander, terwijl de heldere druk, die de pers van de heeren Binger te Amsterdam vertegenwoordigt, de vier plaatjes, afkomstig van de lithographie van Emrik & Binger te Haarlem en de band en uitvoering der uitgevers, het tot een regt aangenaam en zeker welgevallig geschenk maken.

Wij hopen dat de heeren van Hoogstraten & Gorter door een ruim debiet mogen aangemoedigd worden, meerdere dergelijke „kinderwerkjes" in het licht te doen verschijnen. Bij al den overvloed van boeken voor de jeugd, achten wij zoodanigen nog niet overbodig.

KORTE MEDEDEELINGEN.

Ter nagedachtenis van Stahl, *door* G. Groen van Prinsterer. *Amsterdam*, H. Höveker, 1862. *In gr. 8vo.*, 127 *bladz.*

Het opstel zelf van Groen van Prinsterer, „ter nagedachtenis van" zijnen veelzijds voortreffelijken geestverwant „Stahl," is niets dan een herdruk uit de *Nieuwe Bijdragen voor Regtsgeleerdheid en Wetgeving.* Dit stuk echter vond ernstige tegenspraak bij den Groningschen hoogleeraar Mr. Tellegen, die zelfs noodig vond, eene opzettelijke toespraak tot zijne leerlingen te houden ter bestrijding van onderscheidene meeningen, door den lofredenaar op Stahl (want zoo mogen we Mr. G. v. P. wel noemen) voorgedragen. Nu deze goedgevonden heeft er op te antwoorden, behoeft men niet te vragen, *hoe* dit zij gedaan door den man, die in scherpzinnigheid schaars zijns gelijke heeft, ja — die naar ons inzien teregt — voor de geniaalste Nederlander van zijnen tijd gehouden wordt. *Ref.*, meer thuis, of om het bescheidener te zeggen: min vreemdeling, op theologisch dan op staatsregtelijk gebied, is ver van homogeniteit met den eerbiedwaardigen man, die als mensch, als geleerde, als volksvertegenwoordiger nooit mag genoemd worden, zonder dat men den hoed afneemt, maar *omdat* iedereen, van wat denkwijze ook ten opzigte van godsdienst en staatkunde, hulde behoort te doen aan Groen's onmiskenbare talenten, heeft hij de volste aanspraak op die humaniteit, welke slechts wedervergelding is ten aanzien van iemand, die bij de krachtigste tegenspraak nooit personen, altijd beginselen aantast. En hiermede is met genoegzame duidelijkheid ons oordeel over dit stukje uitgesproken.

Het legio boekjes en boeken over de geschiedenis der Christelijke Kerk is weder met één vermeerderd. De heer H. H. Dieperink Langereis, hoofdonderwijzer te Middelstum,

heeft de opstellen door hem van tijd tot tijd opgesteld voor het weekblad der Christelijk Afgescheidenen: „de Bazuin," verzameld en bij elkaâr uitgegeven. Het alzoo ontstane werkje draagt den titel: *Korte Schets der Kerkgeschiedenis*, en is uitgogeven *bij* G. Ph. Zalsman, *te Kampen* (*In* 12*mo.*, 84 *pag. Prijs f* 0,40). Wij willen er niets anders van zeggen, dan dat de auteur het teregt eene schets heeft genoemd, en natuurlijk kon hij in een zoo klein bestek niet meer dan eene vrij oppervlakkige beschrijving der voornaamste gebeurtenissen geven. De verdeeling, volgens welke iedere eeuw afzonderlijk wordt behandeld, achten wij verkeerd, daar zoo dikwijls van elkaâr gescheiden wordt, wat ten naauwste te zamen hangt; maar vooral hebben wij bezwaar tegen het standpunt, waarop de schrijver zich heeft geplaatst of liever nog tegen den invloed dien zijne godsdienstige meeningen hebben geoefend op zijne beoordeeling der feiten. Ook is de toon hier en daar te hartstogtelijk. Alleen de geestverwanten van den heer D. L. kunnen in zulk geschrijf behagen vinden.

Handleiding voor de Nationale Militie, zamengesteld door een der militie-commissarissen, opgemaakt door C. H. Suzan, *commies bij het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, afdeeling militie en schutterijen.* (*'s Gravenhage, bij* H. C. Suzan, CHzn., 1862), is de titel van een boekje ons ter aankondiging toegezonden. Alhoewel wij in deze handleiding zeer veel terug vinden uit de „Wet op de Nat. Militie," zoo vermeenen wij met den schrijver dezer opgave, dat hij zijnen landgenooten geen ondienst heeft bewezen met de hierboven aangekondigde zamenstelling. De wet moge duidelijk spreken, toch blijft een beknopte zamenhang en gemakkelijke inzage — vooral voor de leek op het letterkundig gebied — steeds wenschelijk. Vooral munten de bijgevoegde tabellen in duidelijkheid uit. „Met een oogopslag," zoo als de zamensteller zegt — en 't is waarheid — „ziet men in dezelve *welke* zoon (zoonen) in familien van *vier* tot *elf* dienstpligtig is (zijn) en *welke* aanspraak op vrijstelling wegens broederdienst kan (kunnen) maken." Wij wenschen deze handleiding in veler handen, tot veler nut en schrijvers voordeel. x^2.

BOEKBESCHOUWING.

De voornaamste godsdiensten. Te Haarlem, *bij* A. C. Kruseman, 1863. *In roijaal 8vo. Prijs van iedere aflevering van* 48 *bladz.* *f* 0.45 *en van elke plaat* *f* 0.15.

Met groote belangstelling kondigen wij de aanvankelijke uitvoering aan van eene zeer uitgebreide, belangrijke, maar voor den uitgever gansch niet gemakkelijke en zeer kostbare onderneming: eene geschiedenis en symboliek der voornaamste godsdiensten. Voorwaar, de wakkere Kruseman zegt niet te veel, als hij daarmede vertrouwt een „goed" werk tot stand te brengen. „Na te gaan," aldus drukt hij er zich in den prospectus over uit, „hoe de mensch, op verschillende deelen der aarde en in de geschiedenis der eeuwen, zich de Godheid heeft voorgesteld, hoe en onder welke vormen hij getracht heeft haar te dienen en hoe zijne meeningen daaromtrent ontstaan en in den loop der tijden gewijzigd zijn; grond te zoeken voor die onderscheidene begrippen die gebleken zijn te voldoen aan de gemoedsbehoeften van de groote groepen der menschheid en die deel hebben uitgemaakt van haar innigst leven; onderzoek in te stellen naar de waarde dier meeningen en naar de beteekenis van symbolen, heiligheden en plegtigheden, waarin die godsdiensten zich hebben uitgesproken; — zulk een arbeid kan niet anders dan de belangstelling wekken van allen die, met een vrijen blik om zich heen, zich rekenschap begeeren te geven van hunne eigen zienswijze, onder dankbare erkenning van het licht waaronder zij zelven zijn opgegroeid."

De verwezenlijking van dit denkbeeld is wel tijdig, maar — wij gaven het reeds te kennen — ver van gemakkelijk. Tijdig, dewijl — wij bedienen ons nogmaals van de woorden van den prospectus — „de wetenschap van onze dagen, in hare edelste vertegenwoordigers in alle landen, zich niet tevreden heeft neêrgelegd bij de uitspraken van voorgangers; zij heeft van meet af aan het onderzoek aangevangen, de overblijfselen der oudheid nagespoord, de heilige boeken

van vroeger en later in hunne bronnen beoefend, de overlevering met de geschiedenis vergeleken en alzoo zoeken te geraken tot eene zuivere waardering van 's menschen streven, langs onderscheiden weg, naar het hoogere." Maar juist dit grondige onderzoek maakt een werk van dezen aard tot eene taak, die van de krachten van éénen mensch, al wijdde hij er een geheel leven en schitterende begaafdheden aan, niet te vergen is. Men kon, ja, den tekst tot het bekende plaatwerk van Moubach of Picard, of de *Geschiedenis van alle godsdiensten* door Hurd in een nieuw kleed steken, met behulp van een *Conversations-Lexicon* en dergelijke werken; maar dan leverde men geen geheel, dat in overeenstemming stond met de eischen der wetenschap en die van dat beschaafde publiek tevens, hetwelk zich teregt niet meer met oppervlakkige compilatiën, als vroeger, vergenoegt. De geschikte personen voor ieder afzonderlijk gedeelte te vinden en hen aan deze onderneming te verbinden — dit eischte eenen in den boekhandel gevestigden naam, en het is dan ook den heer Kruseman gelukt, daarin, voor een belangrijk gedeelte althans, gelukkig te slagen. Van de *zeven* bereids uitgegevene afleveringen maakt een vijftal een gedeelte uit der beschrijving van het Islamisme, door prof. R. Dozy, terwijl in de twee andere de Rotterdamsche leeraar H. Tiele eenen aanvang maakt met die van de godsdienst der Perzen, die van Zoroaster, of gelijk de schrijver den naam spelt: Zarathustra. De beschrijving van de godsdienst der Scandinaviërs (de zoogenaamde Noordsche mythologie) is opgedragen aan mr. C. Vosmaer; die van de godsdienst der Grieken aan dr. J. W. G. van Oordt, die waarschijnlijk de Romeinen er wel bij zal opnemen, daar dezen, wel in het algemeen de godenleer der Grieken hebbende overgenomen, er nogtans eenige wijzigingen in hebben gebragt, maar te weinig om hun eene afzonderlijke afdeeling te geven. Voorts verwacht men de godsdienst en wetgeving der Israëlieten van Busken Huet, wiens bekende rigting ons regt geeft tot de uitnoodiging, dat hij zich op het Israëlietisch-theocratisch standpunt plaatse, vanwaar alleen men het Mozaïsme met juistheid kan overzien, zonder te treden in eene beschouwing der zaak uit het standpunt der moderne theologie. Prof. Rauwenhoff eindelijk zal de onderscheidene rigtingen

van het Protestantsche Christendom beschrijven, terwijl de prospectus aangaande de Indische en de Egyptische godsdiensten, benevens die der Katholieke Christenen zegt, dat naar de gegronde hoop des uitgevers, deze „weldra door even bevoegde autoriteiten zullen worden opgenomen.” Voor de „Katholieke Christenen” zal hij iemand moeten vinden, die de eigenlijke leer der R. C. Kerk naauwkeurig weet te schiften van hetgeen er wel in het algemeen toe wordt geacht te behooren, maar toch geen officiëel karakter heeft — en dit is moeijelijker dan velen het zich misschien voorstellen. Ook zullen de verschillende rigtingen in die Kerk moeten in oogenschouw genomen worden, ook waar Rome ze als niet in de Kerk bestaande aanmerkt, maar als scheurmakerij uitbant, gelijk met de Utrechtsche Kerk het geval is. Van de Grieksche Kerk en van de kleinere afdeelingen der Oostersche, nog hier en daar voortlevende, wordt geene melding gemaakt. Behooren zij tot de afdeeling der „Katholieke Christenen?” Dat zal afhangen van de bewerking, op welke wij niet willen vooruitloopen.

Gelijk de verschillende godsdiensten door afzonderlijke schrijvers worden behandeld, zoo is iedere beschrijving ook als een afzonderlijk werk verkrijgbaar. Het spreekt intusschen van zelv', dat de omvang van het geheel en zelfs van iedere afdeeling bij geen mogelijkheid vooruit kan worden bepaald. Ook laat zich iets van dien aard en omvang niet als aangenomen werk behandelen en als maakwerk per maand afleveren. Wij hopen met dat al, dat onderscheidene afdeelingen te gelijk worden uitgegeven. Daar wij van twee afdeelingen nog slechts een gedeelte voor ons hebben, zou het beoordeelen van den inhoud voorbarig zijn. Dit echter kunnen wij wel zeggen, dat het afgedrukte allezins beantwoordt aan den naam, dien beide bearbeiders, Dozy en Tiele, zich hebben verworven, en dat het door hen geleverde zich evenzeer aanbeveelt door aangenaamheid van vorm — geene kleine verdienste waar de stof dikwijls zoo dor is! — als door grondigheid van studie.

De uitvoering beantwoordt in allen deele aan hetgeen men ten opzigte van zulk een werk van zulk eenen uitgever verwachten mogt. Het papier is helder, de druk net, de correctie zorgvuldig, de prijs billijk, ja als men de gansche

uitvoering in aanmerking neemt zelfs goedkoop. Platen zijn bij eene dusdanige onderneming een onmisbaar vereischte, vooral ter verduidelijking der beschrijvingen van godsdienstplegtigheden, die in deze onderneming wel niet zoo eenzijdig op den voorgrond staan als in thans verouderde werken van Moubach en Hurd, boven reeds vermeld, maar toch van zelve volgen uit den aanleg des werks. Bij elke aflevering ontvangt men eene of meer steendrukplaten. De negen die wij ontvingen zijn goed.

Wij meenden eene zoo belangrijke uitgave door middel van dit tijdschrift nog algemeener te moeten doen kennen, en behoeven na het bovenstaande de verzekering niet meer te geven, dat die bekendmaking tevens eene nadrukkelijke aanbeveling insluit. Zal het werk op den duur zeker nog al kostbaar worden, het komt dan ook van lieverlede en men geraakt door inteekening terwijl de som nu nog niet hoog is, in het bezit van een werk, dat eene blijvende waarde bezit, niet alleen eene intellectuële, maar ook eene commerciële. Toen de boekhandelaar M. de Bruijn 1781—1791 de Nederlandsche vertaling van Hurd, *Geschiedenis van alle godsdiensten* uitgaf, was het lezend publiek voor dergelijke werken zeker wel niet grooter dan thans, en toch behelst de naamlijst der inteekenaars over de 700 namen; het werk bestaat in 7 boekdeelen met 63 platen en kostte bij inteekening omtrent *f* 39. v. O.

Van Rome naar Christus. Gronden voor mijn overgang uit de Roomsch-Catholieke tot de Protestantsche Kerk. Door F. S. Kraaijvanger, *voormalig R. Kath. Priester. Te Arnhem, bij* H. A. Tjeenk Willink, 1863. *In gr.* 8*vo.*, 58 *bladz.*

De schrijver dezer brochure is den 17 Februarij te Arnhem als lid der Hervormde gemeente aangenomen en twee dagen later als zoodanig bevestigd. Bevreemden kan zulk een stap niet, als men de kracht der waarheid in aanmerking neemt en zich voorstelt, hoe onmogelijk het is, dat een R. C. geestelijke zijn ambt kan behouden en in zijn kerkgenootschap blijven, zoodra hij de waarheid heeft leeren

inzien zooals die in Jezus Christus is. Maar eene andere vraag is het, of zoodanig iemand de zaak van het Evangelie werkelijk dient door het openlijke protest, dat zijn overgang aflegt tegen het Romanisme tegenover het Evangelie. Veel hangt hier van de omstandigheden af. Wanneer een R. C. priester „Christus predikt in plaats van Roomsche leerbegrippen omtrent den Christus; Hem, die het vrije onderzoek zoozeer aanprees en begunstigde, dat Hij, om zijne medemenschen vrij te maken van vooroordeel en bekrompenheid, bijgeloof en zonde, alles opofferde, tot zelfs zijn dierbaar leven, en ook alleen daarom de algenoegzame Verlosser en Zaligmaker des menschdoms geworden is," — dan kunnen we ons best voorstellen, dat zoo iemand, „wetende dat de Protestantsche Kerk het vrije onderzoek aan ieder toestaat en niemand daarin belemmert," tot de Protestantsche belijdenis wenscht over te gaan. Maar indien het waar is, dat hij, door zijne zuivere „Christus-prediking" „voldeed aan wat velen begeerden," dan wordt het eene naar ons inzien allerteederste gewetensvraag, of men niet beter gedaan had met in de Kerk te blijven, ten einde er zout te werpen in eene anders dagelijks smakeloozer wordende massa. Maar waar gewetensdwang de stem gaat smoren met „allerlei mishandelingen en noodzaakt om zes weken op een vliering dag en nacht door te brengen," dan wordt het iets anders. Men ziet — veel hangt van de omstandigheden af.

Wij willen geen den allerminsten twijfel voeden aangaande het zuiver evangelische van het standpunt des heeren Kraaijvanger; maar dit moet ons toch van het hart, dat het ons zonderling voorkomt, eenen R. C. geestelijke, na *zijne* opleiding en bij *zijne* traditiën, op eens herschapen te zien in een volbloed modern theoloog. Wij willen alleen het volgende afschrijven: „Tot een bewijs, dat de verhalen van het niet werkelijk gebeurde evenzeer eenen gezegenden indruk op ons maken tot ontwikkeling, vorming en heiliging van onzen geest, als historische feiten, vragen wij: of het geestelijk, heiligend en vertroostend onderwijs in de gelijkenis van den verloren zoon minder belangrijk en treffend is, omdat het niet in eene werkelijk gebeurde geschiedenis, maar in eene gelijkenis ons wordt voorgesteld? Of, indien het verhaal van de genezing eens blinden of dooven geen

werkelijk gebeurde zaak was, doch slechts eene zinnebeeldige voorstelling van de genezing eener geestelijke blindheid of doofheid, de leering daarin vervat minder heilrijk voor ons zou zijn? Of ook, indien het verhaal eener ligchamelijke opstanding uit de dooden geen werkelijk gebeurd feit, maar een zinnebeeld was eener geestelijke opstanding tot het hoogere leven des geestes en daarom een onsterfelijk leven, het daarom minder belangrijk voor ons zou zijn?"

Waar, als hier, het oordeel aan den Kenner der harten moet worden overgelaten, valt het ons onmogelijk eene brochure te beoordeelen. Dit alleen: 't is misschien eenzijdigheid, de geschiedenis in te roepen ten getuige, dat bijbelstudie den Roomsche wel tot het *bijbelsch* Christendom brengt, maar van dit tot de „moderne theologie" dunkt ons de schrede zoo wijd, dat...

Wij wenschen dat de heer Kraaijvanger veel nut doe aan het evangelisch Christendom, meer dan een Ronge b. v., die met het opzeggen der gehoorzaamheid aan Rome, het positive Christendom varen liet.

De Christen aan de tafel des Heeren; door L. Bonnet, *Predikant bij de Fransche Hervormde gemeente te Frankfort. Naar het Fransch; door* J. P. Hasebroek. *Te Amsterdam, bij* H. Höveker. *In groot* 12*mo*, 156 *bl.*

Dit avondmaalsboekje van Bonnet heeft veel goeds, indien men zich eenmaal vinden kan in de Calvynsche opvatting der avondmaals-theorie. De steller van deze aankondiging is te zeer volbloed Zwingliaan, om met al de voorstellingen van Bonnet vrede te hebben. Niet het minste gedeelte van het werkje zijn de gedichten van Hasebroek zelven en van anderen, met name Mr. Koenen, zoo vertaalde als oorspronkelijke. Aan de overdenkingen van Thomas à Kempis, als aanhangsel achteraan gevoegd, ontzeggen wij geene gemoedelijkheid, maar zoo als de asceet der vijftiende eeuw de H. communie beschouwde, en zoo als de Protestantsche Christen het Avondmaal beschouwd — het verschil is te groot om op het laatste toe te passen wat voor de eerste geschreven is.

De Wartburg; door J. P. de Keijser. *Twee deelen, met platen. Te Arnhem, bij* D. A. Thieme, 1862. *Zamen* 514 *bl. Prijs* *f* 2.—

Ofschoon deze twee deeltjes No. 34 en 35 van de bekende „Guldens-editie" uitmaken en alzoo tot eene groote, ons niet ter aankondigende beoordeeling toegezondene verzameling behooren, vermelden wij echter gaarne, en dat wel met hoogen lof, deze romantische inkleeding der geschiedenis van den grooten Luther, aangeboden door den smaakvollen Arnhemschen predikant de Keijser. Wij zeggen: romantische inkleeding; dit wil echter niet zeggen: een verhaal van verdichte gebeurtenissen, te zamen een geheel uitmakende en als een dunne draad loopende door eene aanschouwelijke geschiedenis van den grooten kerkhervormer — de romantiek spreekt hier in eenen anderen vorm. De schrijver brengt zijne lezers te Eisenach en op den Wartburg; hij verhaalt van zijne gesprekken met kasteleins, landmeisjes en anderen; hij noodigt u uit, hem te vergezellen naar de plaatsen, zoo rijk in herinneringen aangaande den ijsbreker der reformatie; en onder dat alles, hier en daar geheel overgaande in eene levendige reisbeschrijving, maakt hij u op eene hoogst onderhoudende wijze met Luther, zijn leven en werken, bekend. De bronnen, aan het einde opgenoemd, waarborgen genoeg, hetgeen trouwens den deskundige uit het geheele verhaal blijkt, dat het niet luchtig en vlugtig opgeslagen, maar het uitvloeisel van grondige studie is. Toch riekt het tweetal lieve deeltjes nergens naar de studeerlamp; alles is als in de heerlijke natuur geschreven van dat gedeelte van Duitschland, waar het verhaal ons verplaatst. De plaatjes zijn fraai en de uitvoering genoeg bekend, als in allen deele gelijk aan de vele reeds verschenene dezer waarlijk goedkoope onderneming.

Het improviseren de beste preekmethode. Naar de derde Amerikaansche uitgave van Henry Ware Jr., *hoogleeraar in de Kanselwelsprekendheid enz. aan de Harvard Universiteit, door* Dr. A.W. van Campen, *predikant te Andijk. Te Amsterdam, bij* J. D. Sybrandi, 1862. *In post* 8*vo.* 96 *bladz. Prijs* *f* 1,00.

De stelling, die in dit boekje verdedigd wordt, betreft

eene hoogst belangrijke zaak. De vraag, hoe zal men het best preken, dat is: hoe de verkondiging van het Evangelie het meest boeijend, indrukwekkend, nuttig maken voor allen, die ze hooren? deze vraag verdient de ernstige overweging van allen, aan wie het treffelijk ambt der Evangelie-bediening is opgedragen. De behandeling van die vraag, is dan ook niet nieuw, maar het antwoord hier daarop gegeven is tot dusver, in ons vaderland althans, niet dikwijls gehoord. Raadplegen wij de voornaamste schrijvers over de predikkunde, zoowel als het voorbeeld van de meest beroemde predikers, zoo treffen wij onder hen allen bijna geen enkelen voorstander van het improviseren aan. Ik mag mij hier beroepen op W. A. van Hengel, Institutio Oratoris Sacri; op A. des Amorie van der Hoeven, Joannes Chrysostomus, voornamelijk beschouwd, als een voorbeeld van ware kanselwelsprekendheid, tweede uitgave (vooral de aanteekeningen), en op W. Muurling, Practische Godgeleerdheid, tweede uitgave.

Deze drie sommiteiten in het vak verklaren zich allen tegen het improviseren, terwijl zij aanraden de leerrede geheel te schrijven, te memoriseren en uit het geheugen voor te dragen. De door hen aanbevolen methode is zeker ook de meest algemeen aangenomene onder de hedendaagsche predikanten in Nederland. Doch zijn er nu overwegende redenen, om van die gewoonte af te wijken? Naar het oordeel van den schrijver en den vertaler van bovengenoemd werkje, ja. Laat ons zien wat zij tot staving van hun gevoelen, ons te bedenken geven. — Ref. heeft het boekje met aandacht gelezen, maar hij is niet overtuigd van de juistheid der stelling, die hier verdedigd wordt, niet overtuigd dat improviseren de beste preekmethode is., — De argumenten, die hier gebezigd worden zijn niet zeer klemmend, de voordeelen aan het improviseren eigen worden wat breed uitgemeten, en de bezwaren daartegen pleitende, wat heel gemakkelijk uit den weg geruimd; toch willen wij de lezing der verhandeling gaarne aanbevelen, vooral om de laatste afdeeling, waarin geleerd wordt: *wat tot improviseren in staat stelt;* daarin toch vonden wij menige opmerking, die de belangstelling van ieder' spreker verdient.

Ter regtvaardiging van ons oordeel, dat het pleit niet

beslist is door dit betoog, en de voortreffelijkheid van de hier aangeprezen methode boven de meest aangenomene, namelijk: die van memoriseren, niet bewezen is, willen wij de hier opgetelde voordeelen van het improviseren kortelijk nagaan en eventjes toetsen. Vooreerst: *de voordragt wordt warmer, boeijender, beter.* — Wij nemen de vrijheid dit te betwijfelen, daar wij ons de meesterlijke voordragt herinneren van den hoogleeraar des Amorie van der Hoeven, die gewoon was zijne preken letterlijk van buiten te leeren. Wij gelooven niet dat een improvisator, hoe begaafd ook, daarin iets had kunnen verbeteren.

Ten anderen wordt de invloed van den prediker grooter, want vlugheid van spreken en rijkdom van woorden worden door de meeste menschen aangemerkt, als bewijzen van groote bekwaamheid. Die invloed kan dan alleen verkregen worden wanneer men zelf aan de menschen vertelt, dat men improviseert en dus hunne bewondering uitlokt; maar wie zal zulke vertooning maken van zijne vaardigheid? Onze invloed in de gemeente behoort toch te steunen op beteren grond dan *flux de bouche* geven kan. *Ten derde: het is zoo nuttig ja zoo noodig, om voor de vuist te kunnen spreken.* Wie zal dit tegenspreken? Daar komen soms gevallen voor, waarin de leeraar geroepen wordt oogenblikkelijk te spreken, onverwachts en zonder dat hij zich daartoe kan voorbereiden; en dan zeker, gelukkig wie kalmte en tegenwoordigheid van geest genoeg bezit om terstond de regte snaar te treffen, en passende gedachten in juiste woorden te kleeden. Maar bewijst dit nu, dat men ook alzoo preken moet? De gewone zamenkomsten waarin gepreekt wordt, zijn immers niet te vergelijken bij die buitengewone gelegenheden. En de kansel is gewis de geschikste plaats niet, waar men zich behoort te oefenen in het gemakkelijk en onvoorbereid spreken. Eerst wanneer men zich die vaardigheid goed eigen had gemaakt, zou men ze daar mogen gebruiken. *Ten vierde: de opgewektheid, waarmede wij improviserende spreken, zal ons nieuwe denkbeelden, ophelderingen en bewijzen doen vinden, waaraan wij bij bedaarde voorbereiding niet zouden gedacht hebben.* Andermaal veroorlooven wij ons de waarheid dezer uitspraak in twijfel te trekken. Wie zich zorgvuldig voorbereid en zijn onderwerp van alle kanten overdacht heeft, zal geene behoefte hebben aan nieuwe bewijzen

enz., en wat den preker „in het vuur der improvisatie" in de gedachten mogt komen van dezen aard, zal vreezen wij dikwijls niet veel meer dan een onbekookte inval zijn, dien misschien beter verzwegen ware. Doch dit hangt reeds zamen met het volgende: *de geestdrift, waarin wij geraken, zal ons moed geven om dingen te zeggen, die wij niet zouden hebben durven schrijven.* Wat men al niet voor een voordeel wil laten gelden! Alsof opgewondenheid den naam van moed verdient, alsof men door drift weggesleept beter zou kunnen beoordeelen wat betamelijk is, dan bij kalm overleg. De mogelijkheid van zoo iets op den kansel te zeggen, wat wij in geene preek zouden durven schrijven, is dunkt mij, alleen reeds in staat om ons van het improviseren af te schrikken. Doch er is meer. *Men is niet altijd in de regte stemming om eene preek te stellen, doch men moet gereed zijn op den bepaalden tijd, dan schrijft men zoo goed het gaan wil, soms een armzalig stuk, dat onmogelijk met eenige warmte kan worden voorgedragen.* Dat is zeer waar, welk prediker weet het niet bij ondervinding? Maar geldt dat bezwaar niet evenzeer voor den improvisator, kan hij zich verheffen boven al datgene wat vaak onze gedachten verstrooit, en onze goede stemming verstoort? Wij gelooven niet dat alleen het aanschouwen van zijn auditorium hem tegenwoordigheid van geest en kalmte van ziel zal geven; maar zouden veeleer meenen, dat het besef van te moeten spreken zonder dat hij eenige opgewektheid daartoe gevoelt, hem ligt in verwarring brengen en de zelfbeheersching ontnemen kan. Eindelijk nog: *door te improviseren bespaart men zooveel tijd.* Dit is eigenlijk het krachtigst argument. De tijd kan zooveel beter besteed worden tot nut van de gemeente of tot studie, die wij nu noodig hebben voor het schrijven en memoriseren van preken. Evenwel schijnt dat tijdverlies grooter dan het werkelijk is. Indien wij toch het woord improviseren opvatten gelijk Ware zelf, en daaronder niet verstaan het geheel onvoorbereid rede-kavelen over een tekst of een onderwerp, dat men een oogenblik te voren gekozen heeft (wie dat doet moet zeker al zeer weinig besef hebben van de waardigheid en het gewigt zijner bediening); indien wij daarmeê bedoelen het spreken over een onderwerp, dat men vooraf grondig bestudeerd en zooveel mogelijk van alle zijden bezien heeft, nadat men een

uitvoerige schets heeft gemaakt en den loop der redenering zich van het begin tot het einde afgebakend; zoodat het nog alleen aankomt op de inkleeding, en de keus der woorden, dan zal men zich daartoe voorbereidende niet zooveel minder tijd behoeven dan een ander, die zijne preken schrijft en van buiten leert. Wie zijn onderwerp behoorlijk overdacht heeft, schrijft in weinige uren eene preek; hij improviseert, zou men zeggen kunnen, op het papier, doch heeft dan dit voordeel, dat hij het geschrevene nog eens nagaan en hier of daar verbeteren kan alvorens hij het voor de gemeente brengt. En de tijd, dien hij daaraan ten koste moet leggen zal gewis wèl besteed zijn, indien hij alzoo vrij blijft van „die achteloosheid en ruwheid, die de bijna onvermijdelijke gevolgen zijn van het improviseren;" en van „platheden en andere zonden tegen taal en stijl, die hij, die improviseert, niet ligt zal kunnen vermijden;" gelijk onze schrijver Ware het zelf uitdrukt. (Pag. 2 en 3.)

Wij achten het improviseren een begeerlijk, bewonderenswaardig talent, en willen gaarne allen predikers aanbevelen om zich te oefenen en er op toe te leggen, dat zij het des noods en dan goed kunnen doen; maar de beste preekmethode noemen wij het niet. Nogtans recommanderen wij het door Dr. van Campen vertaalde werkje gaarne onzen medebroeders aan; vooral de laatste afdeeling bevat veel der overdenking en behartiging waardigs, dat van belang is niet alleen voor hem, die improviseren wil maar voor elk, die preken moet, en dat gaarne zoo goed mogelijk doen wil.

B. V.

Christendom en Wonder. Eene voorlezing door Dr. Willebald Beyschlag, *hoogleeraar der Godgeleerdheid. Te Rotterdam, bij* Verbruggen & van Duym. 30 *bl. In gr.* 8*vo. Prijs* 30 *cts.*

Dat deze voorlezing uit het hoogduitsch vertaald is, begrijpen de lezers wel ook zonder dat het hun gezegd wordt, heeft de vertaler zeker gedacht, en wat mij bewoog haar in het hollandsch over te brengen, dat moeten zij maar gissen en opmaken uit den inhoud, een voorberigt is hier niet noodig. Wij hebben het werkje gelezen, en het doet ons leed het niet te kunnen aanprijzen. Het is eene bijdrage

tot den strijd onzer dagen, die dezen strijd niet veel nader tot zijn einde zal brengen. Wij achten de twistvraag omtrent de geloofwaardigheid der wonderverhalen in den Bijbel nog op verre na niet beslist, maar wij gelooven dat die vraag der oplossing geen duimbreed nader wordt gebragt, door redeneringen *a priori* over de mogelijkheid of onmogelijkheid van wonderen. — Ten andere vinden wij in deze verhandeling een gebrek, dat helaas zoo dikwijls in de strijdschriften voorkomt, en alle polemiek onvruchtbaar en hatelijk maakt, namelijk: dat de spreker aan zijne tegenstanders meeningen en gevoelens toedicht, die deze nooit als de hunne zouden erkennen. Zij die de wonderen niet aannemen worden hier eenvoudig weg, dat wil zeggen ronduit, ofschoon met een vloed van woorden voorgesteld, als naturalisten en materialisten. Tegenover de wereldbeschouwing van dezen plaatst de hoogleeraar, dan de zijne en maakt zich dus de overwinning gemakkelijk. Maar zal dat ook bevorderlijk wezen voor de zaak, die hij voorstaat? Zal hij alzoo de eenigzins ontwikkelden en nadenkenden onder zijne hoorders overtuigen van de juistheid zijner zienswijze? Heeft dat niet iets van schermen tegen windmolens? — Naar onze overtuiging moet de bevredigende oplossing van de quaestie, die hier besproken wordt, verwacht worden en gezocht niet op den weg van bespiegeling, maar op dien van onpartijdig, bedaard, naauwkeurig historisch-kritisch onderzoek. Niet de vraag wat mogelijk is of onmogelijk, maar wat geschied is niet wat God kan of niet kan, maar wat God gedaan heeft, is voor ons van het grootste belang, daarvan wenschen wij zekerheid te erlangen.

R. V.

Licht na duisternis, of beginselen hoedanig de moderne theologie is te schatten. Door J. W. E. Deussen, V. D. M. *te Noordwolde. Gedrukt voor rekening van den schrijver. (Te) Groningen, (bij)* M. de Waal, 1862. *In kl.* 8*vo.* 62 *bl. Prijs f* 1,25.

„Gedrukt voor rekening van den schrijver." Dat vreemde bijvoegsel op den titel van het genoemde werkje trok de aandacht van Ref. toen hij het boekje in handen kreeg. Wat kan de oorzaak zijn van deze bijzondere manier van uitgeven? Heeft de auteur alzoo zijne belangeloosheid willen aan den

dag leggen; of kon hij geen uitgever vinden, die de kosten op zich durfde nemen, terwijl hij zelf toch zijn werk voor zoo belangrijk hield, dat het niet ongedrukt blijven mogt? Na het boekje ingezien en doorgebladerd te hebben, gelooven wij het laatste; en verwondert het ons geenszins dat de uitgever alleen op deze conditie het wilde in het licht zenden. De man zou anders zeker eene slechte rekening gemaakt hebben. Maar wat ons wel verwondert is dit, dat iemand zoo ingenomen met zijn eigen werk zijn kan, als ds. Deussen blijkbaar is, wanneer dat werk van niet beter gehalte is dan het hier geleverde. Zelden toch (en wij zouden haast zeggen nooit) hebben wij een boek onder de oogen gehad in zoo slechten, duisteren, verwarden stijl. Reeds de titel geeft daarvan een proefje: *beginselen hoedanig — is te schatten;* wat beteekent dat? En de inhoud staat met den titel gelijk. Gedurig moet men vragen: wat bedoelt de man toch? Telkens gebruikt hij woorden van eigen vinding, die ver van aanbevelenswaardig zijn, als: *bestaanlijkheid*, *kennieten*, *geschapendom*, *verbreind worden*, enz. Waarlijk, indien dit licht is, wat moet dan wel duisternis zijn? Wij moeten onzen lezers in gemoede raden, dit boekje niet te koopen; zij zouden hoogst waarschijnlijk hunne vijf en twintig stuivers beklagen.

Jezus, geboren en gevormd als Zaligmaker tot aan de voleindiging der wereld, door J. W. E. Deussen V. D. M. *te Noordwolde.*
J. W. E. Deussen. *De onsterfelijkheid en onverderfelijkheid of of het leven tot in alle eeuwigheid.*

Ook deze beide werkjes zijn voor rekening van den schrijver gedrukt en te Groningen bij M. de Waal uitgegeven, tegen den prijs van 40 ct. ieder.

Ons oordeel over deze boekjes kan niet gunstiger zijn dan over het bovengenoemde werkje van denzelfden auteur. Er wordt hier gehandeld over moeijelijke vraagstukken, en dat wel in opgewonden taal, met hoogdravende uitroepingen, maar niet met den ernst, de kalmte, de bedachtzaamheid der echte wetenschap. Om in een enkel proefje te doen zien, hoe weinig ds. Deussen zich bekommert om de logica en om den stijl, halen wij deze weinige regels aan, zij zijn

te vinden op bladz. 9 van het eerstgenoemde boekjé, en bevatten de opgave van de schets der verhandeling: „de mogelijkheid van eene volmaakte geboorte; de in staat stelling om aan die geboorte te kunnen beantwoorden; de bereiking van de opvoeding; het wijze van het weinig bekend zijn van dat alles; en eindelijk zien wij, hoe God zich in genade verheerlijkt." Wat dunkt u, heeft dit niet vrij wat overeenkomst met hetgeen men gewoon is onzin te noemen? Wij zullen er niet meer papier aan besteden, maar waarschuwen allen tegen nuttelooze uitgaven.

Waarom? door Quos Ego. *Twee deelen. (Te) Tiel, (bij de)* Wed. D. R. van Wermeskerken, 1863. *Prijs f* 6.00.

Inderdaad een vreemde titel voor een roman, daar deze ons hoegenaamd niet het minste denkbeeld geeft op welk gebied deze veel omvattende vraag gedaan en beantwoord wordt tenzij men het, op het titelblad uitgedrukte motto, nader beschouwe en vooral de tot dat doel cursief gedrukte regel: „Vrede in des Heeren Naam, aan de ongodisten krijg!" Deze woorden ad notam nemende kwamen we echter al spoedig tot de conclusie, dat het ons ter aankondiging gezonden werk in geenen deele op den leest der moderne godgeleerdheid, *horribile dictu!* geschoeid was, en juist om die reden stuitte het ons eenigzins met het werk kennis te maken en te meer omdat de pseudoniem waar achter een vermoedelijk niet onbekend letterkundige zich verbergt de infaamste pseudoniem is, die ooit voor een werk, met bedoelingen als waarmede de schrijver bezield is, kon uitgedacht worden. Voor hem ten minste, die de beteekenis van het woord: „Quos Ego!" begrijpt en verstaat, geeft het aanvankelijk geen goeden indruk als hij weet dat de moderne rigting der godgeleerdheid in een romantisch kleed gehuld, door een grimmig en verbitterd vijand zal bestreden worden, een vijand die zelfs op dat gebied geen sluipmoord te gering acht en alles te vuur en te zwaard zou vernielen om slechts zijne bekrompene, kortzigtige, onlogische denkbeelden te zien zegevieren.

Men verwachte dus van onze pen geene toejuiching, voor zoover het betreft het moreel karakter van een werk dat in de wereld geschopt is om anders denkenden te grieven onder

de mom van ze te bekeeren. Neen, wij die een diepe verachting koesteren voor al wat proselietenmakerij heet of maar eenigzins daarmede gelijk gesteld kan worden, wij zullen nooit eene goedkeurende stem uitbrengen voor al wat naar geestdrijverij zweemt, ofschoon wij voor ons altijd de eersten zullen zijn om ieders overtuiging, ieders godsdienstige rigting te eerbiedigen; maar in dit geval wenschen wij van anderen ook onze eigene overtuiging geëerbiedigd te zien en ze niet te zien aanranden door personen die zich als volksmenners in de godsdienstige wereld opdoen. De schrijver heeft op eene schandelijke wijze de belijders der moderne godgeleerdheid in het aangezigt geslagen, hij heeft met breede schaduwen de gedragingen en handelingen van de belijders der natuur-godsdienst met de zwartste kool geschetst, en even als eenmaal de deugd zegeviert over de ondeugd, eindigt hij altijd en meestal plotseling met hen tot den zoogenaamden waren weg terug te brengen en hierin een vingerwijzing der Goddelijke Voorzienigheid te zien. Wij willen hier ter dezer plaatse onze bijzondere meeningen over dit punt niet ontwikkelen, een iegelijk gaarne zijne eigene overtuiging gunnende en geen godsdienstige vete willende opwekken, die buitendien reeds meer dan genoeg van buiten wordt opgewekt. Wij willen daarom geen verder verslag van het werk, noch van de intrigues geven, die o. i. den toets der waarheid niet kunnen doorstaan, maar eindigen met den schrijver den welgemeenden raad te geven zich voor den vervolge van dergelijk geschrijf te onthouden en zijne pen tot iets waardigers en beters te gebruiken. De schrijver moge medelijden met *ons* hebben, hetgeen hij den lezer herhaaldelijk te kennen geeft, waar hij begrijpt dat hij te ver gaat en tot ongerijmdheden overslaat, wij gunnen *hem* gaarne de zelfvoldoening, dat hij als een andere Tollenaar kan uitroepen: „Ik dank U dat ik niet ben als hij!" doch wij verzoeken vriendelijk voortaan verschoond te blijven van het aankondigen van dergelijke werken die onze gemoedelijke overtuiging aantasten; wij achten den tijd daartoe gebezigd, veel te kostbaar. Ziekelijke godsdienst behoort vooral in geen romans te huis die door een zeer gemengd publiek gelezen worden. Bij volks-lectuur en volks-onderwijs moet alles vermeden worden wat aanstoot

en ergernis geven kan aan anders denkenden, en zie dat alles treedt de kampioen der bekeerlingen, de Quos Ego der Tielsche uitgevers met den voet. Wij hebben onze meening uitgesproken, het publiek oordeele zelf en beantwoorde voor zich zelven het *Waarom?* der dingen en der goddelijke wetten in de natuur. Het titel-vignet, voorstellende eene schipbreuk, is heel akelig mooi. DULCAMARUS.

Achttien maanden in Zuid-Amerika. Naar het Hoogduitsch van Friedrich Gerstäcker, door dr. A. W. van Campen. *Drie deelen met vignetten. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar, 1863. *Prijs f* 9.—

Wanneer men, een boek lezende, met leedwezen ontdekt, dat men aan het einde is genaderd, dan is zulks, dunkt mij, een bewijs, dat het boek in de hoogste mate boeijend is.

Zoo ging het mij bij de lezing van bovenstaand werk. Het speet mij, dat ik de laatste bladzijde voor mij had en gaarne had ik den onvermoeiden reiziger nog verder gevolgd.

Gerstäcker moge zich als romancier reeds een naam hebben verworven, en ook in dit genre de aandacht in de hoogste mate weten te boeijen; liever volg ik hem op een ander gebied. Hij is geen reiziger, die zoekt naar de beste hôtels en de gemakkelijkste wijze van communicatie, niet een, die, te huis gekomen, niets weet te vertellen, dan dat alles prachtig — mooi — was, maar van niets iets kan mededeelen; niet een, die allerlei wonderen en leugens opdischt en altijd avonturen heeft, die een ander nooit overkomen; niet een, die bij 't minste wolkje stilletjes in zijn hôtel blijft, en er geen nat pak, noch minder eene koorts voor wil oploopen: neen! hij is een van die menschen, die met opene oogen en ooren voorttrekken, voor geene bezwaren terug deinzen, de grootste hindernissen manmoedig het hoofd bieden, het land, dat zij bereizen, naauwkeurig opnemen, ten einde de te huis geblevenen te kunnen voorlichten met de noodige kennis van een land, dat weêr meer en meer de aandacht trekt van hen, die zich gouden bergen vormen van dat land der belofte, en zich zoo dikwijls bedrogen hebben gezien.

Zijn journaal draagt zoo geheel den stempel der waarheid. 't Is zoo eenvoudig, zoo onopgesmukt, niet intéressant gemaakt door het invlechten van horrible ontmoetingen met wilde dieren of wilde menschen, maar wel door het mededeelen van eenen schat van bijzonderheden, die werkelijk nuttig zijn. 't Is zoo te zien, dat hij zulk eenen helderen blik van alles heeft. Zijne opmerkingen zijn zoo juist, zoo onpartijdig, zoo nuttig. Als hij den rijken grond van Zuid-Amerika beschrijft met al zijne voortbrengselen, mededeelt, welk nut de menschen van dien grond hebben, maar tevens duidelijk aanwijst, hoe oneindig veel zij verwaarloozen, en met hoe weinig moeite daaruit schatten te trekken zijn; als hij de staatsinrigting beschrijft en aantoont, hoevele leemten daarin te vinden zijn, de bronnen opgeeft van de armoede en den ongelukkigen toestand van de bewoners, wegen, middelen van vervoer enz.; daarbij eene vergelijking met Europa maakt, en ronduit bekent, dat ook dáár nog zoo veel te veranderen, te verbeteren is; dan blijkt het ten duidelijkste, dat hij geen gewoon *toerist* is, dat hij, met vasten wil en een sterk ligchaam bedeeld, die landen doorreist met een bepaald doel en juist daarom niets aan zijne aandacht laat ontsnappen, en zijne landgenooten, die in grooten getale zich in Amerika bevinden, hem grooten dank zijn verschuldigd voor alles, wat hij zich voor hen heeft getroost, terwijl zij, die voornemens zijn, hunne voorgangers te volgen, in de gelegenheid zijn, om winste te doen met de hoogst belangrijke inlichtingen, aanwijzingen, raadgevingen en waarschuwingen, die in het werk vervat zijn.

Reisbeschrijvingen vallen niet in ieders smaak, ten minste niet in dien van romanlezers. Zulken kan ik evenwel in gemoede aanraden, om kennis te maken met dit zoo verdienstelijk werk. 't Is zoo onderhoudend geschreven, en behaagt zoo zeer door zijne eenvoudigheid, dat men het noode ter zijde ligt. En zij, die meer van stevigen kost houden dan van romannetjes, ook zij zullen door de lezing voldaan zijn en hunne landen- en volken-kennis op eene hoogst aangename wijze vermeerderd hebben.

De vertaling is zeer vloeijend. Een enkel germanisme mag, strikt genomen, aan de aandacht van den geachten

bewerker ontsnapt zijn; 't zal aan 't werk geen afbreuk toebrengen, en wordt hier ook alleen opgemerkt als een bewijs met hoeveel oplettendheid het door mij werd gelezen. Mij dunkt, dat het overbrengen van zulk eenen arbeid in onze taal eene aangename bezigheid moet zijn.

De uitgever heeft voor goeden druk en goede vignetten gezorgd, en worde door een ruim debiet aangespoord, om onze letterkunde met meerdere, degelijke werken, te verrijken.

B. DES CH.

Onder de Yankee's. Schetsen en verhalen uit het Noord-Amerikaansche volksleven, door Otto Ruppius. *Uit het Hoogduitsch door* J. J. A. Goeverneur. (*Te*) *Groningen*, (*bij*) P. Noordhoff, 1863. 271 *blz. In post* 8*vo. Prijs f* 1,50.

Ruppius over Amerika! Zou een werk, dat zulke namen op den titel draagt, nog aanbeveling behoeven? Ruppius? wie kent hem niet, den romancier, die nog onlangs door zijn *Geld en Talent* en zijn *Prairieduivel*, zijn naam te meerder roem geschonken heeft, ofschoon de novellen en schetsen, die wij reeds van hem bezaten, hem ons ten lieveling hadden gemaakt. En nu, Ruppius weder schrijvende over Amerika en amerikaansche toestanden! Al wordt de aandacht van het couranten lezend publiek door den opstand in Polen eenigzins afgetrokken van het vierde werelddeel, — dat gedeelte van lezers, 't welk meer naar romans grijpt, herinnert zich zeker nog met het levendigst genoegen de werken van Ferry, Armand en Aimard, in menigte in onze taal overgebragt.

En als nu uit de pen van Ruppius ons schetsen en verhalen uit het amerikaansche leven worden aangeboden, — wie zou dan niet daarnaar grijpen. Het zijn zes schetsen, die het voor ons liggende werkje bevat, en reeds de onderwerpen bewijzen het genie van den schrijver. *Hoe ik in het westen hangen bleef*, zoowel als *een duitsche paardendief*; *eene carrière in Amerika*, zoowel als *het eerste bal in Milwaukie*; *uit mijn schoolmeesterleven in het westen* zoowel als *boschkapin*; zij geven spranken van een vuur, dat zich openbaart in losheid van vorm bij fijnheid van vernuft. Ruppius weet aan-

genaam te schilderen, eenvoudig te vertellen, en naauwkeurig te beschrijven.

Dit tot aanbeveling van den schrijver en zijn werk. Nog een enkel woord met den vertaler.

Er zijn menschen, die wanneer iets omtrent hen, of hunnen arbeid gezegd wordt, dat niet met den algemeenen lof overeenstemt, den mond vol hebben met spreuken als deze: het zijn niet de slechtste vruchten, waaraan de wespen knagen! Zou het ook niet zoo in sommige gevallen met Goeverneur zijn? Hij wane toch niet boven elk vooroordeel verheven, en geve zich daardoor niet over aan achteloosheid, die weldra in slordigheid ontaardt. Het voor ons liggende werkje draagt er weder sporen van, dat de vertaler niet die zorg aan zijne vertaling besteed heeft, welke zij verdient. Men heeft wel eens gezegd, dat Goeverneur er tegenwoordig eenige „Goeverneurtjes" op nahoudt; indien dit waar is, dan zou het ons niet verwonderen, dat dit werkje door een zoodanig „Goeverneurtje" is vertaald geworden.

De uitgever heeft het boekske het behagelijke post-8vo formaat gegeven, dat ons altijd veel beter bevalt, en onzes inziens vrij wat gemakkelijker is, dan het gr. 8vo.

Wij hopen dat het werkje een ruim debiet moge te beurt vallen, want om den inhoud der verhalen verdient het dit ten volle.

Christine, vorstin van Belgiojoso. Reisherinneringen uit Klein-Azie, Syrië en Palestina. Naar het Fransch. Met een voorberigt van E. J. P. Jorissen, *predikant te Groningen. (Te) Groningen, (bij)* P. Noordhoff, 1863. 315 *blz. In gr. 8vo. Prijs f* 2,90.

„Het nevensgaand werk van Christine, vorstin van Belgiojoso, beveelt zich zelf aan." Dat waren de eerste woorden, die wij lazen, toen wij het werk openden, waarvan de titel hierboven afgeschreven is. Bij den eersten oogopslag moge het wel een weinig zonderling klinken, als een vertaler of uitgever, zijnen arbeid met zulke woorden bij zijne landgenooten inleidt. Ons was het althans een weinig vreemd en met gespannen verwachting begonnen wij de lectuur.

„Gespannen verwachting" schreven wij daar, en dit was niet alleen door het aangehaalde begin der voorrede, maar ook door den titel zelf. Klein-Azië, Syrië en Palestina

zijn toch altijd belangrijk, als de wieg en bakermat van het menschelijk geslacht volgens de gewijde oorkonden, en hoe meer de kennis dier oorden bij ons doordringt, hoe meer men er van weten wil.

Toen wij het boek gelezen hadden, hebben wij op nieuw het voorberigt van den heer Jorissen doorzien, en nu was de aanhef ons niet alleen niet meer vreemd, maar moesten wij zijn oordeel volkomen toestemmen. „Aangenaam met losse pen geschreven, geeft het een levendig verhaal eener maanden lange reis, door de heerlijke en merkwaardige streken van Syrië en Klein-Azie. 't Is der vorstin gelukt de indrukken van 't oogenblik, de onophoudelijke afwisselingen, zoo van natuur, als van gemoedsgesteldheid, aan het reizen verbonden, in hare schets te bewaren; zij reist in haar boek als 't ware op nieuw, en dwingt den lezer van haar geschrift in de bewegingen van haren togt deel te nemen." Wanneer een man als Jorissen zoo van het werk getuigt, leggen wij bescheiden de pen neder, alleen zeggende dat wij voor ons volkomen met dat oordeel instemmen.

Wil men de schrijfster leeren kennen, de heer Jorissen beschrijft ons haar. Afkomstig uit Lombardijë heeft zij zich de belangen van Italië's opstanding uit den dood reeds jaren aangetrokken. Toen zij bij haar huwelijk met den prins van Belgiojoso haar eigen naam Trivulzio opgaf, verloor zij niet haar vrije en onafhankelijke positie. 't Was een huwelijk van de groote wereld. De vorstin verzamelde in haar paleis de Carbonari, en was in roman en werkelijkheid hun heldin. Na de mislukking van den opstand der Romagna in 1830, ging ze naar Parijs en nam daar een zeer gezochte plaats in het verkeer der geleerden en staatkundigen in. Mignet, Augustin, Thierry en de Balzac behoorden tot hare vertrouwde vrienden. Toen Pius IX de vrijheidszucht in Italië weder opwekte, was ook de vorstin bij de hand. Op eigen kosten rigtte zij een bataillon vrijwilligers op. Radetzky verijdelde al die pogingen en de vaderlandslievende vrouw zag zich genoodzaakt, nadat door de Oostenrijksche regering op hare goederen beslag gelegd en zij zelve verbannen was, elders een wijkplaats te zoeken. 't Is uit die wijkplaats in Anatalië, dat zij haar reis, hier beschreven, ondernam. Later,

in 1856 meen ik, verleende de keizer van Oostenrijk haar amnestie en keerde zij naar Parijs terug, waar zij zich vooral aan letterkundige bezigheden wijdde, zonder daarom hare politieke sympathieën te laten varen. Orsini's aanslag op Napoleon III bragt haar zelfs in verdenking van medepligtigheid. Na 1858 leeft zij weder voor en in Italië en was zij een der ijverigste agenten van Cavour.

Dat dit werk zijn weg zal vinden verwondert ons niet.

L. H.

Over ziekenverpleging, door Florence Nightingale. *Uit het engelsch vertaald, door* Mevr. Busken Huet, *en van een woord van aanbeveling voorzien, door* Prof. Schneevoogt. (*Te*) *Haarlem*, (*bij*) J. J. van Weveringh, 1863. *In klein* 8*vo*., *blz. XIV en* 239.

De groote, door de beroemde Miss Nightingale, in den langdurigen Krim-oorlog, aan het engelsche leger bewezene diensten liggen nog te versch in het geheugen, dan dat de opmerkingen en ervaringen, door die ondernemende en menschlievende vrouw in de hospitalen zelve gemaakt, en na hare terugkomst in Engeland te boek gesteld, niet veler belangstelling zouden opwekken. Men mag dit te eerder verwachten, omdat de „Notes on nursing; what it is, and what it is not," reeds vroeger in het hoogduitsch en in het fransch vertaald, thans ook, onder bovenstaanden titel, in de hollandsche taal overgebragt en voor een wijderen kring van lezers, of liever lezeressen, toegankelijk gemaakt zijn. Dat de schrijfster zelve toch haar boekje hoofdzakelijk voor deze laatsten bestemde, blijkt uit de korte voorrede, die aan den oorspronkelijken engelschen tektst vooraf gaat, waarin Miss Nightingale naar waarheid zegt, dat het de roeping van elke vrouw zijn kan, om te eeniger tijd van haar leven een ziek of zwak kind te verplegen, — met andere woorden, dat elke vrouw van nature eene ziekenverpleegster is (every woman is a nurce). Niet te min is die meerdere, voor het oppassen en verzorgen van zieke en zwakke personen, aan de vrouwelijke sekse ingeschapene geschiktheid op zich zelve nog niet toereikende om aan alle, door dat gewigtig werk, het verplegen van zieken en hulpbehoeftigen, gevorderde

eischen behoorlijk te kunnen voldoen. Behalve zachtmoedigheid, geduld, liefderijke dienstvaardigheid, handigheid en andere loffelijke hoedanigheden, wordt er toch in de meeste gevallen, voor het belangrijk werk der ziekenverpleging, dat men teregt eene kunst noemen mag, nog iets meer gevorderd; oefening en bekwaamheid namelijk, deels door eigen ervaring, deels door de teregtwijzing van anderen, door opzettelijk onderrigt, of door eigene studie verkregen. In die overtuiging deelende heeft genoemde engelsche schrijfster in hare Notes on nursing de voornaamste onderwerpen, wier behoorlijke kennis en toepassing den grondslag der ziekenverpleging uitmaakt, op eene beknopte en bevattelijke wijze behandeld, zoo dat men alle tot dat einde door haar gegeven wenken en voorschriften in een boekje van geringen omvang bijeen vindt. Hoewel nu dit werkje niet als een stelselmatig leer- of handboek voor de ziekenverpleging beschouwd kan worden, zoo worden daarin echter hoogst belangrijke zaken ter sprake gebragt, blijkens de dertien afdeelingen of hoofdstukken, die er den inhoud van uitmaken, onder de navolgende opschriften: „Luchtverversching en verwarming. De gezondheid der huizen. Zorg voor het kleine. Gedruisch. Afwisseling (verpoozing). Het gebruik van voedsel. Welk voedsel? Bed en beddegoed. Licht. Zindelijkheid van huizen en vertrekken. Zindelijkheid op het lijf. Bezoekers. Waarneming (oplettendheid jegens den lijder). — Die verschillende onderwerpen worden in een lossen en oorspronkelijken vorm door de schrijfster behandeld, die ontegenzeggelijk het talent bezit om hare gedachten in een levendigen en onderhoudenden stijl voor te dragen en het groote gewigt van sommige schijnbare kleinigheden aanschouwelijk te doen uitkomen. Dat zij zich daarbij somtijds aan herhalingen, en niet zelden aan overdrijving schuldig maakt, door hare lievelingsdenkbeelden wat al te sterk te kleuren, is niet te verwonderen. Van dien aard is b. v. de meening der schrijfster, dat het roodvonk niet aan besmetting, maar aan bedorven lucht, als zijne ware oorzaak, moet worden toegeschreven (bl. 21), en dat het deksel van een zoogenaamd stilletje reeds alleen voldoende is, om eene pestziekte te doen ontstaan (bl. 32). Hetzelfde geldt van de theorie der schrijfster, dat de teering meestal alleen door inademing

van bedorven lucht ontstaat; dat het nimmer iemand benadeelen zal, de meeste nachten van het jaar met open vensters te slapen, en dat men over de frischheid der atmospheer niet voldaan mag zijn, zoolang men, terwijl men zich stil houdt, de lucht zich niet zachtjes over het gelaat voelt voortbewegen. — Van overdrijving zal ook niet zijn vrij te pleiten, wat aan het slot van het elfde hoofdstuk, van het pompwater gezegd wordt: „Van pompwater spreken de menschen alleen als van iets dat hunne handen ruw maakt. Zij weten niet dat door datzelfde water dronkenschap, onreinheid, slechte spijsvertering in de hand gewerkt worden — terwijl de uitwendige aanwending van pompwater de uitwerking heeft van eene wond te vergiftigen. „Aan nog gegronddere aanmerkingen stelt de schrijfster zich bloot, als zij het beproeft om van deze of gene ziekte-verschijnselen eene physiologische verklaring te geven. — En wat zal ik van de vertaling zeggen? De allereerste volzin, waarin het denkbeeld, dat elke ziekte eenigermate beschouwd moet worden als een genezings-proces, of als eene poging der natuur tot herstel (a reparative process) is geheel onverstaanbaar geworden door het spreken over een herstellings-*geding*. Evenmin zijn op bl. 20, de woorden: „besmettelijke kinder-ziekten," als vertaling van „children's epidemics" onberispelijk, dewijl *kinder-ziekte* in het hollandsch eene bepaalde beteekenis heeft en alle onzekerheid ware voorgekomen door te spreken over „besmettelijke (of liever, epidemisch heerschende) ziekten van kinderen" — Doch waartoe meerdere aanmerkingen? De kleine, hier en daar ingeslopen onnaauwkeurigheden staan aan het nuttig gebruik van het boekje, door welks vertaling Mevr. Busken Huet vele lezers en lezeressen aan zich verpligt heeft, geenszins in den weg. Moge het een uitgestrekt nut stichten en aan de bestrijding van menig nadeelig vooroordeel bevorderlijk zijn!

De kultuur en de bewerking van het suikerriet enz. ten gebruike der planters in al de Nederlandsche Overz. Bezittingen; door C. J. Hering, *suikerplanter enz. (Met een aantal platen). (Te) Rotterdam, (bij)* H. Nijgh. *Prijs f* 10,00.

Suiker-contracten en suiker-contractanten zijn in den laat-

sten tijd aan de orde van den dag geweest. Ieder sprak daarover mede, ook al wist hij niets meer van de suiker te zeggen dan dat zij zoet smaakte en vandaar welligt het verschijnsel, dat menigeen zoo begeerig wenscht te happen in een klontje suiker dat hem in den vorm van een contract zou aangeboden worden, en velen zijn dan ook alleen ten gevolge van dien zoeten smaak *welgestelde* menschen geworden, een bewijs dat voor de genezende en gezondheidmakende kracht bij die lijders die aan eene hardnekkige „neediness of money" laboreerden. Doch scherts ter zijde! Bepalen wij ons tot de aankondiging van een werk dat naar ons bescheiden oordeel eene zeer groote waarde heeft, zoowel voor hem die als planter de meest mogelijke voordeelen wil trekken van de kultuur van het suikerriet als voor den man van wetenschap; den botanicus, den chemicus enz. Men vindt in dit werk, dat van een meesterhand getuigt, naauwkeurig geteekende botanische platen, eene beschrijving van de ontwikkeling, den groei enz. van de plant in 't algemeen en van het suikerriet in 't bijzonder.

De planten-physologie, zoo noodig om den aard der planten en gewassen tot in de kleinste bijzonderheden te kunnen nagaan, heeft de schrijver zoo juist beschreven als men eenigzins in een botanisch werk verwachten kon. Willigt is dit in het oog van den suikerplanter overbodig, doch hij vergete niet dat geene industrie zonder de kennis der natuurwetenschappen met goed gevolg beoefend worden. De tijden van den „ouden slender" zijn voorbij; geld alleen is niet meer voldoende; geldbezitters dienen ook kennis van zaken te hebben, zonder dat is de vooruitgang niet mogelijk. Wel is waar, ontmoeten wetenschappelijke mannen dikwijls tegenstand bij hen die tot de trekschuiten-eeuw behooren, gelijk ook onze schrijver hier en daar veel ondervonden heeft, doch wanneer men zich door dezulken niet laat afschrikken moet een volhardende arbeid de zegenrijkste gevolgen hebben. De heer Hering heeft blijkens zijne pennevruoht veel tijd, arbeid en moeite aan de zamenstelling van zijn werk besteed, wij wenschen hem van harte toe dat hij daarvoor eenmaal naar eisch beloond worde en dat hij, niet wat hij schijnt te vreezen „in het koude graf erlange wat hem gedurende het leven is ontzegd geworden!"

Dat er in deze woorden een diepen zin ligt opgesloten, is buiten kijf, wij vermeten ons echter niet hieruit af te leiden wie en wat de schrijver is als mensch tegenover menschen, daar wij alleen geroepen zijn onze stem uit te brengen over den arbeid van zijn geest, en hieromtrent koesteren wij voor den man bewondering en hoogachting en zeggen hem in naam der wetenschap dank voor een werk dat ongekende waarde heeft en dat met de meest mogelijke naauwkeurigheid in de minste details is afgewerkt. En toch is het bij al het streng wetenschappelijke, waarvan het getuigenis draagt, in een waarlijk populairen (populair-wetenschappelijk n. l.) toon geschreven, zoodat ieder die er zijne studie van maken wil om de kultuur van het suikerriet te kennen, bij de lezing niet alleen niet afgeschrikt, maar zelfs aangelokt zal worden om het begonnen werk ten einde te brengen, daar alles wat maar eenigzins duister kon geacht worden, zoowel door ophelderende noten en appendices als een aantal keurig uitgevoerde platen is verduidelijkt geworden.

Reeds uit de bibliographie vóór het werk geplaatst, is op te maken, dat de geleerde S. een aantal uitvoerige werken geraadpleegd heeft en uit het register voor ieder der drie deelen kan men afleiden hoe gewigtig het onderwerp is, dat hier behandeld wordt. Hebben wij alzoo grooten lof voor het werk eens geniälen mans, niet minder aanprijzing verdient de uitgave van den heer Nijgh die het uiterlijke aan het innerlijke heeft doen beantwoorden en zich daarvoor groote opofferingen moet getroost hebben, daar de uitvoering waarlijk voortreffelijk is en de platen duidelijk zijn afgedrukt; zelfs voor het papier is zorg gedragen dat met een zuivere letter gedrukt is en zich dus met genoegen laat lezen. Wij wenschen den wakkeren uitgever een ruim debiet toe, voor zoover dit van wetenschappelijke werken in onze moedertaal denken laat en den geachten schrijver de zelfvoldoening, dat zijn werk in veler handen komen.

Artikel 56 *van het Regerings-reglement van Neerlandsch Indië, door* Mr. J. C. F. *Baron* van Heerdt, *oud lid van den Raad van Justitie te Batavia.* (*Te*) *'s Gravenhage*, (*bij*) M. M. Couvée, 1862. *Prijs f* 0,80.

De schrijver van dit vlugschrift noemt zich zelven „een

ledig, onpartijdig toeschouwer, die, terwille van de belangrijkheid van het onderwerp, bij zich zelven naar eene goede overtuiging zoekt." Zijne brochure is daarmede in lijnregte tegenspraak.

Met talent is zij geschreven, maar helaas ook met zeer veel partijdigheid. Het is waar, dat *Art.* 56 niet zoo geformuleerd is, als men dat in eene goede wet zou mogen verwachten. Bij de redactie van eene wet is er een lastig geslacht, dat men altijd voor oogen moet hebben, namentlijk het geslacht der letterdienaars. Men moet er op rekenen, dat er lieden zijn, die uit domheid of uit kwaadwillendheid zich aan elke zwakke, ongelukkige, dubbelzinnige uitdrukking van de wet zullen vastklemmen, die, al komt de geest des wetgevers nog zoo duidelijk in eenig artikel uit, de doode letter te baat nemen, om tegen te werken wat naar dien geest is. Dit is blijkbaar uit het oog verloren, door den wetgever in het regeringsregelement, en niet het allerminst in het veel besproken *art.* 56.

Wat de wetgever in dit laatste wil, is duidelijk genoeg; maar het is in zoo vage termen geformuleerd, dat zij die het tegenovergestelde willen, dit evenzeer in het artikel vinden voorgeschreven, of dat anderen — zooals Mr. van Heerdt — daarin verschillende beginselen gehuldigd vinden.

Van dit laatste heeft de schrijver dezer brochure mij alles behalve overtuigd. Ik houd de geheele redenering des schrijvers voor een reeks van sophismen, en met allen eerbied voor de ervaring des heeren V. H., zijne beschouwing over den Javaan, en zijn lot voor hoogst partijdig en onwaar. En hoezeer ook ik de onbepaalde redactie van art. 56 afkeur, — ik vind de beschuldigingen er hiertegen aangevoerd minstens overdreven.

De wetgever in het Regerings-reglement toont zich een man van vooruitgang, een voorstander van ontwikkeling naar den geest des tijds, die begrepen heeft, dat in zijne dagen een overgangstijdperk voor de kolonieën moest aanvangen. De wet draagt dus een overgangskarakter. Maar als die wet nu uitgelegd en uitgevoerd moet worden door mannen des behouds, vrienden van achteruitgang, vijanden van ontwikkeling — dan raken de poppen aan het dansen.

Aan deze mannen, bezeten door den boozen geest der oudgasterij, moet de schuld der verwarring geweten worden,

meer dan aan de vage uitdrukkingen in *art.* 58. De zin van dat wetsartikel is duidelijk genoeg voor wie den wetgever niet willen tegenwerken door eene meer of min vernuftige letterknechterij. Wie zich er van overtuigen wil, leze de brochure van den baron van Heerdt, die met veel talent wil aantoonen, dat de alinea's van het artikel met elkander in tegenspraak zijn.

De Markies van Poza. Treurspel in 5 *bedrijven, met* aan*leuning* (*sic !*) aan (*zeer welluidend !*) Schillers „Don Karlos." *Opgesteld voor Rederijkers, en verzeld van eenige nieuwe beschouwingen van gemengd letterkundigen* (*zoo kunst- als taalwetenschappelijken*) *aard.* (*Te*) *Deventer,* (*bij*) A. ter Gunne, 1862. *In kl.* 8*vo.*, 120 *blz. Prijs f* 0,90.

Onze, nu eens, naar dat de franschgezinde wind waait, gepreconiseerde, en dan weder verafschuwde naburen, hebben het met het volste regt, en voorzeker niet zonder opmerkelijke menschenkennis, in hunne vloeijende spraak gezegd: „*Les extrêmes se touchent.* Wanneer wij, zonder dwaze vooringenomenheid met actuële toestanden, aan de eene zijde den waarachtigen zin voor het schoone en nuttige, die onze natie karakteriseert in aanmerking nemen, doch tevens van den anderen kant niet willens blind zijn voor den hartstogtelijken lust tot spreken, die velen, zelfs onder de deftigste en geleerdste van het volk aanzet tot de belagchelijke zucht, om toch iets te schijnen door het uitgalmen of het met ter nedergeslagen oogen opdreunen van versjes of rijmelarijen in openbare vergaderingen, *met of zonder dames*, wordt in het oog des onpartijdigen het bovenvermelde *spreek*woord een *waar* woord, dat in allen geval verschijnsels aanduidt, waarvan men zich moeijelijk op afdoende gronden rekenschap kan geven. Referent kan het ten minste niet.

Immers, geachte lezers, er bestaat in 1868 bijna geen stadje van eenige beteekenis in Nederland, dat, volgens het Jaarboekje voor Rederijkers, geene vereeniging binnen hare muren bezit, tot zoogenaamde beoefening der *uiterlijke welsprekendheid.* Het is, alsof men alom kweekscholen voor toekomstige Cicero's en Demostheneasen wilde stichten, en het oude Karthago zich schaamde de rol van meesteres des

wereldhandels te vervullen! De koortswoede der kiezersvereenigingen, in 1848 uitgebroken, is in reciteerwoede overgegaan, en de Aprilbeweging van 1853 heeft plaats gemaakt voor de periodieke September—Maartvergaderingen, in welke de dondergod der Noordsche volken (THOR) en de plaatsvervanger van Petrus (DE PAUS) eene zeer amicale plaats bekleeden. Ten einde nu die bijeenkomsten van de vrienden der edele dichtkunst te animeren, en haren bloei zoo lang mogelijk in stand te houden, hebben de bestuurders (die zoo gaarne over velen regeren) dier *kamers* (zoo noemt men ze!) den gelukkigen inval gehad, om er, van tijd tot tijd, hier en daar, vriendschappelijke *heeren*soupés en bals aan vast te knoopen, en tot resumtie een- of tweemaal in het jaar monstercongressen te organiseren, op welke *l'admiration mutuelle* voor het publiek, en het *sub rosa* denigreren voor de ingewijden, het attisch zout der oude Grieken vervangt. Ondingen zijn ze in de eeuw van stoom en electriciteit, zegt welligt deze of gene, en toch, waarde lezers, het is eene uitgemaakte zaak, dat menig verstandig Nederlander in die soort van *would-be* rederijkerskamers den kostbaren tijd in het openbaar verreciteert, verrookt en verluistert, dien hij in den schoot der zijnen veel nuttiger en hartveredelender had kunnen besteden.

Doch scherts ter zijde. Deze gedachten kwamen onwillekeurig in onzen geest op, toen wij het werkje, waarvan wij hierboven den langwijligen titel afschreven, ter beoordeeling ontvingen. De schrijver, die zich (en hij heeft gelijk gehad) niet noemt, maar die, volgens de mondelinge overlevering onder de ingewijden bij de reciteergenootschappen, niemand anders is dan de heer J. A., te Deventer, maakt in zijn naberigt wereldkundig: *dat hij voor geruimen tijd aan de Rederijkers-kamer zijner geboorteplaats toezegging had gedaan, betreffende het leveren van eenigen tooneel-arbeid.* Hij heeft die belofte gehouden, en zegt hiervan: „Inderdaad dan ook heb ik *rudi Minerva* een tweetal oorspronkelijke blijspelletjes vervaardigd; edoch slechts één daarvan leek me der nadere beschaving waardig, en misschien later wel eens zal ik aan een in dien zin ontvangen aanmoediging gehoor geven. Voor 't oogenblik evenwel trok mij een *Tragische* stoffe meer aan. Ik dacht aan Oldenbarneveldt, maar schrikte terug alleen reeds voor een eventuëel *pathologisches Interesse:* — inzonder-

heid van de zijde des publieks, 't welk al zeer weinig aan vrij objectiveeren gewoon is. Van een treurspel *Hannibal* zag ik me afgeschrikt van wege de modernizeerings-noodzakelijkheid, welke voor-alsnog kwalijk ontzeilbaar is en van Scylla naar Charybdis voert. (Shakespeare levert hier geen tegenbewijs. In geenen deele!)

Ook over een koryfee der *pen* liet ik mijn gedachten gaan. *Ecce spectaculum dignum ad quod respiciat intentus operi suo Deus: vir fortis cum mala fortuna compositus*, heeft Seneka gezegd. Intusschen — ofschoon ik Gervinus en Julian Schmidt voor *politische* (en dus *betrekkelijk* weinig te vertrouwen) kunstrechters houde — zulke stoffe als de genoemde betoont zich lichtelijk wel wat ondrastiesch; — ten ware misschien bij *tragikomische* behandeling der heroën — op 't voetspoor der *werkelijkheid!*

In kleiner papiermunt zocht ik inmiddels bovenbedoelde *geistige Schuldenmacherei* zooveel mogelijk goed te maken; doch, wien ik met zulk surrogaat, zulk nood-betaalmiddel mag eenigermate voldaan hebben, mij-zelv' wel het minst. Daarom, zoodra de wakkere voorzitter der Kamer, door zijn voorgang, me een geschikten weg ter bereiking van schuldvereffening had doen ramen, heb ik *onmiddelijk* hand aan 't werk geslagen. Op Schillers Don Karlos viel mijn keuze."

Dit is, in korte woorden, de geschiedenis der geboorte van „*De Markies van Poza.*" — En nu, het werkje zelf.

Op het titelblad prijkt het volgende latijnsche motto:

> Da veniam scriptis quorum non gloria nobis
> Causa, sed utilitas officiumque fuit;

terwijl pag. 1 geheel geheel wordt gevuld met deze woorden van Pückler Muskau:

> Gewiss ist es, das auch der grösste dramatische Dichter des mitschaffenden Schauspielers bedarf, um sein Werk zu vervollständigen.

Nadat de schrijver opgave heeft gedaan van de namen en kwaliteiten (niet min!) der personen, (hij noemt hen *personaadjes*) die in het stuk zullen voorkomen, vangt het eerste bedrijf aan, dat in het gedeelte van het wandelpark achter het paleis van Philips II, koning van Spanje wordt gespeeld. In het tweede bedrijf worden wij in het slaapsalet en, in het

derde, in het kabinet des konings verplaatst. Het vierde bedrijf speelt in een vertrek van het koninklijke paleis, door eene ijzeren traliedeur afgesloten van een groot voorhof, in hetwelk wachten op- en neêrgaan, en eindelijk wordt de handeling in het vijfde bedrijf voortgezet en voltooid in de voorzaal van het kabinet van Filips II. Vrouwen treden in het stuk natuurlijk niet op; maar wel eenige historische figuren, waarvan de voornaamste, Don Karlos, de Markies van Poza en de hertog van Alba eene groep vormen om Filips II, en afwisselend ellen-lange redeneringen tot elkander of alleenspraken houden, die wij, ambtshalve in onze kwaliteit van dilettant-beoordeelaar hebben gelezen, doch na volbragten arbeid den lezers der „*Vaderlandsche Letteroefeningen*" niet als voorbeelden van stijl, noch van logica durven aanbevelen. Referent weet niet regt, of het ook soms aan hem zelven heeft gelegen, maar toen hij met lezen gedaan had, en hij „*De Markies van Poza*" op een boekenrekje plaatste, was hij in geenen deele bevredigd met de „*aanleuning aan Schillers* „Don Karlos."

Voor hen, die van afgebroken volzinnen, vraag-, uitroepings- en andere orthographische teekens houden, levert het werkje een uitgestrekt maaiveld, waar rijp en groen door elkander zijn gegroeid, doch het kwam *ons* voor, alsof eene babylonische spraakverwarring bij het taalkundig schikken der gedachten had voorgezeten, en wij waren genoodzaakt ons zelven af te vragen, of de schrijver zich wel behoorlijke rekenschap had gegeven van de billijke eischen, die het publiek mag stellen tegenover iemand, die geheel uit eigene beweging en ongeroepen (al is het dan ook uit loutere rederijkers-liefhebberij!) voor de vierschaar der kritiek treedt? Ons antwoord viel negatief uit.

Wat de „*taalwetenschappelijke beschouwingen*" betreft, waarmede de schrijver zijn boekje eindigt, men ziet er zeer duidelijk en *du premier abord*, dat hij zich op een terrein begeeft, waar hij volstrekt niet te huis is. Eene enkele korte aanhaling tot staving van ons oordeel: men vindt ze op blz. 110. *Le reste est à l'avenant*, met dien verstaande, dat wij eene der minst ingewikkelde proeven van *galimatias double* hebben gekozen. Men leze toch aandachtig!

„En waarlijk vrij wat meer ten laste van dergelijke overbe-

volkte asyla abracadabrae der uitzondering-lievendheid, ten laste van het vele (relatief soms, maar niet zelden ook volstrekt) disharmoniesch-heterogene, het menigwerf schaarsch-rationele of vergezocht-rationele, het half konsequente, het vaak zoo weinig oordeelkundige, het soms even weinig praktische als wijsgeerige: waarlijk vrij wat meer ten laste daarvan, dan wel op rekening van — de gewoonlijk opgegeven redenen, of zelfs van het boven besproken karakteristieke partikularisme, komt de vrij groote oneenparigheid van spellingwijze te staan — de groote uiteenloopendheid van spelling, die zich ten onzent (en niet uitsluitend bij *auteurs*) openbaart."

De schrijver zegt in zijn *voorberigt*, dat hij „in 't belang van een opvoering aangezocht om dezen tooneelarbeid ter perse te leggen, geoordeeld heeft daarop niet in weigerenden zin te mogen antwoorden." — Naar ons bescheiden oordeel had hij beter gedaan, zijn manuscript niet uit te geven.

KORTE MEDEDEELINGEN.

In een klein geschrift bij den boekhandelaar P. van Zweeden te Groningen uitgekomen — *Eene stem uit Duitschland over de Oud-Katholijken in Nederland in de negentiende eeuw* — wordt de aandacht gevestigd op het eerbiedwaardige kerkgenootschap, in Nederland bekend onder den naam van de Oud-Katholieke Kerk, en in de wandeling dat der Jansenisten genoemd. De schrijver, een protestantsch geleerde in de *Protestantische Blätter*, wijst op dit genootschap in verband met de omstandigheden, waarin het Katholicisme in onze dagen verkeert. De hulde, door hem aan dit kleine kuddeken gebragt, dat zich met zoo veel kracht staande houdt, is werkelijk verdiend. Het is de moeite waard, dat zij, die er niet mede bekend zijn, kennis maken met de geschiedenis van het Jansenisme, met het wezen en de beteekenis hunner kerk, met het werk dat door de talrijke geestelijkheid der oud-bisschoppelijke klerezij is verrigt. Waarlijk, de geest der waarheid schenkt hier kracht! Dit blijkt nu reeds te duidelijk, dan dat men er de oogen voor kan sluiten. Maar wij verwachten, dat dit nog krachtiger aan het licht zal komen. De Oud-Katholieke Kerk in Ne-

derland heeft eene roeping welke nog niet is vervuld. Nadert Romes val met elken dag; de Katholieken in ons vaderland behoeven zich niet te verontrusten. Met den ondergang van Rome behoeven zij hunne Katholieke Kerk niet te verlaten. De Oud-Katholieke Kerk is daar, en zal hen met open armen ontvangen. Wij bidden, dat dit weldra gebeuren moge! Intusschen hopen wij, dat het hier aanaangekondigde boeksken in veler handen moge komen, vooral in handen van velen onzer Roomsche medechristenen, opdat zij het belangrijke genootschap, waarop het de aandacht vestigt, leeren kennen en eerbiedigen.

De *Bijdragen ter bevordering van het christelijke leven, verzameld door* M. A. Amshoff en W. Muurling hebben wij meermalen, en steeds met lof, aangekondigd. Ook het Eerste stukje van den jaargang 1863 werd ons ter aanmelding toegezonden. Gaarne herhalen wij onze aanprijzing van deze stichtelijke lectuur. De prijs is goedkoop, 40 c. voor het stukje, en bij getallen ter verspreiding nog lager. Die kleine geldelijke uitgave is bovendien eene bijdrage tot stijving der kas van het toevlugtsoord voor meisjes te Groningen. De uitgave geschiedt bij den Groningschen boekhandelaar P. Noordhoff, bij wien ook het licht ziet:

Eene herinnering aan onze geloofsbelijdenis, als de ure des levens ten leven bij uitnemendheid. Eenė belijdenisgave aan alle vriendinnen des Heeren, door Ernstine. Voorafgegaan door een brief aan de schrijfster, van M. A. Amshoff, *predikant te Groningen*, mede *uitgegeven tot een weldadig doel. Prijs f* 0,20. Hetgeen eene jeugdige zuster der gemeente schrijft als herinnering aan hare belijdenis moge den stempel dragen van den diepen indruk, dien hare verbindtenis aan den Heer en zijne gemeente gemaakt heeft op haar gemoed, — het is daarom niet altijd degelijk genoeg, om het licht te zien. Dit stukje wèl. Wij bevelen het aan en vermelden te gelijk een blaadje van 5 c.: *Een hartelijk woord aan hen, die zoo even belijdenis des geloofs hebben afgelegd* (Amsterdam bij H. Hoveker); gelijk mede een klein stukje van des laatstgenoemden pers: *Geschiedenis van een exemplaar van de Lucile. Prijs f* 0.15. Voor de eigenlijke beoordeeling van zulke kleine stukjes heeft dit Tijdschrift in den regel geen plaatsruimte.

BOEKBESCHOUWING.

Historie of Roman? Het leven van Jezus, door Ernest Renan, *voorloopig toegelicht door* J. J. van Oosterzee. *Te Utrecht, bij* Kemink & Zoon, 1863. *In groot* 8*vo.*, 92 *bls.* *Prijs f* 0.75.

Geen boek is er in de laatste jaren uitgegeven, dat, reeds voor de uitgave veel besproken, bij het in 't licht verschijnen zulk eene algemeene sensatie heeft verwekt als de *Vie de Jesus* van Ernest Renan, in en buiten zijn vaderland bekend door menigvuldige geschriften en schitterende talenten. De wufte, ijdele geest der Franschen geeft in den regel niet meer dan eenige centimes voor een boek, en dan moet het nog een roman of iets dergelijks zijn — een „Leven van Jezus," dat zich reeds door eene voorrede van 60 bladzijden als een wetenschappelijk werk doet kennen, dat bij de 500 bladzijden groot is en ettelijke franken kost, — een „Leven van Jezus," dus in allen gevalle een boek over een zeer ernstig onderwerp, beleeft binnen weinige weken eenen vierden druk; en naauwelijks is het heinde en ver verzonden, of meer dan 35,000 afdrukken zijn er van verkocht. Ook ons vaderland laat niet na, de oogen te wenden naar het lang vooruit aangekondigde luchtverschijnsel; onderscheidene boekverkoopers haasten zich om het ter vertaling aan te bieden, en twee hunner houden den strijd vol: de Erven Loosjes te Haarlem beloven er eene overzetting van bij afleveringen, waarvan reeds twee het licht zien; Bosch te Utrecht geeft er eene in de nieuwe theologische Bibliotheek van Pierson. Wij kunnen ons niet herinneren, dat na de *Mystères de Paris* en den *Juif errant* van Eugène Sue een werk zoo algemeen besproken, zoo hevig door bisschoppelijke mandamenten vervolgd is geworden. Coquerel vindt dat in zoover een verblijdend verschijnsel, als het blijk geeft dat der Franschen leeslust zich niet enkel rigt naar het stoffelijke en onbeduidende, maar wel degelijk thans ook naar het hoogere en ernstige. Wij zullen het hem toestemmen, zoodra hij zal bewezen hebben, dat Renan's boek zijnen opgang te danken heeft aan het verlangen om aangaande den persoon van den stichter des

Christendoms — om nu alleen dit praedicaat te bezigen — tot juister voorstelling en helderder begrippen te komen. Doch men behoeft slechts eenen zeer oppervlakkigen blik op het werk en zijn „succes" te slaan, om te ontwaren, dat bij duizenden het breken met de dwaasheden der Roomsche kerk hetzelfde is als het ligtzinnig verwerpen van het positive Christendom, het bedingen van vrijzinnig onderzoek in zaken van godsdienst eensluidend met het smaak vinden in onbekookte aanvallen op het heilige in het modekleed van den tijd verwaten doordraven onder schijn van wetenschap.

Trouwens, die den gang der godgeleerde wetenschap slechts eenigermate gevolgd is, moet zich, al heeft hij het boek nog alleen vlugtig doorbladerd, ergeren aan het aplomb van zelfvertrouwen, waarmede — wij gebruiken de woorden van den hoogleeraar van Oosterzee in de brochure, aan het hoofd dezes geplaatst — op echt Fransche wijze de voornaamste exegetische kritische vraagstukken worden geëffleureerd." Hypothese wordt op hypothese gestapeld als ware het onomstootelijke waarheid, door de wetenschap beslist in het hoogste ressort. Over den oorsprong, het karakter, de geloofwaardigheid der Evangeliën wordt uitspraak gedaan met eene apodictische vastheid, die den minkundige medesleept, en ook waar hem bij bedachtzamer toon eene vraag zou op de lippen liggen, onwillekeurig het hoofd doet buigen met een: „een zoo geleerd man zou het immers niet zeggen als het niet zoo was." In dat overweldigende, bijna schreven we: blufferige, ligt de kracht van het werk. Waar het zich niet verledigt tot kalm onderzoek, maar spreekt als ware alle verder onderzoek gesloten en de zaak ten volle beslist, zegt het niet, maar toont dat het der moeite niet meer waardig is, acht te slaan op bedenkingen. De schrijver, u een zich noemend „Leven van Jezus" in handen gevende, neemt nergens, ten minste bijna nergens de moeite om u aan te toonen, dat het na gebruik maken van den historisch-kritischen apparaat onzer dagen inderdaad zóó zijn moet, — neen! hij vergt u eenvoudig hem op zijn woord te gelooven, hij, de woordvoerder in dezen van eene school, die zich in de krachtigste bewoordingen tegen alle autoriteitsgeloof verklaart! Maar is dit in zekeren zin de sterkste zijde van het boek, het is er tevens de zwakste van. Het moge den

onkundige inpakken die naauwelijks ooit het Nieuwe Testament gelezen heeft en althans met geen naauwkeurig oog de Evangelie-verhalen — den eerlijken onderzoeker, die weten wil wat er zij van de „moderne" beschouwing van Christus als historisch persoon, die bekend is met de Evangeliën, die groote woorden weet te onderscheiden van degelijke zaken, die niet berust in een uit de hoogte gesproken: zóó is het en niet anders, zal zich door Renan's werk zeer teleurgesteld vinden; en moge de loszinnige zich vermeien in de wijze, waarop van Jezus gesproken wordt als een „Rabbi charmant," als een soort van enfant chéri des dames, de bezadigde, hoe ook overigens meer of minder vrij de Evangelie-verhalen opvattende, walgt van zooveel onvoegzaamheid bij zooveel oppervlakkigheid. Ja, wij houden ons overtuigd: als keizer Napoleon III zijn leven van Julius Cesar eens in het licht geeft, slechts voor het honderdste deel zoo gecastreerd als hier door Renan met dat van Jezus geschiedt, maar zonder zich ook om één enkel bewijs te bekommeren, dan zal misschien vrees voor het keizerlijke gezag in Frankrijk de inktkokers sluiten, maar overigens zal door geheel Europa, des twijfelen wij niet, een kreet van letterkundige en historische verontwaardiging opgaan over zulke cavalière reconstructie, sans aucun argument.

En toch — hoewel de menschen, namelijk de lezende menschen zich meer en meer beginnen te emanciperen van alle aanneming op gezag van anderen en hoewel men elken auteur naar zijne geloofsbrieven vraagt, — het is zonderling hoe gemakkelijk dat autoriteitsgeloof werkt, zoodra het de vermeende ongeloofwaardigheid der bijbelverhalen geldt. 't Is bijna als ware het een noodwendig bestanddeel van vrijzinnigheid bij vele oppervlakkigen, op hoogen toon te verzekeren, dat de wetenschap niet alleen alle wonderverhalen verwerpt, maar ook veel wegsnijdt van 't geen hiertoe niet onmiddelijk behoort. Het *Leven van Jezus* door Strauss beleefde in Duitschland meer dan ééne uitgave; van de Nederlandsche vertaling verscheen slechts een Eerste deel. 't Is waar, de boekhandel werkte de onderneming tegen en bemoeilijkte de verspreiding, maar wij zijn ver van daaraan toe te schrijven, dat de overzetting bleef steken; het werk was te wetenschappelijk; die smaak in de resultaten van Strauss vonden, waren meestendeels niet in staat den gang zijner beschou-

wingen te volgen. Maar Renan — 't is alles even luchtig en vlugtig; het boek zal opgang maken voor een tijd, even als een luchtverheveling, maar prof. van Oosterzee heeft, gelooven wij, gelijk als hij er met Voetius van zegt: „nebula est, transibit" — het is een wolkje, 't zal overdrijven — en wij voegen er bij: nog één zulk een boek, en het snoeimes der kritiek van de Evangelie-geschiedenis is in duizend stukken gesprongen, de zelfmoord is volbragt.

Wij voor ons zouden dan ook niet noodig hebben geacht tegen dit boek te velde te trekken door er de weifelenden tegen te waarschuwen, de bekommerden gerust te stellen. Maar dit achten we noodig, dat de wetenschap het fraai geschrevene, hier en daar door de bevallige voordragt wegslepende werk in al zijne wetenschappelijke naaktheid ten toon stelle. Al erkent men slechts dilettant te zijn op het punt van wetenschappelijke theologie, toch schaart men zich niet gaarne aan eene zijde, tegen welke de wetenschap zulke zware bedenkingen inbrengt, dat het bijna met veroordeeling gelijk staat. En wanneer ook het boek van Renan, niet met marktgeschreeuw maar met wetenschappelijke gronden in al zijne willekeurigheid en onhoudbaarheid is kenbaar gemaakt, dan zal er dit veel meer tegen helpen dan dat men het van de devote zijde, mogen wij het zoo zeggen, te beschouwen geeft als een kwaad, dat, onder hooger bestuur toegelaten, eindelijk der goede zaak bevorderlijk moet worden, omdat die goede zaak eindelijk zegepralen moet.

Beschouwt dus prof. van Oosterzee het werk van het standpunt der Christelijke Kerk, der theologische wetenschap en des godsdienstigen geloofs, — wij wenschten, schoon 's mans overtuiging eerbiedigende en het voortreffelijke ook van dit laatste gedeelte zijner brochure ten volle waardeerende, dat hij liever in het tweede den os met kracht bij de horens gevat had. Hij is van oordeel, dat dit „voorbarig" zou zijn; maar hij vergunne ons die voorbarigheid in geenen deele in te zien. Het boek ligt daar, ja als gedeelte van een geheel, dat ook de apostelgeschiedenis en de kerkgeschiedenis der drie eerste eeuwen omspannen moet en gansch nieuwe inzigten belooft aangaande den oorsprong des Christendoms. Maar wij zien niet in waarom men de voltooijing van het gebouw zou moeten afwachten om te bewijzen dat

de fundamenten niet deugen. En is dit eenmaal bewezen, dan loopt men geen gevaar om het fraai opgemetselde gebouw als stevig te bewonderen, totdat een onderzoek der fundamenten al het muurwerk en al het sieraad dooreenwerpt.

Wij kunnen niet gelooven dat prof. van Oosterzee eene wetenschappelijke bestrijding van Renan's boek voorbarig zou noemen in dien zin, dat de wetenschap daartoe vooralsnog de noodige gegevens mist. Renan geeft zich het voorkomen van te schrijven volgens den tegenwoordigen stand der wetenschap, — hij moet dus ook volgens dienzelfden stand beoordeeld worden.

Men versta ons wèl. De laatsten zouden wij zijn om te beweren, dat geen of geringe waarde heeft wat onze geleerde landgenoot schrijft over het theologisch beginsel, de biographische methode en het historisch resultaat van den Franschen schrijver. Dit een en ander is uitmuntend, maar de hoogleeraar zal zeker gaarne toegeven, dat het hier te zeer voorkomt als een onderdeel van het met veel vernuft, zoo als men het van hem gewoon is, in drie deelen — wij noemden ze reeds — elk met drie onderdeelen opgezette ontwerp. Wij zijn het ook slechts ten deele met hem eens, dat het, „om het volstrekte onhoudbare zijner reconstructie van de Evangelie-geschiedenis aan te wijzen," naauwelijks mogelijk of noodzakelijk zou zijn, hem van schrede tot schrede te volgen. Niet mogelijk, dat geven we ten deele toe, want hier en daar is het boek zulk een meesterstuk van con- en profusie, dat men niet weet, van welke zijde de ongerijmdheid eerst aan te vatten. 't Gaat er hier en daar mede als met de transsubstantiatie: overmaat van absurditeit bemoeilijkt de wederlegging. Hier en daar echter neemt prof. van Oosterzee de moeite om in bijzonderheden te treden, en daar kan dan ook de ijverigste verdediger van Renan de zaak niet volhouden, b. v. waar de schrijver aan Jezus woorden toedicht, die door de Evangelie-verhalen in anderer mond worden gelegd, en omgekeerd; waar hij zich zelven klaarblijkelijk tegenspreekt, met name in zijn oordeel over het vierde Evangelie, enz. Wij houden ons overtuigd: hoe nader men het boek beziet, des te kleiner wordt de auteur als wetenschappelijk man. Zelfs zouden wij niet aarzelen, er als motto boven te plaatsen hetgeen de

abt Vertot seide van zijne behandeling der geschiedenis, dat hij haar schreef, ten deele „d'après le peu qu'il en savait," ten deele „d'après son imagination," waarbij hij dan nog in goede ernst zegepralend uitroept: „le fait n'est il par mieux tel que je l'ai raconté?"

De waarheid van dit ons beweren zou onmiddelijk aan den dag komen, indien wij, eindigende met het begin, een overzigt gaven van den inhoud des veelbesprokenen werks. Maar hier moeten wij òf de pen moedeloos wegwerpen òf uitschrijven wat de hoogleeraar te lezen geeft aangaande den hoofdinhoud, het karakter en de strekking des boeks. Dit eerste gedeelte is met eene zoo gestrenge objectiviteit geschreven als wij schaars ooit verbeterd vonden. De hoofdinhoud van 450 pagina's wordt hier op nog geen 24 bladzijden zoo opgegeven en gekarakteriseerd, dat Renan er zelf niets tegen zou kunnen zeggen als men hem deze als de quintessence van zijn werk voorlegde. Wij raden iedereen, met die inhoudsgave te beginnen, en als men dan nog lust heeft om zooveel onbekookte oppervlakkigheid in het werk zelf ontwikkeld te zoeken, moet men òf door den bril van den auteur willen zien, òf den moed hebben om evenzeer de kalme wederlegging te volgen. Dit eerste gedeelte, met name de beide eerste punten (het derde is uit den aard der zaak meer beoordeelend) behoort als verslag tot het allerbeste dat ooit uit de vlugge en sierlijke pen van den heer van Oosterzee is gekomen.

Wij zouden verschooning moeten vragen voor de vele bladzijden, aan eene brochure van nog geen 100 bladzijden toegewijd, indien het onderwerp min belangrijk ware. Maar het grijpt diep, zeer diep in de verschijnselen van den tijd. Even weinig als prof. van Oosterzee zouden wij er, als de R. C. bisschoppen het banvonnis over uitgesproken wenschen. Wij zeggen hem na, dat „het dwaas ware, zich te beklagen over 't geen zich nu eenmaal toch niet veranderen laat. Het ligt niet binnen het bereik van menschelijke magt, den stroom die alles overweldigen wil, binnen dijken en sluizen te bannen. Maar bieden gewijzigde omstandigheden gewijzigde verschijnselen aan, zij leggen tevens aan den christelijken godgeleerde verhoogde verpligtingen op. Toen in Duitschland Strauss optrad, kon het in Nederland althans

voorloopig voldoende geacht worden tegen dat voortbrengsel van Duitsche excentriciteit en paradoxenjagt slechts met weinig woorden te waarschuwen. Nu men zich echter zoo kennelijk haast om een gelijksoortig product van Fransche phantastery en hypothesen-manie ten onzent binnen te leiden; nu reeds onderscheidene handen naar de loftrompet uitgestrekt zijn om met eene schitterende fantare het licht der nieuwe zon te begroeten; nu het op grond van dit alles te wachten staat, dat niet weinigen zullen geslingerd, geërgerd, bedroefd, mogelijk ook misleid en weggesleept worden, nu heeft de veelgeprezen Nederlandsche bedaardheid en bedachtzaamheid toe te zien, dat zij geen traagheid en onverschilligheid worde."

Wij vernamen dat enkele godsdienstleeraars reeds op den kansel tegen het Fransche product hebben gewaarschuwd; wij achten dit geheel verkeerd, al ware het alleen omdat zoo ligt gezegd wordt dat de spreker misbruik maakt van zijn regt om dáár alleen het woord te hebben, en alzoo bestrijdt waar hij geen tegenspraak te duchten heeft. Maar dit wenschten wij wel, dat men zich verledigde tot een gestreng wetenschappelijk onderzoek van het werk, eèn onderzoek dat den schrijver voet voor voet volgt en hem geen duimbreed schenkt van een onhoudbaar terrein. Zelfs ware het wel wenschelijk, dat b. v. in grooter steden wetenschappelijke voorlezingen werden geopend over het leven van Jezus, gevolgd, naar den geest onzes tijds, door een „gemeenzaam onderhoud," waarbij dan de voorstanders van de Renansche opvattingen even goed aan het woord konden komen als hare bestrijders. Of staat de beschaving in ons land niet hoog genoeg voor eenen wetenschappelijken redetwist zonder bitterheid en alleen ter overtuiging aangaande de waarheid? Of acht men zulken voorslag in strijd met ons boven geuit gevoelen dat ook deze luchtverheveling zal voorbijtrekken? Toch niet, want terwijl het boek zijnen loop vervolgt, oefent het zijne werking uit, en al is het dan even weinig bestemd als geschikt om eene omwenteling in de theologische wetenschap te weeg te brengen, het kan de onwetenschappelijke wereld intusschen overvleugelen, en aanleiding geven dat menige dwaasheid ingang vinde als onwedersprekelijke waarheid. Wij houden ons overtuigd dat

naarmate men het werk meer van nabij onder de oogen ziet, naar die mate zich het oordeel zal regtvaardigen, dat er wel veel nieuws en ook veel goeds in is, maar dat het goede niet nieuw en het nieuwe niet goed is.

Of zou het voor de wetenschap zoo bezwaarlijk vallen, het onhoudbare aan te toonen der stelling dat Jezus te Nazareth is geboren; dat hij als rabbi optrad zonder eenige wereldkennis, dat hij met goeden wil en godsdienstigen zin toch bij zijne optreding niet wist wat hij wilde; dat voor zoover hij het wist, zijn ideaal onuitvoerlijk was; dat zijne leer een zuiver Ebionitisme was; dat hij een jonge Galileesche democraat was; dat hij in den loop zijns openbaren levens zijn Joodsch particularistisch geloof te eenenmale verloor en meer en meer met revolutionaire geestdrift vervuld raakte; dat hij de ware voorstelling van zijne eigene persoonlijkheid van lieverlede verliest en zich hoe langer hoe meer gaat vereenzelvigen met den Vader; dat hij zich eerst laat, en toen eigenlijk nog tegen zijnen zin, liet medeslepen om zich de rol van wonderdoener te laten aanleunen; dat zijne leer op het laatst van zijn leven een apocalyptisch karakter aannam en den stempel van een idealisme toonde, met alle realiteiten der wereld in onverzoenlijken strijd; dat ... doch genoeg om eenige van de onbewezene en onbewijsbare hypothesen te leeren kennen, die hier met het grootste zelfvertrouwen worden opgedischt.

Nog één woord: men heeft er den hoogleeraar een verwijt van gemaakt, dat hij aan zijn geschrift den ietwat scherpen titel heeft gegeven: „Historie of roman?” Maar niemand heeft het zoover wij weten Ullmann kwalijk genomen, dat hij aan zijnen arbeid tegen Strauss den titel: *„Historisch oder mythisch?”* gaf.

Z. B.

Achttal leerredenen van J. Breunissen Troost, *in leven theol. dr. en pred. te Hoorn. Te Hoorn, bij* Gebr. Vermande. 1862. *Prijs f* 2.25.

Deze leerredenen zijn na den dood des vroeg gestorven opstellers uitgegeven door zijne ambtgenooten J. C. ten Brummeler Andriesse en dr. H. J. van Hoorn. Zij zijn bestemd tot een blijvend aandenken van den vroeg ontslapene voor zijne vrienden en allen die zijne prediking op prijs stelden. Bij dit berigt in de voorrede voegen de uitgevers

nog de aanwijzing van een en ander kenmerk, door hetwelk naar hun oordeel het kanselwerk van Troost zich gunstig onderscheidt. Zij zeggen daarvan o. a. dat zijne prediking uitmuntte „door haren belangwekkenden inhoud en volledige bewerking, die ruimschoots vergoedden wat aan het losse en gemakkelijke in gang en ontwikkeling ontbreken mogt. Van kunstigen opschik en schitterende woorden had hij een bepaalden afkeer, gedachtig aan de spreuk, dat eenvoud het kenmerk der waarheid is. — — Daarbij hoorde men hem zelden zonder eenige vermeerdering van kennis op het gebied der godsdienstige waarheid verkregen te hebben, en verliet men dien prediker niet zonder opgebouwd en versterkt te zijn in geloof, hoop en liefde." — In deze woorden wordt alzoo een tamelijk volledig oordeel uitgesproken over de preken van dr. Troost; en dat oordeel is ja gunstig maar deelt toch ook geen te kwistigen lof uit. Over het algemeen stemt ref. met de uitgesproken beoordeeling in, terwijl hij ook gaarne op het werk van den ontslapen Hoornschen leeraar het woord „degelijke prediking" toepast. Wat wij onder dat woord verstaan? Dit, dat de prediker meestal en bij voorkeur belangrijke teksten ter behandeling uitkiest, dat hij den waren zin dier teksten duidelijk ontvouwt en verklaart, en dat hij aan de verklaarde uitspraak zelve dan de stoffe ontleent van opwekking of waarschuwing of vermaning. Zoo zal hij de kennis der godsdienstige waarheid bevorderen en het echt christelijke leven aankweeken. Zoo zal hij bewaard blijven voor het debiteren van algemeenheden, die bij elke preek gebruikt kunnen worden en daarom bij geen enkele goed passen, daar het hem nooit zal ontbreken aan juiste en nuttige denkbeelden. — Zulk een prediker zal zich welligt, ja waarschijnlijk niet mogen verheugen in den grooten toeloop der menigte, want hij maakt geen jagt op vernuftige motto's en piquante thema's en roerende schilderingen, hij wekt geene verbazing of verwondering; maar hij brengt tot nadenken. De hoorders die nadenken willen, wien het te doen is niet om een vlugtige aandoening, maar om voedsel voor verstand en hart, zullen dan ook met ware belangstelling hem volgen en echte stichting bij hem vinden.

Tot die „degelijke prediking" behoort nog al iets. Hiertoe

is niet voldoende, dat men eenige vlugheid van geest, eene levendige verbeelding, een gemakkelijken stijl en ook eenige theologische kennis bezitte, meest geput uit de vlugschriften en strijdschriften van den dag; neen waarlijk, deze eigenschappen mogen welligt genoeg zijn, om den redenaar opgang te doen maken, zij stellen hem niet in staat om „degelijk" d. i. om goed te prediken. Daartoe is grondige geleerdheid noodig, duidelijk inzigt in de evangelische waarheid, exegetische bekwaamheid, heldere kennis van de israëlitische en christelijke oudheid en menschenkennis. Men moet de woorden der bijbelschrijvers niet maar op den klank af gebruiken of men loopt groot gevaar hen iets gansch anders te laten zeggen, dan zij bedoeld hebben. Men moet het evangelie verkondigen en niet overgeleverde meeningen of eigen begrippen en daarom is het noodzakelijk, dat men de woorden der H. S. wel versta en in hun waren zin aan de gemeente voorstelle. De prediker moet in de eerste plaats schriftverklaarder zijn.

Vooral in onze dagen van strijd en twisting over de godsdienst is er behoefte aan zulke „degelijke prediking." Zal het christendom op zijne waarde worden geschat en erkend als de echte godsdienst heiligend en zaligend voor de gansche menschheid; dan moet zij duidelijk gekend en bekend gemaakt worden, dan moet zij ontdaan worden van bedekselen en bijvoegsels, die haar misvormen en verduisteren. Eere dan aan hen, die hiertoe hunne krachten inspannen, hieraan hunne talenten dienstbaar maken! Die eere moet ook aan Dr. Breunissen Troost worden toegekend. Zijn predikwerk verdient aanbeveling, al munt het ook niet uit door bevalligheid en sierlijkheid van stijl.

Nog een enkel woord met betrekking tot dit laatste. De uitgevers dezer leerredenen verhalen in de voorrede, dat hun overleden ambtgenoot „een bepaalden afkeer had van kunstmatigen opschik en schitterende woorden;" en uit den zamenhang waarin deze mededeeling gelezen wordt schijnt te blijken, dat deze „afkeer" door hen als een deugd of een verdienste wordt beschouwd. Maar is dat billijk? Gewis, wanneer zij daarmede bedoelen: afkeer van ijdelen woordenpraal, van oratorische kunstgrepen en zinledige phraseologie, dat behoeft immers niet gezegd te worden. Maar indien wij

letten op den soberen, soms wat dorren stijl van Troost, dan denken wij aan iets anders, dat wij ten minste niet zouden willen aanprijzen. Verwaarloozing van den vorm kan geen voordeel doen aan den inhoud der leerrede. „Eenvoudigheid is het kenmerk der waarheid." Goed, maar schoonheid staat niet tegenover eenvoudigheid. Neen gewis, tracht de hoorders te boeijen ook door netten, bevalligen stijl en smaakvolle voordragt; gij zult daardoor der waarheid geen afbreuk doen. Zoo gij in allen deele wilt beantwoorden aan uwe roeping als christelijk prediker, leg u dan toe op de welsprekendheid. Zoek bij het ware en goede ook het schoone. Verwerp alle gezochte woordspelingen en beelden, allen bombast; maar maak ijverig gebruik van de redekunstige sieraden, die de verhevenheid of de aantrekkelijkheid van uw onderwerp beter doen uitkomen. Maak u al wat gij hebt, ook uwen smaak en uwe verbeelding ten nutte voor uwe prediking.

Uit al het gezegde blijkt genoegzaam, hoe wij denken over de leerredenen van wijlen Dr. J. Breunissen Troost, wij wenschen dat ze in veler handen komen en door velen met aandacht gelezen worden. Voor 's mans vrienden zij dit boek een aangenaam aandenken van zijne waarlijk „degelijke prediking!"

R. V.

De familie Hervé, of het witte huis. Door Mevr. E. de Pressensé. *Uit het Fransch vertaald, door* G. Jaspers. *Te Amsterdam, bij* H. Höveker. *In post* 8vo., *4 en* 276 *bls. Prijs f* 1,50.

Deze godsdienstige roman is „uitgegeven door de Vereeniging ter bevordering van christelijke lectuur" en verdient alle aanprijzing aan jonge lieden, voor welke het boek inzonderheid geschreven is. Was alles zoo afzigtig als het tooneel eener vaderlijke (!) strafoefening, bladz. 82 volg., dan zouden wij de lezing niet aanraden; maar de christelijke geest, die het geheel beheerscht, doet ons vrede hebben met eenige bijzonderheden die wij anders wenschten. De les, die zoo menigmaal in het verhaal wordt ingescherpt: „kind, beheersch u zelv', dan wordt gij eenmaal een man," is de slotsom van het geheel, dat wij, ook om goede vertaling en nette uitvoering, allezins mogen aanbevelen.

De Spaansche martelaars en de bevrijding van Holland. Gedenkschriften van de zusters Dolores *en* Costanza Cazalla. *Uit het Engelsch vertaald. Te Zutphen*, *bij* A. E. C. van Someren, 1863. *Met titel en vignet in steendruk. In groot* 8vo., 318 *bls. Prijs f* 3,25.

Achter het woord „martelaars" moest op den titel een comma of comma-punt staan, opdat duidelijker uitkwame, dat het twee verschillende tafereelen zijn, die in dit boek worden aangeboden. Het tweede heet o. a. bewerkt uit Brandt's *Historie der Reformatie* en het *Martelaarsboek* van van Braght. Hoe dit zamenhangt met het: „uit het Engelsch vertaald," dat het titelblad aankondigt, begrijpen wij niet regt. Maar hoe het daarmede zij: wij hebben deze beide tafereelen, waarvan het eerste in Spanje, het tweede in ons vaderland speelt, met genoegen gelezen. Tafereelen uit den Spaanschen bevrijdingsoorlog zijn wel wat „afgezaagd," maar met levendigheid geschreven, zoo als hier b. v. het tooneel eener „hagepreek," blijven zij altijd bevallen, en het eerste verhaal zal bij de versche herinnering aan Matamoros en zijne lotgenooten zeker ook wel een gunstig onthaal vinden. Versleten is echter het kunstje om het schrijven van een verhaal te doen voorkomen als uitgave van een handschrift uit den tijd, waarin het verplaatst. De vertaling is zeer goed.

Z. B.

De man van geboorte en de vrouw uit het volk. Een beeld uit de werkelijkheid. Naar het Zweedsch van Marie Sophie Schwartz, *door* J. J. A. Goeverneur. 2 *deelen. In post* 8vo., 260 *en* 239 *bls. Te Groningen*, *bij de* Erven van Bolhuis Hoitsema, 1862.

Onder den algemeenen titel van „*Van over den Rijn*," is door de Groningsche firma, Erven C. M. van Bolhuis Hoitsema, eene nieuwe uitgave begonnen van onderscheidene romans, uit den vreemde overgebragt door den werkzamen Goeverneur. Reeds vroeger verschenen *Houw en trouw; de Stiefkinderen*, en *een Duitscher of orkest en kantoor*. Voor ons ligt een vierde werk, en onbekend met zijne drie voorgangers, die, voor zoover ons bekend is, niet ter beoor-

deeling aan de redactie van de *Vaderlandsche Letteroefeningen* werden toegezonden, moeten wij ons alleen tot dit vierde bepalen.

Doch indien wij de drie eerste naar dit vierde mogen afmeten, dan mogen wij de uitgeefster geluk wenschen met hare proef. Immers indien in allen zulk eene zedelijke strekking is weggelegd, — indien allen in denzelfden onderhoudenden stijl zijn geschreven, — indien bij allen de karakters zoo goed zijn volgehouden, als dit met „de man van geboorte enz.", het geval is, dan voorzeker verdient „*Van over den Rijn*" een ruim debiet.

Wil men de strekking leeren kennen van het werk, dat voor ons ligt, de inleiding leert ons deze naar waarheid kennen. Er zijn menschen, die door harde ontbering, ingespannen arbeid, en nooit rustende werkzaamheid, zich met geluk uit armoede en een lagen stand in de maatschappij tot rijkdom en onafhankelijkheid opbeuren. Anderen daarentegen, die tot rang en rijkdom geboren zijn, verliezen door verkwisting, uitspatting en ligtzinnigheid, wat zij aanvankelijk bezeten hebben en vervallen op die wijze van hunne vroegere zelfstandigheid tot de drukkende slavernij van armoede en gebrek. Met personen, uit deze beide uitersten voortgekomen, houdt het verhaal, waarvan de titel hierboven staat, zich bezig. Welke van deze beide klassen de meeste achting verdient, is voor ieder denkend wezen gemakkelijk uit te vinden, niettegenstaande onze hoogverlichte tijd zich boven de vooroordeelen der geboorte nog zoo weinig heeft weten te verheffen, dat, zoo de verkwister of wellusteling een oud-adelijken naam met eene daarboven prijkende gravenkroon bezit, men zich diep voor hem buigt, en de rijke koopman niet aarzelt, hem zijne eenige dochter en zijn gansche vermogen te schenken, enkel en alleen om met zulk eene voorname familie verwant te worden. Dezelfde vader echter, die uit eene verachtelijke ijdelheid zijne dochter opoffert, zou het aanzoek van den vlijtigen en degelijken man die zich zelf uit het niet tot edele zelfstandigheid heeft opgewerkt, met versmading afwijzen.

Het verhaal is goed uitgewerkt, zoo als wij boven reeds zeiden en de vertaling is beter, dan die van sommige andere werken, waar ook den naam van Goeverneur op den titel

vermeld stond, maar die kennelijk niet van Goeverneur afkomstig waren.

Wij hopen dat de uitgeefster ons spoedig in de gelegenheid stelle, ook de verdere werken van „Van over den Rijn" aan te kondigen.

L. H.

Hermine, door Elise, *met een voorwoord van* Dr. G. D. J. Schotel, 2 *deelen*, 3*e druk. Guldens-editie*, *No.* 37 *en* 38. *Te Arnhem*, *bij* D. A. Thieme, 1863. *Prijs f* 2,00.

Men zal wel niet veel meer van ons verwachten, dan eene bloote of eenvoudige aankondiging, waar wij geroepen worden, den *derden* druk van een werk bij ons lezend publiek publiek in te leiden, te meer, waar het een romantisch verhaal geldt. Immers valt zulk een voorregt zoo zeldzaam aan een werk ten deel, dat de uitgever, die voor zijne uitgave zoodanige vermelding op den titel mag plaatsen, waarlijk trots op het produkt zijner pers mag zijn.

Wij danken den heer Thieme, dat hij een nieuwe druk, en nog wel een zoo goedkoope, als de voor ons liggende, van Elise's roman leverde. Elise, (later onder haar waren naam opgetreden) is de lievelinge van ons beschaafd publiek geworden, en enkele pennevruchten uitgezonderd, dragen hare werken den stempel van echte gemoedelijkheid, vrouwelijke helderheid en vindingrijk vernuft. Zoo ook in hare Hermine.

Of zij echter hier de lijn niet wat strak heeft aangehaald, — of zij niet wat afgetrokken is geweest, — willen wij niet beslissen, daar een derde druk getuigt, dat het verhaal algemeen beviel. Toch konden wij de opmerking niet verzwijgen en geven ze allen, die Hermine lazen, of lezen zullen in bedenking.

Eene zaak verwonderde ons: het *„voorwoord."* Dr. Schotel de bekende oudheidkundige en geschiedvorscher, doch die zich op het gebied der romantische schets door een enkel werk, of een paar novellen deed kennen, heeft het geleverd. Wist Elise onder hare vrienden niemand anders te vinden, die haar verhaal de wereld wilde inleiden? En welk een „voor-

woord" schreef Dr. Schotel? Hij zelf bekent: „Ik sta voor het publiek, gelijk Madame de Grammont voor Louis XIV.... en blijf met mijne vriendin aan de hand in mijne toespraak steken." Als dit eene introductie moet heeten, dan gelooven wij, dat het „voorwoord" gerust had kunnen achterwege blijven. En dit te meer, als Schotel iets verder zegt, dat hij niet in alles met de schrijfster overeenstemt en hij zich met hare gevoelens niet geheel kan vereenigen.

Ondanks het door ons nedergeschrevene durven wij vrijmoedig een aanbevelend woord aan de uitgave van den heer Thieme medegeven. Met Dr. Schotel zeggen wij *Amen* op hetgeen Elise zelf omtrent het werk ter neder schreef.

„Twee denkbeelden," zegt zij, „kampten om de eerste plaats, toen ik mij zette om dit verhaal aan te vangen. Ik poogde ze te vereenigen. Het eerste was de gedachte aan de wijze en magtige regering van God in de vernietiging van de gevolgen der misdaden, door ze ten zegen te doen worden, waar ze anders een reeks van jammer moesten zijn; misslagen, wel beschreid, maar toch onherroepelijk en onbedwingbaar in den mateloozen stroom der gevolgen, wier herdenking het berouwvol harte in eeuwigheid moest blijven folteren, ofschoon het ook vergeving voor zich had gevonden. Neen, vergeving alleen is voor ons niet genoeg, maar uitdelging, maar vernietiging der schuld, door ook de gevolgen onzer misdaden weg te nemen, zoodat wij de doornen die wij in onze dwaasheid en boosheid op het pad onzer naasten hebben geplant, hem ten zegen worden in stede van kwaad, opdat er rust zou zijn voor onze ziele, rust in het bloed des kruises en in de regering van den middelaar Gods en der menschen.

Het andere denkbeeld was, eene schets te geven van enkele godsdienstrigtingen in onze dagen — zielsziekten te beschrijven, zoo als ik ze van nabij heb leeren kennen, en daardoor, — o mogt God het mij geven, — iets bij te dragen, zoo al niet ter genezing, dan toch ter voorkoming van deze niet zeldzame kwalen, zoo gevaarlijk en verderfelijk in hare uitwerkselen, zoo ligt in het hart geslopen als men ze niet kent."

L. H.

Alcohol, zijne plaats en zijn vermogen; een volksboek van Prof. Miller, *lijfarts van H. M. koningin Victoria enz. Uit het Engelsch vertaald, door* F. Bruins, *hoofd* (-) *onderwijzer te Groningen enz. Uitgave van* G. Eerelman, *te Stads-Kanaal*, 1862.

Stond het niet reeds op het titelblad uitgedrukt, dat wij hier met een volksboek te doen hebben, dan waarlijk zouden wij gedacht hebben, een streng wetenschappelijk werk voor ons te zien, geschreven door een prof. en vertaald door een Dr. of doctorandus in de wis- en natuurkundige wetenschappen. Wij hebben hier echter alleen een volksboek voor ons, dat vertaald is door een' (let wel!) schoolmeester, die behalve den rang dien hij bekleedt, ons ook vertelt dat hij is . . . lid der Nederlandsche vereeniging tot afschaffing van sterken drank als volksdrank. Deze laatste titulatuur moet voorzeker tot aanbeveling strekken bij de afschaffers; om onzentwille had hij die gekheid er wel af kunnen laten of er anders nog meerder kunnen bijvoegen, als: lid van het Departement der Maatschappij tot N. v. 't A. of die van Nijverheid, Landbouw, Verbetering van 't paardenras enz. Al dat moois doet voor de meerdere of mindere degelijkheid van een werk niets af. Men wane niet dat wij er iets tegen hebben, dat een op medisch gebied te huis behoorend werk door een schoolmeester geschreven is, och neen! in onzen tijd van wetenschap-populariseringsmanie vinden wij het zelfs prijselijk, dat ook een soi-disant oningewijde zich op een gebied waagt, waar hij niet gewoon is den scepter te zwaaijen en ook eens van uit het duffe schoollokaal een blik werpt in de vrije natuur. Maar om over een onderwerp te kunnen medespreken moet men ook toonen, het ten volle te kennen en er geheel mede vertrouwd te zijn; in het onderhavige geval is het ons niet voldoende, dat de heer Br. een Engelsch werk kan vertalen en lid is van zeker departement; daarbij straalt er in zijn vertalingswerk eene zekere pedanterie door, die ons degoutteert en die wij maar niet nader zullen omschrijven, terwijl het bij ons nog geen burggerregt gekregen hebbende apostropheren der bepalende lidwoorden, wanneer er een klinker op volgt enz. als: *d'arbeid*, *d'inspanning* ons

niet bevalt, al heeft de vertaler dit welligt op gezag van Dr. Nassau gedaan. En om te bewijzen dat de vertaler de taak die hij op zich nam, niet magtig was, is het voldoende te zeggen, dat hij spreekt van het min gebruikelijke *jodine* in plaats van jodium) van *strijchnia* (in pl. van strychnine) van *oinamanie* (in pl. van oinomanie) van *hemorrhages*, lees *hae*morrhagines en dergelijke andere fraaijigheden meer.

't Is waarlijk jammer van 't werk, dat door zulke onbekwame handen vertaald is, daar het wezenlijk veel goeds bevat, dat wel behartigd mag worden. Onze afkeurende stem betreft dan ook enkel de vertaling en is niet van toepassing op het origineel. Het is o. i. onverantwoordelijk van een uitgever, om iemand een werk te doen vertalen, zonder zich over diens bekwaamheden, betreffende het te behandelen onderwerp, vergewischt te hebben, ofschoon het niet altijd *gegradueerde* personen behoeven te zijn (de doctorshoed geeft niet altijd het verstand!!). Het doet ons inderdaad leed, dat dit ontegenzeggelijk nuttig werk niet aan betere handen is toevertrouwd, ware dit het geval geweest, het zou voorzeker een gunstiger onthaal ondervonden hebben, dán nu waarschijnlijk het geval zal zijn. Om den lezer echter eenigzins met het werk bekend te maken en hem niet geheel van de kennismaking te doen afschrikken, daar er op de uitgave zelf weinig of niets valt aan te merken, zullen wij den rijken „inhoud" opgeven, verdeeld in de volgende hoofdstukken, n. l. alcohol, zijne *plaats:* als een vergift, als een geneesmiddel, als voedsel, als een weelde-artikel; alcohol, zijn *vermogen:* als een vergift, als een geneesmiddel, als voedsel, als eene specerij, als weelde-artikel, als steun bij ligchaams-arbeid, als steun bij verstands-arbeid, als hulpmiddel om koude te verduren, als hulpmiddel om hitte te verduren, als middel om ziekte te weren, als middel om ziekte te veroorzaken, als middel om den ouderdom te koesteren, als middel om het leven te verlengen, als middel om den geest te krenken, als een werktuig der ondeugd, als een tegenstander van het evangelie, om zijn slagtoffer te boeijen. Besluit. Ziedaar den „index" van het deugdelijk werk des Engelschen schrijvers. Mogten velen de wijze lessen en nuttige raadgevingen daarin gegeven, ter harte nemen; moge het een waar volksboek worden en

spoedig een aan bevoegder handen toevertrouwde herdruk beleven, waartoe geen lidmaatschap der afschaffingsmaatschappij bepaald vereischte is. JESSE.

Mr. J. R. Couperus, *de geest van art.* 110 *van het Ned.-Indisch regerings-reglement, beschouwd als wettelijke grondslag voor de aanstaande Indische drukpers-wet. Te 's Gravenhage, bij* H. C. Susan CHz., 1863. *Prijs f* 2,25.

J. J. A. Schill, *over de drukpers in Nederlandsch-Indië. Academisch proefschrift. Te Leiden, bij* S. C. van Doesburgh, 1863.

Twee brochures, reeds daarom waardig er de aandacht van den lezer op te vestigen, in zooverre zij beiden zijn gewijd aan de drukpers-quaestie in Indië, het eerste meer een geschrift van compilatie, zoo als de schrijver dat zelf in zijne voorrede erkent, het tweede eene belangrijke wetenschappelijke dissertatie, het eerste zich bloot bepalende tot het *jus constitutum* (art. 110 van het Indische regeringsreglement) en de geschiedenis van dat artikel op zeer conservatieve wijze voordragende, het tweede zich veel verder begevende op dat gebied, door de behandeling van het beruchte reglement op de drukwerken in Nederlandsch-Indie, het eenmaal te regt genoemde „gewrocht der duisternis": in beiden kritiek, doch in het eerste geschrift de kritiek niet van een oud-raadsheer in het hoog geregtshof en lid in het Hoog Militair geregtshof in Nederlandsch-Indie, gelijk zich de heer Couperus op het titelblad noemt, maar veeleer van een dagbladschrijver, die het bijblad der Staats-Courant opslaat, de redevoeringen, door voor- en tegenstanders der regering uitgesproken, ontleedt, partijdig wedergeeft en vooral datgene in het heldere daglicht plaatst, wat met zijne beginselen overeenkomt, in het tweede kritiek van een schrijver, die Minerva's drempel zoo straks nog betrad, nog doorvoed is van de kritische methode, welke hem zijn hoogleeraar heeft ingeprent, nog gloeit van dien wetenschappelijken zin, die zich niet bloot tot het bestaande regt bepaalt, maar dat regt toetst aan de wetenschap, aan de praktijk en bovenal aan de rede, die onfeilbaarste gids van iedere kennis. Het kan niet anders, of, indien wij dit voorop stellen, de indruk, dien de lezing dezer geschriften op iederen onbevooroordeelde zal maken, moet gunstiger uitvallen voor den jeugdigen schrijver, voor

wien zich eerst eene toekomst opent, dan voor den naar wij meenen gepensioneerden raadsheer, die een verleden achter zich heeft. Ieder, die eene naauwgezette overweging van een belangrijk onderwerp aan de hand der historie en kritiek hooger schat dan eene getrunceerde compilatie van ellenlange redevoeringen, die, hetgeen de heer Couperus geheel heeft voorbijgezien, nimmer volkomen des wetgevers bedoeling kunnen uitdrukken, die soms zoo duister zijn, dat het moeijelijk valt er uit af te leiden, of de spreker zijne stem voor of tegen een amendement zal uitbrengen, zal reeds daarom de voorkeur geven aan het bondig geschrift van den heer Schill, die zijn onderwerp historisch, kritisch, maar bovenal waarheidlievend bespreekt. Een voorbeeld moge onze meening verduidelijken.

Op bl. 60 van het werk van den heer Couperus (dat 241 bladzijden telt, waarvan echter 111 zijn gewijd aan een overdruk van reglementen en toelichtingen, welke reeds elders, o. a. in het bekende werkje in 1857, bij den heer Nijgh te Rotterdam verschenen, waren verzameld) komt de schrijver tot deze conclusie: „Zoo wij nu" — zegt hij — „bij resumtie nagaan, welke indrukken deze vijf voorstanders der drukpers-vrijheid in Indië bij de meerderheid hebben moeten nalaten, dan gelooven wij dienaangaande te kunnen aannemem: dat de heeren Thorbecke en van Bosse in haar oog wel niet anders hebben kunnen voorkomen, dan als renegaten van hunne vroegere preventieve beginselen, de heer van Eck dan als westersch beoordeelaar in Oostersche zaken, de heer van Hoëvell dan als publicist, die zijne eigene zaak verstond (leze: voorstond), — en de heer Sloet tot Oldhuis dan als een zeer overdreven beoordeelaar der geheime Indische regerings-rigting."

Zie, dat is de taal van den dagbladschrijver, die, in plaats van argumenten te wederleggen, persoonlijke aanvallen rigt tegen de tegenstanders zijner overtuiging, en die daarbij vergeet, dat *deze* niet als hij zich op een onzijdig standpunt plaatsen en dat *hunne* overtuiging de vrucht is van een ernstig en gemoedelijk nadenken. En dit moet te meer bevreemden, omdat de schrijver zegt zich van persoonlijke aanvallen te willen onthouden.

Daartegenover staat de jeugdige beoefenaar der wetenschap,

die in eene kernachtige verhandeling den toestand der drukpers in Oost-Indië van de vroegste tijden af gadeslaat, de verschillende regelementen op het beleid der regering achtereenvolgens onderzoekt, de gevoelens zijner tegenstanders eerbiedigt, door de praktijk van anderen aanvult wat hem aan practische kennis ontbreekt en in zijn vierde hoofdstuk, over de vrijheid van drukpers in Nederlandsch-Indië zijne eigene denkbeelden vrijmoedig blootlegt en de tegenbedenkingen met bescheidenheid, maar met nadruk bestrijdt.

In de brochure van den heer Couperus hartstogtelijke voorstelling, ook waar hij eene enkele maal zijne tegenstanders in de Tweede Kamer regt doet wedervaren en hulde brengt aan het zeldzame talent, hetwelk hij vooral in den tegenwoordigen minister van binnenlandsche zaken, in 1854 hoofd der oppositie, ontdekt. Maar als hij de taktiek der oppositie prijst, dan is het om slechts te meer haar te verkleinen. Niets van dat alles bij den heer Schill. Hij verwijdert zich van het tooneel der politieke debatten van 1854, welligt zelfs te zeer, want daarvoor had in zijne dissertatie wel een afzonderlijk hoofdstuk mogen worden ingeruimd; hij behandelt zijn onderwerp, vrij van hartstogt, met kalmte en bezadigdheid, en waar hij denkbeelden aan anderen ontleent, is het niet aan de volbloed- of halfslagtige leden der oudgasten-partij, maar aan de coryfeën der wetenschap.

Doch wat wij tot dusver opmerkten, had meer betrekking tot den vorm der geschriften dan wel tot hunnen inhoud, ofschoon wij tevens de gelegenheid hadden reeds een algemeen woord over den inhoud in het midden te brengen. Gaan wij thans dien inhoud meer in bijzonderheden na.

Vooraf moet de stand van de drukpers-quaestie onzen lezer duidelijk voor oogen staan.

Tot 1856 bestonden in Indië geene wettelijke bepalingen omtrent de drukpers. De heer Schill leert ons in zijn historisch overzigt te regt, dat wel de gouverneur-generaal het regt had personen, verdacht van eenige handelingen, strekkende tot ondermijning van het publiek gezag of tot storing van de publieke rust en veiligheid, onverwijld uit de bezittingen van den staat te verwijderen, en dat die bepaling hare toepassing vond op de zoodanigen, die door het uitstrooijen van libellen de openbare orde in Indie in gevaar

bragten, maar in de verschillende reglementen op het beleid der regering in Nederlandsch Indie van 1815, 1818, 1827, 1830, 1836 zal men geen spoor vinden van regeling van het punt der drukpers afzonderlijk. Het beroep van drukker of uitgever of handelaar in drukwerken was, even als ieder ander bedrijf, geheel vrij, hoezeer de gewoonte medebragt tot het uitoefenen van dit bedrijf concessie aan te vragen. Art. 110 van het regeringsreglement van 1854, de eerste wettelijke bepaling over de drukpers, werd na langdurige beraadslaging in de tweede kamer der staten-generaal aldus vastgesteld:

„Het toezigt der regering op de drukpers wordt bij algemeene verordening geregeld, in overeenstemming met het beginsel, dat het door de drukpers openbaren van gedachten of gevoelens en het toelaten van elders dan in Nederland gedrukte stukken geene andere belemmering mogen ondervinden, dan tot verzekering der openbare orde gevorderd wordt.

In Nederland gedrukte stukken worden onbelemmerd toegelaten, behoudens ieders verantwoordelijkheid, volgens regels, bij algemeene verordening te stellen."

Dat artikel, wet geworden, vorderde aanvulling en uitvoering door eene *algemeene verordening*, dat kon zijn volgens art. 31 van het regeringsreglement òf eene wet òf een koninklijk besluit òf eene ordonnantie van den gouverneur-generaal.

Het kabinet van 1854 regelde, in strijd met hetgeen *zeer vele* leden der vertegenwoordiging verlangden en ook *haar*, en dus niet alleen de regering (gelijk de heer Couperus in zijne voorrede, als bestond daaraan niet de minste twijfel, stoutweg aanvoert), behoort het onderzoek of behoefte bestaat aan wettelijke regeling van koloniale onderwerpen, de aangelegenheid der drukpers bij koninklijk besluit. Het reglement op de drukpers in Ned.-Indië werd vastgesteld bij koninklijk besluit van 8 April 1856 en afgekondigd den 10 November daaraanvolgende. Dat reglement waarvan de nota van toelichting in het aangehaalde werkje van den heer Nijgh voorkomt, was zeer zeker in strijd met den geest en de bedoeling van art. 110 van het regeringsreglement, in zooverre dat aan de drukpers in Indië een ongekende dwang

werd opgelegd. Het is niet te ontkennen, dat art. 110 — en de bestaande wet moet bovenal geëerbiedigd worden — *ook* een preventief stelsel volgde ten opzigte van niet in Nederland gedrukte stukken en *alleen* een repressief stelsel ten opzigte van Nederlandsche persproducten. In zooverre was ook in het beruchte reglement het preventief en repressief stelsel gehuldigd, gelijk het regeringsreglement voorschreef. Maar wat de bewering wettigt, dat er werkelijk strijd bestond tusschen *geest* en *letter* van beiden, is dat het Indisch drukpersreglement in zijne toepassing der Indische grondwet, met voorbijzien van bestaande omstandigheden, met voorbijzien van de eischen des tijds, met voorbijzien van de pligten van een liberaal gouvernement, dat de drukpersbelemmering, indien zij noodzakelijk is, zoo min drukkend mogelijk moet maken, haar *zooveel mogelijk* aan banden heeft gelegd, en vrije uiting van gevoelens *zooveel mogelijk* heeft trachten te smoren. Repressief mogt het reglement zijn, maar niet zóó repressief, dat de beoordeeling van regeringsdaden, vooral in Indië, gelijk de jongste tijden hebben geleerd, zoo hoogst noodzakelijk, altijd zou moeten beschouwd worden „als opzetting tot haat of minachting tegen de regering." Preventief mogt het reglement zijn, maar niet zóó preventief, dat niet enkel verpligte onderteekening door den schrijver in couranten en tijdschriften gevorderd werd van alle, ook van louter wetenschappelijke opstellen, maar ook hooge borgtogten werden geëischt van ieder die het beroep van drukker, uitgever of handelaar in drukwerken, in de uitgebreidste beteekenis, uitoefent, om daarop te verhalen veroordeelingen o. a. wegens misdrijven en overtredingen, waaraan hij ten eenemale vreemd en onschuldig is, maar ook de vrijheid voor de uitoefening van alle deze beroepen werd afhankelijk gemaakt van het goedvinden van de uitvoerende magt, wier voorafgaand verlof men wel niet behoeft, maar die toch voor een bepaald persoon de uitoefening van het beroep kan verbieden, als zij dit, *in het belang der openbare orde, noodig oordeelt*. De waarheid vordert te erkennen, dat indien het reglement, in weerwil van zijne erkende gebreken en alle vrijheid-doodende bepalingen, waarvan door den heer Schill een uitnemende kritiek wordt geleverd, en waarover de heer Couperus vol-

staat met te zeggen: „Zonder ons zegel te hechten aan het thans in gebruik zijnde epitheton van *gewrocht der duisternis* vinden wij evenwel in dit reglement weinig, ja nagenoeg geene waarborgen voor de openbare orde in het staatsbelang, en groote bemoeijelijking daarentegen in alles wat de drukpers onschadelijks in Indie zoude kunnen bevatten" — indien dit reglement, in weerwil van de felle afkeuring, waaraan het in en buiten de kamers is blootgestaan, reeds zeven jaren achtereen in werking bleef, dit alleen het gevolg is geweest van de mildere toepassing der ambtenaren, met het toezigt over en de bestraffing van de drukpers-aangelegenheden belast. Het reglement was in zijne bepalingen zoo knellend mogelijk, knellender zelfs dan het bekende plakkaat van Alva van 10 Maart 1570 (Brandt I, 512), waarop de heer van Hoëvell wees in de zitting van de Tweede Kamer van 29 April 1857, maar de toepassing geschiedde met eene vrijgevigheid, welke, hoezeer zij afhankelijk blijft van de gezindheid van ambtenaren, en geen waarborg voor de toekomst oplevert, alle hulde verdient.

Maar de noodzakelijkheid van eene wettelijke en tevens van eene uit zich zelve regtvaardige regeling der aangelegenheid van de drukpers deed de vroegere oppositie steeds aandringen op indiening eener wet tot vervanging van een in waarheid reactionnair reglement. De oppositie, thans reeds anderhalf jaar aan het bewind ondanks scherper verguizing dan ooit een bewind ondervond, behoort zich ook van deze taak te kwijten, eene taak, die de beide schrijvers te regt moeijelijk achten, maar waarvan de moeijelijkheid niet vermindert, als men nagaat, dat daarbij de bestaande wet, het bovengemeld art. 110 van het regerings-reglement moet worden nageleefd.

Hier moeten wij de denkbeelden der beide schrijvers blootleggen en ook de onze doen kennen. Het zal blijken, dat wij deze quaestie uit een geheel onpartijdig oogpunt beschouwen en daarbij alleen letten op de wezenlijke belangen van het moederland en onze koloniën.

De heer Couperus beweegt zich, gelijk wij reeds aanmerkten, bloot op het gebied van de wet, en tracht den geest van art. 110 te doen kennen. En hoe blijkbare voorliefde hij nu koestert voor de meening van hen, die met

kracht de vrijheid van drukpers in Indie hebben bestreden, met hoe groote partijdigheid hij ook de gevoelens zijner tegenstanders aanhaalt, met hoeveel ingenomenheid hij ook een blaam tracht te leggen op de overtuiging van onafhankelijke volksvertegenwoordigers, die boven die blaam verre verheven zijn, kan men ten minste van hem niet zeggen als van andere dagbladschrijvers, dat hij de waarheid *geheel* verminkt voorstelt en de gronden der tegenstanders *geheel* onvermeld laat. Het gevoelen althans van den vroegeren leider der oppositie wordt geenszins onjuist voorgesteld; de heldere redeneringen van dien redenaar worden op bl. 32 wel zeer kort, maar althans naar waarheid medegedeeld. Over het algemeen zal de lezer echter altijd liever de voorkeur geven aan eene raadpleging van het onvervalschte bijblad dan aan eene voorbedachtelijke compilatie van argumenten. Het werk van den heer Couperus is daar om te bewijzen, dat hartstogtelijke voorliefde voor een bepaald stelsel wel eens argumenten van tegenstanders onbesproken voorbijgaat en daarentegen menige spitsvondigheid van bondgenooten tot argument zoekt te verheffen. Maar de heer Couperus heeft zeker die verdienste, dat hij zijn stelsel onafgebroken volhoudt. Voor hem is de vrijheid van drukpers in Indie een gruwel. Zij is volgens hem consequent in het Engelsche stelsel van opzettelijke opleiding der kolonien voor de onafhankelijkheid, maar zij past niet voor Nederland, zoo lang dat nog behoefte heeft aan de directe en indirecte voordeelen, die thans uit Nederlandsch Indië worden getrokken en zoo lang Indie moet beschouwd worden als eene groote koffij- en suiker-plantage. Bij ons moet de drukpersvrijheid geheel en al ondergeschikt blijven aan de zorg voor het behoud dier plantage. Daarom verheugt hij zich over de afstemming van het amendement van den heer Thorbecke (met 41 tegen 14 stemmen) die alleen een repressief stelsel wilde huldigen. Hij stemt ten volle in met het betoog van wijlen den heer Stolte, dat de vereeniging der menigvuldige heterogene posten, welke de ambtenaren in Indië op zich moeten nemen, groote stof oplevert om dat personeel over den hekel te halen, dat dusdanige ambtenaren, door de vrije drukpers ten toon gesteld, gehekeld, gekwetst en verguisd, noch de bevoegdheid, noch den tijd hebben om op schotschriften te antwoorden, dat vrijheid van drukpers

alzoo moet strekken tot verbreking van de zoo noodzakelijke eenheid en harmonie en dientengevolge van ons gezag in Indië, dat den onmondigen en onwetenden Javaan daardoor beginselen zullen worden ingeprent, waarvoor hij geenszins rijp is en waarvan verzet tegen ons gezag het gevolg moet zijn. Dat zijn de schrikverwekkende denkbeelden van den heer Stolte, die de heer Couperus overneemt. Want de schrijver erkent (bl. 74), dat het „geenszins in zijne bedoelingen heeft gelegen zijne eigene denkbeelden omtrent de al of niet doelmatigheid der drukpers-vrijheid in Indie te doen kennen," en hij bepaalt zich, wat zijne eigene meening betreft, tot eene toelichting uit zijne ervaring als jongeling, nog rossende in de binnenlanden, als controleur der landelijke inkomsten en cultures, als omgaand regter enz. enz. Men is nu natuurlijk zeer nieuwsgierig de vruchten dier ervaring te vernemen. Zij bepaalt zich enkel tot dit ééne punt, dat in 1844/45 in het weinige palen van Padang gelegene Pau bij gelegenheid, dat door den civielen en militairen gouverneur van Sumatra's Westkust Michiels eenige bevelen waren gegeven met betrekking tot de padieteelt, de bevolking weigerachtig bleef, die ten uitvoer te brengen en de kleine geestelijkheid gebruik maakte van deze gelegenheid, om alles in rep en roer te brengen, binnen Padang godsdienstige voorlezingen te houden om oproer onder de bevolking te zaaijen en onder de inlandsche bevolking schrifturen te verspreiden, welke in het Maleisch met Arabische letters *onduidelijk* (niet zeer schrander van de oproerstokers) geschreven, de strekking hadden om al de ingezetenen van Padang te vuur en te zwaarde te verdelgen. Doch wat, mag men vragen, bewijst deze ervaring tegen vrijheid van drukpers? Kan zoodanige verspreiding door preventieve maatregelen worden tegengegaan, wanneer men de strengste repressieve maatregelen gering telt? Of kan de heer Couperus in ernst meenen, dat het krachtigste stelsel van voorzorg het misbruik der drukpers beteugelt? Wettigt zoodanige geest van oproer de werking van het preventief gezag, dan oefent het in waarheid reeds repressie uit, want dan *is* werkelijk vergrijp gepleegd tegen de openbare orde en den staat. De toelichting van den oud-raadsheer kan dus weinig gezegd worden het vraagstuk op te helderen. Doch dit daargelaten,

en wijl wij alleen de bedoeling van den schrijver nasporen, erkennen wij dat de schrijver zijn stelsel van beteugeling van alle vrijheid tot het uiterste toe volhoudt, wanneer hij zijne afkeuring te kennen geeft over het laatste lid van art. 110 van het regeringsreglement en eenigzins uitvoerig uitwijdt over den misstap, dien de Tweede Kamer z. i. beging door een amendement aan te nemen van den heer Mackay, dat ten aanzien van in Nederland gedrukte stukken van het preventief stelsel afweek. Hij laakt die „gewetenstransactie," even als hij met *sommige* leden der Eerste Kamer (dus niet de geheele Eerste Kamer) misprijst de aanneming van een ander amandement, dat van den heer van Bosse, dat belemmering der drukpers alleen gedoogde ter verzekering der openbare orde, en niet gelijk het ontwerp veel verder ging „in het belang van den staat." De schrijver eerbiedigt echter de bestaande wet, en stort in Oostersche ontboezemingen over de wenschelijkheid om zich over Oostersche zaken op Oostersche standpunten te plaatsen, de hoop uit dat de nieuwe drukperswet de bezwaren, welke uit het regeringsreglement kunnen voortvloeijen, zooveel mogelijk moge wegnemen.

De heer Schill gaat in zijn geschrift van een geheel ander standpunt uit dan de heer Couperus. Hij drukt rondborstig zijn gevoelen uit, wanneer hij omtrent het koloniaal regeringsbeleid van den vorigen schrijver in opvatting ten eenemale verschilt. Volgens hem toch moet dat beleid niet strekken om Indie alleen te beschouwen als eene groote koffij- en suiker-plantage. Hij kiest liever het stelsel van langzame opleiding der kolonie tot onafhankelijkheid. „De beschaving is niet te weren" — merkt de schrijver op: „vroeg of laat zal zij toch bij de Indische bevolking ingang vinden, en schijnt het dan niet verkieslijk, dat zij door de regering daar aangebragt en bevorderd zij, haar als beschermster erkenne, dan dat zij, sterk genoeg geworden, zich plotseling tegen haar verzet?" Hij hoopt dat „als eens de omstandigheden daar zijn, welke de voortduring der overheersching niet meer gedoogen, uit het tegenwoordig wingewest een met Nederland bevriende staat worde geboren." Waar de schrijver zich dit doel voorstelt, behoeft hij de nadeelen der drukpers-vrijheid minder te vreezen. Hij toont zich dan ook een warm voor-

stander dier vrijheid, betreurt de verwerping van het amendement van den heer Thorbecke en betoogt vooral dat in Indië, de weinige bekendheid der ambtenaren met oostersche talen niet gerekend, een praeventief toezigt, hoe uitgebreid ook en hoe streng ook volgehouden, moeijelijk door te voeren is, dat het praeventief stelsel zich nooit genoegzaam toont, dat het steeds moet aangevuld worden door het stelsel, dat er tegenover staat, en uit dien hoofde in zijne werking zoo ligt kan worden verscherpt. Hoe zal men ooit een voldoend toezigt kunnen uitoefenen op de Chinezen, van wie ieder zijne eigene drukkerij heeft? Hoe zal men ooit de geheele kust van Java, om van andere eilanden te zwijgen, zoo kunnen bewaken, dat de invoer van gedrukte of geschreven stukken worde tegengegaan? Hoe zal men ooit voorkomen, dat degeen, die moeijelijkheden ondervindt tegen eene door hem voorgenomen publicatie, zijne toevlugt neme tot vreemde bladen, en die per post naar Indië doe rondzenden, of ook wel zijn geschrift naar Nederland zende om van daar vrijelijk te worden ingevoerd? En hoe koestert men zoo groote vrees voor den inlander? Thans verkeert hij nog in een staat van onbeschaafdheid en houdt hij zich bijna nimmer op met het lezen van boeken of couranten. En is eenmaal de beschaving tot hem doorgedrongen, dan leest hij met oordeel des onderscheids en dan zal hij, gelijk iedere beschaafde natie, voor ieder verderfelijk geschrift ook het weldadig tegengift erlangen. Eindelijk beroept hij zich op het bekende voorbeeld van Engeland, herinnert dat de vrijheid der drukpers zeker niet de oorzaak is geweest van den opstand, in Britsch-Indie uitgebarsten en doet uitkomen, dat mannen als de Bus de Gisignies en van der Capellen de overwegende voordeelen, uit de vrije drukpers voortvloeijende; erkenden.

Tot dusver de beide schrijvers, die, gelijk wij aanwezen, lijnregt tegen elkander overstaan. Wat ons oordeel betreft, moeten wij vóór alles deze opmerking maken, dat het geheel verkeerd is, gelijk de heer Couperus zich tot taak heeft gesteld, de quaestie der vrije drukpers te identifieren met het algeheele koloniale regeringsbeleid. Wel moet worden toegegeven, dat de belemmerde drukpers een welkome schakel is in het stelsel van koloniaal behoud, omdat daardoor

vele knevelarijen der bevolking, vele daden van willekeur in het duister zouden verscholen blijven, maar dat het verlies van ons gezag het noodzakelijk gevolg moet zijn van de invoering onzer vrije drukpers, komt ons voor eene zeer overdrevene beschouwing te zijn, wel geschikt om op zenuwachtige gemoederen indruk te maken, maar die den toets van een kalm oordeel niet kan doorstaan. Wij kunnen hier evenmin den heer Schill toegeven, die in een ander uiterste vervalt, en vrijheid van drukpers begeert in het vooruitzigt eener eenmaal onafhankelijke kolonie. Ware dit het noodzakelijk uitvloeisel van eene drukpersvrijheid, wij zouden regt hebben de stelling te verdedigen, dat Nederlands belangen niet vorderen haar in Indië in te voeren. Maar beide schrijvers maken zich schuldig aan overdrijving en indien wij warme voorstanders zijn van vrijheid van drukpers in Indië (behoudens natuurlijk strenger repressief stelsel dan in Nederland) dan is het omdat wij juist daarvan verwachten de bevestiging van ons koloniaal stelsel, de bevestiging van het welbegrepen belang van het moederland, de bevestiging bovenal van ons gezag in Indie. Indien toch drukpersvrijheid in het algemeen dit voordeel heeft, dat daardoor eene voortdurende en vrijmoedige contrôle wordt uitgeoefend op de handelingen eener regering, welke, zoo zij met bescheidenheid en ingetogenheid geschiedt, nooit anders dan nut kan te weeg brengen en het licht der waarheid over toestanden en handelingen verspreiden, hoeveel te meer zal dit waar zijn in Indië, waar zoovele misbruiken plaats grijpen, waar het kultuurstelsel, dat uit zijnen aard strekt om alle belangen te bevredigen, door eene met het belang van den onschuldigen Javaan geheel strijdige toepassing, uit zijne voegen wordt losgerukt, waar juist de pers moet strekken om die eenheid, harmonie en zamenwerking in het Indisch bestuur te bevorderen, waarvan het gemis alleen is toe te schrijven aan de weinige ruimte, welke aan de drukpers werd toegelaten? Gelijk overal, zal het hier ook gelden, dat de pamphletschrijver, wien het te doen is om een persoonlijken wrok te voldoen, zich zelven straft, vermits de welgezinden hem niet zullen gelooven, maar hij, die met ernst en met die bedaardheid, welke het gewigt der zaak vordert, zijne klagten uitspreekt over de werking van het Indisch bestuur in zijn geheelen omvang of in zijne onderdeelen, zal een loffelijk werk

hebben volbragt, zal hebben bijgedragen tot versterking van ons gezag in Indie. En wee het gezag, dat geene aanmerkingen kan verdragen! Het belijdt zijne schuld, het ontsluijert zijne zwakheid. Waarom zal de pers geen oordeel mogen vellen over het geringe ambtelijke personeel, over de uitspattingen van regenten, over de oorzaken van een gebrekkigen geldsomloop, over de voordeelen van een verkoop van producten in Indië en over zoovele andere ontelbare belangen? De vrije en beschaafde pers zal ook hier der regering tot voorlichting verstrekken, tot een waarborg dat op den duur de bestaande gebreken niet zullen bestendigd blijven. Niet de vrije pers is de oorzaak der omwentelingen. En indien eens in Nederlandsch-Indie eene zoo hooge ontevredenheid bestond, dat zij leidde onder de bevolking tot opstand en verzet, zal men dan in ernst kunnen meenen, dat de vrije pers daarvan de schuld draagt? Of zal men, onpartijdig de zaak beoordeelende, niet veeleer geneigd zijn tot de bewering, dat revolutien ontstaan ook daar, waar de pers aan banden is gelegd, en daar nog veel eerder, omdat dwang van zelve tot opstand leidt, omdat de vrije drukpers, die ontvlamde gemoederen tot bedaren kan brengen en de stem der rede doet plaats nemen in de harten, waar kort nog onstuimige drift woonde, een onwaardeerbaar geneesmiddel tegen dergelijke bandeloosheid van een volk in zich bevat. Eene regering, die langzamerhand wezenlijke gebreken herstelt, regtmatige grieven wegneemt, ernstige gevaren voorkomt, behoeft geen vrije pers te vreezen, want zij vindt daarin een krachtigen, en wat nog meer zegt, een geheel ongeroepen en zelfstandigen steun.

Dus zijn wij in het algemeen voor vrijheid van drukpers ook in Indie. Maar het komt hier niet aan op het *jus constituendum.* Wij moeten ons met den heer Couperus plaatsen op het terrein van het *jus constitutum*, en ook de heer Schill erkent het, wanneer hij zich wel bij voorkeur bewegende op het algemeen terrein van theorie en bespiegeling, toch op bl. 101 niet kan nalaten de uitdrukking te bezigen, dat men in het drukpers-reglement het praeventief systeem heeft gevolgd.

Art. 110 van het regeringsreglement moet worden toegepast, moet worden uitgewerkt. Wij mogen niet meer vragen, hoe wij zouden gewenscht hebben, dat het artikel luidde. Wij moeten het aannemen, gelijk het in het regeringsreglement

te lezen staat. Wij erkennen volkomen, dat dit artikel, gelijk zoo menig ander artikel dierzelfde wet, is een artikel van transactie, waardig de regering van transactie, welke toenmaals aan het bewind was. De heer Couperus heeft volkomen gelijk, dat het tweede lid van het artikel niet in harmonie is met het eerste, dat reeds daardoor het praeventief stelsel wordt onmogelijk gemaakt. In Nederland gedrukte stukken kunnen in Indië vrijelijk worden ingevoerd, en de voorsteller van deze wijziging wilde bepaaldelijk de propaganda bevorderen, maar is niet juist de godsdienstige quaestie de teederste snaar van den Javaan? En is het niet hoogst inconsequent dat stukken, in oosterste talen in Indië gedrukt, aan praeventie onderhevig zijn, terwijl de praeventie niet gevorderd wordt van stukken in dezelfde taal in Nederland gedrukt? Is het niet nog meer inconsequent, dat men zooveel mogelijk den Javaan vreemd wil laten van het bewustzijn dat hij wordt geregeerd door een systeem van overheersching en terzelfder tijd den vrijen invoer van het Bijblad toelaat, dat telkenmale die onloochenbare waarheid verkondigt en waarvan menigmalen vertalingen onder de bevolking worden verspreid?

Dit alles bevestigt het gezegde, dat zelfs de partij van het behoud opziet tegen een zuiver stelsel van praeventie. *Sed lex ita scripta.* En nu is het de vraag alleen, hoe de woorden: *het toezigt der regering op de drukpers* in art. 110 regeringsreglement te verstaan? Die woorden erkennen de noodzakelijkheid van een praeventief stelsel, maar geven volkomen vrijheid tot toepassing. Het toezigt kan bij de wet worden uitgebreid, kan ook worden beperkt. Het kan naderen tot het denkbeeld van drukpersdwang, het kan ook naderen tot dat van drukpersvrijheid. Het beruchte Myer-reglement vond billijke afkeuring, omdat het te zware voorwaarden inhield: de nieuwe wet, van een vrijzinnig kabinet uitgaande, welks hoofd de drukpers-vrijheid in de kamer met kracht verdedigde, kan eene liberaler toepassing bevatten. Wij zouden wenschen, dat de borgtogten werden afgeschaft, geheel ten onregte met eene patentbelasting gelijk gesteld; wij zouden verlangen, dat het beroep van drukker, uitgever of handelaar in drukwerken aan geene de minste belemmering werd onderworpen; wij zouden alle censuur willen afgeschaft zien, welke alle vrijheid van schrijven verlamt; wij zouden geene uitdrukkelijke vergun-

ning noodzakelijk achten voor het uitgeven van nieuwe bladen of periodieke geschriften; wij zouden vooral niet kunnen goedkeuren det het stelsel van waarschuwingen met zijnen nasleep van onregtvaardigheden werd aangenomen en dat over het hoofd van iederen schrijver het zwaard van Damocles doet hangen. In één woord, wij zouden wenschen, dat alle praeventie zich bepaalde tot het voorschrift, dat alle gedrukte stukken hetzij dagbladen hetzij brochures moeten zijn voorzien van den naam van den schrijver, die zich daarvoor verantwoordelijk stelt, ook dan wanneer de verantwoordelijke redacteur van een dagblad bekend is. Op deze wijze voorkomt de uitgever, dat de vrije drukpers ontaarde in een losbandig geschrijf, dat achtenswaardige ambtenaren bezoedelt en onder den dekmantel der anonymiteit het publiek op een dwaalspoor voert. Het voorschrift van onderteekening van vlugschriften of artikelen in dagbladen maakt eene regering de repressie niet alleen gemakkelijk, maar levert een waarborg op, dat alleen het algemeen belang de prikkel is van hetgeen men schrijft, en dat de schrijver volkomen bekend is met het onderwerp, hetwelk hij behandelt. Op deze wijze kan eene wrijving van gedachten onberekenbaar nut stichten en tot ontwikkeling onzer onwaardeerbare kolonie bijdragen. Wij hadden gewenscht, dat de heer Schill zijne denkbeelden omtrent hetgeen de drukpers-wet zal bevatten, aan het publiek hadde medegedeeld, en dat hij gekomen ware tot dezelfde slotsom als wij.

Op deze wijze zal de wet worden nageleefd en zal men zoo weinig mogelijk van het zoo vurig beminde stelsel van vrije drukpers afwijken.

Wij eindigen met eene juridieke dwaling te vermelden, welke de ond-regtsgeleerde Couperus begaat door het verzenden van stukken uit Nederland naar Inië, onder kruisband gelijk te stellen met invoeren *en* verspreiden. Hij ontvangt hier van den jeugdigen Schill eene teregtwijzing op bl. 54, die te regt aantoont dat hier het criterium van openbaarheid, van toegankelijk zijn voor allen wordt gemist en de onhoudbare gevolgen van de leer van den heer Couperus in het licht plaatst.

In den aanvang zeiden wij, dat beide brochures belangrijk zijn, in zoover beiden betrekking hadden tot een der ge-

wigtigste koloniale onderwerpen. Nu wij onze taak hebben volbragt, zal de lezer kunnen beseffen, dat de lezing van de brochure van den heer Schill voor hem oneindig meer leerzaam zal zijn, dan de kennisneming van de ontboezemingen van den „deskundige" heer Couperus. K.

KORTE MEDEDEELINGEN.

Drie novellen van J. Hoek. *Te Arnhem, bij* D. A. Thieme.

Een dezer verhalen heeft vroeger gestaan in *Nederland*, een in het *Leeskabinet*, een in *de Regenboog;* nu zien zij vereenigd andermaal het licht in No. 36 van de „Guldens-editie" (288 blz.) Zij zijn bestemd om u in gefingeerde personen voor te stellen den invloed van waarachtige godsdienst op het leven, of aanschouwelijk te maken wat in des schrijvers oog godsdienst is, namelijk eene zaak over het leven, niet voor theologische hairkloverij. Als novellen laten zij zich niet onaangenaam lezen; het eerste stellen wij in dit opzigt bovenaan, terwijl het laatste ten aanzien van de proselytenjagt der R. C. kerk maar al te zeer waarheid is.

Onze gemeente. Leesboekje voor de scholen, door H. Hemkes Kz. *Te Krommenie, bij* J. de Haan, 1863, 78 *bladz., prijs f* 0.20.

De heer H. behoort tot die onderwijzers, die van zessen klaar, alle onderwerpen even gelukkig weten te behandelen, niet waar? Hoe komt dat zoo? Dat komt, omdat de heer H. door ondervinding heeft geleerd, *hoe* men de zaken moet aangrijpen; hoe de jeugd dit en dat aan 't verstand moet gebragt worden, en waaraan zij eene bepaalde behoefte heeft.

Er zijn zooveel groote menschen, die bij sommige zaken niet weten, tot wie zij zich moeten wenden; die wel veel romans hebben gelezen, maar van de inrigting van bestuur, regtbank enz. bijna niets weten. 't Is meer dan tijd, dat de jeugd daarmede wordt bekend gemaakt, niet om de kinderen tot wijsneuzen te vormen, want dat is tegenwoordig al vrij gevaarlijk; maar opdat ze later niet als domooren in hun vaderland verkeeren.

Met het grootste genoegen hebben wij het werkje gelezen en voorspellen den uitgever een groot debiet, vooral bij zulk eenen matigen prijs.

Hartelijk wenschen wij, dat onze voorspelling bewaarheid en de wakkere, onvermoeide schrijver nog lang lust en krachten moge behouden, om voor de jeugd zoo nuttig werkzaam te zijn!

BOEKBESCHOUWING.

Begin met God! Morgenoverdenkingen op elken dag des jaars, ter lezing bij de huiselijke godsdienst, aangeboden door J. F. Thieme, *Predikant te Wijngaarden, c. a. Te Arnhem, bij* J. Voltelen, 1863. *In gr. 8vo. XVI en* 456 *blz. Prijs f* 2.60.

Zie dan, hoe gij hoort! 'dat was het woord van den Heer der Kerk, tot zijne discipelen, toen hij hun de gelijkenis van den zaadzaaijer had verklaard; en zoo belangrijk die vermaning was voor hen, die geroepen zouden worden het evangelie te verkondigen, zoo gewigtig is het nog voor elken belijder van dat evangelie. Het wijst hem den weg, hoedanig de prediking van het Woord des levens de regte vruchten kan dragen, en wekt hem op, om wel voorbereid, wel gestemd en wel gezind op te komen tot de openbare zamenkomsten der christenen. Om daartoe te komen, is vooral de huiselijke godsdienstoefening een geschikt middel! maar zal deze in waarheid medewerken, om gene te heiligen, dan kan het ook in geenen deele onverschillig genoemd worden, hoe zij is ingerigt, welke werken men daarbij bezigt. Ja even gewigtig als voor de openbare vergaderingen is: *zie dan, hoe gij hoort!* geldt voor de huiselijke oefeningen: *zie dan, wat gij leest!*

Het aantal is groot van de werken, die in den stillen kring der familie kunnen gebruikt worden tot opwekking en verhooging van het christelijke leven, en men zou bijna geneigd zijn, om eene vermeerdering van dit aantal, onnoodig en gewaagd te noemen. Althans bij de uitgave van een dergelijk werk, moet de inhoud wel uitstekend zijn, wil men op eenig gunstig debiet hopen. Het werk, waarvan wij hierboven den titel afschreven, behoort ook in die cathegorie. De jeugdige Arnhemsche uitgever heeft door de pennevrucht van den jeugdigen Wijngaardschen evangeliedienaar de lijst der godsdienstige boeken met eene vermeerderd. Is ook dit boek gewenscht? Of is het overtollig?

De eerste vraag beantwoorden wij volmondig met „*ja!*" de laatste van ganscher harte met „*neen!*" De heer Thieme heeft een goed werk verrigt, met de *morgenoverdenkingen* ter lezing bij de huiselijke godsdienst aan te bieden. Wij verheugen ons in

zijn arbeid, en zijn bijzonder ingenomen met de uitgave. Vraagt men rekenschap van ons beweren? Wij geven die volgaarne. Het boek is bewerkt naar aanleiding van het Hoogduitsche Christelijke Dagboek van Lohdius en Cramer, dat, blijkens de vele herdrukken, grooten opgang maakte, maar, wel verre, van het mystische dat in de geestesvruchten van onze Duitsche naburen gevonden wordt, mede te hebben overgenomen, is dit met zorg vermeden, en kan de Nederlandsche bewerking aan alle christenen worden in handen gegeven.

De onderwerpen zijn juist gekozen, goed uitgewerkt, en gepast afgerond, zoodanig, dat er niet alleen, ook voor de minder ontwikkelden, nog stoffe van overdenking overblijft, maar tevens, dat de meer beschaafden er ruimschoots voedsel voor verstand en hart in vinden kunnen. Elke overdenking is een woord van raadgeving of bemoediging, van teregtwijzing of opwekking voor den togt, dien men elken dag verder voortzet.

Dit familiestuk — schrijver, drukker en uitgever zijn neven — verdient eene goede ontvangst in de huisgezinnen, en wij zouden om dan ook zeer bedriegen als niet een ruim debiet den uitgever beloonde voor zijne moeite, den drukker (H. C. A. Thieme te Nijmegen) eene aangename zelfvoldoening gaf voor zijne uitvoering, en den schrijver aanspoorde om ons weldra de beloofde avond-overdenkingen aan te bieden.

Uit de achterbuurt. Mededeelingen eener predikantsvrouw, mevrouw J. B. Wightman *te Shrewsbury. Tweede druk. Prijs f* 1.25.

Nadere mededeelingen uit de achterbuurt. Van mevrouw J. B. Wightman. *Prijs f* 3.60.

Een gouden boekske en zijn schrijver of des zondaarsvriend door J. Vine Hall; *met een levensbeschrijving diens merkwaardigen mans, medegedeeld door zijn zoon:* Neuman Hall, *pred. van Surrey Chapel, schrijver van „Kom tot Jezus" enz.*

Allen uit het Engelsch door C. S. Adema van Scheltema *en uitgegeven ten voordeele van het fonds tot stichting van het Willemshuis wijkgesticht te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* J. H. Scheltema.

Wij voegen de drie bovenstaande werken bijeen, omdat

de vertaling van dezelfde hand afkomstig is, allen tot hetzelfde doel zijn uitgegeven, en allen denzelfden uitgever hebben.

Eerst iets over het doel der uitgave. De predikant en eenige andere menschenvrienden uit een der wijken te Amsterdam, hadden het plan opgevat, om eene inrigting daar te stellen, waardoor aan het veelhoofdig monster van pauperisme een krachtigen strijd zou geleverd worden, en dat een sterke hefboom zou worden voor de aankweeking van beschaving en godsdienstzin. Zij wenschten een *wijkgesticht* in het leven te roepen, waar de arme niet alleen spijze voor het ligchaam, maar ook voedsel voor de ziel zou worden verstrekt. Zij vraagden de goedkeuring van Z. M. den koning op hunne plannen, en verkregen die ook, zoodat, wordt hun doel bereikt, weldra de inrigting kon worden tot stand gebragt, die prijkende met jaarcijfers 1813 en 1863, ook de achterbuurt een gedenkteeken aan het roemvolle jaar onzer verlossing van vreemde overheersching zal schenken. De giften begonnen die commissie toe te stroomen, en al spoedig was deze in staat een stuk grond van 300 vierkante ned. ellen tot den bouw van het gesticht aan te koopen. Hiertoe werd *f* 1750 — besteed en behalve deze heeft de commissie ruim *f* 6000 bijeen. Doch er is meer noodig. Men raamt de kosten op p. m. *f* 20.000. — De president der commissie meende nog iets anders te kunnen doen, dan het opwekken van de christelijke weldadigheid, om deze som bijeen te brengen. Er was een werkje, door eene edele menschenvriendin bij onze overzeesche naburen geschreven, onder zijne oogen gekomen, en hij besloot dit boekske in onze taal over te brengen, ten voordeele van het doel der commissie.

Daaraan hebben wij de vertaling van het eerste der bovenstaande werkjes te danken. Wij kunnen omtrent dit geschrift kort zijn. De eerste oplage van 1000 exemplaren is binnen een jaar uitverkocht, en dit, niettegenstaande dat het niet in commissie werd verzonden. Eene tweede oplage was noodig en daarvan ligt een exemplaar voor ons. Wij gelooven dat deze vermelding genoeg is, om den inhoud als gepaste en goede loctuur aan te bevelen.

No. II is een vervolg van No. I en zij, die het eerste bezitten, kunnen het tweede niet ontberen, omdat zij te zamen een geheel vormen. Het is in denzelfden trant ge-

schreven, heeft hetzelfde onderwerp ter behandeling en kan op denzelfden lof aanspraak maken. Ook formaat en druk zijn volkomen gelijk. Jammer dat de drukker of uitgever niet genoeg papier van dezelfde soort schijnt gehad te hadden. Met blad 15 is dit van eene geheel andere kleur, en dit is onaangenaam in het gezigt.

No. III is een geheel nieuw werkje. Het is de vertaling van een boekske, dat „in 't Engelsch met bijna twee millioen exemplaren verspreid werd, en dat in omstreeks dertig talen en tongvallen vertaald is." Met den vertaler erkennen wij dan ook gaarne, dat een geschrift, 't welk zulk een opgang maakte en toch geene andere aanbeveling dan zijn inhoud had, wel een gouden boeksken moet zijn. Zoo ook is het. Meer dan eenig ander is het een woord uit het hart en uit het leven, de taal van een gemoed, dat geen ander levensdoel meer kent, dan om uit dankbaarheid verlorenen te winnen voor God en Christus.

Het boekske bevat verschillende overdenkingen naar aanleiding van woorden uit den Bijbel. Met genoegen hebben wij ze gelezen en betuigen gaarne, dat de inhoud uitnemend geschikt is, om zondaren te brengen tot den grootsten zondaarsvriend. Hoe gaarne zouden wij eene enkele overdenking, of een gedeelte daarvan afschrijven, doch de beperkte ruimte waarover wij beschikken mogen, gedoogt dit niet. Wij moeten ons tevreden stellen met eene eenvoudige aankondiging, doch die in allen deele aanprijzend mag zijn.

De prijs van dit boekske is niet opgegeven, maar uit de billetten, die de laatste bladzijde vullen, schijnt het, dat betaald kan worden naar goedvinden. Deze maatregel herinnerde ons aan het „Goeden nacht" van H. C. Tollens, dat echter toch eene ruime opbrengst had. Moge ook het *Wijkgesticht* de vruchten daarvan plukken.

L. H.

De kracht des Gebeds. Naar het Engelsch van W. Elve Tayler, *met een voorwoord van* Ds. O. G. Heldring. *Te 's Gravenhage, bij* M. M. Couvee, 1863. *Prijs gebonden in linnen f* 1.10, *ingenaaid f* 0.80.

Zelden las ik een boek, dat zoo in waarheid stichtelijk

heeten mag, als dit geschrift. De feiten, hier medegedeeld spreken luider dan de krachtigste vertoogen. Hier wordt verhaald hoe een vroom leeraar door een geestverwanten vriend bijgestaan, eenvoudig door vertrouwend en aanhoudend gebed in Jezus naam zich ziet in staat gesteld, om groote sommen te besteden voor de uitbreiding van Gods koningrijk. Nimmer vraagt hij eenig geld! het vloeit hem door de vrijwillige bijdragen van bekende en onbekende Christenen als uit 's Heeren hand toe.

En toen Müller zag dat zijne aansporingen, om toch op den Heer te vertrouwen en Hem de zorg ook voor onze tijdelijke belangen in handen te geven dikwerf op ongeloof en kleinmoedigheid afstuiten, toen heeft hij een uitgebreid weeshuis gesticht alleen van de middelen die hem op zijn gebed waren toegevloeid, om alzoo een daadwerkelijk bewijs van de macht der liefde des Heeren te geven. Müller is een biddend, dus een krachtig werkzaam en vroom Christen.

Bijzonderheden uit dit boekje mede te deelen, is niet noodig, en met aandrang verwijzen wij op den inhoud zelven opdat men er mede kennis make en den zegen ondervinde, die van zulk eene beschrijving van de kracht des gebeds te verwachten is.

De onbekende vertaler heeft met regt sommige cijfers en berekeningen weggelaten, die voor den indruk van het geheel niet onontbeerlijk waren.

De voorrede van Ds. O. G. Heldring, grootendeels voor korten tijd in het tijdschrift der vereeniging geplaatst als een deel van de indrukken, op eene reis naar Londen door hem ontvangen, verhoogt zeer de waarde van het geheel.

En de laatste hoofdstukken, handelende over de regte wijze van tijdelijke goederen te bezitten, en te gebruiken en daarmede wel te doen, naar de behoeften van het Christelijk hart en naar de regelen des geheiligden verstands, deze hoofdstukken zijn niet genoeg aan het biddend en ernstig onderzoek van ieder die in deze belangrijke punten licht verlangt, aan te bevelen.

Het geheele boekje is zeer eenvoudig van toon en voorstelling, maar alles wat er in verhaald wordt, heeft leven en belangrijkheid door dat de eigen ervaringen van den hoofdpersoon er den inhoud van uitmaken.

Moge dit geschrift in duizenden handen komen en naauw gezet gelezen worden, het zou tot rijken zegen kunnen zijn. De uitgever heeft voor een netten vorm zorg gedragen.

J. H. GUNNING JR.

Een hervormer in de Katholieke Kerk uit onze dagen. Levensschets van den bestuurder van het bisdom Constan, vrijheer J. H. von Wessenberg. *Te Groningen, bij* P. van Zweeden, 1863. *In* 12o, 64 *bladz. Prijs f* 0.50.

Van harte juichen wij de uitgave dezer biographie toe. De man, wiens leven wij hier beschreven vinden, verdient het wel, dat de Nederlandsche christenen met hem worden bekend gemaakt. Hij was wel niet protestant, maar een geestelijke der Katholieke Kerk; doch juist daarom hopen wij, dat deze levensschets hier te lande veel protestantsche lezers moge krijgen, wier afkeer van het Jesuitische romanisme daardoor misschien wel vergroot zal worden, maar die er toch door zullen leeren eerbied te hebben voor de geloofsovertuiging hunner katholieke medechristenen. Niet minder zij het aantal Roomsche lezers van dit boeksken, die er uit mogen leeren, dat men een goed katholiek christen kan zijn, zonder der Jesuitische rigting te zijn toegedaan.

Von Wessenberg was een waardig man, vol van geloof en christelijken moed. Hij heeft zonder vreezen het hoofd geboden aan de in zijn Kerk heerschende rigting, en heeft hij in dien strijd het onderspit moeten delven, hij heeft toch niet te vergeefs gestreden. Als eenmaal de ure der wedergeboorte slaat voor de Katholieke — en wie weet hoe nabij ze is, of ze niet reeds zamen zal vallen met de stervensure van den ouden, zwakken Pio Nono — als eenmaal die groote omwenteling plaats heeft, dan zal von Wessenberg's naam met eere genoemd worden onder hen die haar hebben voorbereid, onder hen die leven bewaard en gekweekt hebben in de Katholieke Kerk, ten dage dat hare hoofden haar van alle leven trachten te berooven.

Geloofsgronden van een' christen. Te Arnhem, bij H. A. Tjeenk Willink, 1862. *In gr.* 8*vo* 64 *bladz. Prijs f* 0,90.

Wij hebben in dit boekje niet gevonden, wat wij ver-

wachtten daarin te zullen aantreffen; en zoo zal het, dunkt ons, den meesten lezers gaan. Immers aan den titel zich houdende komt men natuurlijkerwijze tot de meening, dat de schrijver de gronden heeft willen beschrijven en verklaren, waarop het geloof des christens rusten kan en moet, dat zijne redenering de meer of mindere vastheid en degelijkheid dier gronden zal doen kennen. Geen wonder dus dat de lezer teleurgesteld wordt als het hem blijkt, dat hem hier alleen eene verhandeling wordt aangeboden over *het geloof aan de godheid van Jezus Christus;* voorafgegaan door een inleidend hoofdstuk, dat niet zeer helder gesteld is, waarin betoogd wordt dat de mensch het vermogen der rede moet gebruiken om tot kennis der waarheid te komen, en dat alleen redelijk geloof waarde heeft. Ofschoon wij niet alle stellingen des auteurs zouden willen onderschrijven, zijn wij het toch in de hoofdzaak met hem eens en erkennen gaarne, dat wij menige belangrijke opmerking van hem hebben gelezen in dit hoofdstuk.

Zijne zienswijze ook omtrent het eigenlijk onderwerp van zijn boek achten wij juist; maar tevens zoo bekend, zoo bijna algemeen aangenomen, dat het ons bevreemdt, hoe iemand nog lust kan krijgen daarover opzettelijk te schrijven. — Waar ergens toch, behalve bij de ultra-orthodoxen, verdedigt men thans nog het dogma der godheid van Christus?

V.

Een Duitscher in Indië. Romantisch Tafereel uit den Oost-Indischen Archipel. Door Herm. Breusing. *Vrij uit het Hoogduitsch vertaald. Te Leiden, bij* van den Heuvell & van Santen, 1863. *In gr.* 8*vo. Prijs f* 2.50.

Regtstreeks romantisch is dit tafereel geenzins; de heldin der geschiedenis is „Cecilia Greiner van Brienen, eene rijke erfgename. Hare ouders waren reeds lang dood, nu stond zij onder de voogdijschap eens ooms van moeders zijde, een rijke grondbezitter op Java. Tot nu toe had zij op zijn buitengoed tusschen Batavia en Buitenzorg gewoond. De gezelschapskringen nog niet ingeleid, was zij den majoor" (de Stuerler wien zij hare geschiedenis verhaalde) „persoonlijk onbekend maar reeds lang maakten zoowel zij als haar ver-

mogen het onderwerp van menigvuldige gesprekken onder de officieren," (alléén onder de officieren?) „uit."

„Zoo was onlangs het gerucht verbreid dat zij zou huwen met jonkheer Sikkema, een der rijkste maar ook afgeleefdste (!!) bewoners van geheel Neêrlandsch Indië." — Dit gesprek viel voor aan boord van de *Zeemeeuw*, een schoener onder bevel van den kapitein der koloniale zeemagt, van Schuir, op de reis van Batavia naar Macasser met den majoor de Stuerler aan boord, „wien gewigtige dépêches voor Celebes waren toevertrouwd." Daar lag toen de vloot zeilreê, die nogmaals beproeven zou, den oproerigen sultan van Palembang te tuchtigen en het land op nieuw te onderwerpen.

De oom, Boleyn, van Cecilia, wilde haar verkoopen, ja, verkoopen, opdat, zegt hij, een groot vermogen niet worde versnipperd of verspild. „Ik kan niet zeggen hoeveel afschuw de man dien hij voor mij bestemd had mij inboezemde, die uitgedroogde aap met slangenoogen." (Waarschijnlijk jonkheer Sikkema).

Om dit huwelijk te ontwijken vlugt zij naar de zuster haars vaders, te Macasser. Door middel van 's lands vaartuigen, mogten geene vrouwen — dan bij bijzondere vergunning — worden overgevoerd, doch daar Cecilia kennis had gemaakt met de „vrouw" van den kapt. van Schuir en deze, door hare op handen zijnde bevalling de reis niet mede maakte, was zij door de vertrouwdste vrouwelijke bediende van die vrouw aan boord gebragt.

Nu lijdt de schoener, op zijnen togt naar Macasser schipbreuk; men laat de barkas te water om zich op eene der menigvuldige eilanden in den Indischen Archipel te redden; doch plotseling verschenen „achter om het eiland, waar men wilde landen en in de rigting van het wrak" — der *Zeemeeuw* — „drie groote maleische roeipraauwen." Men stelt zich, zoo veel tijd en omstandigheden dit toelaten, in staat van verdediging, doch, onverwacht wordt van de eerste praauw een witten vlag geheeschen. Daar men die praauwen voor rooversvaartuigen had gehouden, zag men dit van de schoener met verbazing aan. De eerste praauw lag aan het wrak aan en onmiddelijk daarop enterden woeste en donkerkleurige, gewapende mannen. Een uit hun midden,

grooter dan zijne makkers, trad vooruit; hij was gekleed in een zwart fluweel jak en een blaauw zijden opgeknoopte sarong, had het hoofd omwonden met een zwarten zijden doek, en droeg om het lijf een zijden gordel met lange gouden franjen.

Gebiedend wendde hij zich tot de bemanning van het wrak.

„Geef de wapens over, gij zijt veilig!" sprak hij kort af in 't maleisch.

„Wie staat ons daarvoor borg?" vroeg van Schuir in dezelfde taal.

„Zwijg; gij zult met mijn grooten meester spreken, klonk het trotsche antwoord. — Weg naar mijn vaartuig."

Nu verscheen aan het luik „de trotsche Cecilia Greiner van Brienen aan den arm van de Stuerler."

„Waar moeten wij heen?" vroeg zij met waardigheid.

De maleiër staarde haar aan en week een schrede terug, toen boog hij het hoofd en antwoordde op eerbiedigen toon:

„Mijn gebiedster vergeve het mij! ik wist niet dat mijn gebiedster hier aanwezig was. Dáár op het eiland is mijn groote meester, hij wil de vreemdelingen zien."

„Breng mij bij uwen meester," beval het meisje, „maar in mijn eigen vaartuig en onder begeleiding mijner lieden."

Zij landden en aan de Stuerler's hand betrad jufvrouw van Brienen den vasten bodem.

In welke betrekking deze maleiër tot jufvrouw van Brienen stond om haar als zijn gebiedster te herkennen, wordt niet gemeld en blijft geheim.

Zij liepen eenige honderd schreden door kreupelgewas en doornen met hooge boomen overschaduwd; kwamen daarna aan een open ruimte; hier stond een luchtig dak van palmbladen aan de vier zijden gestut, waaronder gewapende maleiërs lagen. Verder op stonden eenige bamboesgebouwen met gevlochten wanden en vooruitspringende daken, rustende op bamboesstijlen. „Aan den anderen kant verhief zich een statig gebouw, waarvan het voorste gedeelte in zijn gansche breedte een soort van open galerij vormde, door houten stokken gedragen. Een groep van ongeveer een twaalftal rijk gekleede maleiërs, stond in de galerij."

Aan den ingang tegen een pilaar leunde, o wonder! een krachtige Europeër — een kind van het Noorden, met

blaauwe oogen en blond haar, wiens blanke huid nog te meer uitkwam door de bruinkleurige maleiërs die hem omgaven. Dit is de Duitscher in Indië. Hij was gekleed in een blaauw fluweel jak, van voren niet geheel gesloten, zoodat den kostbaren greep van een koppel pistolen zigtbaar was. Om het hoofd droeg hij een witten shwal, waarvan de uiteinden op den schouder afvielen.

Een wit zijden broek omsloot zijne heupen. Aan den zwart fluweelen met goud gebuurden gordel, hing in een vergulde scheede, een zwaard van nagenoeg een el lengte, waarvan de greep met goud bewerkt was. Hij ondervroeg den majoor de Stuerler die hem antwoordde: „ik ben majoor in hollandsche dienst, bij den generalen staf. Sedert zeven jaren dien ik dat land. Mijn familie moest in het laatst der vorige eeuw voor de franschen naar Duitschland vlugten. Neiging en omstandigheden deden mij onder de pruissische vlag dienst nemen. Onder haar banier heb ik deelgenomen aan den vrijheidsoorlog.” Dit verheugde den Duitscher, evenwel neemt hij hen gevangen, en op de vraag van de Stuerler: „Met welk regt mijnheer?” antwoordde hij: „Met welk regt? Vraagt gij dat nog, nadat ge schipbreuk hebt geleden tusschen de Sundastraat en de Philipine-eilanden? Hier is mijn regt, — hij legde de linkerhand op zijn zwaard, — zijne oogen schitterden.” —

„Is mijn regt minder goed als (dan) dat der vaderen dier mannen, die in Europa dooden, gevangen zetten, verwoesten, en zich bovendien nog voor de bron en den steun van iedere inrigting en wet uitgeven? zal ik achter het masker der godsdienst dood en verwoesting aanbrengen, of geheiligde olie uitstorten over mijn veldbed? Neen, mijn wil is mijn rijk en mijn regt. Zoolang die duren, heeten zij Godsbevel, en worden zij vernietigd dan heeft de duivel het gedaan. Handelen Holland en Engeland anders? of hebben de Indische vorsten en hoofden betere gebruiken? Ik ben heer van Ladoenang. Het volk noch het land kent mij, en toch regeer ik beiden met onbeperkte magt.”

„Gij zijt mijne gevangenen! maar gij zult het niet zijn; niet om Holland te gelieven. Ik ben dat land vijandig. Hoogmoed en zelfzucht houden het ver van de zijnen verwijderd. Maar vroeg of laat zal het zijne zonde boeten en

zich beklagen. Gij hebt voor Duitschland gevochten in zijn wanhopigen strijd; de eerste gebeurtenis in een nieuwen, gebeurtenisvollen tijd. Ik ben een Duitscher. Gij zijt mijne gevangenen niet. Zoo spoedig als het mogelijk is zal ik u laten brengen waarheen gij wenscht te gaan. Gij hebt uw schip verloren en moet het u dan laten welgevallen, eenige weken bij mij te blijven. Zijt hartelijk welkom!"

Cecilia wordt hartstogtelijk verliefd op den Duitscher, bekend onder den naam van den Emir. „Steeds blikte zij heimelijk naar haar gastheer; steeds dieper drong zijn beeld in haar hart." Zij, als creoolsche kon haar hartstogt niet bedwingen, wist van geen strijd tegen haar begeerte . . . hij, als Europeaan, kon zijn gevoel onderdrukken, immers lezen wij op bl. 70 . . . „Liever wil ik als uw vrouw aan uw hart verwelken: Ach, u moet ik toebehooren, ik kan niet anders; zoo niet, dan wil ik door onophoudelijk smeken de zaligheid uwer omarming afbidden," en op bl. 72 . . . „Wilt gij de lieden van *de Zeemeeuw* met hem wegsturen?" viel zij hem driftig in de rede.

„Zeker. Het zou onregtvaardig zijn, die menschen langer dan het noodig is van het vaderland en hunne betrekkingen af te houden. En mij? . . . Wat wilt gij met mij doen?"

Een vale glans straalde uit hare oogen, en de handen vouwende, stamelde zij: „gij wilt mij laten gaan? — O, doe het niet, stoot mij niet van u — dat heb ik gevreesd. — Maar laat mij bij u blijven. Ik wil overal uw schreden volgen. Geloof mij, ik ben stout en moedig. Ik zal mij van u verwijderd houden als mijne tegenwoordigheid u lastig is, en vóór dat ge mij ten tweedenmale kunt roepen, zal ik aan uwe zijde staan, en schertsen en lagchen, zooveel als gij 't begeert. O, laat mij niet gaan, laat mij niet gaan!" — Zij was opgestaan, digt naast hem getreden en had de hand op zijnen schouder gelegd.

Hij was geroerd.

„Mijn God het is onmogelijk! — het gaat slechts onder ééne voorwaarde!" — zeide hij met gesmoorde stem.

„Spreek die uit, spreek die uit!" — riep zij hartstogtelijk en klemde zich nu geheel aan hem vast.

„Slechts mijn echtgenoote kan bij mij blijven," — mompelde hij, donker voor zich starend.

„Echtgenoot!" — riep zij verheugd. — „Maak het mij. Niet waar, gij hebt mij slechts willen beproeven, willen uithooren? Daar, neem mij aan....." Zij omhelsde hem, en drukte haar gloeijende wangen tegen zijn voorhoofd.

Met zacht geweld maakte de Emir zich los uit die omarming.

„Het is niet uit minachting," — zeide hij, zwaar ademhalend, afgebroken en stug; — „het mag ziekelijk zijn, noem het dwaasheid, maar het is zoo, geen vrouw mag mij aanraken. Ik kan de golvende volheid van hare vormen aan mijn ligchaam niet verdragen.... Ik huiver terug (!) voor vrouwen. Zij zijn sterren, in wier stralen de doodende nachtelijke daauw zich ontwikkeld. Onder haar adem verwelkt de dood en verdort de kracht. Zij veranderen het zwaard in een schaar, en zoeken den man om den tuin te leiden."

„Gij zijt mijn afgod!" vleide zij met gloeijenden hartstogt!

Ook wij huiveren terug — maar het is bij de gedachte dat zulk een romantisch tafereeltje onder de oogen van onze schoonen kan komen, — op kieschheid kan het althans niet bogen, in 't minst niet deze laatste vergelijking!

Op hetzelfde eiland, dieper in het gebergte is de vorstelijke woonplaats van de Radin-Adjing, eene ongehuwde vorstelijke dame, Hanoen Adeli genaamd; de dochter van Sarif Korrah Ben Affla. Ook deze beminde den Emir. Door minnenijd aangevuurd, bewerkt zij een opstand tusschen de maleiërs en de chinezen; de Emir — onze Duitscher — rust eene expeditie uit, waaraan de majoor de Stuerler, op herhaald verzoek van den Emir, deelneemt.

Cecilia, smeekt dezen togt mede te mogen maken; doch zij is het slagtoffer harer koenheid: „Eensklaps.... schiet een bark te voorschijn.... Een vrouw met een zwarte vlag in de hand staat regtop in het vaartuig. 't Is Cecilia Greiner van Brienen..... Er worden schoten gelost; de moedige vrouw zinkt ter neder."

De bevelhebber drukt haar aan zijn borst — een lijk houdt hij in de armen.

Met woede wordt het gevecht voortgezet.... In 't eind is Cecilia gewroken... De Stuerler en van Schuir keerden tot hunne landgenooten terug, van den Emir vernemen zij nimmer iets meer.

De schrijver eindigt zijn tafereel met deze woorden: „Borneo wacht tot Duitschland het tot een rijk verheft. En iedere morgen, als de zon rijst aan de kimmen, vraagt Borneo: „Wanneer zal de morgenstond dagen van dien lang gewenschten dag?"

Over het algemeen is dit tafereel goed en onderhoudend geschetst. . . .

Op vele zinstorende fouten die eene onzekere spelling en vlugtige correctie verraden, hebben wij gestuit. Druk en papier zijn zeer goed; het vignet doet de steendrukkerij van P. W. M. Trap, alle eer aan. x^2

Meesteres en Dienstmaagd. Eene schets van huiselijk leven. Uit het Engelsch van Miss Mulock, *schrijfster van John Halifax enz.; door* Antonia. *Twee deelen. Te Amsterdam*, *bij* P. N. van Kampen, 1863. *Prijs f* 5.25.

't Schijnt tegenwoordig wel mode te worden dat de dames boeken schrijven of zich in hare ledige (!) uren met het vertalen van buitenlandsche werken bezig houden, en 't is dan ook niet te verwonderen, dat die schrijfjeukte dier bas-bleus (zoo noemt men ze immers?) aangevuurd wordt, als mannen van naam (sic!) zich leenen om er eene aanbeveling of een berigtje voor te plaatsen, ietwat in den trant van wijlen den schrijver der Leekedichten, die er bijzonder slag van had om dames te coifferen (geijkte uitdrukking). Wij die altijd walgden van die lieve honigzoete woordje (n?)s en een glimlach niet konden onderdrukken wanneer dergelijke hofjonkers, het publiek deze of die pennevrucht eener uit de lucht gevallene schrijfster wilden opdringen, en stoutweg durfden zeggen: „Als je 't boek niet mooi vindt, ben ik verpligt met je te breken!" gelijk wij weleens in het te Haarlem aan hypertrophie overleden Zondagsblad lazen, wij konden er zoo gemakkelijk niet toe besluiten die courtoisie (men vergeve ons de gallicismen; ons hollandsch klinkt ook plat zoo!!) voor goede munt aan te nemen en werden dan maar ook al te dikwijls teleur gesteld, waarbij ons onwillekeurig een voor eenige jaren uitgegeven werkje getiteld: „de blaauwkous" voor den geest zweefde en wij tot de overtuiging kwamen, dat de vrouw beter doet, zich

aan hare huwelijkspligten te wijden, dan eene „par force" savante te willen zijn; immers het kan niet goed gaan waar de man de pot kookt en de vrouw verzen maakt! (Vraag er Judels maar eens naar!)

Eenigzins huiverig namen we daarom weder een door eene vrouw geschreven en door eene vrouw vertaald werk (ten minste als het uithangbord niet liegt) ter hand, doch zonder eenige tegeningenomenheid begonnen we te lezen en hebben het werk ten einde gebragt. En wat is nu ons oordeel over den arbeid van twee vrouwen die zich bij het publiek hebben ingelijfd? Dit is het: Getrouw aan den opgegeven en aangeduiden titel vonden we in deze bladen een schets van echt huiselijk leven waarin natuurlijk vrouwen en vooral eene meesteres en hare dienstmaagd de hoofdrol spelen. Intrigue is er weinig in; dat boeijende en wegslepende dat men in werken van Sue, Victor Hugo, Dumas en anderen vindt, zal men er te vergeefs in zoeken maar menig schoon woord, menige goede les en nuttige wenk wordt ons ten beste gegeven en hier en daar slaat de schrijfster een juisten blik in maatschappelijke toestanden. Wat echter hare in dit boek geschetste dienstmaagd betreft, wij zouden wenschen dat vele dienstmaagden het eens lazen, om daaruit te leeren hoe zij behoorden te zijn, maar, ofschoon de goede zedelijke bedoeling der schrijfster prijzende, kunnen wij toch niet nalaten haar te doen opmerken, dat hare „dienstmaagd" eene ware „model-dienstmaagd" is waarvan stellig geen Hollandsche meesteres eene tweede zal weten aan te wijzen, indien men ten minste niet vele, vele jaren terug gaat en op de geschiedenis wijst die ons meermalen voorbeelden van eerlijkheid en trouw heeft aangewezen. Doch vergeten wij ook niet aan te stippen, dat er ook weinig zulke meesteressen in het dagelijksch leven worden gevonden als de schrijfster ons hier schetst en men moet eenigzins met de engelsche zeden en gewoonten bekend zijn om den omgang van meesteres en dienstmaagd met elkander te kunnen begrijpen, hetgeen te meer in het oog springt als wij weten dat eene op fatsoen aanspraak makende vrouw bij ons te lande het beneden zich achten zou (encanailleren noemen ze 't) om zich met een meid *af te geven.* In 't kort, de schrijfster heeft gegeven wat zij zich had voorgesteld en zich zelf gelijk ge-

bleven; zij heeft getoond vrouw te zijn die vrouwelijke deugden bezit, want om zóó te schrijven moet men het goede zelf in zich opgenomen hebben.

Haar stijl van schrijven, kort maar krachtig voldeed ons zeer en ofschoon nog zoo eenvoudig laze wij haar werk met het grootste genoegen Het wil er echter maar niet bij ons dat Antonia, femini generis is, zoo ja, maken wij gaarne „chapeau bas" voor haar verdienstelijk vertalingswerk, dat zich bijna overal vloeijend laat lezen. Men kan het, ook zonder vergelijking gemakkelijk zien, of een volzin, goed begrepen weêrgegeven is; vinger-aanwijzingen zijn niet altijd noodzakelijk.

In plaats dus van eene afkeurende stem uit te brengen of het werk te veroordeelen àlleen omdat het door eene vrouw *geschreven* en door eene vrouw *vertaald* is, hetgeen wij eene misbruikmaking van ons gezag als Ref. zouden heeten, geven wij aan beide gaarne de eer die haar toekomt en bevelen het werk om zijne bijzondere strekking en eenvoudige inkleeding bij leesgezelschappen en letterkundige vereenigingen ten zeerste aan. De uitvoering der uitgave is, gelijk wij van den heer van Kampen gewoon zijn, keurig en net. De plaat vóór het eerste deel (het tweede deel bezit er geene, doch dit is o. i. beter dan dezelfde plaat weder te bezigen) is bijzonder fraai geteekend. Bij de overigens eenvoudig nette kleeding van het dienstmeisje, paste echter naar onze meening geene dames laarsjes, terwijl wij, het ook weinig overeenstemmend vonden, een boekenkast is een keuken te zien. De correctie is vrij wel, hier en daar vonden wij het bijw. *vergeefs*, nog altijd met *sch.* geschreven; zulke fouten moest men thans in een boek niet meer aantreffen.

DULCAMARUS.

Adolf van Nassau en Imagina, of de bruid van een Duitschen keizer. Historische novelle uit de XIIIe eeuw, *door* August Hesse. *Vrij naar het Hoogduitsch, door* Q. S. *Met eene gekleurde plaat. Te Groningen, bij* M. van Heiningen Bosch, 1863. 140 *blz.* 16o. *Prijs f* 1,00.

Wij vinden de uitgave van deze novelle in een boekje van 140 bladzijden eenigzins vreemd, daar zulk een bundeltje niet geschikt is voor leesgezelschappen; en slechts als het

kleine drama zich door zeldzame waarde onderscheidde, konde men verwachten dat menig letterminnaar het voor zijne bibliotheek zoude aanschaffen; maar dat kunnen wij geenszins getuigen. Wel ontbreekt het niet aan gang en levendige handeling, en zijn de gesprekken natuurlijk; wel volgt men met belangstelling het lot van keizer Adolf, als hij zijne kroon verwerft en zijne beminde verliest en wedervindt; maar de fijnheid van karakterteekening der historische personen en de getrouwe kenmerkende kleur der XIIIe eeuw missen wij te veel in die historisch-romantische schildering, om een hoogeren rang dan vele andere alledaagsche schetsen van die soort toe te kennen. Slechts dat de uitgave een *weldadig doel* heeft, kan het ons verklaren, dat men zulk een zich door niets onderscheidend Hoogduitsch verhaal heeft vertaald, en in den vorm van een klein boekje laten drukken; en om den wil van dat doel hopen wij dan ook, dat het werkje meer koopers zal vinden, dan wij ons voorstellen. Op de vertaling hebben wij geene aanmerkingen van veel belang; druk en papier zijn zooals het in onzen tijd behoort, maar de gekleurde plaat, die het boekje versieren moet, is niet fraai.

* * * s.

Vriend van den landman. Tijdschrift ter bevordering van akker- en tuinbouw enz., onder redactie van E. C. en F. A. Enklaar. *XXVe jaargang. Te Zwolle, bij* W. E. J. Tjeenk Willink, 1863. *Prijs f* 2,50.

Het is ons telkens een genoegen kennis te maken met dit tijdschrift, dat wij als het meest geschikte beschouwen, om de beoefening der landhuishoudkunde aan te wakkeren daar het degelijkheid aan eenvoudigheid en beknoptheid paart. Niet het mededeelen van het door *al te* geleerde mannen gesprokene op sommige vergaderingen, waar het voorzitten aan gastmalen en feestgelagen tot de voornaamste attriebuten behooren, niet het opsommen van haarkloverijen en het neêrschrijven van voor anderen grievende beleedigingen, behoort tot de bemoeijingen van een landbouw-tijdschrift, maar alleen het vermelden van alles wat strekken kan tot den bloei en de welvaart des

landbouwenden stand strekken kan, dient in het oog gehouden te worden, en zie, deze wenk, ten vorigen jare door ons zoo welmeenend gegeven, heeft de Redactie bereidwillig in beoefening gebragt en wij durven dan ook zeggen, dat het tijdschrift er veel door gewonnen heeft en daardoor stellig meer lezers en belangstellende vrienden telt dan het maandschrift de „Boerengoudmijn," dat niet alleen zeer ongeregeld uitkomt maar bovendien opgevuld wordt met bombastische mededeelingen, die wel veel ruimte beslaan maar waaraan de practische landbouwer hoegenaamd geene behoefte heeft, en waardoor deze tot de overtuiging komt, dat de kamergeleerdheid van mannen die zich *verbeelden* veel te weten, hem geheel en al van den waren weg afbrengt.

De Vriend van den Landman toont echter, dat hij vooruitgang lief heeft, en dat hij niet stijfhoofdig is om goede raadgevingen van anderen aan te nemen. Hij deelt ons op onbekrompen wijze al het op zijn gebied te huis behoorende wetenswaardige uit binnen- en buitenlandsche geschriften mede. Niet dat wij willen, dat men maar dadelijk moet ondernemen of beproeven wat daarin wordt aangegrepen, maar hoeveel kon er niet beproefd worden, wat voor doove ooren gepredikt wordt! Wij die met veel landlieden in betrekking staan, weten hoe weinig zij te overtuigen zijn, dat er betere wijze van handelen kan zijn, dan zij zich dikwijls verbeelden beter te weten. Op het veld der beproeving wil men noode werken, maar liefst alles bij het oude laten blijven, en dit is nu eenmaal de algemeene ziens- en denkwijze der meeste landlieden. Het doel onzer aankondiging is daarom geen ander, dan den landbouwenden stand opmerkzaam te blijven maken op dit tijdschrift, dat wij met de meeste warmte aanbevelen. Ga dus voort, Vriend van den Landman met het uwe bij te dragen tot den bloei van ons volksbestaan, opdat door de voortgezette uitgave van uw werk en van het daaruit afgedrukte maandblad, voor welks toezending wij ons aanbevolen houden, de overtuiging moge geboren worden, dat er nog veel te leeren overgebleven is. Zoo strekke dit tijdschrift dan waarlijk tot bevordering van akker- en tuinbouw, teelt en boomkweekerij in Nederland!

JESSE.

Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland, door onuitgegeven oorkonden opgehelderd en bevestigd, door Mr. Is. An. Nijhoff, *archivaris van Gelderland. VIde deel, 2de stuk,* (1514 — 1528). *Te Arnhem, bij* Nijhoff & Zoon, 1862.

De verdienstelijke uitgever dezer *Gedenkwaardigheden*, de bekwame, degelijke en ijverige man, aan wien de beoefenaars der geschiedenis onzes vaderlands zooveel te danken hebben, aan wien vooral een later geslacht van Nederlandsche historici zich ten zeerste verpligt zal gevoelen, Mr. Is. An. Nijhoff is helaas door den dood aan de wetenschap ontnomen. Brengt de aard van het boek, welks titel wij hierboven afschreven, en ook de aard van ons tijdschrift mede, dat wij in allen gevalle ons bij eene aankondiging van het jongst verschenen stuk der *Gedenkwaardigheden* moeten bepalen, het is ons thans een weemoedig genoegen, ons van deze taak te mogen kwijten, omdat zij ons in de gelegenheid stelt een woord van hulde te brengen aan de nagedachtenis des hoogvereerden schrijvers. Werkzaam is zijn leven geweest, veel, zeer veel is door hem verrigt, en nog lang zal zijn verlies diep worden gevoeld.

Het boek, waarvan wij een gedeelte aankondigen, mag het hoofdwerk van Nijhoff worden genoemd. Die reeks kwartijnen behelzen een schat, welke onmisbaar zal zijn voor allen die voortaan hunne krachten aan de algemeene geschiedenis des vaderlands zullen wijden, en deze zullen zeker bij hun arbeid den wensch niet kunnen onderdrukken: Ach! dat voor al onze gewesten verrigt werd, wat Nijhoff voor Gelderland heeft gedaan!

Zeker is het te bejammeren, dat de schrijver zijne groote taak niet heeft mogen ten einde brengen. Maar dankbaar moeten wij zijn, dat er aan dat werk zoo weinig nog maar ontbreekt. Met nog één stuk zou het voltooid zijn geweest, en dit moet nagenoeg gereed zijn voor de pers. Gelukkig heeft Nijhoff een zoon nagelaten, die waardig is hem op te volgen, en ongetwijfeld met even veel talent als piëteit over de uitgave van zijns vaders laatsten arbeid waken zal. Stelle hij ons spoedig in staat, het laatste stuk der *Gedenkwaardigheden* aan te kondigen!

's Gravenhage en Amsterdam. Roemrijke herinnering aan de gedenkwaardige dagen van den 12den tot den 30sten November 1813. *Geschiedkundig geschetst door* H. Zeeman, *Lid van de Plaatselijke Commissie te Amsterdam tot oprigting van een nationaal gedenkteeken voor November* 1813. *Te Amsterdam*, *bij* P. M. van der Made, 1863. *In gr. 8vo. IV en* 39 *bls. Prijs f* 0,50.

Vijftig jaren geleden. 1813—1863. *Door* Dr. B. Glasius. *Te 's Hertogenbosch*, *bij* H. Palier & Zoon, 1863. *In gr. 8vo.* 55 *bls. Prijs f* 0,60.

Bij de nadering van het halve eeuwfeest onzer herboren onafhankelijkheid gevoelen meerdere letter- en geschiedkundigen zich opgewekt, om de feiten van 1813 in herinnering te brengen en op te wekken tot eene dankbare en blijmoedige viering van het hoogtij der vrijheid. Is de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen daarin voorgegaan, door de uitgave der keurige voorlezingen van Dr. Th. Jorissen, — heeft de vereeniging: *de vriend van armen en rijken* dit voorbeeld gevolgd,. door in hare volksletterkunde op te nemen: herinneringen aan het jaar 1813, — ook de twee boekskens, waarvan wij den titel hierboven afschreven, zijn daarvan de vrucht. Beiden zijn aan de redactie van de Letteroefeningen ter recensie toegezonden en wij kwijten ons gaarne zoo spoedig mogelijk van onzen pligt.

I. Het werkje van den heer Zeeman, is een vervolg van het vroeger door hem uitgegevene geschrift: *wat hebben Neerlands koningen vijftig jaren voor Nederland gedaan? of Nederland in* 1813 *en* 1863 (zie de beoordeeling in No. 6 van dezen jaargang). De schrijver voelde zich genoopt, of, om zijne eigene woorden te bezigen, gaf volgaarne gehoor aan den wensch van velen, om een gedeelte van het vroeger geschrevene werkje uit een te zetten, en de aangehaalde gebeurtenissen door meer historische bijzonderheden toe te lichten. Wij achten het goed, dat het volk de gebeurtenissen die het herstel onzer onafhankelijkheid vooraf gingen, vergezelden of onmiddellijk opvolgden, in het geheugen worden geroepen, en zoo als de heer Zeeman dit in het voor ons liggende boekske gedaan heeft, kan het zijn

uitstekend nut hebben. Op populairen toon verhaalt hij wat te 's Gravenhage en te Amsterdam op de dagen van 12 tot 30 November 1818 voorviel, — haalt onderscheidene brieven en publicatien, uitroepen en liedjes uit die dagen aan, en spreekt uit het hart tot het hart. Dit geschrift wilde ons dan ook veel beter bevallen, dan het eerste, want ondanks de „meer dan vereerende en belangstellende wijze" waarop de schrijver zegt, dat zijne eerste brochure werd ontvangen, moeten wij herhalen, wat wij bij de beoordeeling ter nederschreven: wij konden ons niet met den vorm en den inhoud dier uitgave vereenigen. De vorm is nu wel weder dezelfde, doch deze heeft thans dit voordeel, dat beiden bij elkander ingenaaid of ingebonden kunnen worden en een geheel opleveren.

Wij hebben evenwel nog eene enkele grief tegen den heer Zeeman zelf. Zij betreft de vermelding van zijn lidmaatschap der plaatselijke commissie tot oprigting van het nationaal gedenkteeken voor 1813, op den titel. Zou de schrijver meenen, dat dit nog gunstig op het debiet zou werken? want referent kan daarvoor geene andere reden vinden. Immers bij het groot aantal Nederlanders, die leden van dergelijke plaatselijke commissien zijn (p. m. 8000), is het waarlijk niet zulk eene bijzonderheid, dat de heer Zeeman, die zich vroeger en later door onderscheidene vaderlandsche geschriften als echt Nederlander heeft doen kennen, onder dat aantal behoort. Referent is ook lid en bovendien nog wel secretaris der plaatselijke commissie zijner woonplaats, maar hij zou meenen, aan het eervolle dier onderscheiding te kort te doen, als hij dit met brommende woorden op den titel van een zijner uitgaven ging vermelden. Dat was nooit de aard der Nederlanders.

II. De bekende kerkelijke geschiedschrijver dr. B. Glasius heeft zich mede onledig gehouden met de herroeping in het geheugen van de gebeurtenissen uit het roemvolle jaar 1813. Hij doet dit met de hem eigene, — dat is duidelijke en niet minder naauwkeurige — wijze. Hij schetst de aanleiding en den gang, de vruchten en de gevolgen van de omwenteling. Hij toont het harde en ondragelijke der Fransche overheersching en daar tegenover het gezegende en gelukkige der Oranje-regering met juiste trekken aan. Gelijdelijk kan ieder hem volgen in zijne beschrijving van de verrigtin-

gen en handelingen der hoofdpersonen uit het veelbewogen en toch kortstondig tijdsgewricht, waarin de boeijen der verdrukking werden afgeworpen en ieder Nederlander op blijden toon het „Oranje boven!" deed hooren. Ofschoon geen nieuws bevattende, is zijne schets der lezing overwaard, omdat zij over veel, wat oppervlakkig duister en onverklaarbaar scheen, een helder licht doet opgaan. En na de lezing van zijn geschrift stemmen wij volkomen met hen in, dat aan het einde der halve eeuw, die sinds de omwenteling verliep, vorst en volk ruime stoffe tot dankbaarheid hebben voor hetgeen in 1813 plaats greep.

Moge het gevoel dier dankbaarheid bij de geheele natie ook door de twee bovenstaande brochures worden opgewekt en elk Nederlander in de dagen dezer maand November juichen: dat „God met Nederland is en was, en blijven zal."

De Nederlandsche Werkman. Huisboek voor den Werkenden stand. Gedrukt bij H. L. Smits, *te 's Gravenhage.*

Referent moet beginnen met *peccavi! peccavi!* te roepen, nu hij het huisboek zal aankondigen, waarvan de titel hierboven afgeschreven is. Zoo als gewoonlijk, ging het ook hem; toen hij de eerste nommers ontving, meende hij niet te spoedig eene beschouwing te moeten geven over dat weekblad, maar eerst meerdere nommers af te wachten, ten einde een gegronder oordeel te kunnen vellen. Intusschen *uitstellen deed uitstellen*, en van daar dat thans meer dan 30 nommers voor hem liggen zonder dat de *Vad. Letteroefeningen* nog met een enkel woord van de uitgave sprak.

Echter heeft zijn zwijgen dit voordeel opgeleverd, dat hij nu geruster durft te doen, wat hem reeds bij het lezen der eerste nommers voorkwam gepast te zijn, t. w. het huisboek aan te bevelen. Het doel der redactie was een orgaan voor den werkman in het leven te roepen. „De Nederlandsche Werkman" moet zijn „een huisboek, dat bij het nuttige het aangename paart; dat zoowel voor den werkman, als voor zijn huisgezin eene vraagbaak, eene verpoozing is; dat hem op de hoogte houdt van wat er zoo al in ons dierbaar vaderland en in de wereld belangrijks voorvalt; dat het boeijende

van uitspannings-lectuur met het leerrijke van wetenschappelijke zaken verbindt; en dat den werkman een blik leert slaan op zich zelven en met betrekking tot de maatschappij."

Ref. onderschrijft gaarne de bovenaangehaalde woorden uit het prospectus en erkent daarbij, dat de verschenen nommers in waarheid toonen, dat de redactie haar doel bestendig voor oogen heeft gehouden. Wekelijks geeft zij in een „kijkje over het buiten- en binnenland" een kort overzigt der gebeurtenissen gedurende de afgeloopen week. Daarbij beschrijft en beschouwt zij nieuwe uitvindingen of belangrijke verbeteringen, die er op het gebied der nijverheid of der zamenleving zich voordoen. Dan levert zij een verhaal of een vers, waarvan het onderwerp geheel uit het leven van den werkman genomen is. Ook opent zij eene rubriek tot het doen van vragen en antwoorden ter opscherping van het verstand, of nadenken van den geest. En eindelijk vermeldt zij de aanvragen om, of aanbiedingen van werklieden, die haar in andere bladen onder de oogen komen.

Indien ref. eene opmerking wilde maken, het zou zijn, dat de verhalen te lang zijn voor een weekblad, dat bovendien bestemd is voor den arbeidenden stand. De redactie zegt zelf, dat de werkman weinig leest, en zij geeft hem een verhaal ter lectuur, naar welks slot hij meerdere weken moet wachten. Natuurlijk kan dit zijn leeslust niet vermeerderen, want hij zal het begin voor een groot gedeelte vergeten zijn, of zich althans dit niet goed meer weten te herinneren, voor hij aan het einde gekomen is. Het verhaal: *de orgelman en zijn pleegkind* beviel ons anders vrij wel, maar wij herhalen het: dertien weken over één stuk den werkman bezig te houden is dunkt ons wat te veel van zijn geduld gevergd. Hetzelfde geldt van: *een vrouw te water*, dat zelfs roerend mag heeten, maar waarvan I in N. 18 en het slot in N. 24 gevonden wordt.

Doch dit is slechts eene opmerking, die ons voorkwam. Welligt dat de redactie er haar voordeel mee kan doen. Zij toch bewijst, ook door de hoofd- of eerste artikelen van ieder nommer volkomen voor hare taak berekend te zijn.

De prijs is zeer gering; voor slechts drie cents per week geeft zij telkens vier pag. kwarto in twee kolommen met

duidelijke letter net gedrukt en nu en dan opgehelderd met een vignet.

Wij wenschen het huisboek in de hand van iederen werkman. Wij bevelen het daartoe vooral in de aandacht van van bazen en opzigters van werkplaatsen aan. Zij toch bij uitnemendheid zijn in staat, om het een ruim debiet te verschaffen, door hunne onderhoorigen op de uitgave te wijzen en zelven zullen zij daarvan het meeste voordeel trekken, daar de werkman die het best ontwikkeld is, ongetwijfeld het beste werk zal leveren.

Later komen wij op *„den Nederlandschen Werkman”* terug.

Nederige opmerkingen en ootmoedige bede van een R. C. correspondent der Nederlandsche Vereeniging tot afschaffing van sterkendrank. Een woord uit het hart aan al zijn' geloofsgenooten, inzonderheid aan H. H. Eaw. (?) de Hoog Eerwaarde heeren Bisschoppen en Dekenen, aan de Zeer Eerwaarde en Eerwaarde heeren Pastoors, Kapellanen en H. H. Paters Redemptoristen, enz., eerbiedig opgedragen door J. H. Antfang, *ontvanger der Rijks-middelen, aan de Weselsche barrière bij Venlo (thans te Goirle). Te Amsterdam, bij* P. M. van der Made. *In post 8vo. 40 blads. Prijs f* 0,10.

Wij schreven den breedvoerigen titel van dit kleine stukje in zijn geheel af, gedeeltelijk om de aandacht op deze brochure te vestigen, gedeeltelijk omdat uit dien titel reeds blijkt, hoe kruipend een R. C. leek als A, den hoed in de hand en in diep gebogen gestalte staat voor zijne „geestelijke overheid,” als hij in naam der menschheid, der beschaving en zedelijkheid hunne medewerking vraagt tot bevordering der oogmerken van de „afschaffing.” Over deze zaak en dat doel zullen wij hier niet uitweiden. Beide zijn genoeg bekend. — Maar hoogst merkwaardig is ons dit stukje, omdat het ons eenen diepen blik doet slaan in het inwendige wezen der R. C. kerk. De schrijver beklaagt er zich — 't zij nog eens gezegd: op kruipenden toon, en ook dit doet zien hoe de verhouding in die kerk is tusschen den leek en de trotsche geestelijkheid — over, dat hij bij die geestelijkheid geen medewerking heeft kunnen vinden ten einde langs den weg

van het Afschaffings-genootschap bij zijne geloofsgenooten de dronkenschap te bestrijden.

Waarom niet?

Als een Protestant het antwoord op die vraag moest geven, zou het misschien uit sommiger mond luiden: „de R. C. geestelijkheid ziet niet eens ongaarne, dat de leeken zich verdierlijken. Hoe meer zij zich zedelijk verlagen, des te gemakkelijker laten zij zich overheerschen, en hoe breeder de zondenlijst is, des te rijker zijn de offers die der kerk ten deel vallen." Of dat antwoord aan de eene zijde geheel uit de lucht gegrepen, aan de andere zijde overdreven zij, — daarmede laten wij ons nu niet in; maar wel met het antwoord, dat een goedgeloovig, dat wil zeggen aan de hiërarchie diep onderdanig Roomsche er op geeft. Het luidt: dat hij er met „eerwaarde priesters" over gesproken — ik wil zeggen: hen „ootmoedig gesmeekt heeft, om bijstand en deelneming aan den strijd, of om aanmoediging daartoe bij hunne leeken;" maar: „zij durfden niet!"

„En wat vrees hield hen terug? vrees, dat in de afschaffings-geschriften en vergaderingen soms iets gezegd of gesproken" — wat is het verschil tusschen die beide? — „kon worden, dat den Roomsch-Catholijken ergernis zou kunnen geven." Is het mogelijk! zulk eene lichtschuwheid hadden wij ons niet als mogelijk voorgesteld, hoedanige hier een R. C. in zijne eenvoudigheid blootlegt. Zóó ver is het in de Nederlandsche R. C. kerk gekomen, dat men eene overigens goede, zedelijk en maatschappelijk goede zaak niet durft bevorderen, uit vrees, dat welligt hier of daar — eene andere mogelijkheid kunnen wij ons toch niet voorstellen — eens alleen van zuiver christelijke beginselen en beweegredenen mogt worden melding gemaakt, terwijl men de voorbede der H. Maagd en de kracht der santen en santinnen vergat. Ergernis! aan hetgeen in Afschaffings-vereenigingen gesproken wordt! Onmogelijk — alleen misschien voor een ultramontaan aan hetgeen er niet gesproken wordt. Arme, arme kudde van zulke herders! Het voor ons liggende stukje is eene proeve, hoe de tegenwoordige R. C. kerk in ons vaderland er eeniglijk en alleen op uit is, om een cordon te trekken van afsluiting, ter beveiliging van kerkgeloof en hiërarchischen invloed tegen alle zedelijk licht.

Wij nemen acte van deze zware, vreeselijk zware beschuldiging, uit den mond niet van een Protestantschen ketter, maar van iemand, die zich een zoo „goed R. C." gevoelt, dat naar zijne overtuiging zijn naam genoeg is, om afwijzing van het geschrevene door de geestelijkheid voor te komen.

Raadgevingen aan jeugdige onderwijzeressen, inzonderheid der bewaarscholen. Naar het Fransch van mev. Marie Pape Carpantier, *Directrice van de kweekschool voor onderwijzeressen te Parijs. Met eene voorrede van mevrouw* Elise van Calcar. *Te Haarlem, bij de Erven* F. Bohn, 1863. 160 *blads.*

In lang heb ik geen boekje gelezen, dat zulk eenen hoogst aangenamen indruk op mij maakte als het voor mij liggende. Zoodra men een werk of werkje leest, en bemerkt, dat de schrijver of schrijfster geheel op de hoogte van het behandelde onderwerp is, dan is men ook zeker, dat die behandeling duidelijk zal zijn; wat men zelf duidelijk beseft, gevoelt en begrijpt, deelt men zoo gemakkelijk aan anderen mede.

Mevr. van Calcar, die zich hier te lande zeer verdienstelijk heeft gemaakt door meer dan een nuttig werkje over de opvoeding en de belangstelling, door haar in Fröbel's methode betoond, verrijkte dit werkje met eene voorrede, die 28 bladzijden telt, veel meer dan eene gewone voorrede is en veel bevat, wat der lezing overwaardig is. Als ik daar lees: „Geloof toch niet, dat de kinderen, die soms vrome woorden praten, beter zijn of godsdienstiger dan zij, die dit niet doen," dan ben ik het zoo volkomen met haar eens, en dan doet het mij goed, die woorden te vernemen uit den mond eener vrouw, die in dat opzigt spreken mag en geloof verdient.

Maar nu het werkje zelf. Het schijnt, hoewel het mij nog niet zeer duidelijk is, dat het geschrift door de Fransche Academie is bekroond geworden. Was dit zoo, 't zou mij niet verwonderen, want onopgesmukt, met de grootste eenvoudigheid, deelt de schrijfster eene reeks van ervaringen en opmerkingen mede, die eenen schat van nuttige leering bevatten. Ik voor mij vind den titel nog eenigermate onjuist, of liever te eenvoudig. Gerust had men 't boekje mogen noemen: raadgevingen voor allen, die met het on-

derwijs in eenige betrekking staan. 't Is niet uitsluitend vóór onderwijzeressen van eene bewaarschool, maar voor allen. Volgaarne erken ik, dat de opvoedkunde meer door de praktijk dan door theorie wordt aangeleerd, maar zou 't niet kunnen gebeuren, dat men alvorens door de praktijk die noodige kennis verkregen te hebben, reeds menig kind had verwaarloosd of geheel verkeerd behandeld?

Zoo menig opvoeder handelt verkeerd en denkt goed te handelen; zoo menigeen houdt een kind voor onverbeterlijk, dat toch met een weinig liefde verbeterd had kunnen worden; zoo menig vader gebruikt de roede, waar hij een vriendelijk woord had moeten aanwenden; zoo menigeen wil het voor een kind niet opgeven, terwijl hij vergeet, naauwkeurig te onderzoeken, of het kind ook werkelijk in zijn regt is. Kortom! waar zoude ik eindigen, wanneer ik de menigte van misstellingen en opvoedkundige dwalingen wilde opsommen, die zich dagelijks voordoen?

Is het dus niet de pligt, de dure pligt, niet alleen van opvoeders en opvoedsters, maar ook van alle ouders, om winste te doen met de opmerkingen en bevindingen van hen, die hun leven hebben toegewijd aan de opvoeding der jeugd?

Tot zulk een hoogst nuttig doel worde dit werkje aangewend, en ik vertrouw, dat men nuttige vruchten van die lezing zal plukken; vruchten, die moeten dienen om het zoo moeijelijk werk der opvoeding gemakkelijker te maken. Het werkje zij een toetsteen en elk een vrage bij de lezing: behoort mijn kind tot deze of tot die? Zoo zal het doel der uitgave bereikt worden, en de schrijfster het aangenaam bewustzijn hebben, dat zij meer dan vele anderen heeft mede gewerkt tot het voorname doel: de vorming en opleiding van kinderen tot menschen!

Handboekje voor juweliers, kooplieden, goud- en zilversmeden, horlogemakers enz., zamengesteld door van Steenbergen, *Controleur van den waarborg te Utrecht. Te Arnhem, bij* D. A. Thieme, 1863. *In post.* 8*vo. Prijs ƒ* 1,00.

Weder een handboekje! Handboeken en handboekjes in legio, en nog al niet genoeg. Onder dit groote aantal treft men voorzeker menig aan, welks gemis, zoo het werk

niet bestond, niet gevoeld zou worden, en welks zamensteller geen nuttigen arbeid heeft verrigt: doch niet aldus met het boekje, dat wij nu aankondigen. In een beknopt bestek, slechts 180 blz. kl. oct., levert de vervaardiger, door zijne betrekking de daartoe allezins bevoegde man en tot die taak geroepen, zeer veel, dat ja den belanghebbenden bekend is of althans behoort te zijn, maar niet op deze wijze, als een geheel uit hier en daar verspreide deelen bestaande, in hun bezit is. Alvorens wij den inhoud opgeven, en wij hebben hiertoe slechts den titel volledig af te schrijven, vergunne de heer v. St. ons twee vragen, betrekking hebbende op dezen titel. In de eerste plaats: hij spreekt daar van *kooplieden*, maar geeft niet te kennen welke klasse of soort hij bedoelt. Nu is uit den aard van het werk wel op te maken, dat hier *kooplieden in gouden en zilveren werken* de personen zijn, voor wie, onder meer, het handboekje bestemd is, maar uit het enkele woord blijkt dit niet. Ten tweede: waarom *horlogemakers*, niet *horologiemakers*, zoo als in onze taal algemeen is aangenomen?

En wat staat er nu in dit werkje? 1°. De wet omtrent (dit woord *omtrent* komt o. i. hier in het geheel niet te pas, doch den heer v. St. vallen wij er niet om lastig, de officiële benaming der wet is *zóó*, en al wat officiëel is lijdt in den regel aan gebreken in stijl en taal) den waarborg en de belasting der gouden en zilveren werken, verrijkt met zeer veel aanteekeningen van onbetwistbaar praktisch nut voor de gebruikers, en gevolgd door modellen van dokumenten bij de toepassing der wet noodig; voorts door een extrakt uit het dienstregelement voor de kantoren van waarborg, en door een staat aanwijzende de bij meergenoemde wet bedreigde boeten en straffen. 2°. Verordeningen betrekkelijk (lees: *betreffende*) de vervaardiging van gedenk-, prijs- en eere-penningen, draagmedailles, strooipenningen, burgemeesters-penningen enz. In de *Staats-Courant* van 7 October 1863, komt een koninklijk besluit van 18 Sept. 1863 voor, houdende *nieuwe* bepalingen des betreffende. 3°. Opgave van gehalte en gewigt der ridderorde-teekens. 4°. Verordeningen omtrent (?) de zamenstelling en den ijk der gewigten voor juweliers en goud- en zilversmeden. 5°. Voorwaarden waarop door de Nederlandsche Handelmaatschappij de mededinging is geopend geworden,

naar de levering van zilverwerk voor Oost-Indië, gevolgd door eene mededeeling en inlichtingen betreffende certificaten van oorsprong. Hoewel de hier bedoelde mededinging voor 1863 is afgeloopen, heeft de zamensteller te regt de kennis dezer voorwaarden belangrijk geacht omdat het de eerste maal was, dat de Nederlandsche Handelmaatschappij de leverantie van zilverwerk openbaar aanbesteedde. 6°. De statuten der in 1862 opgerigte Vereeniging *Benvenuto Cellini* te Rotterdam: eene bijdrage zeer geschikt voor deze verzameling. 7°. Gewigtsherleidingen, tafels voor het verhoogen of verlagen van de goud- en zilvergehalten; prijscourant der in het onderwerpelijke vak gebruikelijke balansen en gewigten; taref van goud- en zilver-toetsnaalen scheimiddelen, verkrijgbaar in 's rijks magazijn. 8°. Zeer belangrijke wetenschappelijke aanteekeningen betreffende de diamanten en andere edele steenen. 9°. Herleiding van het nieuw nederlandsch essaai-gewigt tot karaten, penningen en onderdeelen. Voorwaar een rijke inhoud, gewis allen welkom, die zich het werkje van den heer v. St. aanschaffen, terwijl de schrijver tevens loffelijk gezorgd heeft het gebruik gemakkelijk te maken, door aan zijnen arbeid een goed bewerkt alfabetisch register op de wet toe te voegen.

Napoleon de kleine, *door* Victor Hugo, *Lid der Fransche Akademie. Heusden*, *Gebr.* van Genderen. *In* 8*vo.* 328 *blz.*

Wat *nu* nog te zeggen van dit jaren na de uitgave ons toegezonden boekje, dat den naam des schrijvers van *les Misérables* aan het hoofd draagt? Inderdaad wij zijn er meê verlegen: het werd in der tijd natuurlijk druk genoeg besproken, en iets nieuws valt er zeker niet van te zeggen. 't Is eene *philippica*, naakt, onomwonden, raauwelijk scherp — eene scorpioenen kastijding, maar, ... is 't ook hier niet: *tu l'as voulu*, *Georges Dandin!* Alle bijzondere toepassing buiten onze rekening gehouden, maar: wiens schuld was 't dat Jupiter den vorschen een verslinder op 't lijf stuurde?

Wij zagen vroeger het oorspronkelijke: zooveel wij ons herinneren kunnen, is de vertaling zóó, dat zij voor wie ze behoeven het origineel goed terug geeft.

Zooveel ter aankondiging, of liever, als bedoeld, herinnering.

Beknopt chronologisch overzigt der kerkgeschiedenis, in synchronistisch verband met de wereldgeschiedenis, opgesteld ten dienste van lessen in de kerkgeschiedenis, verrijkt met eene kaart, dienende om de meest belangrijke gebeurtenissen in hare onderlinge verhouding gezamentlijk voor oogen te stellen; door Mr. J. van Loon. *Te Amsterdam*, *bij* H. Höveker, 1863. *In groot 8vo.* 349 *blz.*

Wij ontveinzen niet, geene de minste sympathie te gevoelen voor de „vrije Schotsche kerk" of haar seminarie, omdat die inrigting „voor in- en uitwendige zending" hier te lande weinig anders doet, dan wantrouwen zaaijen tegen Evangelie-prediking en kerkelijk leven in den boezem der Nederlandsche Hervormde kerk. Maar indien dat seminarie dan toch moet bestaan, verheugt het ons, dat er in de kerkgeschiedenis zoo goed onderwijs gegeven wordt als het voor ons liggende Overzigt doet zien. Tot leesboek is overigens in 't geheel niet geschikt, gelijk het er ook niet toe bestemd is. Maar als voorbereiding tot nader onderwijs of als herinnering van het geleerde of gelezene is het zeer bruikbaar, en daarom bevelen wij het gaarne aan. Der kaart ontbreekt het aan genoegzame duidelijkheid.

---

1 *Julij* 1863 *en de volksvertegenwoordiging van Nederland. Te Groningen*, *bij de erven* C. M. van Bolhuis Hoitsema, 1863. *In gr. 8vo.* 52 *blz.*

De oorzaak, het doel en de inhoud dezer uitgave weten wij niet beter mede te deelen, dan door de eigen woorden van den schrijver.

„De lang gewenschte dag, waarop voor eenige duizenden onzer medemenschen de dag der vrijheid aanbreekt, is daar. Wij juichen en achten Nederland gelukkig om die overwinning op zedelijk gebied, maar wenschten zoo gaarne, dat met die daad van vrijmaking geen onrecht gepaard ging. Afschaffing van slavernij aan de eene zijde, 't is een bewijs van den hoogen prijs, waarop wij recht en billijkheid stellen, maar krenking van eigendoms-rechten aan de andere zijde, en dat bij voortduring, nadat men op het onrechtvaardige daarvan gewezen is, dat is wel een bewijs, dat wij Neder-

landers van de negentiende eeuw afgeweken zijn van de regelen der oud-hollandsche trouw."

En nu gaat de schrijver het onregtmatige aantoonen van de vergoeding tot zoo lagen prijs, als aan slavenhouders op St. Martin, ten gevolge van het amendement van Bosse, voor de vrijgemaakte slaven wordt verstrekt.

De brochure verdient de lezing ten volle.

KORTE MEDEDEELINGEN.

Door een' ongenoemden schrijver is een werkje uitgegeven, waarop wij gaarne de aandacht onzer lezers met een enkel woord willen vestigen. *Gedachten bij het naderen van den dag der aflegging mijner geloofsbelijdenis.* (Te 's Gravenhage, bij M. M. Couvee, post 8vo 16 bladz. prijs 10 cts. bij 25tallen *f* 2.00). Wij achten het boekje zeer geschikt om verspreid te worden onder de aankomelingen, daar het dezen het hoog gewigt van de zaak, waartoe zij zich voorbereiden, duidelijk voorstelt en gewis bij menigeen ernstige en heilzame gedachten zal opwekken. Wij hebben maar ééne aanmerking, namelijk deze: naar ons oordeel behoort in zulk een werkje alle polemiek zorgvuldig vermeden te worden. Eerbiediging van andere gevoelens en denkwijzen betaamt iedereen, maar inzonderheid den catechisant, die zich aan de gemeente wenscht te verbinden. Daarom hinderde ons deze zinsnede: „Ik stoor mij niet aan de dwaasheid van hen, die zich wijzen noemen, die niets willen gelooven wat zij niet begrepen of bij eigen ervaring kennen en die daarom de wonderen, zoowel als de opstanding in het leven van mijnen Heer durven loochenen en niet inzien, dat zij daardoor Hem zelven tot een bedrieger maken," enz. (pag. 5 v.) zulk eene oppervlakkige, pedante, onchristelijke uitspraak ontsiert het anders aanbevelenswaardige boeksken.

REPLIEK

van den schrijver der recensie van het werkje, getiteld: „Enschedé's ontstaan," enz., op de antikritiek van den heer H. G. Hartman Jz., *voorkomende in de Vaderlandsche Letteroefeningen van Julij* 1863.

De redactie der „Vaderlandsche Letteroefeningen" heeft een hoogst zeldzaam bewijs van onpartijdigheid gegeven, door het plaatsen van de antikritiek van den heer Hartman.

Immers Ref. heeft alleen door het lezen der Letteroef. kennis gekregen van de ongenade, waarin hij bij den heer Hartman is gevallen.

De heer Hartman heeft wezenlijk eene excentrische manier van antikritiseren. Men kan duidelijk zien, dat hij in die soort van prozaïschen eigenlof welig tiert, en een *crime de lèse-majesté* (!?) tegen zijn' persoon niet ongewroken laat.

Zijn geschrijf, voorkomende in de „Vaderl. Lett." van Julij 1863, no. 7, blz. 229—232, beslaat 140 regels druks.

Van die 140 regels, zijn er 64, welker inhoud louter bestaat uit kinderachtige uitvallen tegen een' vooronderstelden persoon, die, indien hij verstandig is, om den ziedenden toorn en de blinde drift van den gekwetsten „*geschiedschrijver*" heel eenvoudig zal lagchen.

De overschietende 76 regels zullen iederen onbevooroordeelden lezer bij naauwkeurige beschouwing blijken te zijn: eene mislukte verdediging der door Ref. aangewezene gebreken.

Inmiddels fulmineert de heer Hartman tegen den Recensent op eene wijze, geheel ongewoon in de republiek der letteren, waarin hij te kwader ure met een' ongeviseerden pas is ingesmokkeld. Door de afgodische liefde tot zijn papieren kindje verblind, gaat hij zoo verre, dat hij zich niet ontziet, kroeg- en kwâjongenspraatjes tot zijne hulp te roepen, om dien vermetelen Recensent toch eens goed te kastijden.

Jammer, dat al die welsprekendheid des Nederlandschen..... Thiers..... in het water valt, en geen doel treft.

Ofschoon Referents naam ook met eene H. begint, is hij *niet* degene, welken de heer Hartman voor den steller der kritiek schijnt aan te zien. Hij behoeft zich daarom de gedebiteerde douceurs en vischvrouwentaal niet aan te trekken.

Doch genoeg hiervan. — Het publiek heeft niet te doen met den persoon van Referent, noch met dien van den heer Hartman, maar wel met het boekje van den laatste.

Welnu, dit boekje is en blijft .... *een prul.*

Bij de beschouwing, geplaatst in no. 5 van dit Tijdschrift, Mei 1863, blz. 157—161, heeft Referent aangetoond, dat het werkje van den heer H. eene onopgesmukte cacographie is.

Wat de heer Hartman hiertegen heeft ingebragt, bewijst, dat hij meestal Referents bedoeling niet heeft gevat, niet

heeft kunnen of willen begrijpen, en hij dus, ondanks de bepaalde aanwijzing, zijne eigene fouten nog niet heeft opgemerkt.

Referent zal niet op al zijne vroegere aanmerkingen terugkomen; de heer Hartman immers heeft omtrent geen enkel punt gegronde wederlegging aangevoerd; — mogt de eene of andere onzer lezers nog belang in de zaak stellen, 't geen waarschijnlijk het geval niet is, dan verzoeken wij hem het werkje van den heer Hartman, onze kritiek en de antikritiek des schrijvers met elkander te vergelijken: ieder onbevooroordeelde zal dan Ref. gelijk geven.

Ref. heeft thans nog 47 (zegge zevenenveertig!) grove fouten met eene potloodstreep ter loops in het hem toegezonden exemplaar aangestipt. Het publiek heeft evenwel verder hoegenaamd geen belang bij de teregtzetting van den heer Hartman, en daarom zal Ref. zich bepalen bij de verzekering, dat hij welligt niet ongenegen zou zijn den heer H. mededeeling van al die fouten te doen, indien deze hiertoe onder het couvert van den uitgever der „Vaderlandsche Letteroefeningen," bij besloten brief en in, op *beleefden*, althans *behoorlijken* toon gestelde bewoordingen, aan Ref. zijn verlangen te kennen geeft, — tevens onder de uitdrukkelijke voorwaarde, dat de heer Hartman den titel van de eene of andere Nederlandsche spraakkunst opgeve, waarnaar Ref. hem telkens, met betrekking tot de grammaticale regels, waartegen de heer Hartman gezondigd heeft, zoude kunnen verwijzen.

Verder acht Referent het onnoodig den lezers van de Letteroefeningen nog over deze zaak te onderhouden, en hij zal op geen eventuëel nader geschrijf van den heer Hartman eenige attentie slaan.

Eene enkele opmerking nog ten slotte.

Referent heeft vroeger gezegd, dat de heer H. in het fouten-maken de *gouden medaille* met het volste regt verdiende. Hij doet echter *amende honorable;* want hij heeft het woord *dubbele* vergeten. De uitstekende cacographie van den heer Hartman verdient ontegenzeggelijk deze zeldzame onderscheiding, al ware het dan ook slechts *honoris causa.*

Al weêr die bedillende H.

BOEKBESCHOUWING.

Neërlands kansel. Preekbundels, *no.* 3. *Tiental Leerredenen van* Dr. E. Laurillard, *predikant te Amsterdam. Te Arnhem*, *bij* D. R. Thieme, 1863. *In post* 8*vo*. 182 *blz. Prijs f* 1,50.

De taak die wij ondernemen, ons zettende tot het stellen eener aankondiging van dit boek, heeft hare eigenaardige moeijelijkheden. Preken recenseren is altoos een tamelijk lastig werk, maar het wordt bezwaarlijker wanneer die preken het werk zijn van een' algemeen gevierd redenaar, wien telken male en aan iedere plaats waar hij optreedt, ene over talrijke schare met gespannen belangstelling verwacht, met eene klimmende aandacht aanhoort en met groote ingenomenheid verlaat. En is dat zoo niet met Dr. Laurillard? Gaat er niet maar ééne stem op over zijne boeijende, origineele welsprekendheid?

Evenwel daar is behalve de „gevestigde reputatie" van den auteur, nog iets wat ons tegen het beoordeelen dezer leerredenen eenigzins opzien deed. Het boekje behoort tot eene serie, die den algemeenen titel: Neerlands Kansel, draagt. Heeft die titel eene beteekenis, [en wie zou daaraan twijfelen]? dan kwam het ons voor moest het deze zijn: dat ons hier aangeboden wordt het beste en voortreffelijkste wat er op het veld der Evangelie-verkondiging bij de Protestanten in onzen tijd en ons land te vinden is. Wil iemand een nieuw hoofdstuk voegen bij het merkwaardig boek van Hartog over de Geschiedenis der prediking, en het tegenwoordige beschrijven gelijk hij het verledene deed; hij heeft eenvoudig deze reeks van leerredenen te raadplegen. Hier is „Neërlands Kansel," hier vindt gij de verschillende methoden der homiletiek, de onderscheidene dogmatische rigtingen, vertegenwoordigd door de uitstekendste woordvoerders; hier kunt gij leeren, hoe er tegenwoordig in Nederland gepreêkt wordt. — Is onze opvatting van den titel juist, dan zeker is die benaming niet vrij van aanmatiging, dan wordt er meê te kennen gegeven, dat hoe vele preken ook worden uitgesproken en uitgegeven behalve de in deze serie opgenomene, er toch geene te vinden zijn die

nevens of boven deze verdienen gesteld te worden. Hier zijn de modellen waarnaar alle overige predikers zich vormen of althans zich behooren te vormen. — Wij willen gaarne gelooven, dat de uitgever dit niet zoo heeft bedoeld en evenmin de auteurs, die hunne leerredenen hem hebben afgestaan; doch wij hebben te oordeelen niet over de bedoeling maar over de uitdrukking, en daarom achten wij ons verpligt die aanmatigende benaming als bepaald ongelukkig gekozen, of te keuren.

Doch genoeg over dien titel, wij willen dien maar voorbijzien en ons bepalen bij de beschouwing van de Leerredenen van Laurillard. Vooraf zij het ons alleen nog vergund onze bevreemding te kennen te geven hierover, dat wij alleen dit nummer van N. K. ter recensie ontvingen. Zouden wij hier nu ook moeten denken aan verkiezing en voorkeur? Wij zullen ons door deze gedachte echter niet laten weêrhouden om rondborstigdons oordeel uit te spreken. En wij kunnen, dat des te vrijer doen, daar geene bedenkingen van anderen aard ons hier belemmeren. Geen liefdadig doel of dringend verzoek van belangstellende hoorders wordt hier vermeld als verontschuldiging van de uitgave; geene captatio benevolentiae, ja zelfs geen enkel woord als voorrede is hier te vinden. De recensent staat dus op volkomen vrij terrein, hij heeft op niets anders te letten dan op den inhoud van het boek, op de waarde der preken.

In het tiental, dat wij hier hebben is verscheidenheid genoeg om ons de preekmanier van Dr. Laurillard vrij volledig en duidelijk te leeren kennen; en wij willen het terstond er bij voegen, die manier is in menig opzigt voortreffelijk en bewonderingswaardig. Het bevreemdt ons nu, na de lezing van dit werk, in geenen deele, neen wij achten het zeer natuurlijk, dat de man, die zoo preekt, eene menigte hoorders tot zich lokt en boeit door zijne taal. De eigenschappen waardoor hij uitmunt zijn: oorspronkelijkheid, en populariteit. Bovendien paart zich in zijne leerredenen aan den schoonen vorm een belangrijke inhoud; aan den rijkdom van denkbeelden een heldere, duidelijke stijl. — Doch laat ons deze algemeene opmerkingen in de bijzonderheden trachten te bevestigen. —

Eigenaardig zijn bijna altijd de inleiding of liever de voorat-

spraken, die Laurillard bezigt om aan zijn auditorium mee te deelen, hoe hij gekomen is tot het kiezen van den tekst, dien hij gereed staat te behandelen; inzonderheid daarin openbaart zich zijn streven naar actualiteit, hij let op de gelegenheid des tijds en zoekt alzoo te spreken overeenkomstig de bepaalde behoeften der hoorders. Is dat streven allezins lofwaardig, minder zeker zijn wij er van, dat de wijze waarop L. dat doel zoekt te bereiken aanprijzing verdient; zou het waarlijk de belangstelling in het te bespreken onderwerp verhoogen en de stichting bevorderen, als de eerste woorden van den prediker de hoorders met bevreemding doen opzien, of soms zelfs een glimlach op hunne lippen doen komen; omdat die woorden zoo geheel anders zijn dan 't geen zij gewoon zijn te hooren van den kansel? De meesten zeker zullen het aardig vinden, maar zullen zij daardoor opgewekt worden, om te beter hunne aandach te wijden aan het minder verrassende en vernuftige, dat hun in de preek wordt voorgehouden? Wij vragen slechts en willen onze lezers in staat stellen, om zelve het antwoord te geven, door meêdeeling van een paar dier inleidingen. De tweede leerrede van het bundeltje begint aldus: „Ik kom in deze ure tot u, M. H. om u iets te vragen, en wel, om iets van dien aard u te vragen, dat de een het welligt een zonderlinge vraag zal noemen, en de audere zelfs zal denken 't is een onfatsoenlijke vraag. 't Is wel mogelijk, maar daar zal ik mij toch maar over heen zetten, en ik zal mijne vraag toch maar doen, want onder hetgeen wij zoo in de zamenleving gewoon zijn fatsoenlijk of onfatsoenlijk te heeten, schuilt, o ja, heel veel wijsheid, maar heel veel dwaasheid ook. En dwaasheid acht ik het, dat men eene vraag als die ik heden wil doen, voor minder beleeft pleegt te houden Maar wat wil ik dan toch vragen? — Hoe oud gij zijt? Toch! alleen dit, hoe oud gij zijt." — De aanhef van III luidt aldus: „Wat hoort gij van den oogst? 'k Hoor, dat die nog al goed zal wezen. Kom, dat is gelukkig; want het is treurig, als men zoo'n schralen, duren tijd te gemoet gaat, voor iedereen, en 't meest voor arme zielen. Zoo spreken de menschen, en dat ze met belangstelling over dat onderwerp spreken, dat is natuurlijk" enz. Van hetzelfde genre is de aanloop, zoo meenen wij 't best die voorafspraken te

*

noemen, van de tiende preek. „'t Is tegenwoordig een tijd, M. H! van reizen, en 't is daarvoor heden het goede saizoen. Familie van u is op reis, kennissen van u zijn op reis, er zijn honderden en honderden menschen aan 't reizen. Wij zijn thuis. Maar, hoe denkt gij er over? willen wij zamen ook eens op reis gaan? — In de verbeelding, dat begrijpt gij. — Goed! wij gaan. Wij zullen naar een bergland trekken, vindt gij niet? dat is voor ons, bebewoners van lage platte streken, altijd het aantrekkelijkst en merkwaardigst. Wij zijn er, — want de verbeelding is een voertuig van eene snelheid, waar geen andere snelheid bij haalt; — wij zijn er, wij zijn in een bergland." enz. Ziet daar een andere proeve. Wat dunkt u, waarde lezer! klinkt dat niet zeer vreemd, niet wat gezocht, niet eenigzins kinderachtig? Wij althans willen het niet prijzen.

Van de inleiding gaan wij over tot de keuze van den tekst. En ook in dit opzigt kunnen wij niet alles goedkeuren. Naar onze meening is het altijd een gebrek in de preek, wanneer zij niet zamenhangt met den tekst; wanneer deze niet meer is dan motto, alleen ter wille van de gewoonte er bij gevoegd wordt, maar zonder eenige schade, zonder dat er in de preek eenige verandering behoefde gemaakt te worden, kon zijn weggelaten. In zulk geval is het schriftwoord gekozen alleen op den klank af, zonder dat er gelet wordt op het verband en dus op de ware beteekenis; en wel omdat het meer of minder overeenkomst schijnt te hebben met het onderwerp, dat de spreker behandelen wil; en somtijds wordt het opgevat in een zin, die geheel vreemd is aan de bedoeling des schrijvers van wien het wordt overgenomen. Deze bedenking achten wij van toepassing op den tekst van de tweede leerrede: Gen. XLVII: vs. 8. „*Hoe vele zijn de dagen der jaren uws levens?*" De egyptische koning rigtte die vraag tot Jacob alleen, omdat hij zich verwonderde over het voorkomen van den man, die naar zijne meening toch nog zoo hoog bejaard niet was. Wij kunnen er alleen uit opmaken dat Jacob ten gevolge zijner beproevingen en van zijn treuren over Jozef zeer verouderd was.

Zulk een woord geeft geen stof voor eene preek en dat blijkt ook uit de preek van L., die niet anders is dan eene boeijende, stichtelijke toespraak naar aanleiding van de vraag:

hoe oud zijt gij? Hij heeft aangetoond wat de evangeliedienaar te zeggen heeft tot de menschen op verschillenden leeftijd. Maar een tekst had hij daartoe niet noodig. — Niet anders oordeelen wij te dezen opzigte over de achtste leerrede. Het bijbelwoord, dat, zoo als de prediker zelf het uitdrukt, „ons daarbij tot leiddraad zal dienen," is Job XVII: „13a *het graf zal mijn huis wezen.*" Dat is een wanhoopskreet van den diep ter neêr gedrukten lijder, en als zoodanig kon het niet worden overgenomen. Maar „wij kunnen het voor ons overnemen, niet waar? al beheerscht ons de stemming ook niet, die bij het uitspreken daarvan den rampspoedigen Uzzieter beheerschte." Wel zeker, wij behoeven het dan alleen maar op te vatten als de uitdrukking dezer waarheid, dat het graf des menschen laatste woning is of iets dergelijks. — Wij kunnen daaruit aanleiding nemen, om zeer treffende en hoogst gewigtige gedachten uit te spreken; als wij ons dan maar niet inbeelden, dat wij alzoo preken over den voorgelezen tekst.

Doch wij zouden zoo voortgaande enkel aanmerkingen maken en waarlijk, dat zou ten hoogste onbillijk zijn, want is er iets te berispen, daarnevens is veel te prijzen. Zeer wèl gekozen noemen wij vooral de teksten. Joh. X. 11a *Ik ben de goede herder.* Matth. XIII. 3b — 8. *De gelijkenis van den Zaaijer.* Joh. 1. 18b. *Die in den schoot des Vaders is.* Gen. III. 15. Het paradijs-evangelie. Marc. IV. 40. *Wat zijt gij vreesachtig? hoe hebt gij geen geloof?* en Luc. X. 38 — 42. *Jezus bij Martha en Maria.* — Opmerkelijk is het ook, dat daar waar de prediker in den tekst zelv' zijn onderwerp gegeven vond, zoodat hij zich geheel daarbij bepalen en daaraan houden kon, ook de behandeling het gelukkigst is geslaagd. Over het algemeen zijn de schetsen van Laurillard eenvoudig en natuurlijk, maar de eene is toch beter dan de andere. Onberispelijk achten wij die van de preek over de gelijkenis van den Zaaijer, die trouwens door den tekst zelv' aan de hand gedaan wordt; uitmuntend ook die over Joh. I. 18b. Wat daar aangaande Jezus wordt gezegd, dat is: A. de titel zijner eere; B. de sleutel zijner leer; C. 't geheim zijner kracht; D. de verklaring zijner werkzaamheid. — Minder gelukkig is in ons oog deze schets, naar Joh. X. 11a waar van den goeden herder wordt gezegd

A hij geeft het noodige, B hij zoekt het verlorene, C hij bestrijdt het vijandige. Daarmeê is toch, dunkt ons, het onderwerp niet afgehandeld. Bovendien diezelfde punten zou men kunnen houden voor een preek over een' anderen tekst, bijv. Ps. XXIII. 1. De Heer is mijn herder enz. Jezus spreekt hier ook bepaaldelijk van zijne betrekking tot de zijnen, en daarom ook van de betrekking der zijnen tot Hem. Dat wordt nu in de uitwerking wel niet voorbijgezien, maar daarom mogt het ook in de schets al niet ontbreken. — Wij kunnen echter niet alles afzonderlijk nagaan, derhalve wenden wij ons nu van het plan tot de uitwerking der preek. Wat daarvan te zeggen? Hier toont zich de kracht van den redenaar. Waarlijk niet ten onregte wordt zijne welsprekendheid geroemd. Echt oorspronkelijk is zijne taal, welluidend en liefelijk maar ook stout en krachtig. De beelden zijn keurig en juist, volkomen geschikt om de zaken aanschouwlijk voor te stellen. Bovendien deze prediker tracht niet enkel te overtuigen of te roeren, hij spreekt niet maar tot het verstand alleen of tot het gevoel of tot de verbeelding; neen hij wendt zich tot dat alles te zamen, zijne woorden maken indruk op het verstand, op het hart en op het geweten. Daar is veel menschenkennis en veel kennis van de wereld, van het leven der menschen in onderscheiden stand en verschillend lot noodig om zoo te spreken. Men moet de dingen van nabij hebben gezien en naauwkeurig waargenomen, om ze zoo te kunnen teekenen. Laat mij nog een enkel voorbeeld aanhalen.

In de zevende preek lezen wij eene schildering van den toestand der menschheid als wel geschikt, om ons met vreeze te vervullen, zoolang wij niet gelooven, en daarin komt dit voor: „hier staat het Bijgeloof; met een fabelboek in de hand en met reliquiën behangen, en het brengt er zoovelen met een blinddoek voor hunne oogen naar 't graf. Daar staat het Ongeloof, met een verscheurd evangelieblad tusschen de vingeren, en het brengt er zoovelen aan 't spotten met den Christus van God en met God. Daar staat de Schijnheiligheid, met zaâmgevouwen handen en een uitgestreken gelaat, en zij leert er zoovelen groote zonden met groote gebeden verbinden. Daar staat de Ligtzinnigheid,

met een bokaal in de hand en een bloemkrans in 't haar, en zij doet er zoovelen ten verderve gaan, maar opgeschikt en versierd, zoó gaat het vee wel eens opgeschikt en versierd, — naar de slagtbank. Daar staat de Nijd, met slangensluwheid in de oogen, en slangengif op de tong, en zij doet er zoovelen tegelijk zich zelven en andere verteren. Daar staat de Tweedragt, met een mond, die gemaakt schijnt tot vloeken, en zij leert er zoovelen elkander doemen, en voor elkander allen zegen des levens verwoesten en vertrappen in 't slijk. Daar staat de Weelde, met zoetelijken glimlach en zwemmenden blik, en zij misvormt er zoovelen tot ellendelingen, die geen kracht meer in hun lijf hebben en geen kracht in hun ziel, en die aan de middelen, waardoor hunne ellendigheid moet worden geschraagd en bedekt, mooije namen geven en ze dan maken tot mode. Daar staat de Onmatigheid met een dierlijke uitdrukking op het leelijk gelaat, en zij giet een vocht in den mond van mannen en vrouwen en kinderen zelfs, dat den geest en het ligchaam vergiftigt. Daar staat de Verleiding, met zacht lonkende oogen en zoetlispende stem, en zij kiest hare offers juist onder de bloesems der menschheid, en zij werpt onrijpe menschen der Wellust in de armen, en zij doet een besmetting rondkruipen in 't geheim maar verschrikkelijk, die heel de menschheid dreigt te ontzenuwen en te verlammen."— Ziet, dat is welsprekendheid, die taal is kernachtig, is welluidend en is aangrijpend. Kan iemand zoo iets hooren zonder zich geschokt te gevoelen? Hoe gaarne zouden wij nog meer proeven geven, maar wij mogen niet over te veel ruimte beschikken. Ook zal dit ééne voorbeeld wel genoegzaam zijn om onzen lezers eenig denkbeeld te geven van de eigenaardige welsprekendheid des gevierden predikers. — Ook zijne geheele manier van preken meenen wij thans voldoende in het licht te hebben gesteld. Haar voornaamste kenmerk is dunkt ons: oorspronkelijkheid. Hoe voortreffelijk wij deze leerredenen noemen in menig opzigt, bijv. ook omdat zij vrij zijn van alle godgeleerde polemiek en altijd echt practicaal aandringen op christelijke gezindheid en leven, wij zouden ze niet gaarne als modellen iemand aanbevelen. Ja wij kunnen zelfs de vrees niet geheel van ons weren, dat welligt de een of andere jeugdige prediker, verlokt door den roem van Laurillard, dezen zich tot voor-

beeld zal kiezen en beproeven zijn preektrant na te volgen. Wij houden er ons van overtuigd, dat wie dat ondernemen mogt, zeker ellendig werk zal leveren. Zoo iets kan niet nagemaakt worden of het verliest al zijne waarde. Zulke preken moeten de uitvloeisels en als het ware de afspiegelingen zijn van de individualiteit des predikers.

R. V.

De zondeloosheid van Jezus Christus. Historisch-Critisch onderzoek door Dr. P. J. Gouda Quint. *Te Utrecht, bij* Kemink & Zoon, 1862. *In gr. 8vo. XVI en* 307. *Prijs f* 2,90.

Wij brengen dr. Gouda Quint onzen opregten dank voor het spoedig volbrengen zijner belofte. Nog maar een groot jaar na het verschijnen zijner dissertatie zag reeds deze Hollandsche bewerking van hetzelfde onderwerp het licht, en aan deze is toegevoegd wat destijds door den schrijver was toegezegd. Ronduit gezegd — wij hadden niet verwacht, zoo spoedig te zullen verkrijgen wat beloofd was, en waarnaar wij verlangden. Wij vreesden, dat de drukke bezigheden, aan het pastorale leven, vooral van den jeugdigen leeraar verbonden, de uitvoering van de plannen des jeugdigen geleerden zouden hebben belemmerd. Maar ziet — ons wantrouwen is tot onze blijdschap beschaamd geworden, en aan den geleerden ijver van dr. Quint heeft onze vaderlandsche theologische literatuur een werk te danken, waarop zij fier mag zijn.

Wij hebben reeds vroeger te kennen gegeven, dat wij zeer ingenomen zijn met dit boek. Zoo ergens, dan vindt men hier gelegenheid, om zich op de hoogte der zeer belangrijke kwestie te stellen. De nieuwste vorderingen der verschillende takken van wetenschap, de jongste bewegingen op godgeleerd en godsdienstig gebied, de laatste literatuur over zijn en aangrenzende onderwerpen, zijn door den auteur niet voorbijgezien. Hij toont te weten, wat onderzoeken is; zijne methode is wetenschappelijk; zijn onderwerp is hij magtig, zijne literatuur uitgebreid; hij is bezadigd, hij doet zijn best om onbevangen en onbevooroordeeld te zijn — waarlijk niemand zal met regt zijne kompetentie bestrijden, om zulk eene moeijelijke taak als de zijne te aanvaarden.

't Is niet, om den auteur van aanmatiging te beschuldigen, dat wij het memoreren, maar opmerkelijk noemen wij de fiducie op wel slagen, waarmede hij zijne taak onderneemt. Als apologeet van de anamartesie treedt hij op, blijkbaar in de overtuiging, dat hij eene zegepraal behalen zal op allen die haar bestrijden. Hij is niet onbescheiden of overmoedig, maar hij is zeker van zijne zaak. Hij wil gaarne de verouderde wapens en harnassen der apologeten van weleer van zich werpen. Met de wapenen van dezen tijd wil hij verdedigen, en moet hij, dunkt hem, overwinnen. In hoeverre hij tegenover anderen geslaagd is, weten wij niet, maar wij voor ons moeten getuigen, dat als wij voor de waarde van Dr. Quints werk geen anderen maatstaf hadden, dan de waarde zijner apologie, ons oordeel zeker niet zoo gunstig zou zijn, als het nu is.

Wij zijn door hem in 't minst niet overtuigd. Misschien komt het hierdoor, dat wij voor ons zelven geene plaats vinden een van de vier kategorieën, waarin de schrijver zegt, dat, na de verschijning der brieven van Pécaut alle hedendaagsche verdedigers of aanvallers van het leerstuk gevoeglijk kunnen onderscheiden worden. Tot de *eerste* kategorie brengt hij — het zijn zijne woorden —" allen die met Pécaut zich op hetzelfde standpunt bevinden, en overtuigd zijn, dat de zaak door hem ter eindbeslissing is gebragt. Volgens hem kan men aan Jezus slechts eene zeer geringe (?) voortreffelijkheid op godsdienstig-zedelijk gebied toekennen, omdat hij zoodanig een kind was van zijn tijd, dat hij de grenzen van het meest bekrompen particularisme niet heeft kunnen overschrijden. Van zondeloosheid kan volstrekt geen sprake zijn als met onze geheele ervaring in strijd." Tot de *tweede* kategorie worden gebragt zij „die aan Jezus *alle* ethische en religieuse voortreffelijkheid ontzeggen, en in hem niet anders dan een bedrieger of eerloozen volksverleider zien" enz. Van dit gevoelen, door weinigen aangehangen, wordt gezegd, dat het ernstige weerlegging onwaardig is. Volgt de *derde*, de talrijkste klasse. „Zij bevat de voorstanders der supranaturalistische zienswijze, welke Jezus zondeloosheid alleen in den vorm van volstrekte volmaaktheid en en deze uitsluitend door mechanische factoren geworden kent." Eindelijk „verheft zich in de *vierde* plaats het ge-

voelen, dat het supremaat op godsdienstig-zedelijk gebied den Heer toekomt op grond zijner eenheid met God, als gevolg der ongestoorde gemeenschap met zijnen Vader. Uit het wezen zijner menschelijke natuur, niet van elders, moet, volgens de verdedigers dezer zienswijze Jezus voortreffelijkheid worden afgeleid en verklaard. Dat Jezus leven heilig en rein geweest is, erkennen zij op getuigenis der H. Schrift gaarne, maar zij ontkennen op grond dier zelfde schrift, dat deze eigenschappen in absoluten zin moeten worden opgevat. Ofschoon zij in vele opzigten, vooral wat hunne methode betreft, onderling verschillen, komen deze toch allen hierin overeen, dat bij de verklaring van den oorsprong der eminente voortreffelijkheid van Jezus alle bovennatuurlijke factoren ten eenemale buiten rekening moeten blijven."

Wij behooren tot geen dezer kategorieën, en wij weten zeker, dat velen met ons in 't zelfde geval verkeeren. Het gevoelen, dat de auteur wel wat stout aan Pécaut toedacht, is niet het onze. Wij kennen aan Jezus niet eene „zeer geringe voortreffelijkheid" op ethisch-religieus gebied toe, maar eene zeer groote, ja eenige voortreffelijkheid. Allerminst mag men ons dus onder de *tweede* klasse rangschikken. Bijna evenmin ook deelen wij de zienswijze der supranaturalisten. Maar ook tot de vierde kategorie behooren wij niet, ten minste als wij goed begrijpen, wie door Dr. Quint daaronder worden gerangschikt, namentlijk voorstanders en verdedigers van de leer der zondeloosheid, zij het dan ook niet in absoluten zin. Wij houden de anamartesie voor historisch onbewijsbaar en onbewezen, zonder dat wij iets willen laten afdingen op onzen grooten eerbied voor Jezus eenige voortreffelijkheid. Al bestond er niet de minste kwestie aangaande de authenticiteit der bronnen voor Jezus leven, al wisten wij zeker, dat in die bronnen geen enkel legendair bestanddeel werd aangetroffen, al was er niets subjektiefs in de historische verhalen des N. T., dan nog zouden wij van 't zelfde gevoelen zijn. Of men nu al voor zondeloosheid een andere uitdrukking in de plaats stelt, en spreekt van ongestoorde gemeenschap met den Vader, het brengt ons nog geen stap verder, en de onbewijsbaarheid blijft even groot. De koncessie, welke gedaan wordt door die der vierde kategorie, tot welke dr. Quint zelf ook be-

hoort, bestaat hierin, dat zij het *absolute* van de zondeloosheid prijs geeft. Maar ook deze koncessie baat niets, tenzij — het heeft er soms wel wat van — „zondeloosheid, niet in absoluten zin" gelijk staat met niet zondeloosheid, of ten minste met hooge voortreffelijkheid. Deze laatste is, historisch bewijsbaar, maar zondeloosheid kan het niet zijn noch van Christus, noch van iemand anders, ja van God zelf niet. Gods heiligheid is een postulaat van onze konscientie zoowel als van onze philosophie, maar is niet historisch te bewijzen, omdat de gelegenheid tot genoegzame historische waarneming ontbreekt. Hetzelfde is 't geval met de zondeloosheid van een mensch. Die van Christus is niets dan eene gnosis, het postulaat eener bij de Christenen ingeroeste soteriologie, en wie haar historisch tracht te bewijzen, streeft naar het onmogelijke. Al leefde Christus nu onder ons, en al waren alle historie- en kroniek schrijvers van Europa onafgebroken in zijne tegenwoordigheid, om elk zijner bewegingen te bespieden en te bestuderen, dan nog kon onmogelijk het bewijs zijner zondeloosheid geleverd worden. Hoeveel minder nog, nu hij achttien eeuwen geleden geleeft heeft, en wij zijne geschiedenis niet kennen dan uit zeer gebrekkige bronnen, zijn leven alleen aanschouwen door den sluijer der legende heen!

Maar misschien wil men daartegen aanvoeren het historisch bewijs voor de zondeloosheid, dat het bestaan van de Christelijke kerk moet leveren. Het wordt ook aangewend door onzen schrijver, die reeds op bladz. 4 van zijn werk verklaart, dat de religieus-morele herschepping des menschdoms, de stichting des christendoms, dat keerpunt in de wereldgeschiedenis, het ontstaan der ware godsdienst met één woord niet van Jezus Christus dateert, zoo hem de zondeloosheid niet toekomt. Het is mogelijk, dat hierin eene bewijskracht gelegen is, welke wij niet begrijpen. Maar voor alsnog is het ons gansch en al duister, wat die redenering eigentlijk beduidt. Veronderstellen wij eens, dat onze Heer bij al zijne voortreffelijkheid zich — om maar een voorbeeld te noemen — wel eens door zijn hartstogt heeft laten medesleepen in zijn strijd tegen de Farizeeërs, dan wordt daardoor zijne zondeloosheid, en niet alleen de absolute anamartesie opgeheven. Nemen wij het Christus beeld, zooals

Ernest Renan ons dat heeft afgeschilderd. Wij laten geheel en al daar, of die groote man in zijn prachtig tafreel overal juiste lijnen en tinten geeft. Maar veronderstellen wij, dat hij ons den Christus te aanschouwen geeft, zooals deze erkelijk geweest is. Kan van dien Christus dan de stichting des christendoms, der ware godsdienst niet dateren? Is daarin eenige historische onwaarschijnlijkheid? Wij zien het niet in. Evenmin vinden wij iets stringents in het syllogisme, dat eigentlijk den grondslag uitmaakt van de apologie des auteurs:

Zonder zedelijke reinheid is geene ware Godskennis mogelijk.

Ware Godskennis was het eigendom van Jezus Christus.

Dus is de zondeloosheid van Christus boven allen twijfel verheven.

Daar is iets magtig onbepaalds in dit syllogisme. De bedoelde zedelijke reinheid is niet de zondeloosheid in absoluten zin. Is nu de ware Godskennis, die aan Jezus Christus wordt toegekend, absoluut? De waarheid van die Godskennis wordt door ons geweten erkend, maar verstaat men daaronder iets zoo afgeronds en bepaalds, dat men ze in een syllogisme gebruiken mag? Wij willen niet afdingen op de definities welke Dr. Quint van zonde en zondeloosheid geeft, maar gelooven integendeel, dat daarin zeer veel waars is. Maar desniettemin komen wij tegen zijn apologie op, en wij vragen er bij: wat hebben wij, die niet zedelijk rein zijn, aan het christendom, als het pas geciteerde syllogisme van kracht is?

Het is zeer goed mogelijk, dat de geleerde schrijver, als onze opmerkingen hem onder de oogen komen, zich verbazen zal over onze stomheid, daar hij misschien meende meeningen als de onze overtuigend bestreden te hebben. Welligt heeft onze onbevattelijkheid meer schuld dan zijn apologie. Hij neme onze opmerkingen voor hetgeen zij zijn, hebbe desnoods medelijden met ons, maar duide ons niet ten kwade, dat wij geen vrede konden hebben met zijn apologie.

Maar daarom nemen wij niets van den lof terug, welken wij aan het boek van dr. Quint schonken. Hij heeft een degelijken arboid geleverd; en wie zich op de hoogte wil stellen van het godgeleerd debat over de diep ingrijpende

kwestie der anamartesie, hij zal hier alles vinden wat hij begeert. Meesterlijk is vooral de historie van de leer der anamartesie voorgesteld, en niemand zal zonder groot nut voor zich zelven aan de hand des auteurs de eeuwen van de historie des christendoms doorwandelen. Onzen opregten dank brengen wij hem toe, voor hetgeen wij van hem mogten leeren, en hartelijk hopen wij nog menigmaal van zijne geleerdheid en studie te profiteren.

D.

Uren aan de Godsdienst gewijd,(.) *Naar het Hoogduitsch van* Heinrich Lang, *door* A. S. Carpentier Alting, *Predikant te Colmschate. Te Deventer*, *bij* A. ter Gunne, 1863. *Prijs bij afl.*, *compleet f*3.60.

Wij ontvingen de eerste aflevering van het bovenstaande werk, met het verzoek des uitgevers om eene spoedige aankondiging. Wij voldoen gaarne aan dit verzoek, het steeds betreurende, dat onze geringe ruimte meermalen oorzaak is dat onderscheidene werken gedurende eenigen tijd op eene aankondiging of beoordeeling moeten wachten.

Lang is op het gebied der godsdienstige lectuur niet onbekend. Daarbij ademen zijne pennevruchten steeds den regten christelijken geest, den geest der liefde, die daarom die des geloofs en der hope niet uitsluit. Wat wonder, dat die pennevruchten zeer gezocht waren, zoo haast zij in het licht verschenen. Bij den overvloed der stichtelijke lectuur, die in den laatsten tijd het lezend publiek werd aangeboden, was er (wij erkennen het gaarne) behoefte aan een boek, dat de waarheden der Christelijke leer- en zedekunde op ongekunstelde en natuurlijke wijze voorstelde. In die behoefte heeft Lang door zijne geschriften voorzien, en wij danken den heer Carpentier Alting, dat hij ze in de voor ons liggende *Uren*, voor ons publiek heeft overgebragt.

Het werk kan beschouwd als een vervolg op Zschokke beroemde *Uren*, en de vertaler zegt dan ook te regt, dat hij meende te moeten beginnen waar Zschokke is geëindigd. Immers „sedert den tijd, waarop dit werk (van Zschokke), verscheen, is er bijna eene halve eeuw voorbijgegaan en niet alleen is in die jaren de stand van zaken in 't algemeen

eene andere geworden, maar ook de godsdienstige meeningen zijn veelzijdig veranderd en ontwikkeld.

De eerste aflevering die voor ons ligt, bevat zes overdenkingen en een gedeelte der zevende, en reeds de onderwerpen toonen aan, wat men verwachten kan. Die onderwerpen zijn: I. Nieuwjaarsmorgen; II. De hemel ons vaderland; III. God in de natuur; IV. God in de geschiedenis; V. God in het geweten; VI. Het Christendom; VII. Het kruis. Wanneer het werk compleet is, komen wij op de uitgave terug, maar reeds nu hopen wij, dat de wensch des vertalers moge vervuld worden, t. w. dat het boek overal, waar men het den toegang verleent, geloof wekke, gelijk het uit geloof si geboren.

Dat daartoe een ruim debiet moge medewerken, wenschen wij van harte!

Oud en Nieuw uit de geschiedenis der Nederlandsch-Luthersche Kerk. Uitgegeven door J. C. Schultz Jacobi. *Te Rotterdam, bij* W. A. Stoeller, 1863.

Met zeer veel belangstelling hebben wij dit jaarboekjen gelezen, waarmede de waardige Schultz Jacobi niet alleen zijn kergenootschap, maar ook menigeen die daar buiten staat aan zich verpligt. Verdient het geheel loffelijke vermelding, allermeest zeker de groote verhandeling van den uitgever, welke tot opschrift heeft: *Nederlandsch-Luthersche kerk*, en waarmede het jaarboekjen geopend wordt. Het is een allerbelangrijkst stuk, dat van den ijver en de naauwgezette studie des schrijvers getuigt. Voor zoover wij oordeelen kunnen wordt door den schrijver krachtig voor zijn kerkgenootschap het regt gevindiceerd, om den naam te dragen, welken hij aan zijne verhandeling tot titel heeft gegeven. Overtuigend toont hij aan, dat men zich niet behoeft te behelpen met den naam „Luthersche Kerk, in Nederland," als ware hier sprake van een uitheemsche plant, welke in Nederlandschen bodem overgebragt, bij ons langzamerhand geakklimatizeerd zou zijn. Neen, de Luthersche Kerk hier te lande is een inheemsche plant, en moge zij al in historische beteekenis niet gelijk staan met hare zuster „de

Nederlandsch-Hervormde Kerk," evenveel regt als deze heeft zij op den nationalen naam. Wij raden ieder beoefenaar der kerkgeschiedenis aan, kennis te maken met den belangrijken arbeid des heeren Schultz Jacobi, vooral ook omdat daarin punten en feiten gereleveerd worden, welke meestal over het hoofd worden gezien.

Een paar korte bijdragen, getiteld: *Het eerste eeuwgetijde der Kerkhervorming*, en *Een kijkje in het kerkelijk Finantiewezen* zijn hier ook zeer op hare plaats en zeer lezenswaardig.

Van een ontslapen evangeliedienaar, den bekenden humorist B. Th. Lublink Weddik, vinden wij eene levensschets van de hand zijn zoons J. W. Th. Lublink Weddik.

Met opgaven betreffende de Evang. Luthersche en de Hersteld Ev. Luth. gemeente hier te lande en met een terugblik op het vorige jaar eindigt dit jaarboekjen, waarvan wij nog menigen jaargang hopen te ontvangen, zoo mogelijk onder dezelfde Redactie. Schenke God daartoe den eerbiedwaardigen, geleerden en ijverigen uitgever nog gedurende vele jaren de noodige krachten!

De eenige Middelaar Gods en der menschen, het zuiver menschelijk en tevens goddelijk Evangelie in het licht van de verschijnselen en de behoeften onzes tijds. — Toespraak aan de vaderlandsche gemeente, op verzoek veler toehoorders te Amsterdam en te Leiden, in druk gegeven en met een toelichtend naschrift voorzien door L. J. van Rhijn, *Evangeliedienaar te Wassenaar. Te Leiden, bij* D. J. Couvée. *Prijs* 30 *cents.*

Deze preek heeft nog al wat opspraak veroorzaakt, naar onze meening meer dan noodig en goed was. Zoo heel belangrijk toch is het stuk niet. Maar ds. van Rhijn heeft zich een en anderen uitval veroorloofd tegen de moderne theologie. Welnu, kon men dat dan niet verwachten, heeft hij daartoe geen regt? Bestrijden dan de moderne leeraars niet evenzeer en even openlijk de regtzinnige theologie? Och! dat er wat minder ligtgeraaktheid openbaar wierd onder de verkondigers van het Evangelie der liefde. Dat men wat minder polemiseerde, wat minder streed voor eigen denkbeelden en opvatting, om alleen na te jagen wat tot stichting en tot onderlingen vrede dient!

Schetsen en tafereelen uit het leven der natuur en der menschen in de vijf werelddeelen. — Uit de nieuwste Reisbeschrijvingen verzameld en bewerkt door A. W. Grube. *Naar den derden druk uit het Hoogduitsch door* A. W. van Campen, *Theol. Dr. en Predikant te Andijk.*

I. Europa. 8o. *VIII:* 232 *blz,*

II. Afrika. 8o. *VIII:* 255 *blz.*

Beide met gegraveerde titel en plaat. Ingen. f 1.40, *geb. f* 1.80.

Te Sneek bij van Druten en Bleeker.

(Deel VI en V van der Uitgevers: „Goedkoope Bibliotheek voor alle standen. 2e *afdeeling. Evenwel als afzonderlijke werken op zich zelf staande en ook te verkrijgen.)*

In den regel zijn de HH. van Druten en Bleeker hoogst gelukkig in de keuze der werken, welke zij in de beide seriën hunner „Goedkoope Bibliotheek voor alle standen" opnemen, en is die titel hunner onderneming, — wat niet van alle titels kan gezegd worden, — inderdaad eene „waarheid." Eveneens zijn zij doorgaans gelukkig in de keuze dergenen die buitenlandsche producten voor hen in het Nederduitsch kleed overbrengen. Van beiden is de bovengenoemde arbeid een nieuw en uitstekend blijk. Alles behalve droog, integendeel in den aangenaamsten, onderhoudendsten vorm, bevat het een rijken schat wetenswaardigs, en is 't in hooge mate leerzaam, terwijl het den geest geene inspanning vordert, maar veeleer eene ontspanning geeft. Schrijver en overbrenger beide komt de lof toe, dat zij de opgevatte taak wèl begrepen en doorgaande goed volbragten, deswege regtmatige aanspraak hebben op de erkentenis van het publiek. Moge die erkentenis hun blijken in den ruimen aftrek. Waar volksbibliotheken bestaan, zooals bij Departementen der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, moge het niet ontbreken. Om te doen zien hoe rijk en afwisselend het geleverde is — men houde in 't oog, dat geene doorgaande beschrijving van elk werelddeel, geen aardrijks- en volken- en dierkundig wetenschappelijk *leerboek*, maar afzonderlijke *schetsen en tafereelen* worden gegeven — laten wij hier den korten inhoud volgen van de beide deeltjes, die wij ontvingen, hopende eerlang in staat te worden gesteld ook de verige te vermelden.

Europa. Na eene *Inleiding:* zeer beknopt overzigt van het werelddeel: — Hoofdst. I. *De Noordkaap* (blz. 7—37). Daarin: *zomer- en winterleven in Stokholm; natuurtooneelen uit de Duitsch-Russische Oostzeeprovincien; poelen en moerassen; bosschen; wilde dieren.* Hoofdst. II. *Engelands uitwendig voorkomen* (38—66): — *Liverpool; Engelsche volksvermaken; het boksen, wedloopen van menschen, de wedrennen te Epsom.* Hoofdst. III. *Schetsen van de Noord-friesche sand-eilanden* (67—91):— *gemis van boomen; een zeestukje; zeehondenjager; winterdagen aan de noordkust van Duitschland.* Hoofdst. IV (92—131). *Bregens aan de Bodenzee (meer van Constanz): — een togt naar de Zugspits in den zomer van* 1851; *Regensburg; uit Stiermarken — het leven der Sentinnen (Alpische herder-meisjens); de leefwijze der gemzen; de Alpenweiden.* Hoofdst. V. *Steppen in zuidelijk Rusland* (132—187): — *de Russische postillons en veldjagers; uiterlijk voorkomen der steppen; de lente der steppen; het aardhaasje; het rundvee; een Wjuga (sneeuwstorm) op de steppen; de saprijke vruchten der steppen; schetsen uit de steppen van Hongarije; de Hongaarsche Pussten; de Juhassen (schaapherders); de Hongaarsche herders; de ganassen (zwijnenherders) in het Bakonywoud; uit de Campagna van Rome; een bezoek aan Ajaccio* [waren beide laatstgenoemde artikelen niet beter onder een afzonderlijk Hoofdst. gesteld geweest?]. Hoofdst. VI. *De golf van Napels* (188—211); — *een bezoek aan den Aetna in Sept.* 1852; *de Riviera di Nizza; kermis in Italië.* Hoofdst. VII. *De Asturiër en zijn beerengevechten* (212—232): — *Godsdienstige feesten in Spanje; een poort van Madrid; Gibraltar.*

Men ziet, de „Schetsen en tafereelen" blijven niet partijdig in éene buurt, maar gaan het werelddeel door; wij voegen er hier bij, dat zij den waren toon des eenvouds, d. i. dien der waarheid hebben, en niet zijn bezoedeld met romantische opsmukking.

Afrika [het algemeen ligt minst gekende, minst aantrekkelijke werelddeel; maar uit welk hier zeker wél aantrekkekelijke „schetsen en tafereelen" worden geleverd]. Inleiding, als voren. Hoofdst. I. *Uitstapjes in de omstreken van Konstantine* (9—35): — *de Tuarem.* Hoofdst. II. *de Fanti's* (36—74): — *het oude kind; de Boterboom* [zou dit artikel de aandacht van den handel wel zoo geheel onwaardig zijn?]; *land en volk der Ashantijnen; de hoofdstad Kumassi; vrouwen;*

de adellijken onder de Ashantijnen; de godsdienst der Ashantijnen; de dans, de muzijk, de dichters der Ashantijnen [men herinnere zich, dat Nederland door zijne bezittingen op Afrika's kust met dit volk in aanraking is]. Hoofdst. III. *De koopstad Kano* (75—96): — *het ineenstroomen van den Benuë en Faro; inval in een Mussgu-distrikt; Dr. Vogel over Kuka en het Tsadmeer; het neger-rijk Kamba.* Hoofdst. IV. *Schetsen uit Egypte* [onder de minder niet het minst bekende oord] (97—153): — *de eerste morgen te Kaïro een avontuur te Kaïro; een moskeebezoek; de vaart over de watervallen van den Nijl een uitstapje naar de pyramiden van Gizeh; de oazen van Egypte; Schetsen uit Kordofan* [moest hier niet liever een nieuw hoofdstuk aanvangen?]; *ligging en luchtgesteldheid; zeden en gewoonten; voortbrengselen; planten; dieren; karakter der inwoners.* Hoofdst. V. *Reistafereelen uit Nadschas en Abyssinië* (154—191). Hoofdst. VI. *Uit Dr. Knoblechers ontdekkingsreizen in de binnenlanden van Afrika in de jaren* 1849 *en* 1850 (192—243): — *een bezoek bij de Bary-negers; een leeuwenjagt bij de Azebo-Gallas; de Motivatunja of de Victoria-val van den Liambey; de Makololos en hun opperhoofd Sebituane; het nijlpaard; de rhinoceros.* Hoofdst VII. *Schetsen uit de kolonie en de geschiedenis van Port-Natal in Zuid-Afrika* (244—255). Men ziet, ook hier gaat men het wereld-deel rond.

Wat verscheidenheid! De druk is, schoon helder en geenszins oogvermoeijend, toch tamelijk digt; evenwel, men begrijpt ligt dat de schetsen beknopt zijn, zonder overlading, — eene deugd voorzeker.

Onbedongen aanbeveling hebbe het werk; het verdient die ten volle.

De materiele uitvoering is allezins voldoende. Buiten het gewone titelblad, heeft het nog een gesteendrukten, georneerd met voorwerpen en voorstellingen uit het behandelde werelddeel; en daartegenover een steendrukplaatje: dat van *Europa* stelt voor *Bregenz aan de Bodenzee*, dat van *Afrika*, *de vangst van een hyaena in Algiers.* De prijs is, zooals bekend, inderdaad goedkoop (en een ruim debiet moet het goedmaken) *f* 1.40 per deeltje van zooveel bladzijden. Dat is in gedrukten omslag ingenaaid. Wie echter iets extra's verlangt, wie het naast andere werken in de moderne kleur- en gouddosch op zijn tot kamer-ameublement strekkend boekenrek wil plaatsen, bestede slechts 40 ct meer, en bij

krijgt het keurig gebonden in heel linnen met vergulden rugtitel en stempel op het plat. Zoo'n fraai zondagspak is het werkje zeker volkomen waard, zoo slechts de bezitter het daarom niet ontziet in gebruik te stellen.

Geschiedenis en taktiek der kavallerie, *door* L. E. Nolan, *kapitein bij het* 15*de regiment Engelsche huzaren. Uit het Engelsch met aanteekeningen, door* F. de Bas, 2*de luitenant* (*bij het*) 3*de reg. dragonders. Met platen en houtgravuren. Te 's Gravenhage bij* M. J. Visser, 1863. *Prijs. f* 2.90.

Het noodzakelijke is niet steeds aan het nuttige verbonden; zoo is het met de hier aangekondigde vertalin, ons door de geachte redactie der Vaderl. Letteroef. ter beoordeeling toegezonden. Nuttig moge dit werk zijn, . . . doch noodzakelijk was de verschijning van hetzelfde geenzins.

Het werk is verdeeld in veertien hoofdstukken benevens een aanhangsel.

De twee eerste dezer hoofdstukken bevatten een „geschiedkundige schets" alsmede „de kavallerie der Oostenrijkers, Russen en Pruissen, van 1793—1815." — Dit alles is te vinden in de verschillende werken, betreffende de krijgsgeschiedenis, voorhanden in de leerzalen van elk regiment. Vreemd is het dat, althans door den vertaler uit het Engelsch, niet breedvoeriger „de fransche kavallerie" is behandeld, daarbij het werk van Montluc en anderen aanhalende. De „geschiedkundige schets" had alsdan kunnen bevatten de reeds onder de regering van Lodewijk XIV (en niet, zoo als eenigen vermoeden onder Hendrik IV) bestaan hebbende Carabiniers, die door Lodewijk XIII in 1635 waren gesuprimeerd. Hare zinspreuk was: „Nec pluribus impar," terwijl den 17 September 1782 in hunnen standaard werd geschreven: „Toujours au Chemin de l'honneur." Op bl. 39 en v. van deze vertaling des heeren de Bas, lezen wij: „In het begin van den grooten revolutie oorlog (1792) was de Fransche kavallerie even zwak als slecht. Een franschman is oorspronkelijk geen ruiter en is zulks nooit geweest. Over het algemeen zitten de Franschen slecht te paard en kunnen dus onmogelijk goede kavalleristen zijn. Wij schrijven dit gebrek niet daaraan toe, dat in bijna alle deelen van Frankrijk de landbouw met ossen in plaats van met paarden gedreven

wordt, maar hechten meer waarde aan eene reden, welke de generaal Foy daarvoor opgeeft: „de franschman," zegt deze is te ongeduldig van aard en heeft te veel, zoo als de generaal dit noemt: *vivacité inquiète*, om zich met zijn paard zeer gemeenzaam te maken of behoorlijk te leeren rijden. Bovendien koestert hij eene aangeboren ingenomenheid voor lange beugels en het zitten in evenwigt, en op die wijze kan men nooit, zonder kans te loopen van den hals te breken, over geaccidenteerde terreinen heên (?) rijden." Als tegenhanger voor dit gezegde van den generaal Foy, halen wij eene geschiedkundige daadzaak aan, dat van 1763—1771 uit elk der regimenten kavallerie, sujetten gezonden werden bij het regiment Carabiniers „ten einde dáár onderrigt te ontvangen in de rijkunst," terwijl de duitsche keizer Joseph II, bij gelegenheid van een bezoek dat hij aan Frankrijk bragt in 1777, te Saumur, garnizoensplaats der Carabiniers „verwonderd was over dat schoone wapen, na ze te voet en te paard in verschillende tenue's te hebben geïnspecteerd." Bekend zijn hunne schitterende wapenfeiten: 1° in Spanje in 1694 onder den maarschalk Noailles, toen ze de *Ter* overzwommen en zich in de loopgraven der Spanjaarden stortten en aldaar alles over den kling lieten springen; 2° hoe een detachement van 270 Carabiniers, dienende den generaal de Mezières tot geleide, van Rijssel naar Arras (1708) 800 huzaren van den prins Eugenius geheel versloeg; voorts nog in 1740 te Praag; in 1742 te Sahai, te Fontenoy, en door alle tijden heen, ook van 1760—1762 heeft dit korps de meest afdoende bewijzen geleverd van geschiktheid te paard gepaard aan eene voorbeeldelooze krijgstucht.

Dat de fransche kavallerie vóór 1792 niet zoo bruikbaar was en ongelukkig zamengesteld, wordt erkend door een beroemd fransch schrijver, als hij zegt in 1840: „Si la Russie ou la Prusse, qui savent bien notre égoïsme et notre démoralisation, nous jetaient encore leurs Cosaques et leurs grenadiers „(te paard)," ce ne serait plus, comme en 1792, le comptoir et la bourgeoisie qui marcheraient en bataillons, car," enz.... maar, niettemin zal het gewaagd blijven, door te verklaren, dat ze even slecht was als zwak! wat die zwakte betreft.. In 1795 telde Frankrijk aan kavallerie, alleen te velde, of die steeds strijdvaardig was, 27 regimenten, gewoonlijk ter

sterkte van 450 man elk waarbij één reg. kur.; 20 regim. dragonders, 10 escadrons carabiniers, 22 à 25 reg. jagers te paard en 12 reg. huzaren. Het regiment kurassiers had zulke gewigtige diensten bewezen, dat het getal regimenten derzelve tot op 12 werd opgevoerd; behalve dien werd later aan elke divisie kurassiers een regiment ligte lanciers toegevoegd. — De velden van Rocroi — 19 Mei 1643 — waren getuigen der schitterende wapenfeiten door de fransche dragonders onder den hertog van Enghien: door Condé aangevoerd, vielen zij tot drie malen op eene digte massa Spaansche infanterie, welke zich nu en dan slechts zoo veel opende dat een getal van niet minder dan achtien stukken geschut een moorddadig vuur kon braken.... de infanterie werd neêrgesabeld. Vele voorbeelden zouden kunnen worden aangehaald, ten bewijze strekkende dat de fransche kavallerie toch niet zóó slecht, zoo zwak was.

Op bl. 46 vinden wij het feit vermeld, dat in den veldtogt van 1795 aan den Rijn, de franschen, te Handschusheim, met een verlies van twee duizend man en tien stukken geschut, werden terug geslagen en dit aan de dapperheid van het Oostenrijksche dragonder-regiment kaiser en aan de huzaren van Hohenzollern en Szekler wordt toegeschreven, maar om welke reden niet het hierboven voorgevallene bij Rocroi aangehaald? Waarom niet vermeld het gevecht bij Sintzheim (1674) en zoo vele andere..? X[3].

Kort overzigt der regiments-orders van het 4e regiment infanterie, mitsgaders aanschrijvingen, nota's enz. van het Ministerie van Oorlog, over de jaren 1834 *tot* 1861, *zamengesteld (bijeen verzameld?) door den* 1e *luitenant* A. W. van Dionant, *van bovengemeld regiment. Gouda, bij* A. Brinkman. *Prijs f* 1.20.

Onder dezen nederigen titel ziet eene verzameling van orders het licht, voor *niemand* dienstig, zelfs niet voor het 4e regiment infanterie. Bij elk regiment bestaat een orderboek, bevattende alle orders van hooger hand uitgevaardigd, zoo voor het algemeen als voor het betrokken regiment in 't bijzonder, benevens de bevelen van den regiments-kommandant, (niet afdeelings-kommandant zoo als de verzamelaar ten onregte aangeeft) betreffende zijn onderhebbend korps, ook soms met zijdelingsche betrekking op eenig ander korps of wapen.

Wat den luitt. v. D. kan bewogen hebben, om de orders van het 4e regiment in eenig ander korps te willen overplanten, is ons een raadsel. Elk korps is eene huishouding op zich zelve, en als zoodanig liggen de orders of nota's, bij eenig regiment uitgevaardigd, geheel buiten de bemoeijingen van andere regimenten, — wij herhalen het: wat alzoo aanleiding kan gegeven hebben tot de veronderstelling, dat eenig individu belang stelle in zaken buiten den kring zijner huishouding, komt ons onbegrijpelijk voor. Bovendien: hoe vele orders worden gegeven, die soms korten tijd daarna worden gewijzigd, ja zelfs in derzelver geheel worden ingetrokken! Men zoude alzoo jaarlijksch een „kort overzigt" (even doelloos als dit) kunnen uitgeven.

Op den titel afgaande loopen de orders, enz. van 1834 tot 1861 (tot of tot en met 1861)? doch de kooper heeft ze van 1862, tot 29 Januarij, op den koop toe.

Wij beschouwen deze verzameling als de vrucht eener schrijfjuikte en betwijfelen een ruim debiet; het geschrevene is den netten druk en doelmatigen omslag niet waardig. X_2.

Het wetenswaardige uit de algemeene geschiedenis. Een leerboek voor scholen en aankomende onderwijzers (;) *door Js. Stijger, Hoofd-onderwijzer (hoofdonderwijzer?)* (,) *te Amsterdam.* 1e *stukje. Oude geschiedenis. Te Amsterdam* (,) *bij* G, van Tijen & Zonen, 1862. *In kl.* 8*vo. VIII en* 144 *bladz. Prijs f* 0.40.

Ofschoon twijfelzucht hoe langer hoe meer een onuitwischbaar kenteeken schijnt te zullen worden van de rigting, die in de tweede helft der negentiende eeuw haren onzaligen schepter zwaait, zal niemand ontkennen, dat de geschiedenis eene voorname plaats bekleedt in de rij der wetenschappen, welke elk welopgevoed Nederlander zich, naar gelang zijner voorgenomen toekomstige betrekking in de maatschappij, in meerder of minder mate behoort eigen te maken. Er bestaat dan ook geen gebrek aan werken over dit vak in de Hollandsche taal, en wij zouden gemakkelijk een vel druks van dit Tijdschrift kunnen vullen met de lijst der titels van meer of minder lijvige boeken, die den onderwijzers en hunnen leerlingen ter dienste staan. Dit belet niet, dat wij zonder vooringenomenheid het werkje van den heer Stijger